VRUĆE FILMSKO LJETO

Politički festivali ili festivalska politika

Motovun Film Festival

Pišu:
Nikica Gilić, Damir Radić, Jurica Pavičić, Petar Krelja, Igor Tomljanović
stranice 21-38

zarez

Razgovor: Dušan Makavejev

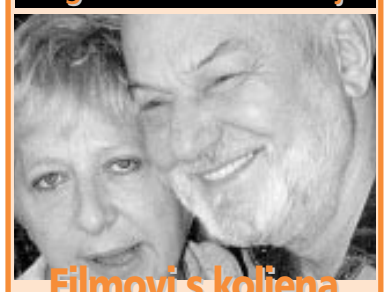

Filmovi s koljena na koljeno

ISSN 1331-7970

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 17. rujna 1999, godište I, broj 14• cijena 8,00 kn

Razgovor:
ŽARKO PUHOVSKI

Predizborno vrijeme nejasnoća

stranice 7-9

Festivali:

Dubrovnik pedeseti put ponovljen

Lada i Morana Čale
stranica 9

Nulti arak

U obranu budućnosti

stranice 30-31

Etnologija svakodnevice

Za ubit vola

Dunja Rihtman-Auguštin
stranica 11

POEZIJA:
Zoran Kravar

Zavoj nasipa i druge pjesme

stranica 38

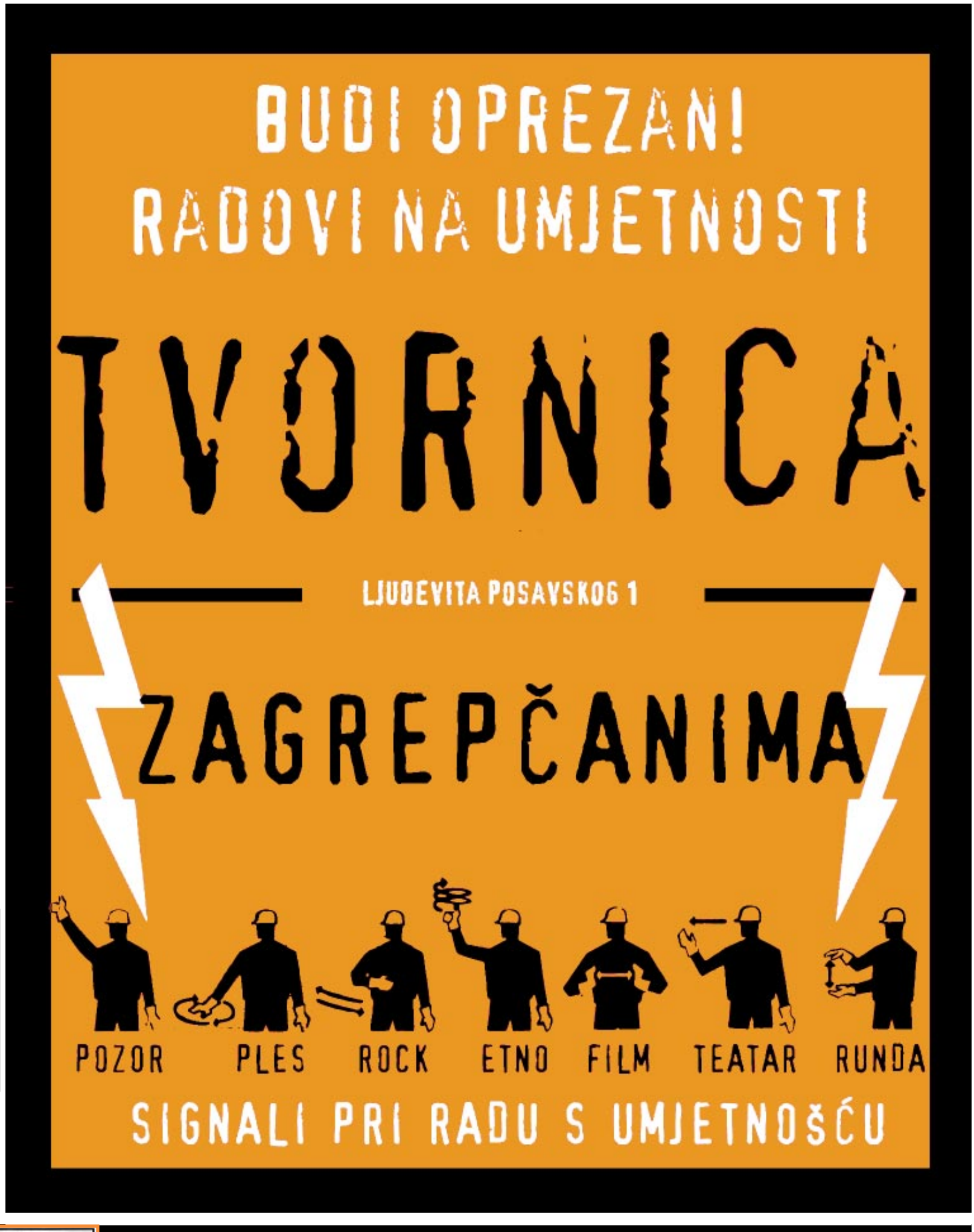

MUZEJ SUVREMENE UMJETNOSTI

POTRAGA SE NASTAVLJA

Bolje međunarodne vojne igre nego međunarodni natječaj stranice 14-17

zarez

,,,, gdje je što

Zarezi

Info: kolovoz 1999. • *Dušanka Profeta, Olga Majcen, Sunčica Ostoić, Sabina Sabolović* **4**
Najave: rujan 1999. • *Agata Juniku* **5**

Društvo, kultura, politika

Obrana nedavnih stečevina • *Boris Maruna* **3**
Ili njihov ili Domovinski • *Grozdana Cvitan* **3**
Iz pobjede u Haag • *Pavle Kalinić* **6**
Hrvatski tovar • *Mirko Galić* **6**
Razgovor s Žarkom Puhovskim: Predizborno vrijeme nejasnoća • *Grozdana Cvitan* **7-9**
Hlapljenje tisućljeća • *Irena Matijašević* **10**
Za ubit vola • *Dunja Rihtman-Auguštin* **11**
Razgovor s Isidorom Sekulić: Predviđam strašne stvari • *Daša Drndić* **12-13**
Razgovor s Jacquesom Rupnikom: Režim se približava kraju • *Igor Štiks* **18-19**
Nesretna svijest relativizma • *Kiril Miladinov* **19**
Us put • *Katarina Luketić* **20**
Dvograd • *Ahmed Salihbegović* **20**
Sve je krenulo od pisaca • *Omer Karabeg* **32-33**

Likovnost: Muzej suvremene umjetnosti

Potraga se nastavlja • *Mladen Škreblin* **14-16**
Zgrada nije skulptura • *Marijan Hržić* **16-17**
Rad bez ideje • *Tihomir Milovac* **17**
Operacija uspjela, pacijent umro • *Boris Ljubičić* **17**
Jako sam zadovoljna! • *Snježana Pintarić* **17**
Bez prve nagrade • *Radovan Ivančević* **17**

Nulti arak: U obranu budućnosti

Od Vardara do Triglava: više država, jedan *quipu* • *Slobodan Šnajder* **30**
Kuda i nazad • *Dragan Velikić* **31**

Film

Strah od *Psiha* • *Diana Nenadić* **29**
Krv bez pokrića • *Ivan Žaknić* **29**

Glazba

Razgovor s Bradom Mehldauom: Elegijski jazz • *Davor Hrvoj* **34**
Potvrđena reputacija • *Davor Hrvoj* **34**
Continental Megastore vam predstavlja • *Branimira Lazarin* **34**

Kazalište

Dubrovnik, pedeseti put ponovljen • *Lada Čale Feldman i Morana Čale* **35**
Europska srednjovjekovna drama • *Zrinka Pulišelić* **35**
U šinteraj! • *Suzana Marjanić* **36**

Kritika

Starac i Prašuma • *Jadranka Pintarić* **39**
Ekologija za tinejdžere • *Marinko Krmpotić* **39**
Analiza za puk i tužbe • *Grozdana Cvitan* **40**
Bez utopijskog iluzionizma • *Tomislav Bracanović* **41**
Tko je Bridget Jones? • *Tatjana Jukić* **41**

Književnost

U spomen Dunji Robić: Adieu i hvala • *Giga Gračan* **36**
Zavoj nasipa i druge pjesme • *Zoran Kravar* **38**
Posjet vječnosti • *Marko Plavić* **46**

Zarezi

Ukratko • *Iva Pleše, Boris Beck, Hrvoje Jurić, Filip Krenus, Katarina Luketić, Sabina Sabolović, Dušanka Profeta* **44-45**
Eurozarezi • *Srđan Rahelić, Sabina Sabolović, Gioia-Ana Ulrich, Boris Beck* **47**

Predstavljamo fotografe

Neven Jagodić **48**

TEMA BROJA: KRATKA PROZA ZA DUGO LJETO
priredio: Nikica Gilić

Politički festivali ili festivalska politika • *Nikica Gilić* **21**
Državotvorni pobjednik • *Damir Radić* **21**
Gradsko osvježenje • *Jurica Pavičić* **22**
Šampion improvizacije • *Petar Krelja* **23**
Loše ozvučene projekcije • *Igor Tomljanović* **23**
Kriminal u predgrađu • *Damir Radić* **24**
Rađanje festivala • *Nikica Gilić* **24**
Filmovi s koljena na koljeno • *Igor Tomljanović* **26**

impressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: **Hebrangova 21, Zagreb**
telefon: **4855 449, 4855 451**
fax: **4856 459**
e-mail: **zarez@soros.hr**
nakladnik: **Druga strana d.o.o.**
za nakladnika: **Boris Maruna**
glavna i odgovorna urednica: **Andrea Zlatar**
zamjenik glavne urednice: **Dean Duda**
redaktori: **Boris Beck, Dragan Lučić – Luce**
redakcijski kolegij:
Grozdana Cvitan, Nikica Gilić, Nataša Govedić, Giga Gračan, Agata Juniku, Pavle Kalinić, Višeslav Kirinić, Tanja Kovačević, Branimira Lazarin, Katarina Luketić, Jurica Pavičić, Iva Pleše, Dušanka Profeta, Dina Puhovski, Srđan Rahelić, Sabina Sabolović, Ana Schmidtbauer, David Šporer, Igor Štiks, Davorka Vukov Colić
grafički urednik: **Željko Zorica**
lektura: **Marko Plavić**
marketing: **Bojan Gagić**
poslovna tajnica: **Lea Bauman**
tajnica redakcije: **Andrijana Azenić**
priprema: **Kolumna d.o.o.**, Zagreb
tisak: **Novi list**, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su
Institut Otvoreno društvo Hrvatska
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

zarez

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	6600 kn
1/2 stranice	3700 kn
1/4 stranice	2100 kn
1/8 stranice	1200 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na *zarez*:
• 6 mjeseci 96,00 kn **s popustom 80,00 kn**
• 12 mjeseci 192,00 kn **s popustom 160,00 kn**
Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:
• 6 mjeseci **70,00 kn**
• 12 mjeseci **140,00 kn**
Za Europu godišnja pretplata 100.- DEM, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke: 30101-601-741985. Kopiju uplatnice priložiti listiću.

ZAVOD ZA PLATNI PROMET
POSEBNA UPLATNICA
IZVJEŠTAJ ZA ARHIV
Uplatitelj BORIS BECK ZAGREBAČKA 41, 21000 SPLIT
Svrha doznake GODIŠNJA PRETPLATA ZA "ZAREZ"
Primatelj DRUGA STRANA D.O.O. HEBRANGOVA 21, ZAGREB
kn =160,00-
broj računa 30101-601-741985
U ..... dana .....

Mjera za vjeru

Obrana nedavnih stečevina

Garnitura na vlasti u Hrvatskoj neće i ne može obraniti ništa, a ozbiljno ugrožava našu kolektivnu sigurnost

Boris Maruna

Sve češće slušamo retrogradne glasove koji se pozivaju na naš hrvatski suverenitet kao mramorno božanstvo koje bi moglo biti okrnjeno ako kakav bezvezni hrvatski gospodar rata završi na Međunarodnom sudu u den Haagu. To i takvo pozivanje na suverenitet posredno i neposredno brani navodne ili zbiljske ratne zločince, ali to mu zacijelo nije osnovna svrha. Nikako osnovni poriv. Pravi cilj i bit tih pozivanja treba tražiti u našem odbijanju i nijekanju suvremena svijeta, posebno Europe i svega onoga što ona danas znači. Vjerujem da nije slučajno da u tom kontekstu najžešću verbalnu *obranu* našega državnog suvereniteta, uz stranku na vlasti, nudi jedan njezin trabant s krajnje desnih pozicija. Čini mi se također da nije bez svake zanimljivosti da je i u tom pogledu naša situacija zapravo identična onoj u Srbiji. Štoviše, obranu s krajnje desnice u oba slučaja obavljaju, fizički (i mentalno!) govoreći, savršeno mlitavi i nepokretni ljudi. Treba pretpostaviti da je ta koincidencija rezultat višegodišnje vladavine naših *ogorčenih* protivnika svakog Balkana.

Razgraničimo stvari. Kao čovjek koji se desetljećima zalagao za hrvatsku samostalnost i slobodu, zalagao sam se također za hrvatski *suverenitet*, premda sam uistinu rastao s otklonom prema svijetu mirne koegzistencije i famoznog »nemiješanja u unutarnje stvari«. Dakle, nenarušavanja tuđeg suvereniteta, pa i onda kad je proizlazio isključivo iz centralnih komiteta ili iz glave kakva suluda satrapa. Istodobno i paradoksalno, onaj dio toga svijeta u kojem sam živio, ukazivao je iz dana u dan i, kako je vrijeme prolazilo, sve češće i sve uvjerljivije, na relativnu vrijednost svakog suvereniteta. Pa ipak, poput drugih Hrvata ili bilo kakvih boraca za takozvanu narodnu stvar bilo gdje u svijetu, pozivao sam se na suverenitet hrvatskoga naroda jer je u našoj borbi bilo strateški opravdano i taktički probitačno suprotstaviti jugoslavenskoj ekstremnoj ideji hrvatsku ekstremnu ideju. Tako, povijesno, rade te stvari, i tu nema nikakve greške. Ali to ne znači da zajedno s tisućama drugih Hrvata nisam osjećao da vrijeme suvereniteta ubrzano prolazi: da nam se u tim okvirima povijest sigurno ruga. Ali to ne znači da smo nužno nešto izgubili ili povijesno promašili. Ili da bismo trebali žaliti za nečim. U svakom slučaju, ne treba sumnjati da sam znao sljedeće: »Potestas absoluta non potest dari in Republica politica, et bene ordinata.« (Antonio Lanario, *Repetititiones feudales*). A to je znanje sigurno u suprotnosti s pojmom apsolutnog suvereniteta, ma odakle proizlazio.

Podupiremo shizofreniju

Premda je ovdje nemoguća i suvišna svaka dublja analiza, skrenut ću pozornost na dvije stvari. *Država* to je stanoviti monopol na određenom teritoriju. Njezine osnovne karakteristike su *suverenitet* u idealnom, *birokracija* u organizacijskom (operativnom) i *teritorij* u materijalnom smislu. Ta i takva ideja države oblikovala se od Bodina i Hobbesa i, posebno, preko njemačkih teoretičara države (i međunarodnog prava, kao posljedice takve države) u devetnaestom stoljeću, da bi ovo stoljeće, ma tko i ma što govorio, želio i pretendirao, započela zapravo umiranjem: već Prvi svjetski rat se nije vodio između država, nego blokova u kojima je uvijek, i nužno, nečiji »suverenitet« *jači*. Očigledno je također da se ta ideja države ne poklapa s idejom političke zajednice ni s konceptom ustavnosti. Biti suveren znači biti *apsolutno* neovisan *ad extra* i vrhovna vlast *ad intra*. (Prihvaćanje bilo kakva ustava, na primjer, povlači za sobom jednu ili drugu vrstu ograničenja.) Odatle, uzgred, naš *vrhovnik*, njegove pretenzije s nekoga drugog svijeta i materijalno nepoštivanje naše ustavnosti vladanjem kroz razna neustavna tijela. Jer, biti vrhovnik, bila riječ o kakvu bogu ili čovjeku, uistinu znači uživati ničim ograničenu moć, nedjeljivu vlast bez priziva i bez uvida (bilo kakve kontrole). Na našu sreću, suvremeni svijet ne drži puno do neodgovornih bogova, još manje do neodgovornih ljudi: general Pinochet je *velik* čovjek ili bog u Čileu (*doživotni* senator), ali *poca cosa* u očima engleskih lordova ili kakva španjolskog suca.

Koncept suverene države koji je Europa svojedobno nametnula ostatku svijeta u dubokoj je krizi upravo i prvenstveno u samoj Europi, i to skoro kroz cijelo dvadeseto stoljeće (već spomenuti rat između različitih saveza kao jedan od zametaka te krize), ali mi i dalje koristimo naslijeđenu terminologiju i naslijeđene pojmove. S obzirom pak na to da se svijet promijenio, i zacijelo mijenja, to je korištenje uvijek političko, nikad znanstveno i nikada pravno opravdano. Ne odgovara zbilji. Kao što je netko rekao, ovo je vrijeme shizofrenije: bavimo se teorijama o suverenitetu koji sve manje živimo ili uopće ne živimo. S druge strane, sigurno je da se u našem hrvatskom slučaju odupiremo globalizaciji *per se* i kao negaciji naših iluzija: uspješno podupiremo shizofreniju. Ali sve to neće niti može promijeniti zbilju, ma čiji interesi bili u pitanju. Uostalom, ako u tom promijenjenu svijetu usporedimo granice, kao jedan od mogućih testova za suverenitet, između Njemačke i Srbije, vidjet ćemo da Srbija zapravo uživa daleko veći suverenitet od Njemačke: što veća poroznost granica to manji suverenitet. Svega ostaloga u toj usporedbi možete se i sami dosjetiti.

Domoljubni trabanti

Globalizacija nije nikakvo novo otkriće: ljudi su je i prije živjeli. Državni suverenitet i teorije o suverenitetu omogućilo je u svoje vrijeme niz čimbenika, od kojih je vjerojatno najvažniji uvođenje vatrenog oružja (baruta) u Europu. Ne treba zanemarivati ni kasniju primjenu opće mobilizacije. Danas ti čimbenici nisu više na velikoj cijeni. Ne igraju. Ali dopuštam da se kakvu narodnom heroju, koji je davno obišao sva mjesta »po šumama i gorama«, može pričinjati da je i danas relevantno Staljinovo pitanje o tome koliko divizija ima papa ili Maova samohvala iz kasnih četrdesetih ili ranih pedesetih godina s pedeset milijuna pušaka. Dopuštam, može. Ali svijet u kojem žive današnji Francuzi, Englezi ili Nijemci, pa možda i sam papa, koliko znam, smatra da ratove gubi i dobiva tehnologija, preciznije, elektronika. Prema tome, čini mi se da je danas topovsko meso savršeno suvišno, premda nam, oslonimo li se na povijest, ni danas nitko i ništa ne jamči da u budućnosti, koja ne mora biti daleka, neće biti pobijeni, možda iz praktičkih razloga, čitavi slojevi čovječanstva. I da se onda, recimo, to pravda suvremenom religijom ljudskih prava. Sigurno je da povijest na manjoj skali (i bilo nas je manje!) pozna i perverznije stvari.

U tom i takvom svijetu garnitura na vlasti u Hrvatskoj, kao i svi njezini trabanti koji su domoljubno *zabrinuti* za naš navodni suverenitet i obranu kakva našega istinskog ili navodnog razbojnika u den Haagu, osim svojih malih sebičnosti i nedavnih stečevina, neće i ne može obraniti ništa, ali svojom retrogradnom retorikom i svojim nijekanjem i odbijanjem suvremena svijeta dovodi u pitanje i ozbiljno ugrožava našu kolektivnu sigurnost.

P. S.

Cijelo ljeto želim to nekome reći: Ako je govor gospodina predsjednika Republike na otvaranju Svjetskih vojnih igara u Zagrebu taktički rezultat *pune* četiri tisuće godina naše hrvatske evolucije, onda nam svima ostaje samo da prihvatimo lošu vijest: *Nema nade*. Z

Daljinski upravljač

Ili njihov ili Domovinski

Preispitivanje ratnih sudbina pojedinaca nije kriminalizacija Domovinskog rata, nego smještanje činjenica na njihovo mjesto

Grozdana Cvitan

Nema značajnijeg komentatora iz kruga obnašatelja funkcija vlasti koji je proteklih dana dotakao pitanje Haaga i sankcija, a da nije ustvrdio kako »nećemo dopustiti kriminalizaciju našeg rata«. Netko ono *našega* zamijeni s *domovinski*. Svježi davatelji izjava prošli su bez modrica, ali je sigurno da su neki od njih od siline sudjelovanja u Domovinskom ratu iščašili kažiprst upotrebljavajući daljinski upravljač ili ga bar umorili (što je vjerojatan razlog svojedobnih dodjela vojnih činova i ordena saborskim i vladinim dužnosnicima, raznim i umornim). U formulaciji »naš rat« situacija je nešto kompleksnija jer svoj i naš rat, napisan malim slovom osobnosti, može biti skrivaljka kojekakvih tajni o ratnicima i ratovanju. Iz perspektive bojišnice pitanje je samo tko je pucao, a tko pjevao, gdje su to i u koju svrhu radili.

Kako to oni neće dopustiti kriminalizaciju mi naravno ne znamo, a teško da znamo i što je to kriminalizacija. *Mi* u značenju onih koji nešto neće dopustiti zasad su uglavnom ljudi koji su se na tuđim zgarištima, ranama, krvi i smrti prigodno slikali, gradili karijere, bogatstva i dodvoravali se tom promidžbom komu je bilo potrebno. Rat je stvarno i doslovno, od svih tih poznatih dužnosnika, zavio u crninu bivšu saborsku zastupnicu Gordanu Turić. Neke se sinove dalo vidjeti u uniformi, ali češće na novinskim stranicama nego na bojišnici. Kad je rat postao praksa, unaprijed su angažirani i raspoređeni reporteri čekali na mjestu kojim će neki od njih proći. Kad su u kolonu stigli — drugo je pitanje. Postoji predaja o generalskom činu zaređenom nakon četiri takva slikanja. Uostalom i danas se lako sjetiti slike u kojoj negdje na banijskom ratištu stižu gledatelji iz Zagreba s pancirnim dekama. Privode im momka za kojeg kažu da je dobar ratnik i da mu je sve postradalo. Hrvatska i danas zna tko je došao iz Zagreba, ali nikad nije saznala tko je bio crni, mršavi, zbunjeni momak koji je priveden na ogled iako je zaista prošao teški ratni put (uostalom, četiri je puta ranjen). Dotoga suhog gubitnika i njemu sličnih i je li to njih netko kriminalizira? O njima se ništa ne zna i dobro se pazilo da tako i ostane. U ratu u kojem nije bilo heroja jer zna se tko ga je dobio, ono »mi« može se odnositi samo na vlasnike ili gospodare rata. Što to znači i kolike su mjere tog gospodarstva Hrvatska se još pita, a nada se da će jednog dana i doznati.

Broj 29

Sljedeća riječ u formuli je »dopustiti«. Ukazuje na moć i posjedovanje. A moć i posjedovanje kažu, dogodilo se u vrijeme kad su ratnici izmješteni u rovove da se ne bi brinuli ni o jednom ni o drugom. Oni koji posjeduju moć, pa će nešto dopustiti ili (u ovom slučaju) neće, zaboravljaju da vlasništvo nad ratom omogućuje i njegovu upotrebu. Vjerojatno je to ključna riječ koju nitko ne želi pojasniti. Uostalom nije li ta cijela priča ili spasonosna formulacija o kriminalizaciji rata krenula od neke dvojbene uloge, a kao predzadnju najezdu mo-nas on i Vesna Girardi Jurkić imaju otprilike isti ratni čin, s tom razlikom što on nije potrošio novce u procesu gubljenja Seusovog blaga, a ni ne oblači se u Parizu gdje je to »nešto sasvim drugo«, nego u Hrvatskoj. O Baniji da i ne govorimo. Taj crni, mladi, suhonjavi momak samo je jedan od mnogih čije ime i sudbinu Hrvatska nije saznala. Je li rat bio rat guće je prepoznati je u zabrani drugog broja *Polemosa*. Onima koji su to napravili bilo je lakše zabraniti nego odgovoriti u čemu to Ozren Žunec u svojim analizama nema pravo, čak i sa svim obzirima kojih se držao pišući analizu Domovinskog rata. Ali se pokazalo da ima formula koje nisu u sadržaju, nego u buci. *Polemos* se opet pojavio, a odgovor nije stigao. Do daljnjeg ga ne treba očekivati jer neki neće »dopustiti kriminalizaciju rata«.

Klaićev *Rječnik stranih riječi* ne navodi oblik riječi kriminalizacija. Ostaje samo domišljati što bi to značilo na osnovi riječi, a ona je kriminal. Možda su autori i papagaji izabrali tu osnovu sasvim nesvjesni nejasnoće koju formula implicira ili bliskosti terena na kojem se naviklo ništa ne reći. Možda bi kriminalizacija rata trebala značiti pretvaranje poželjne, junačke, pozitivne, oslobodilačke slike o Domovinskom ratu u sliku rata koji je bio pljačka, obračun kriminalnih bandi na raznim stranama, angažman mnogih osoba na drugom mjestu da bi se na prvom nešto ispod žita dogodilo. Pažljivim čitanjem vijesti iz jednog jedinog mjesta u manje od dva mjeseca krajem 1993. godine moguće je shvatiti kako je bilo četrnaest mrtvih i ranjenih Hrvata u borbama između Hrvata i Hrvata. Ostaje, naravno, pitanje: zbog čega? Odgovor ne treba očekivati. Kad razni propisani TV i drugi spomenari prestanu biti slika Domovinskog rata, oni koji su ih naručili više neće moći njome diktirati (ili je neće biti). Rat nisu bile srušene kuće plus diplomacija. Svjedoci smo jednog rata u kojem je, čini se, bilo svega osim ratnika. Stoga čudi kad se postavi pitanje i o njima. Ponekad se toga sjete i gospodari rata, kao u slučajevima kad se čini podobnim istaknuti da su udruge ratnih stradalnika odlučile ustrajati u borbi rasvjetljavanja sudbine njihovih mrtvih i nestalih, kao i kažnjavanja zločinaca. Zar nije u Hrvatskoj i bez tih stradalnika dovoljno odgovornih koji su to već davno trebali napraviti? Koji su to dužni napraviti upravo u ime stradalih. Jer ne treba zaboraviti još jednu »sitnicu«: iako je rat završio, broj naših stradalnika se povećava. U Zadru od ove godine o samoubojstvima ratnika izvještavaju brojem. U ovoj godini neki dan je poginuo broj 29. Tako nestaju svjedoci. Između svih pitanja koja su ih mučila i natjerala u smrt (ne samo one u Zadru, nego i sve ostale u Hrvatskoj) svakako je i ono: kad se Hrvatska obratila Haagu glede Miloševića i bratije?!

Bojišnica osobnih misli

I zašto to nije napravljeno prije? Jer oni nisu bili u ratu ni fragmentarno ni naknadno. Kad se danas usude i odluče o tome razmisliti, tijelo im se opet nađe na bojišnici osobnih misli, a duša u tjeskobi za koju nitko nije ponudio odgovor. A odgovor sigurno nije u nedopuštanju kriminalizacije rata jer oni koji ne dopuštaju i oni koji su u ratu bili misle na dva sasvim različita rata. Dokazi o tome bit će jasniji kad o Domovinskom ratu i kriminalu bude otvorena tema kao jedna od mogućih i poželjnih. Možda će tada biti jasnije da smo bili u dva rata. Da je istovremeno s Domovinskim ratom vođen još jedan koji nekom jest »naš«, ali nije Domovinski. U tom drugom stjecano je bogatstvo upravo kako riječ kriminalizacija sugerira. Ratnici i žrtve čekaju da se paralelni ratovi izdvoje. Razgraniče. Jer svaki je od njih imao svoje junake. Ponekad nije lako povući crtu između. Zato i postoji analiza ma što ona uključivala. U svakom slučaju ona nije kriminalizacija Domovinskog rata. Ali je preispitivanje vremena u kojem smo bili tamo gdje smo bili. Neki su ratovali, neki i poginuli. Neki su uz put nešto i priskrbili. Neki su obukli uniformu, pa su krenuli skrbiti i onda od brige za priskrbljenim nisu stigli ratovati. Preispitivanje ratnih sudbina pojedinaca nije kriminalizacija Domovinskog rata, nego smještanje činjenica na njihovo mjesto. To je i odgovor na pitanje kad je tko, kako i gdje ušao u onu kolonu o kojoj je danas moguće vidjeti samo slike završnice s nasmiješenim povratnicima. Osim toga barem jedan je završen, a drugi ima junake.

Možda u svome tome leži i odgovor na pitanje zašto se mnogi živi ratnici još uvijek nisu vratili iz rata. Nisu imali šansu za zaborav. Jer im je oduzeto pravo na istinu (ma što ona uključivala). Oni su bili ratnici Domovinskog rata. On je ostao njihovo jedino utočište. U njemu su zajedno s onima koji su sebe i fizički ostavili. Slijedi to i jedna rečenica koju sam nedavno pročitala (u knjizi *Male ideje i nikakvi narodi* Josipa Margete): *Na Oltar domovine jedni polažu život, drugi vijence*. Jedni su od rata stvorili kriminal, a onda to iskoristili da kriminaliziraju rat. Tada zasluga za pobjedu ostaje neupitna, kao i moralni lik vlasnika rata. Z

r u j a n 1 ’ ’ ’

Dušanka Profeta, Olga Majcen, Sunčica Ostoić, Sabina Sabolović

Slavisti u Osijeku

U Osijeku se od 14. do 18. rujna održava Drugi hrvatski slavistički kongres, u organizaciji Hrvatskoga slavističkog komiteta Hrvatskoga filološkog društva. Prema riječima predsjednice Organizacijskog odbora, Dubravke Sesar, prijavljeno je tristotinjak domaćih i stranih slavista, a to je broj koji je

premašio i najoptimističnija očekivanja. Radit će se u sedam sekcija, »jezičnih« i »književnih«, i, ako je suditi prema knjizi sažetaka, strane slaviste najviše zanima hrvatska glagoljska i paleoslavistička problematika. Već na Prvome kongresu, održanome u Puli 1995. godine, odlučeno je da jedna sekcija bude posvećena znamenitim hrvatskim filolozima. Tada je to bio Stjepan Ivšić, a ove godine riječ je o Bartolu Kašiću i njegovim suvremenicima. Velik broj radova, pretežno domaćih slavista, prijavljen je u sekciji *Hrvatski jezici u 20. stoljeću*. Tu su još i »književne« sekcije *Hrvatska renesansa i barok*, *Hrvatska književnost u europskom kontekstu* te *Hrvatska postmoderna — tendencije, modeli, paradigme* i na kraju jedna *u koju stane sve ostalo — Hrvatska kultura i civilizacija.* Troškovi organizacije kongresa iznose oko 250.000 kuna, u što je uključeno i tiskanje šest publikacija: *Knjige sažetaka*, programske knjižice, uvodna izlaganja akademika Miroslava Šicela, akademika Milana Moguša i profesora Stanislava Marijanovića, te triju publikacija posvećenih dobitnicima nagrada. Nagrada *Stjepan Ivšić*, namijenjena domaćem jezikoslovcu, pripala je Radoslavu Katičiću, nagrada *Antun Barac* domaćem znanstveniku iz područja književnosti Maji Bošković-Stulli te nagrada *Vatroslav Jagić*, namijenjena inozemnome slavistu kroatistu, ide u ruke Santea Graciottija s rimske Sapienze. (D. P.)

Urbani krajolik

U prostorima Galerije Proširenih medija i Studija Doma hrvatskih likovnih umjetnika održana je izložba Britanke Matilde Pye i Belgijanca Jana Kempenaersa. Oboje su završili *Jan van Eyck Akademie* u Maastrichtu, a povezuje ih bavljenje sličnim temama grada i urbanog prostora i korištenje srodnih medija. Istovremeno projicirajući slike istog ili različitog arhitektonskog objekta, sa četiri dijaprojektora, Matilda Pye kritizira stanje poslovnog dijela Londona. Ona to promatra iz perspektive pješaka, koji je u svakom razvijenom urbanom centru gotovo sasvim nezaštićen. Jan Kempenaers izlaže fotografije, a mjesta koja odabire su znakovi, simboli urbanog centra. Prostori na njegovim fotografijama su ogromna pusta nogometna igrališta, velika prazna parkirališta i automobilske petlje. Birajući takve *locuse*, simbole napretka civilizacije, prikazujući ih bez ijednog čovjeka, bez ijedne kretnje, on ostvaruje ugođaj napuštenosti, postavlja pitanje; kako će ova zemlja izgledati ako čovjeka ne bude? Navedeni zajednički interesi bili su poticaj i objavljivanju zajedničke knjige fotografija dvoje umjetnika. (O. M.)

Putovanje sivim živcima grada

Lako zapamtljivog datuma — 9. 9. 1999. u Studiju Josip Račić otvorena je izložba slikara Duje Jurića, koji se, za razliku od svoje prethodne izložbe u galeriji Grubić, ovaj put predstavlja potpuno drukčijim djelima.

Koristeći ne-boje, te sivo-plave i oker tonove, autor meandrirajućom geometrijom stvara prostore labirinta. Elementi pomoću kojih postiže dubinu prostora nemaju vlastiti volumen, već su to crte koje zbog njihove duljine možemo nazvati *izduljenim plohama*. Jedini element koji ima volumen je *valjak*, prisutan na svakoj slici, a on ujedno čini i poveznicu s prethodnim autorovim izložbenim djelima. Taj element je vertikala svake slike, tek lagano izmještena iz središta, pomoću koje autor stvara dinamičku ravnotežu djela. U prostorima različite veličine oko tog elementa nalazi se i labirint različite gustoće. Ova djela Duje Jurića, zbog svoje strukture koja asocira na neuronske putove velikih kompjutora, izgledaju pomalo kao fantastična dopuna filmu *Matrix* koji u drugom mediju govori sličnim jezikom.

Bez obzira na dosljednost korištenja ovih elemenata, zamisao autora nije do kraja provedena. Naime, ova su djela trebala biti upotpunjena meandriranjem zida prostorije na taj način da oko posjetitelja gotovo ne bi moglo otkriti gdje počinje, a gdje završava slika na platnu u odnosu na zid. Autor je mislio postaviti *beepere* koji bi zvučno upozoravali na zamke za oko. Međutim, svoju ideju nije uspio izvesti u cjelini zbog lošeg stanja zidne podloge u Galeriji. Više sreće drugi put! (O. M.)

Gostujući kustos

U Galeriji Miroslav Kraljević trenutno možete vidjeti konceptualnu izložbu Britanke Anne Best. Njen projekt *Visiting Curator* inspiriran je fundusom same Galerije, povezujući postojeće objekte misaonim i asocijativnim procesima s objektima iz svoje zbirke, igrajući se slučajnošću. Izložba se sastoji od stilski i medijem izražavanja različitih djela iz fundusa Galerije čiji je naziv ispisan na zidu te kataloga u kojemu su reproducirana djela iz autoričine zbirke, koju je godinama sakupljala. Proces stvaranja je sljedeći: autorica je iz Galerije, samo po naslovu (*Brod*, *Kuća*, *Dva križa*...) odabrala određena djela, tako da ju je naziv i potaknuo na stvaranje, odnosno na odabir materijala iz vlastite zbirke tj. vlastite povijesti. Znači da ni sama nije znala kako će izložba u cijelosti izgledati dok nije došla u Zagreb. Tako je npr. za *Sunce* odabrala fotografiju gdje dvoje u sunčanim naočalama gleda u nebo, a naslov je krio malu, apstraktnu terakotnu skulpturu

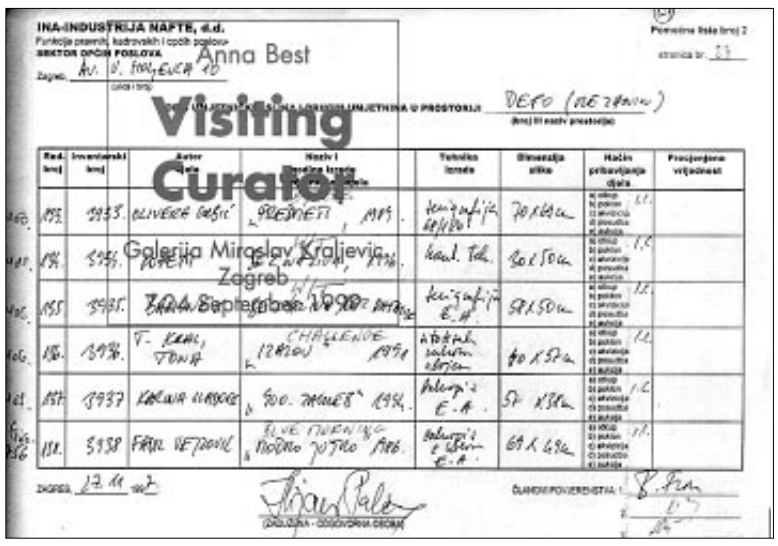

sa obojenim zlatnim krugom. *Horizont*, *Sunce*, *Viking*, *Anđeo*, *Ptica*... su na taj način postali veza između *glave* u jednoj zemlji i određenog mjesta u drugoj zemlji.

Djela iz fundusa Galerije su, naravno, povezana s poviješću mjesta (prostora u zgradi INE) koje ima dulju tradiciju izlaganja od postojanja same Galerije Miroslav Kraljević. Tu su prije izlagali zaposleni radnici, pa *Bijafra* itd., a te je događaje autorica jedino poznavala. Spojila je određenu društvenu i osobnu povijest te tako stvorila novu, složenu i slojevitu situaciju. Ona ostavlja dovoljno prostora za interpretaciju, razmišljanje o određenom mjestu, njegovom značenju nekad i danas, umjetnosti, efektu koji se dobiva igranjem s nepoznatim... Tako Anna Best ne interpretira doslovnu povijest, već stvara sadašnjost, preispituje sve i svakoga. (S. O.)

Alternative ’99

Nije, nažalost, nimalo neuobičajena situacija da dođete u neki grad na obali, otoku ili unutrašnjosti, a da ne možete dobiti ni osnovne informacije ne samo o događanjima u gradu, već i o onome što taj grad *posjeduje* solidnih nekoliko stoljeća. Činjenica da u Starom Gradu na Hvaru ako dođete pred poznati Hektorovićev tvrdalj, ne možete biti posve sigurni je li to baš to, a kamoli saznati nešto o njemu, dovoljan je razlog za promišljanje nove koncepcije čitanja i označavanja grada. Te se inicijative prihvatila arhitektonsko-dizajnerska radionica *Alternative’99* čiji je koordinator Mirko Petrić, a na kojoj je sudjelovalo petnaestak stranih i hrvatskih stručnjaka i studenata sa zadatkom da osmisle ne samo vizualni identitet Starog Grada već i novo čitanje njegova gradskog tkiva. Tako su tri grupe studenata pod vodstvom Jurija Armande, Davora Katušića i Tadeja Glažara razradile novi sustav obilježavanja povijesnih, prirodnih i kulturnih spomenika, njihovog prostornog uređenja i ukazivanja na njih same i njihove priče. Za divno čudo, čak se našao i financijer u vidu poglavarstva Staroga Grada koji je zainteresiran za realiziranje ovog inventivnog i nužno potrebnog projekta. Grupa će sasvim sigurno imati posla još mnogo ljeta, a možemo se samo nadati da će što više zajednica shvatiti važnost uvođenja *otvorenosti*, *čitljivosti* i *komunikacije* među svoje gradske zidine. (S. S.)

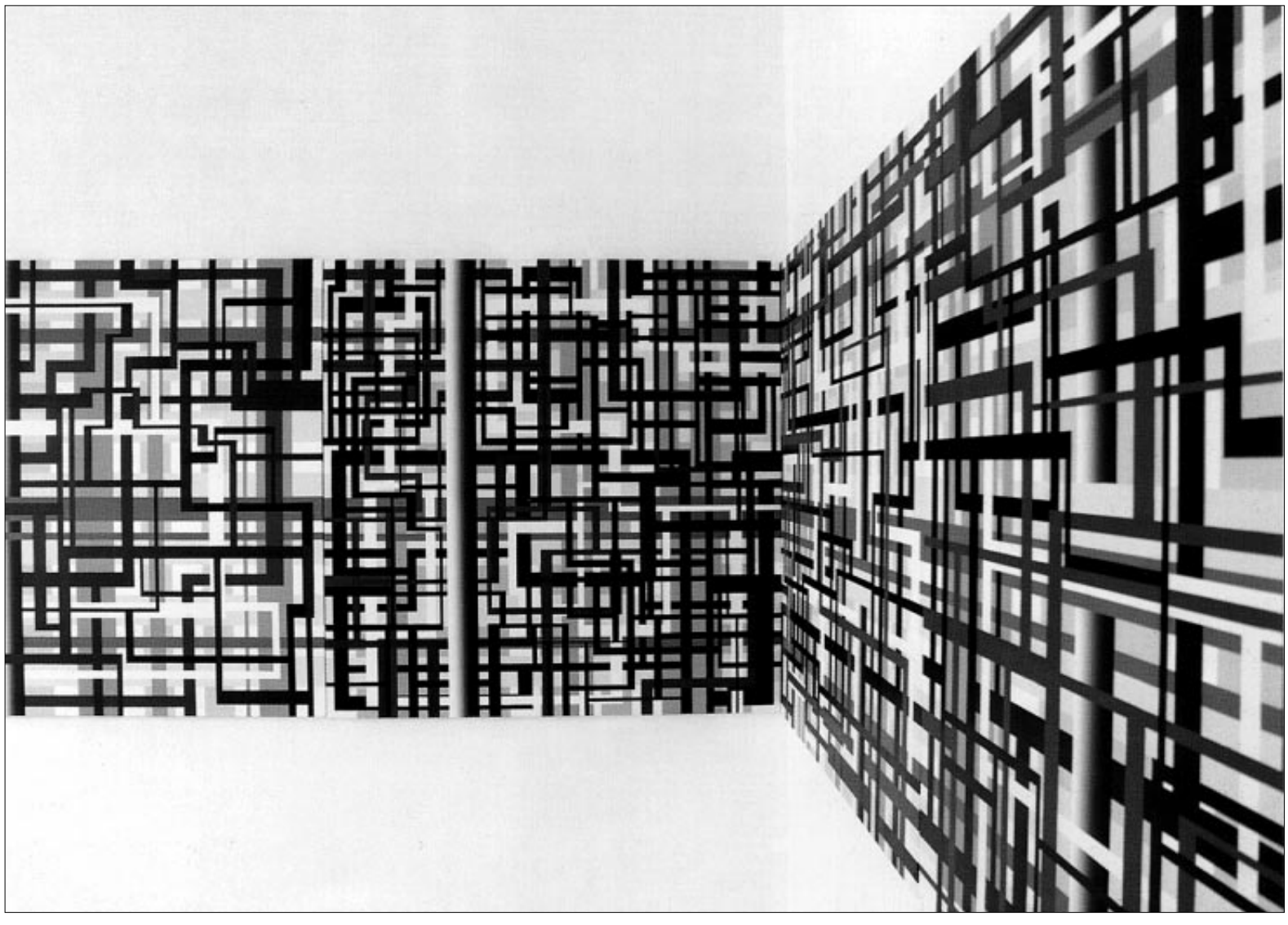

najave

r u j a n 1 ' ' '

Razgovor: Darko Putak, producent i inicijator *Tvornice*

Projekt *Tvornica*

Agata Juniku

Uz otvorenje kulturnog centra *Tvornica* 23. rujna

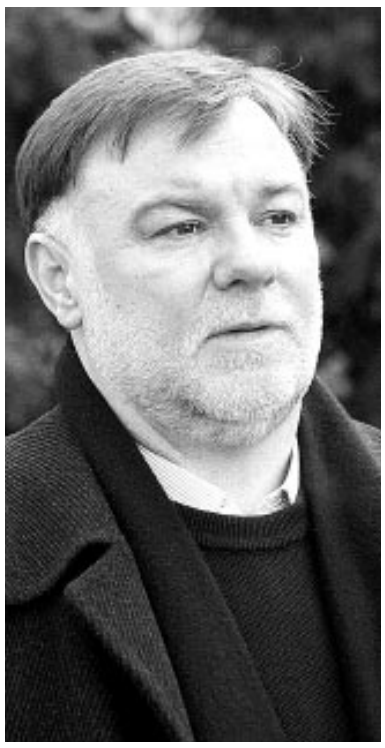

»Tvornica *Zagrepčanima!« — neformalni je slogan projekta koji će se 23. rujna predstaviti u kutu što ga zatvaraju Šubićeva i Ulica Ljudevita Posavskog, to jest u trapezoidnoj dvorani zgrade Doma udruženih sindikata. Dvoranu i pomoćne prostorije ukupne površine 1.100 m², upravo na inicijativu udruženih sindikata, unajmio je (za sada na 3 godine) nezavisni kazališni producent i direktor* Agencije Putak *— Darko Putak. Razgovor u kojemu će biti detaljnije opisani ideja i koncept* Tvornice *započeli smo objašnjenjem imena projekta. Dakle, zašto* Tvornica*?*

— Prvo, iz čistog zagorskog inata. Naime, ja sam gradu Zagrebu prije godinu dana ponudio koncept *Tvornice Jedinstvo* i on se još uvijek nalazi kod gospođe Dropulić. Drugo, taj se naziv poklopio s okružjem ovog prostora. Naime, iznad nas je 18 sindikata, a osim toga ovaj prostor se nekada zvao Radnički dom *Đuro Salaj*. Zato je zgodno i šarmantno da se sada zove Tvornica za kulturu, umjetnost i zabavu.

Čini se da ste »digli ruke« od Tvornice Jedinstvo, *kulturnog centra kojem ste — po jednoj od brojnih verzija Mladena Čuture — trebali biti osnivač i direktor?*

— Da, digao sam ruke prije nekoliko mjeseci, u onom času kad sam shvatio da grad zapravo nema interesa da se projekt realizira, već da njime radi sebi reklamu. Ta je priča krenula dosta ozbiljno i vrlo poletno, no kasnije se sve izrodilo u nekakvo igranje oko tog prostora, bez ikakvog stvarnog napora da se on i otvori. Po mojoj procjeni, sadašnja garnitura u gradu to nikada neće ni napraviti, a ja naprosto nemam vremena da se time bavim.

U kojoj mjeri se vaš tadašnji prijedlog koncepta za Jedinstvo *poklapa s konceptom* Tvornice*?*

— Koncepti su vrlo slični. Jedina razlika je u tome što je tamo trebalo biti nekoliko dvorana koje bi omogućavale dodatne sadržaje — dvoranu za plesne grupe, dvoranu za radionice itd. Ovdje postoji samo ta jedna velika dvorana (750 m², 800 sjedećih ili 1.500 stojećih mjesta) koja u ovom času ne može opslužiti sve ono što sam tamo bio napisao i predložio. Inače, i ovdje je riječ o polivalentnom prostoru, maksimalno protočnom za sve inicijative nezavisnih kazališnih grupa i glazbenih producenata.

Na koji način i s kojim suradnicima ćete realizirati program u Tvornici*?*

— Mi ćemo samo iznimno iznajmljivati prostor zbog samog iznajmljivanja. U 95% slučajeva realizirat će se onaj program koji se uklapa u našu ideju *Tvornice*. Tu neće biti mogućnosti iznajmljivanja za sadržaje koji nas ne zanimaju. Koordinator za glazbu je Dražen Vrdoljak, a s njim u timu rade još Dubravko Jagatić, Mario Ferver i Robert Keček. Taj program uključuje sve glazbene vrste osim zabavne: od klasične glazbe, preko swinga, rocka, popa do housea. Namjerno radimo na tome da dio ljudi izvučemo »iz arhive« jer u Radničkom domu su mnogi muzičari započeli svoju karijeru, kao recimo Arsen Dedić ili Boško Petrović. Kazališni program, kao i sva ostala scenska zbivanja, vodit će Vladimir Stojsavljević. Zoran Pezo ima ambiciju napraviti novu »gradsku špicu« — ponedjeljkom navečer on će, uz besplatni ulaz svim posjetiteljima, unutar svojeg programa dati po tri minute svima onima koji u gradu tog tjedna imaju nešto promovirati, bila to knjiga, modna kreacija, kazališna premijera ili izložba. Zagreb je, naime, već davno izgubio neku svoju klasičnu špicu u kojoj bi se ljudi iz kulturnih i novinarskih krugova okupljali, saznali nove tračeve, sklapali poslove itd. Mi ćemo zato insistirati na kontinuitetu kvalitetne zabave. U našem timu je još i Tihomir Milovac koji će biti zadužen za likovnost. On je ujedno i napravio projekt za uređenje kafića u foyeru, pri čemu će Darko Fritz, Sven Stilinović i Goran Trbuljak oblikovati tri lože koje će funkcionirati kao male galerije.

Može li se, u nekoj mjeri, projekt Tvornica *smatrati svojevrsnim nastavkom Kulušića iz ranih i srednjih 80-ih?*

— *Tvornica* je veći projekt utoliko što ovaj prostor, zbog svog polivalentnog sadržaja, ali i čisto tehnički, naprosto omogućava više. Kulušić je bio primarno glazbeni klub i manjeg kapaciteta. No u načinu mišljenja, a jednim dijelom i u ljudima, to je zapravo ta priča. Formulirat ću to ovako: *Tvornica* će na neki način biti nastavak svega onog što sam radio između dvadesete i tridesete u Kulušiću i Lapidariju i svega onog što sam radio između tridesete i četrdesete u OKC-u i ZKM-u. Ona će biti neki skup svih tih iskustava. S druge strane, sve ono što nisam uspio realizirati tada, probat ću realizirati ovdje.

Kako će izgledati sam čin otvorenja Tvornice*?*

— Na otvorenju 23. rujna, nastupit će Big Band HGZ-a sa swingom koji se nekada svirao upravo u ovom prostoru, Darko Rundek koji je svojevrsna veza između nekadašnjeg Kulušića i sadašnje situacije te *Divasice* koje su pak priča samo iz ovog vremena. Tu će još s nekoliko songova iz predstave *Balade Petrice Kerempuha* nastupiti Željko Šestić, nešto iz svog repertoara odglumit će i Vili Matula, a likovnjak Nenad Dančuo izvest će performans s radnicima u prostoru. To će uglavnom biti mali kroki onoga što će se u *Tvornici* dešavati ubuduće.

Možete li okvirno reći što je na programu u prvih nekoliko tjedana?

— Dva dana nakon otvorenja nastupit će makedonska grupa *Anastazija*, nekoliko dana potom Srećko Borse s predstavom koja je rađena u koprodukciji s *La Mammom*, početkom listopada će biti veliki house party, a Boško Petrović počinje pripremati Sabor jazza. Zakazana je već premijera dječje predstave *Cvrčak, mrav i mrvica Teatra David*, a kreće i Pezin program *TVornica*. Uglavnom, mi ćemo sve ono što mislimo da se uklapa u naš koncept isprobati u prva tri mjeseca. Bit će to svojevrsni probni rad i ispitivanje interesa. Neki čvršći program radit ćemo od Nove godine. Sigurno je da će se u *Tvornicu* preseliti Eurokaz, a možda i Tjedan suvremenog plesa. Pezo i ja razmišljamo i o obnavljanju Festivala Videomix što smo ga nekada radili u Kulušiću.

Kako ste zamislili financijsku konstrukciju Tvornice, *odnosno 'ko bu to sve platil'?*

— *Tvornica* funkcionira kao posve neovisni projekt koji u ovomu času nitko ne potpomaže. Grad Zagreb je pokazao neki interes, ali tek za sljedeću sezonu, što mene međutim ne zanima. Meni novac treba sada, za adaptaciju i početak realizacije programa, a kasnije će sve lakše funkcionirati. Ne bih želio zvučati bahato — sredstva uvijek trebaju, ali onda se ona vežu i na neku drugu situaciju koja pak dovodi u pitanje dio moje nezavisnosti, tako da ću vjerojatno insistirati na tome da se *Tvornica* ne oslanja ni na koju instituciju. Zahvaljujem se ovom prilikom udruženim sindikatima što su jedini prepoznali činjenicu da u gradu postoji jedna ogromna energija izvan institucija i omogućili nam da radimo. Oni su, naime, ovaj prostor isto tako mogli, za puno veći novac, iznajmiti i za neki vrlo komercijalni projekt. Z

Program prvog tjedna TVORNICE

23. 09. ČETVRTAK

21:00 Svečano otvorenje prve hrvatske TVORNICE kulture, umjetnosti i zabave. Program: Big Band Hrvatskog glazbenog zavoda, Darko Rundek i band, grupa Divas, Performer Nenad Dančuo, glumac Željko Šestić i specijalni gosti

25. 09. SUBOTA

21:00 Prvi put u Hrvatskoj: grupa ANASTASIA, (Makedonija), dobitnica »Zlatnog lava« za soundtrack filma »Prije kiša« na Venecijanskom festivalu

27. 09. PONEDJELJAK

21:00 TV–ornica/Funktory by Zoran Pezo. Ulaz slobodan

29. i 30. 09. SRIJEDA I ČETVRTAK

21:00 La Ma Ma, New York & MMM Kernel, Zagreb: plesna predstava »Faustus Module«; Izvođači: Bernarda Peša, Srećko Borse, Martina Matić (alt), Tibor Kuti (violončelo) i Ivana Kladarin (sopran)

01. 10. PETAK

22:00 Tech House Party u organizaciji producentske kuće WIGGLE, London; Nastupaju: Terry Francis, Gideon Jackson, Nathan Coles, Felver i Frajman

02. 10. SUBOTA

21:00 Otvorenje II. hrvatskog jazz sabora. Nastupaju: Big Band Hrvatske radio–televizije pod ravnanjem Silvia Glojnarića, gošća Jasna Bilušić; New Convention Big Band Damira Dičića, gost Boško Petrović (vibrafon)

Kratko i jasno

Iz Pobjede u Haag

Glupi Slovenci osim što imaju tri puta viši nacionalni dohodak od nas, u SAD putuju bez vize. No to je ionako nevažno. Mi smo regionalna sila

Pavle Kalinić

Na početku jeseni posljednje godine koja je počimala s brojkom jedan naša politička elita čvrsto se drži devetnaestog stoljeća. Samo tu i tamo, kad se iz sveg grla zapjeva *Evo zore, evo dana, evo Haškog tribunala* može se primijetiti da će se braniteljima ideja i metoda devetnaestog stoljeća, u drugoj polovici dvadesetog stoljeća, uglavnom suditi u dvadeset prvom. I koliko god se teledirigirani tusti pjetlići busali u prsa i prijetili praznom puškom — *ne damo naše generale! Ne damo Tutu!* — međunarodna će zajednica dobiti sve ono što bude tražila ma koliko god se bilo tko na Balkanu ili bilo gdje drugdje bude opirao. I ne samo sadašnje, nego i prošle, a i buduće generale progutat će mašinerija Den Haaga ma koliko mi šutjeli o tome. Sudi se sporo, presporo, ali će se zato suditi i pedeset godina ako treba. Mogli smo to spriječiti, ali jedna gruda skoro uvijek izazove lavinu. A međunarodna zajednica je uvjerenija nego ikad prije da suditi treba. Ne samo zbog Balkana nego i radi njihove nečiste savjesti.

Završna rola *pijanih zastava*

Kao i dosad u Den Haag će biti spremljeno puno sitnih riba. Doći će red na veće pa i skoro najveće ribe. Međutim, glavni protagonisti, kao i uvijek do sada, ostat će izvan domašaja Haškog tribunala. Hoće li tu rolu odigrati Sveti Petar ili će tajna diplomacija SAD-a i Europske zajednice gospodarima života i smrti na balkanskoj vjetrometini ponuditi tihi azil u nekoj rubnoj banana republici ostaje za vidjeti. Zamjena za tihi, hitri i nesmetani odlazak s vlasti doživotni je imunitet kao što ga uživa Pinochet, iako mu se s ruku i dalje cijedi krv. Za razliku od njega balkanski krvoanalitičari napili su se krvi »vječnih neprijatelja« i kad je te ponestalo i krvi vlastitog naroda.

Gledajući kroz vizuru gospodara rata i sitnih slugu koji polako, ali sigurno, na ovaj ili onaj način, izdani i ostavljeni sami na milost i nemilost međunarodne zajednice, popunjavaju ćelije istražnog zatvora u Den Haagu, odigravši svoju rolu. Sad igraju završnu. Prodali su ih oni isti koji su puhali u nacionalističke trube i mahali zastavama koje su ih opile.

Pod pritiskom međunarodne zajednice gospodari rata spremni su ispuniti sve uvjete kako bi se što duže zadržali na vlasti i zaštitili vlastitu kožu koja će uvijek za odgovarajuću cijenu izbjeći kaznenom progonu.

I kako se sudbina uvijek zna grubo našaliti tako je Den Haag bez statusa grada. On je službeno selo odakle stiže većina osumnjičenih za teška kršenja ratnog prava. Bit rata bila je zatući gradove. Sve zaraćene strane pozivale su se na sela koja čuvaju tradiciju, običaje, kulturu... itd. I sami protagonisti uglavnom bili su sa sela i to rubnih dijelova. Bez obzira je li to strana A, B ili C, grad je svima bio zajednički neprijatelj. Grad kao urbana kulturna i multietnička sredina koju su optuživali za sva zla ovoga svijeta.

Danas se lako može zamisliti da se netko sa strane, gledajući kako se rijeka sliva u Den Haag, »našali« kako mu se nacionalana struktura bitno izmijenila te da tu vrvi »životom« kao da se radi o »maloj Jugoslaviji«.

Sila regionalnog odojka

I dok vrijeme u natezanju s međunarodnom zajednicom neumitno teče još jedna turistička sezona bila je više nego očajna. Naravno da su krivi svi drugi, a samo ne mi. Ove godine dežurni krivac je NATO-vo bombardiranje Kosova. Nisu krive autoceste jer ih uglavnom nemamo. Nisu krivi ni ugostitelji jer se na svim potezima od Bregane do Splita i Goričana do Rijeke može birati između dva svjetski poznata i tražena specijaliteta: odojka i janjetine. Na koju god se stranu krene ista ponuda. Od suvenira možete kupiti čaplju koja stoji na lijevoj ili ako ste državotvorni element na desnoj nozi. Ako vozite noću, onda obvezatno ponesite rezervni kanistar s benzinom jer devedeset posto Ininih crpki noću ne radi. Uglavnom rade do osam navečer, a nekoliko čak do deset. Specijalni doživljaj je recimo odlazak trajektom na Pag. Čekalo se svega desetak sati. Mostić kod Gračaca od pedesetak metara renovirao se cijelo ljeto i još uvijek se renovira. Obilaznica je u istoj ravni kao cesta iz filma *Tko to tamo peva*. Koliko se most renovira, glupim Amerikancima je trebalo da izgrade EMPIRE STATE BUILDING. Ali što glupi Amerikanci znaju. Ako ste slučajno bili na Braču, pa ste poželjeli kolima prijeći na Hvar? Sitnica. Vratite se uredno u Split. Povratak pričekate nekoliko sati, zatim se u splitskoj luci nonšalantno smjestite u novi red. Pričekate deset do dvanaest sati i već ste na trajektu za Hvar. Sve u svemu svega osamnaest sati za bagatelnu cijenu koju je Jadrolinija podigla, gle slučajnosti, uoči početka turističke sezone. I ako je naivni turist sve to uspio preživjeti i isplaćati umjerene cijene, samo ga kreten može očekivati i iduće godine jer turisti ipak, uglavnom, nisu toliko glupi da popuše istu foru dvaput.

Lokalni teoretičari turizma objašnjavaju kako su nam potrebni kao gosti: Talijani, Nijemci, Austrijanci, Nizozemci... itd. a da su Česi, Slovaci, Poljaci, Rusi, Ukrajinci... govna koja ionako sve donose sa sobom — *sirotinja*. Nisu primijetili da sami nigdje ne idu, da su rijetko išli ranije, a da će ubuduće još i manje. Ujedno ne znaju da u svakoj navedenoj naciji ima 15% bogatih. A samo 15% bogatih Rusa je trideset milijuna. Kad bi ih barem dio došao, naš bi turizam procvjetao. Ali nema straha, oni idu u Pariz, Nicu, Monte Carlo i slična mjesta, a u Hrvatskoj telefonom kupuju samo putovnice, a ni to neće uskoro jer se broj viza za taj pasoš povećava dok se za ostale zemlje u tranziciji uglavnom smanjuje. *Glupi Slovenci*, osim što imaju tri puta viši nacionalni dohodak od nas, u SAD putuju bez vize. No to je ionako nevažno. Mi smo regionalna sila. Bez modernih aviona i brodova i sa svega četiri milijuna stanovnika. Ali smo ipak nacija s duhom. Grafiti cvjetaju — *Izgubili smo Titu, izručili smo Tutu, ostao je Tata*. Z

Zavičajni klub

Hrvatski tovar

Nastavi li reagirati samo na pritiske, hrvatska će politika i dalje voziti cik-cak prema Zapadu

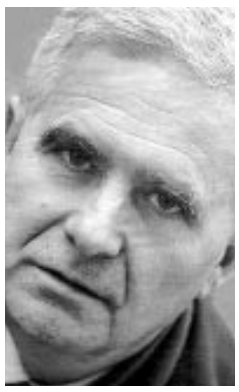

Mirko Galić

Tko ne zna priču o Buridanu, srednjovjekovnom skolastiku sa Sorbonne, i magarcu koji je krepao od gladi i žeđi, jer se nije mogao odlučiti između hrane i vode, ili dva kupa sijena, što su stajala na istoj razdaljini od njega? Na sudbinu nesretnog Buridanova magarca podsjetile su, samo na drugi način, hrvatske vlasti kalkulantskim ponašanjem u slučaju Mladena Naletilića i njegova (ne)izručenja Haškome sudu. Za razliku od glasovita tovara koji je svoju tvrdoglavu neodlučnost tjerao do kraja, naši su htjeli uživati na obje strane, a opredijelili su se tek kad više nisu imali izbora: prepuštaju Tutu njegovoj sudbini, da bi izbjegli sankcije koje su zaprijetile Hrvatskoj, možda ozbiljnije nego ikad u dosadašnjim političko-diplomatskim igrama sa svijetom. Netko će, možda, reći da naša zemlja i nije bila osamljena (i ugrožena) u tom nepotrebnom kockanju, da su se Rusija i Kina nudile za saveznike. Ali, koja bi kazna bila teža? Na izmorenom hrvatskom gospodarstvu, sankcije bi odjeknule snagom potresa, a zaštita Moskve i Pekinga ne bi ostavila bolje posljedice na hrvatski međunarodni status.

U hrvatskoj tvrdoglavosti bilo je suviše različitih interesa — sačuvati Tutu, ne razočarati njegove pristaše i sljedbenike, a umiriti Haški sud i zadovoljiti njegove pokrovitelje kako bi se mogao izbjeći kompromis. Na kraju, poslije uzaludno ispaljenog retoričkog streljiva na one koji ne razumiju ili ponižavaju Hrvatsku, vlasti su prihvatile nametnuti izbor: još jedno domaće lice s međunarodne optužnice poslat će u Haag (izručenje Tute postalo je stvar tehnike, a ne politike), da bi Hrvatska sačuvala kakve-takve odnose sa zapadnim državama i njihovim organizacijama. Nije teško pretpostaviti, barem u ovoj fazi (ne)informiranosti, što su u Haagu i Washingtonu toliko zapeli za jednog hrvatskog ratnika drugoligaške važnosti. Tjerajući lisicu, koju drže u ruci, Haški sud i američka diplomacija, vjerojatno, hoće na čistac istjerati vuka, koji je još u šumi i želi s Tutom izvoditi neke druge dokaze koje ne mogu izvesti bez njega? Europa i Amerika toliko su zapele da im hrvatske vlasti izruče toga *ratnika-operativca* iz Hercegovine da moraju postojati neki posebni razlozi za njegovo suđenje. Možda preko njega plaše i ugrožavaju stratege rata? Je li toga svjesna i hrvatska strana kad je zbog Tute dovela zemlju na rub međunarodnih sankcija prije nego što je (spasonosno?) prebacila taj vrući krumpir u ruke domaćeg sudstva?

Sami protiv svijeta

Zarazno (hrvatsko) kolebanje između retorike o suradnji sa Sudom i politike odbijanja suradnje, s kalkuliranjem između nacionalnih interesa i međunarodnih obveza, skromne europske volje i krupnih međunarodnih obećanja..., razriješeno je drukčije nego kod Buridanova magarca: Hrvatska je shvatila da je vrag odnio šalu, da bi na kocki mogla izgubiti više od obraza, koji gubi svaka kažnjena zemlja, pa obustavlja kockanje, do daljnjega. Je li imala izbora? Koliko je godina Gadafijeva Libija bila isključena iz svijeta zato što je čuvala dvojicu svojih agenata koji su podmetnuli bombu u američki putnički zrakoplov? Što sve trpe najveći grešnici, Irak i njegovo pučanstvo, ili Miloševićeva Srbija u našem susjedstvu, zato što vode politiku *sami protiv cijeloga svijeta*? Cromwell je svojedobno rekao kako *čovjek nikada ne dospije tako daleko kao onda kada ne zna kamo ide*. Ali, Hrvatska je mogla znati kamo ide i gdje će završiti, slijedi li loše primjere izoliranih i odbačenih zemalja. A zamalo je završila u tome društvu: sama igra sa sankcijama bila je svojevrsna kazna za našu zemlju; i države lakše gube ugled nego što ga stječu.

Haškome sudu s pravom se može spočitnuti da još nije raščistio koliko služi politikama velikih sila, a koliko zaštiti malih zemalja, zahvaćenih velikosrpskim vihorom rata? Rješava li ratnu prošlost ili kroji mirniju budućnost? Je li produžena ruka diplomacije ili autentično mjesto pravde? Dvojbe se čine utemeljenima. Tko će ih rješavati? Hrvatska je suviše mala, i nije u položaju da obrani Sud od njegovih slabosti (ima previše i svojih), a zemlje koje bi to mogle, nemaju interesa da mijenjaju pravila igre, sve dok u njoj ne gube početni ulog. Ali, Haški sud, sa svim slabostima i opterećenjima, sporim i nedosljednim pristupom zločinima (Vukovar, Srebrenica) i zločincima (Karadžić, Mladić), postoji kao međunarodna institucija, s legitimitetom osnivača Ujedinjenih naroda, i s obvezama spornih zemalja (i Hrvatske) da surađuju s njime. Zašto se, kada su u Daytonu potpisale takvu obvezu, hrvatske vlasti svaki put najprije prepiru, psuju i svađaju s Međunarodnim sudom (i s njegovim zaštitnicima), da bi, u napetoj, kriznoj situaciji, ispunili sve što se od njih traži? Je li to obrana ponosa zemlje, čuvanje dostojanstva naroda, zaštita suverenosti države? Takvom politikom koja *ne* redovito preinačuje u *možda*, a *možda* obvezatno završava s *da*, zapravo se proizvode pritisci. Jer, Hrvatska drukčije ne reagira prema svijetu, ne ispunjava svoje međunarodne obveze, ako na to nije prisiljena. Kao da i naši vladari za sebe misle da će ispasti veći i veliki državnici time što će *izigrati* svoje partnere onako kako je Josip Broz *izigravao* Churchilla i Staljina (i, među inim, i po tome zaslužio mjesto *političara velikoga formata*, kako ga pamti povjesničar predsjednik dr. Franjo Tuđman).

Lice s periferije *nacionalne revolucije*

Politika po definiciji spada u zanate u kojima psihološko nadmudrivanje nije zanemarivo u krajnjemu rezultatu. Samo, blefiranje je sto puta teže i opasnije negoli u pokeru, što je najbolje na koži svoga naroda mogao osjetiti Slobodan Milošević kad nije dobro pročitao američke signale o spremnosti saveznika za vojnu intervenciju. Je li hrvatsko vodstvo bilo opreznije kada su Amerikanci pokazivali karte gospodarske i diplomatske izolacije? Kako drukčije objasniti da je Mladen Naletilić Tuta, u krajnjemu lice s periferije *nacionalne revolucije*, prestao biti osoba od *nacionalnog interesa*, podoban za putovanje u Haag (čak i zdravstveno, ne samo politički), a da je hrvatsko pravosuđe odustalo od monopola na istraživanje eventualnih zločina u *Bljesku* i *Oluji*, i samostalno čak zatražilo tumačenje Međunarodnog suda pravde o tome koji je sud nadležan za taj period ratnih zbivanja u Hrvatskoj. Poslije vremena arogancije, nastupa (li) vrijeme kooperacije? Trajno, a ne privremeno.

Iza takvog lutanja i nedosljednosti krije se, zapravo, nedostatak političke strategije u odnosima s međunarodnom zajednicom, manjka kriterija i argumenata. Može li Hrvatska težiti Zapadu i očekivati da će se Zapad njoj prilagođivati (a ne obrnuto)? Kako će se s razvijenim demokratskim državama udruživati u gospodarske i političke zajednice za 21. stoljeće i istodobno bez ostatka braniti staru doktrinu (i teoriju) suvereniteta, kao da smo još u prošlom stoljeću? Na koji će način pristupati organizacijama kolektivne sigurnosti (Partnerstvo za mir, NATO), a držati se i dalje nacionalne sigurnosti, kao pijan plota?

Hrvatska je i na Tutinu slučaju pokazala da u odnosu s drugima ne može imati ovce i novce (suprotno Buridanovu magarcu). Želi li se stvarno integrirati u zapadni svijet, trebat će žrtvovati nešto više od onoga nacionalnog romantizma koji je proizvelo državno osamostaljenje i pokazati istančaniji *osjećaj za stvarnost* i razvijeniji *osjećaj za mogućnost*. Nastavi li reagirati (samo) na pritiske, hrvatska će politika i dalje voziti cik-cak prema Zapadu i naginjati se opasno na svakom zavoju, pa i s malim tovarom Naletilića Tute. Z

razgovor

Govori: Žarko Puhovski

Predizborno vrijeme nejasnoća

Moj je osjećaj da je oporba sa zakašnjenjem slijedila tendencije društva — nije ih zapravo stvarala i gurala

Grozdana Cvitan

Nakon niza razgovora i burne nazočnosti u predratnom tisku Žarko Puhovski odjednom je nestao iz javnosti. Nije se javljao čak ni za ispravke krivih navoda za koje je bilo jasno da ih novine donose, ali je zato izazivao pozornost svojim angažmanom u udrugama za ljudska prava. Od čovjeka proglašenog neprijateljem države postao je profesor koji poznaje svoj predmet bavljenja ili bar protivnik čije se mišljenje cijeni, pa je u tom smislu nedavno pozvan i na razgovor s jednim od čelnika HDZ-a. Profesor filozofije politike ne pripada ni jednoj stranci, a za jedinu udrugu koju je pokušao utemeljiti — UJDI — nije nikad dobio registraciju. Novi izbori, za koje se očekuje da će biti drukčiji i čija žestina se već ogleda u prljavštini predizborne kampanje tema su razgovora, ali i pitanja osobnih interesa Žarka Puhovskog.

Rođen 15. prosinca 1946. godine u Zagrebu. U Zagrebu završio osnovnu i srednju školu. Igrao košarku. U srednjoj školi bio omladinski funkcionar i, možda, najmlađi član koji je ikad izbačen iz SKJ. Primljen je sa 16 godina, a izbačen prije 17. rođendana jer je »prekršio moralne norme opisa lika komunista koje se tiču seksualnog morala«. Bilo je to nakon predavanja o spolu, ljubavi i kontracepciji na specijalnoj konferenciji SO-a Pete gimnazije. Vraćen u Partiju na intervenciju Mike Tripala.

Studirao fiziku i političke znanosti i često boravio u Njemačkoj. Bio urednik pa glavni urednik *Omladinskog tjednika*, koji je u proljeće 1970. godine zabranjen zbog uvrede predsjednika Republike. Uvreda se sastojala u interpretiranju tiskarske pogreške iz jednih slovenskih novina. To je bio formalni razlog zabrane, a stvarno zato što je redakcija OT-a bila protiv novog kursa CK SKH.

Nakon studija predavao na Drugoj gimnaziji, zatim radio u Institutu za filozofiju, a od 1976. stalno na Filozofskom fakultetu. Bio član redakcije *Praxisa*. Mnogo predavao po raznim fakultetima u svijetu. Dobitnik je posebne nagrade Europskog rektorskog kluba za borbu protiv rasizma i ksenofobije. Godinu dana bio u Berlinu u Znanstvenom centru za napredne studije. Sada znanstveni kodirektor Europskog sveučilišta mira u Statd Schladiningu u Austriji (Gradišće). Koautor je triju knjiga na njemačkom i engleskom jeziku (zbornici o socijalnim i ekonomskim elementima tranzicije, o teoriji nasilja i koncepcijama rata i mira te o etičkim osnovama nove Europe), autor oko četiri stotine većih i manjih radova (uključujući prikaze i recenzije), glavni autor, urednik i nositelj koncepcije *Rječnika političkih pojmova* (1990, uskoro drugo izdanje) te autor knjiga: *Interesi zajednice*, 1975, *Kontekst kulture*, 1979, *Povijest i revolucija*, 1980, *Um i društvenost*, 1988. i *Socijalistička konstrukcija zbilje*, 1990.

Vlast kao nadrealistička tvorba

Kako vidite današnje stanje u hrvatskoj politici?

— Ključan problem sadašnje situacije hrvatske politike jest nešto što se može razložiti na dvije razine. Prva je ta da se u Hrvatskoj u zadnjih sedam, osam godina ustrojio niz demokratskih ustanova. Dakle, da hrvatska država ima, za razliku od čitave svoje dosadašnje povijesti, po prvi put demokratsku legitimaciju. Ono što se pritom često brka, a jako je važno, jest da iz demokratske legitimacije ne slijedi neposredno i demokratsko djelovanje političara. Drugim riječima, to što su i gospodin Tuđman ili gospoda iz HDZ-a ili na lokalnoj razini ponegdje i iz nekih drugih stranaka demokratski izabrani političari daje im demokratsku legitimaciju, dakle demokratsko opravdanje funkcioniranja na vlasti, ali im ne daje automatsko pravo da ih se smatra demokratskim političarima. A velika većina njih to, nažalost, nije. Primjera radi, Gorbačov se pokazao značajnim demokratskim političarom koji nije imao demokratsku legitimaciju dok Jeljcin ima demokratsku legitimaciju, a nije demokratski političar. To su tipične pojave postkomunizma.

Drugo, što je bitno za hrvatsku političku situaciju, jest sadašnje stanje postupnog hlađenja jedne visoko emocionalizirane atmosfere u kojoj je sadašnja vladajuća garnitura osvojila vlast, u kojoj je vodila rat i pobijedila u njemu i koja je na ljude djelovala doista euforično. (Termin euforija znači lako podnošenje, to jest ljudi u euforiji lako, odnosno lakše, podnose brojne životne probleme.) Svi smo iskusili paradoksalnu situaciju: u ratu su svi problemi jednostavni, »samo« su nerješivi. Ali, kompliciranih problema nema. Odmah poslije rata susrećemo se s vrlo kompliciranim problemima za koje u najmanju ruku postoji fikcija da su osobno, obiteljski ili državno na ovaj ili onaj način rješivi. I to je nešto što u najopćenitijem smislu riječi zovemo normalnošću. Hrvatska, kao i sve druge zemlje poslije rata, ima enormnih poteškoća da se navikne na normalnost.

Je li vlast bila spremna na nastale probleme?

— Kao i sve drugo što je proklamirala, ova je vlast jedna vrst nadrealističke tvorbe. Jer oni su i rat doživjeli kao nešto nadrealističko (dodao bih: to je jedini rat u zadnjih nekoliko stotina godina za koji nitko ne zna kad je počeo, a ni završetak se zapravo ne zna, što se primjerice vidi i po tome da ljudi dobivaju odlikovanja i neke vrste spomenica za rat od 1990. do 1996. godine, neki nisu ni demobilizirani, a danas općenito 1996. godina se uzima kao početak opće mobilizacije), ali tako je doživljeno i obećanje normalizacije. Treba se samo sjetiti da je neposredno nakon vojne akcije u kolovozu 1995. godine kad su ujesen bili raspisani izbori, predsjednik Tuđman, vrlo neoprezno naglasio kako je rat završen i odmah se dogodilo to da je njegova stranka izgubila većinu u Zagrebu. Jer su ljudi imali percepciju: HDZ je možda bio dobar za »one« stvari, ali za one koje sada dolaze više nije. Gospodin Tuđman tako naravno nije mislio, pa je rezultate izbora uspio, tako da kažemo, *ustanovno* manipulirati, ali ono što je bitno jest upravo slika poteškoća prijelaza na normalizaciju.

Hrvatska politička nepunoljetnost

Problem koji je pritom iznimno važan i koji Hrvatska dijeli s nizom postkomunističkih država jest potpun nedostatak demokratske političke kulture. A to znači da je u takvoj situaciji jedva relevantno hoće li se prevesti američki ili njemački ustav, ili francuski izborni zakon ili švicarski zakon o bankarskoj tajni, jer ti zakoni i kada su doslovce prevedeni nemaju ono mjesto koje imaju u zemljama koje imaju bar donekle razvijenu demokratsku političku kulturu.

Je li to namjerno stanje, može li se i dalje govorili o nedostatku vremena ili je kultura politike već trebala početi pokazivati svoje postojanje u Hrvatskoj?

— Objektivno u Hrvatskoj nije bilo demokracije, nije bilo tradicije, nije bilo političkog života u modernom smislu riječi. Stari poredak, bez obzira na niz liberalnih elemenata, nije imao demokratskih značajki. Ali, da upotrijebim jednu parafrazu Kanta, tu je riječ o svjesnoj reprodukciji stanja koje zadržava ljude u političkoj nepunoljetnosti. Dakle, ono što je zatečeno nije se pokušalo promijeniti odgovornim političkim djelovanjem i to se odnosi gotovo podjednako na vladajuće i na oporbene stranke. I jedni i drugi uživali su posljedice toga ili ih kapitalizirali i naravno da nisu bili zainteresirani mijenjati ono što im je odgovaralo. Veoma mali broj političara pokazao je pripravnost da se na neki način distancira od takvog stanja, ali većina njih se veoma dobro snašla u stanju političke nekulture koja se doslovce može vidjeti od najniže razine organiziranja u pojedinim mjesnim sredinama do razine rasprava u Saboru.

Koliko je pitanje života okrenutog u prošlost, koji se stalno promovira u Hrvatskoj, pitanje ostajanja u sadašnjem stanju? Odnosno, tko je danas u Hrvatskoj okrenut u budućnost?

— HDZ je u Hrvatskoj prvi put pobijedio na izborima zahvaljujući tomu što je uspio simbolički preuzeti prošlost koju su do tada imali pod kontrolom zastupnici ranije vladajuće stranke Saveza komunista. Njima se učinilo da se i daljnje političke pobjede mogu izvojevati pobjedama u interpretaciji prošlosti. Izmijenjeni su svi ključni termini, u Hrvatskoj je dobrim dijelom izmijenjen i jezik, ali metoda ideologijskog funkcioniranja ostala je ista. Kao što je klasična komunistička ideologija (pa i razvodnjena) imala tri metodičke osnovice, a to su kolektivizam (ideologija radničke klase), ideologija konfliktnosti (klasne borbe) i ideologija paternalizma (ideologija centra moći koji zna što je za nekoga dobro bolje od njega samog). Od svih suvremenih ideologija ili njima sličnih tvorbi samo nacionalizam zadržava sve te tri karakteristike, samo sada više nije riječ o radničkoj klasi, nego o naciji, nije klasna borba, nego vjekovna borba sa susjedima koji su htjeli našu teritoriju, kulturu i tako dalje, a paternalizam je ostao do te mjere razvijen da je Hrvatska jedna od odista rijetkih zemalja, barem u Europi, u kojima političari javno raspravljaju o tomu kakvu glazbu sluša mladež ili kako se trebaju zvati nogometni klubovi i tome slično, jer eto oni bolje znaju što bi bilo dobro za ljude čiji im je svijet života bitno nespoznatljiv.

Kako pomiriti činjenice da političari vode raspravu o tome što je dobro za druge, a iz Sabora se stalno čuje pozivanje na iskustva, zakone i ustave svijeta?

— Bilo bi zanimljivo, sasvim komunikacijsko-tehnički, vidjeti koliki postotak zastupnika Sabora razumije neki strani jezik, uključujući i neke od njih koji su bili u emigraciji. Drugo, danas više ne postoje nekadašnji legendarni TANJUG-ovi bilteni koji su za polupismene aparatčike davali pregled onoga što treba znati o svijetu, ali po svemu sudeći postoje nekakve interne informacije (Hinine ili neke druge) iz kojih ti ljudi crpe svoje znanje o svijetu i one su očito i površne i često posve proizvoljne. Treće, domaći mediji imaju znatno manje, nego pred recimo dvadeset godina, prostora posvećenog inozemnim zbivanjima. U starom poretku inozemni su dopisnici držali razinu novine i omogućavali u relativnoj zatvorenosti (u ideologijskom smislu), održavanje kontakta sa svijetom. Danas najveći dio relevantnih novina u Hrvatskoj uopće ništa ne govori o svijetu, pa nema načina da se dozna dovoljno o inozemstvu, a kad stranci dolaze ovamo oni su još uvijek okupirani time da pitaju kako je kod nas, a mnogo su manje u poziciji da govore o onome što se kod njih događa. Tako je znanje o inozemstvu u najširim slojevima pa i među takozvanim stručnjacima, uključujući na žalost i diplomate, daleko ispod razine kakva je bila u Hrvatskoj prije dvadeset godina.

Je li taj autizam namjeran i kako iz njega izići?

— U svim tim situacijama, mutatis mutandis, po mom sudu važi isti odgovor: on je naslijeđen, ali se u njemu vladajuća struktura jako dobro osjeća, dakle nije motivirana da ga mijenja. To važi za čitav niz elemenata, kažimo to tako, zaostalosti hrvatskog društva i hrvatske zajednice za svijetom, o kojima se može govoriti da je mnogo toga zaista uvjetovano situacijom, ali i o tomu da se zapravo ne čini puno da se tu nešto promijeni. Dovoljno je samo pogledati kakav je omjer u školskim udžbenicima, od literature preko povijesti nadalje, iz takozvane nacionalne povijesti ili znanja iz nacionalne književnosti i onoga što se odnosi na svjetski relevantne kriterije.

Autizam + primitivizam = ?!

Što je sve očigledan primitivizam današnjeg hrvatskog društva?

— Meni se čini ključnim momentom tog *novoskladanog* primitivizma nešto što se simbolički pojavilo na majicama na Jelačićevu trgu u Zagrebu 1991. godine, a glasilo je kao parola *Hvala ti Bože što si me stvorio Hrvatom*. To je uvijek primitivno u svakoj sredini — principijelno, a konkretno je primitivnije što je ta sredina sama po sebi manja i što je na nižoj kulturnoj i civilizacijskoj razini (Hrvatska se time baš, bez obzira na svoju slavnu prošlost, ne može naročito dičiti). Tada su brojni intelektualci ponavljali rečenicu koja je glasila: *Za mene kao intelektualca glavni problem u ovom ratu jest što je njegov uzrok u zavisti Srba spram superiorne hrvatske kulture*. Da dodam, kad bi se pogledala hrvatska i srpska književnost danas, da ne govorim o hrvatskom i srpskom filmu danas i nizu drugih grana umjetnosti ili znanstvene produkcije, bilo bi jako teško dokazivati superiornost Hrvata. Paradoks je u tomu da je pred sedamdesetak godina Krleža formulirao legendarnu rečenicu kako Srbi imaju »artileriju«, a Hrvati imaju prvu hrvatsku štedionicu i svoju uljudbu. Danas se zna kako je s hrvatskim bankama, zna se kako je i s hrvatskom kulturom, ali je istina i to da je hrvatsko topništvo jače od srpske artilerije. Međutim predrasude su ostale neovisno o tomu i dalje na djelu.

Narod je u rat išao s emocijama, ali i nekim očekivanjima. Što je iz toga proizišlo?

— Opet su se tu dogodile dvije stvari. Činjenica jest da je Hrvatska bila napadnuta i da je ta situacija napadnute zemlje onemogućila da se o nekim stvarima razgovara iole razumno. To je značilo situaciju u kojoj nema prostora za raspravu, u kojoj se oporba našla u poziciji u kakvoj se nedavno našla opozicija u Srbiji — da je naime njezina ključna nedostatnost bila u tome da bi morala reći: mi jesmo protiv režima predsjednika Tuđmana, ali podržavamo hrvatsku državu u situaciji u kojoj je Hrvatska napadnuta. Formulacije tipa »mi jesmo protiv, ali jesmo i za« izazivaju u politici naprosto netrpeljivosti jer slušatelji kažu ili ste za ili protiv. Nemojte motati. I tu je opozicija bila natjerana na nešto što još i danas dobrim dijelom nekritički nastavlja: na jednu unaprijed izgubljenu utrku s HDZ-om u točki patriotizma, u dokazivanju kako oni nisu lošiji Hrvati od HDZ-a i tako dalje, što je unaprijed izgubljena stvar, jer čitava je genijalnost od prvotne strategijske pozicije HDZ-a bila u tomu što je sebe proglasila hrvatskom strankom. Pored nje su postojale lijeve i desne hrvatske stranke, liberalne, socijaldemokratske, kršćanske i tako dalje, a HDZ je bio hrvatska stranka. Točka. Sam naziv, napokon, Hrvatska demokratska zajednica nije po sadržaju termina naziv stranke nego države. Demokratska zajednica je opis države, a ne stranke. Dakle, to je čisti lenjinistički princip primijenjen u novim uvjetima: da će stranka iz sebe, kako bi rekao drug Lenjin, poroditi novu zajednicu, novu državu. I to je HDZ-u, nažalost nekad stranke manjine, a danas većine od nas, veoma konzekventno i uspjelo. S druge strane, primitivizam nije bio samo karakteristika kulturnjaka (po mojem dugogodišnjem iskustvu oni su veoma talentirani za primitivizam) ili političara kod kojih se to smatra samorazumljivim, nego je funkcionirao na taj način da su sva relevantna društvena pitanja bila razlomljena na pitanje: jeste li za nas ili niste? Jeste li za neovisnu Hrvatsku ili niste? A to je u konačnici značilo da je podjednako u nogometu ili vaterpolu, zaštiti spomenika ili školstvu, u monetarnoj ili fiskalnoj politici sve svođeno na pitanje jeste li za Hrvatsku ili ne i o tomu je presuđivao onaj čovjek koji je bio *founding father*, osnivač države, tj. predsjednik Tuđman.

Budući da je euforija prestala, najednom je teret na leđima postao težak, a taj je teret prije svega socijalne naravi i on je nešto što ljudi danas nisu više u stanju progutati, samo zato što eto žive nakon ne znam koliko stoljeća u neovisnoj, suverenoj i samoljepljivoj Republici Hrvatskoj

Rekli ste: Postoji vrijeme koje je vrijeme nedostatnosti za raspravu. Postoji li takvo vrijeme ili ne?

— Ono objektivno postoji u situaciji kakva je ratna. U vrijeme kad se lokalnim zagrebačkim autobusom moglo doći do prve linije fronte, gdje su svaki drugi dan bila zamračenja (iako su mnoga od njih bila nepotrebna, kao što danas znamo, a i tada smo naslućivali), objektivno ni tehnički nije bilo mogućnosti za politički život, a da ne govorimo o socijalnoj ili političkoj psihologiji gdje su ljudi bili u percepciji jednostavnih, ali nerješivih problema. Dakle, nisu se pitali o kvaliteti života, nego o preživljavanju. Dodao bih, paradoksalno ili cinično: jedini koji su tada djelovali mirotvorno bili su ratni profiteri. Samo oni su za vrijeme rata već mislili na mir. Jer, većini ljudi u ratu se nije radilo o novcu, o materijalnim dobrima. Radilo se o tomu da se spasi život, a mali broj pionira mira počeo je odmah skupljati novce, prevoziti kamione s novcem, švercati, ucjenjivati, prodavati nekakve dokumente i tako dalje, oni su danas okosnica mirovne Hrvatske: zato ona i jest ovakva.

Rekli ste da je oporba ucijenjena vremenom rata. Rat je prošao, oporba se i dalje čini ucijenjenom. Ili ne?

— Opet se dogodilo to što važi i za vladajuću stranku: oporba je bila ucijenjena situacijom i nekako se dobro osjećala ucijenjenom. To je ono što se meni čini paradoksalnim za cijelu hrvatsku političku scenu: stalno imam osjećaj da su svi više-manje u nekom dubljem, metodičkom smislu ucijenjeni i da se svi pritom jako dobro osjećaju. Da nikog ta ucijenjenost ne smeta i da iz te kože ne žele van. Oporba se, sve do nedavno, protiv HDZ-a pokušala izboriti gdje je HDZ jači, a ne na onim točkama gdje je HDZ slabiji.

Primjerice?

— To je pitanje patriotizma, pitanje takozvane državotvornosti i slično, pri čemu taj termin ne mogu ne komentirati, jer je danas jednostavno besmislen. Ako ga se danas razumijeva doslovce, može značiti samo protuustavno djelovanje. Naime, država je stvorena i ako bi netko danas htio bio državotvoran, dakle stvarati državu, morao bi htjeti stvarati državu protiv ove države, a to bi bilo ustavom zabranjeno djelovanje. Međutim, svi znaju (a sve to počiva na takozvanim evidencijama) da je državotvornost oznaka za *naše dečke*. A opozicija je ta koja je pokušala doći u njihov zabran i to im ne ide. Ni u poziciji hrvatstva, ni u poziciji državotvornosti, ni u poziciji odnosa s dijasporom, ni u poziciji etnoprimitivizma koji se tu reciklira, ni u poziciji (recimo to tako) tradicionalnih moralnih vrijednosti — sve to nije išlo. To što su se neki oporbeni prvaci malo grlili i ljubili s umirovljenim ustašama u Latinskoj Americi nije im pomoglo jer oni opet neće biti ništa drugo nego druga liga HDZ-a. Međutim pokazalo se da je politička logika u zajednici djelovala mimo nemuštog Brownova gibanja opozicije, naime da je ljudima po drugoj osnovi naprosto sve više bilo dosta HDZ-a.

Svega nam je dosta

I tu se događa paradoks kakav se mogao vidjeti u Britaniji pred nekoliko godina, a prošle godine u SR Njemačkoj. Nakon nekog vremena ljudima je toliko bilo dosta konzervativaca da je bilo tko mogao pobijediti protiv njih. Bilo je to negativno određenje, ono što se kaže prosvjedovno glasovanje, koje je, međutim, jako opasno. Ili kako kaže stara fraza iz 1968. godine: zna se što se neće, a ne zna se što se hoće. Tako su 1990. godine otišli ljudi iz SK, a došli ljudi iz HDZ-a. Nešto slično vidim i sada. Ono što je tu dodatni problem jest to da će HDZ vjerojatno izgubiti izbore za nekoliko mjeseci i to kao stranka koja je za više klasa bolja od one stranke koja je nekoliko puta dobivala izbore. Ta stranka je ipak danas u stanju raspolagati jednim brojem ljudi koji su nešto naučili ili kako bi moja baka rekla, znaju jesti nožem i vilicom i ne pljuju po podu, ali ona je jednostavno ljude iscrpila svojom ikonografijom, repetitivnošću, izmišljanjem povijesti Hrvata i prije svega, budući da je euforija prestala, najednom je teret na leđima postao težak, a taj je teret prije svega socijalne naravi i on je nešto što ljudi danas nisu više u stanju progutati, samo zato što eto žive nakon ne znam koliko stoljeća u neovisnoj, suverenoj i samoljepljivoj Republici Hrvatskoj, nego im se sad pojavljuje to što bi se moglo zvati poratnom percepcijom: pitanje o kvaliteti života, koje se za vrijeme rata nije pojavljivalo pod pritiskom preživljavanja. Moj je osjećaj da je oporba sa zakašnjenjem slijedila tendencije društva — nije ih zapravo stvarala i gurala. To može ispasti kao genijalan taktički manevar, možda se o tomu zaista i radi, da su današnji oporbeni čelnici u situaciji da je pred njima pravi politički ideal: svi ih mole da preuzmu vlast, a oni kažu možemo li pričekati do idućeg tjedna jer još se nismo sasvim spremili. Ali do toga nije došlo, po mojem sudu, zahvaljujući briljantnoj taktici koliko tomu što su se oni šlepali uz objektivne tendencije u društvu, koje su se najčešće pojavljivale sve više negativno nastrojene spram vladajuće strukture, odnosno HDZ-a.

Rekli ste da je opozicija donedavno udarala HDZ tamo gdje je jak, a ne tamo gdje je slab. Znači li to da su se oni u međuvremenu ipak promijenili?

— Oni su se našli pod pritiskom umirovljenika, pod pritiskom nezaposlenih, ljudi koji su dolazili k njima, a ne u HDZ i tražili od njih, a ne od HDZ-a pomoć i nakon što su ih nekoliko puta tim zahtjevima uštipnuli ili uboli oni su se iz tog ugodnog opozicijskog drijemeža probudili i energično se postavili u zadnje redove prosvjednika protiv vlasti.

Znači, natjerani od sindikata!

— Mislim da je stjecaj okolnosti natjerao i sindikate. Jer i sindikati su nekoliko godina proveli u bogobojazno državotvornom

Rat, mir i filozofija

Ključno pitanje iz analiza koje sam poduzimao zadnjih godina, kojeg nekada nisam bio svjestan, jest to da je zapravo ratno djelovanje u tradiciji svagda bilo moralno utemeljivano. Dakle, da se išlo u rat u smislu legitimacije, u smislu opravdanja, u smislu načina motiviranja ljudi da sudjeluju u ratu, s jakom moralnom argumentacijom, dok se za mir gotovo uvijek nalazila pragmatička argumentacija, to jest, tvrdilo se kako je eto rata dosta, nitko ne može pobijediti, svi smo iscrpljeni i tako dalje. Paradoks je da je rat imao mnogo višu etičku poziciju od mira. To govori i o ljudskoj povijesti i o poziciji praktičke filozofije u okviru te povijesti, ali i o tomu da se, nažalost ili na sreću, u našoj okolini nisu događale bog zna kako originalne stvari, nego stvari koje su već, na raznim mjestima, višestruko iskušavane.

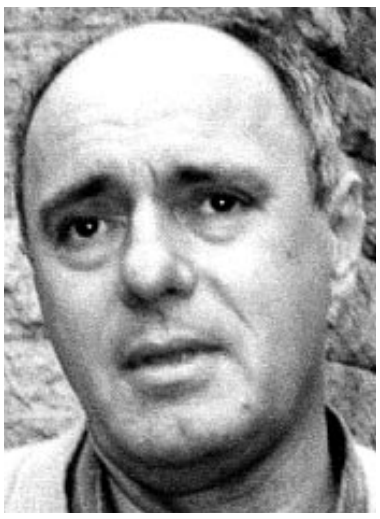

stavu. Primjerice, moj sindikat zaposlenih u visokom školstvu, koji se zaista u mnogo stvari iznimno dobro drži, svojevremeno je dao izjavu kojom je osudio tendencije da se organiziraju štrajkovi u vrijeme kad nam »Sveti Otac dolazi u posjetu«. Ostavljam po strani to da se papu može nazivati Svetim Ocem samo unutar Crkve, kao i to da ipak u tom sindikatu ima i ateista, da posao sindikata nije da bude bogobojazan, nego da bude borben, ali i to pokazuje koliko je dugo trebalo da se oni radikaliziraju, to ukazuje i na čitav niz intelektualaca, jer su se prebacivali s jedne strane na drugu vidjevši da neke stvari više ne idu, na čitav niz organizacija itd. Treba samo vidjeti kako su se ponašale brojne takozvane profesionalne udruge 1991. godine, a kako se ponašaju danas, kako su se ponašali brojni danas prononsirani oporbeni ili disidentski intelektualci prije nekoliko godina. Ovo govorim da bih upozorio kako je polagano išao taj proces razumijevanja u društvu, pa su za njim išle najprije elastičnije organizacije (znači NGO), pa onda veće organizacije kao sindikati, pa onda postupno i stranke. Jednoga dana su se probudili i shvatili da su na vrhu plimnog vala koji će odnijeti i Tuđmana i onda su rekli: pa mi smo tu čitavo vrijeme i htjeli biti, samo smo čekali da nas dignu. Tako otprilike to meni izgleda.

Što sve može donijeti negativna selekcija u novim izborima?

— Ukoliko se dogodi da HDZ izgubi izbore, što se čini veoma vjerojatnim, dvije će se veoma značajne stvari dogoditi, što god bilo poslije. Prvo, hrvatski državljani kao politički narod ili puk bit će u poziciji da svojom izbornom odlukom promijene vlast. To se ne događa tako često. Njemačka je to doživjela tek prošle jeseni nakon 50 godina iskustva s demokracijom. Drugo, kakva god bila koalicija stranaka, strančica i takozvanih neovisnih pojedinaca koji će se naravno prišlepati na vlast, jedno će se sigurno dogoditi: bit će razbijena ideologijska blokada. Nisam uvjeren da će se bitno promijeniti stvari u dnevnoj politici, ali će se bitno promijeniti u ideologiji. I to je ono što je Hrvatsku toliko unazađivalo zadnjih godina.

Ustaše kao simpatija

Hrvatska zaista nije bila, ma koliko se to katkada nekim pomalo histeriziranim promatračima činilo, ustaška država u političkome smislu. Ali je vladajuća ideologija u Hrvatskoj godinama u najmanju ruku revizionistička u smislu interpretacije Drugog svjetskog rata, u najmanju ruku pripravna za simpatije za ustaše, nepripravna za sučeljavanje sa svime što je ustaška država značila i još uvijek će *Vjesnikova* rubrika *Pisma čitatelja* i slična rubrika u *Novom listu* objavljivati enormne količine polupismenih uradaka koji dokazuju da ustaše nisu bili fašisti. Odgovor je pritom vrlo jednostavan: kao što se zna tisuće su Židova i Srba bježale iz NDH u Italiju. Italija je bila fašistička država. Prema tomu NDH nije bila fašistička tvorba, nego nešto gore. Drugo je pitanje, za koje sada nema prostora za raspravu, o tomu kako je termin fašizam zadnjih desetljeća to jest od prvih liberalnih i Togliattijevih kritika iz dvadesetih godina krivo korišten kao viši rodni pojam za desni totalitarizam našeg stoljeća. Jer je zapravo riječ o tomu da je od triju velikih totalitarizama našeg stoljeća, dakle nacionalsocijalizma, fašizma i boljševičkog komunizma, fašizam bio — objektivno govoreći — najmanje zlo. A kao termin postao je najgorom psovkom.

Dakle, današnja ideologija u Hrvatskoj će se promijeniti, ako dođe do političkih promjena koje očekujemo, i stvorit će se svijest o tomu da mi, državljani, narod možemo promijeniti vlast. To su dvije važne stvari. Ali se bojim da se u dnevnom funkcioniranju ne mogu očekivati nekakve radikalne promjene. Bar ne ubrzo.

Zašto?

— Opet, s jedne strane, zbog nasljeđa, a, s druge, zato što nije potpuno jasno kakva je pozitivna pozicija oporbe naspram njezine jasne negativne pozicije to jest: nećemo HDZ. Primjera radi, opće mjesto oporbenih stajališta jest: mi želimo parlamentarnu demokraciju, a ne polupredsjednički sustav. U parlamentarnoj demokraciji prva politička osoba u zajednici jest predsjednik vlade. Do dana današnjega nitko ne zna tko im je kandidat za predsjednika vlade. Kako će se ta oporba onda pojaviti kao uvjerljivi oponent, osim tako što je nosi plimni val nezadovoljstva, ako nema još danas, nekoliko mjeseci prije izbora, kandidata koji bi bio javnosti prezentan kao onaj koji će biti predsjednik vlade, a to znači prva osoba u kohabitaciji s Tuđmanom, a onda poslije njega i kao samostalna prva osoba Hrvatske za sljedećih nekoliko godina. To ne pobuđuje naročite nade.

Nema spora o tomu da su inozemni pritisci posve neprincipijelne naravi i Hrvatska nikad neće imati naročito pozitivan imidž u inozemstvu zato jer je previše mala i premalo važna

Koliko je važna činjenica da nitko do sada nije glasnije zatražio popis stanovništva prije izbora, iako se u ovoj državi puno umiralo, ginulo, odlazilo, useljavalo i iseljavalo? Ne bi li prije bilo kojih izbora ipak trebalo početi od stvarnog novog popisa i realnog stanja?

— Trebalo bi početi od mnogih nejasnih stvari. Primjerice, zašto se oporba u Zagrebu bavila višemjesečnim prepucavanjem s jednim nogometnim funkcionarom, a nije postavila ultimativno na dnevni red pitanje izbora za zagrebačke kotare koji bi pokazali kakvo je stanje i vjerojatno izvršili dodatni pritisak na HDZ. To pitanje *de facto* oporba nije postavljala do nedavno i sad je time počela razmjerno okolišno i skoro uz onaj zagorski *Najte kaj zameriti* pristup. Pitanje popisa, međutim, vezano je uz činjenicu da je (i to bitno određuje moj negativni stav) oporba godinama pokazivala takozvani taktički prezir spram pitanja o ljudskim pravima. Naime, kad bi se postavilo pitanje o popisu ili o stotinama tisućama Srba koji su na ovaj ili onaj način napustili Hrvatsku, a malo njih je to učinilo s veseljem i dragovoljno, o desecima tisuća ljudi drugih nacionalnosti koji su napustili Hrvatsku zbog socijalnih, političkih ili drugih razloga, tisuće mrtvih i nestalih i tako dalje, onda bi se moralo postaviti na dnevni red ne samo pitanje koliko nas je ostalo, nego i zašto nas je toliko ostalo?

Etničko i socijalno čišćenje

Nedostatak perspektive mladim je ljudima strašan i kao sveučilišni profesor već sam godinama u situaciji da u prosjeku gotovo dva puta mjesečno potpisujem preporuke za stipendije, a studenti filozofije imaju pritom bitno manje šansi pa i orijentacije na to nego studenti nekih drugih struka. Dakle i iz razloga etničkog pritiska, odnosno čišćenja, zbog socijalnih, iz političkih i inih razloga koji se svode na nedostatak perspektive mnogo je ljudi otišlo. Oporba je to nastojala ne postaviti na dnevni red ili kao što je rekao jedan njezin čelnik na okruglome stolu HHO-a pred nekoliko godina: *Čekajte da dođemo na vlast, pa ćemo postaviti ta pitanja. Sad bi nas to ubilo jer bi nam oduzelo svu moguću popularnost*. Oni neku naročitu popularnost sve do nedavno tako i tako nisu imali, ali su bili veoma škrti u svojoj podršci u pitanjima ljudskih prava, malo su učinili, čak i oni koji su to do neke mjere mogli, njihovi su ljudi bili u takozvanoj vladi demokratskog jedinstva u vrijeme kad su izvršeni brojni prekršaji ratnog i humanitarnog prava na hrvatskoj strani. Dakle, tu je oporba ostala također unutar igre u smislu takozvane objektivne odgovornosti, na što je djelomično utjecao rat, tako da ne vidim puno razloga za čuđenje. Ne očekujem taj popis ni neposredno nakon preuzimanja vlasti u ime nove garniture, jer bi on pokazao — i otuda neugodne posljedice za Hrvatsku — što se zapravo dogodilo: etničko i socijalno čišćenje.

Koliko će Hrvatskoj trebati da se oporavi i što je slika Hrvatske u svijetu? Što je moguća mjera malih naroda? Koji je naš odnos prema vlastitoj veličini?

— Meni se čini — a mislim da u tomu imam dosta iskustva, jer sam se zadnjih godina naputovao po inozemstvu, pričajući o stvarima vezanima uz postjugoslavenske ratove — da je priča sa slikom Hrvatske u inozemstvu više-manje nevažna. Hrvatska nije važna inozemstvu, pogotovo otkako je rat prestao, ona igra jednu potpuno marginalnu ulogu i nju će svi lako zaboraviti. Pogotovo kada je došlo do sukoba nad Jugoslavijom i čim se hrvatsko vodstvo pokazalo pripravnim podržati Amerikance, oni su se ponašali tako da su dali do znanja kako ih zapravo unutrašnje stvari puno manje zanimaju nego prije nekoliko mjeseci. Nema spora o tomu da su inozemni pritisci posve neprincipijelne naravi i nema spora za mene u tomu da je moralno i politički pogrešno uzimati te pritiske kao izgovor da se neke stvari promijene. Hrvatska nikad neće imati naročito pozitivan imidž u inozemstvu zato jer je previše mala i premalo važna. Ima premalo ljudi koji nešto u svijetu predstavljaju.

Kad dinosaurusi izumiru...

Mjera malih naroda svodi se na nekoliko ljudi koji su dobri u ovom ili onom sportu ili umjetnosti (filmu, književnosti i tako dalje) pa se preko njih za te narode čuje ili što imaju dobre kobasice ili lijepi krajolik. Ali ideja da bi se stalno iznova na jedan neopisivo dosadan način docirajućeg provincijskog učitelja svim strancima stalno tumačilo kako je Hrvatska srednjoeuropska i mediteranska nebalkanska država nešto je što neće pomoći, da ne govorim o tomu da je Balkan ipak sasvim određena pozicija. To je poluotok ispod Dunava, Save, Kupe i zamišljene crte do Tršćanskog zaljeva; velik se dio Hrvatske nalazi na Balkanu. Dubrovnik je na Balkanu, a Čepin nije. Što to govori? Ništa. Balkan ne znači ništa, osim izvora histeričnog straha ljudi koji su nesigurni u svoju civiliziranost. A da ne govorimo usput o tomu da je Srednja Europa nešto što se u povijesti Europe istaklo kao rodno mjesto fašizma i nacizma. Ili da ne govorimo o besmislenoj *samoosramoćujućoj* formulaciji da Hrvatska pripada Srednjoj Europi, a ujedno je i regionalna sila. Pa Hrvatska sigurno nije regionalna sila u odnosu na Njemačku i Italiju u Srednjoj Europi, nego je regionalna sila u odnosu na Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru i druge na Balkanu. Dakle, te se stvari moraju raščistiti kada se evolucijski riješi dinosaurovski pristup hrvatstvu. A to će se dogoditi kad dinosaurusi, s velikim dinosaurovskim tijelom i malom glavom, izumru i kada Hrvatska shvati da je trećerazredna europska država. Zna se koje su prvorazredne, zna se koliko se Poljska muči da bi došla do razine drugorazredne države skupa s recimo jednom Švedskom, a Hrvatska sigurno nije u njihovoj blizini. Međutim uvjet za to jest da ono što Hrvatska ima bude valorizirano po svjetskim kriterijima, a to znači da se ljude koji vani uspijevaju — ako se taj imidž hoće njegovati — kao takve i prihvati. Mogu imati svoje mišljenje, koje nije naročito pozitivno, o činjenici da je Slavenka Drakulić valjda deset puta prevođenija od Miroslava Krleže — za mene to nikad neće značiti da je Slavenka Drakulić značajniji pisac od Krleže. Dapače, meni se čini nepristojnim njih dvoje uspoređivati, ali ako je riječ o imidžu u svijetu, ako je to cilj, onda treba uzeti u obzir one koji u tom svijetu uspijevaju. Ako to nije cilj, onda se mogu — uz neke svjetske kriterije — imati i neki unutrašnji. Meni se dakle čini mnogo važnijim ono što se događa unutar zemlje, nego izvan nje — dakle, da se u Hrvatskoj shvati kako treba prihvatiti ono što je koliko-toliko nalik na svjetske kriterije, a ne fantazirati o tomu da bismo nekome mogli nametnuti kriterije novoga pisanja povijesti, a i lingvistike ili povijesti kulture. Z

Pojava Mein Kampfa

Čitava je halabuka tipično promašena, ali — budući da je sve povezano — implicira baš ono što bi da sakrije. S jedne je strane naprosto degutantno skandaliziranje nad objavljivanjem Hitlerove knjige u zemlji u kojoj ne samo da se donedavno masovno ubijalo u ime ustaških i četničkih simbola, dakle znakova iz iste svjetonazorske obitelji — nego to još uvijek mnogi javno nazočni govornici pokušavaju opravdati. S druge strane, u ovoj je zemlji godinama postalo ne samo medijski, nego i u »salonima«, samorazumljivo pričati viceve na račun Židova, crnaca ili žena (da se o Srbima i ne govori); na tzv. neovisnoj televiziji mjesecima je ponavljan promidžbeni spot za proizvođače sanitarija u kojemu (crni) glumac pere ruke dok ne postanu bijele i ponosno zaključuje »samo proizvodi firme... omogućuju da potpuno operem ruke«. Uza sve to *Mein Kampf* je, na žalost, znak dizajna intelektualne razine lokalne desnice (ali i mnogih na drugoj strani). Treba taj tekst — o kojemu je dosta toga rečeno — usporediti s nemuštim tumačenjima izdavača ili s domaćim uratcima istog usmjerenja. Uostalom, u kulturi u kojoj dva autora, nedvojbeno relevantna po svojoj prisutnosti u javnosti, raspravljaju o Jaspersu, a da pritom poznaju filozofiju do slova f, a njemački znaju toliko da bi (zajedno) možda mogli izgovoriti »guten Tag« (samo bi to, vjerojatno, strašno zvučalo), sve je odista moguće. Pokojni Dolfi za to zaista nije kriv.

Javni angažman ili pisanje

U Hrvatskoj nisam objavljivao od 1990. Zadnjih godina sam u inozemstvu objavljivao stvari kojima sam se trenutno bavio i ono što sam ranije radio, pretežno na engleskom, malo na njemačkom. U Hrvatskoj je situacija takva da naprosto nema časopisa u kojima bi se neki radovi objavljivali, a koji bi mene htjeli i koje bih ja htio, a s druge strane, zbog niza stvari koje sam radio u Helsinškom odboru i sličnim organizacijama bio sam više vezan uz probleme koje je tek trebalo nanovo teorijski utemeljiti da bi se mogla ostvariti pozicija koja bi bila dovoljno zrela za knjigu. Prva stvar koja će izaći u dogledno vrijeme bit će knjiga o etici rata i mira na kojoj radim zadnje dvije godine.

Vjerojatno kada čovjek dobije kamen u glavu onda mu to pomogne da uvidi kako glava boli. Na taj način se to također može razumjeti. Zadnju ambiciju prije rata imao sam baviti se (i to sam radio godinu dana dok sam bio u Berlinu) nečim što se zvalo metoda poopćivanja u etici, dakle nekim odnosima konstitucije etičkog prosuđivanja — to se sad čini potpuno sterilnom pripoviješću. Međutim, pokazalo se da je sama događajnost izazvala potrebu i da se angažiram i da pokušam nekako legitimirati to što radim, pa sam se više bavio pitanjima ljudskih prava i u teorijskom smislu, i opravdanjem rata i mira, jer me je to doslovce — kao i sve nas — udarilo po glavi. Odatle proizlazi obveza da pokušam, u okviru svojih mogućnosti, svoje naobrazbe, svoje struke, barem postaviti neka pitanja.

e s e j

Hlapljenje tisućljeća

Spoj Chaplina i mineralne nije glupost, posrijedi je namjerno izrugivanje standardne reklame, njezine formule »proizvod + lik estradne, filmske ili sportske zvijezde«

Irena Matijašević

»Kako ćete dočekati dvije tisućitu? Ne valjda uz televizor!« — nedavno emitirana TV reklama za turističke aranžmane dočeka novog tisućljeća simpatičan je oblik samoporicanja medija, ali bi teško mogla pripadati zbirci vrijednih reklamno-industrijskih proizvoda što se bave nadolazećim velikim događajem. Budući da s nepogrešivim osjećajem prisvajaju i mijenu tisućljeća kao tek jednu od varijacija svojeg fundamentalnog imperativa »mijenjajte!« (grad, zubnu pastu, automobil), reklame bi se i same mogle mijenjati, posebice kad svojim sadržajem uvode u novo stoljeće, a svojom formom pokazuju da staro još traje, i trajat će. Ima, međutim, i mnogo dokaza o izrazitom napretku reklame duž ovog stoljeća, a ljetos osvanuo plakat za *Studenac* mogao bi biti jedan od njih. Semantičko poigravanje jedne plohe (mjehurića) s drugom (tri filmsko-estradna lika), uz pomoć ispisanih interpretacijskih smjernica: »Osvježite sssjećanje« i »Zbogom 20. stoljeće« nije više jeftin reklamni trik, nego vrst trika pred kojim, kako sredinom ovog stoljeća kazaše dva svima znana kritičara masovne kulture, nije dozvoljena ni najmanja količina gluposti.

Marilyn, Frankie i Charley

Susret Marilyn i Studenca, i u njemu zamjetna opreka vrućeg i hladnog, odabire potrošača muškog roda, ulagujući se njegovoj samoprezentaciji kao bića hladnijeg, umnijeg, ali, jao, i nepodložnijeg reklami. U nepotpunijem komunikacijskom kontekstu — kad se zanemari da reklamna poruka prema pravilima žanra mora imati ciljanog potrošača — njezin sadržaj predstavlja običan odabir »vruće ili hladno«: tko voli Marilyn, ne voli Studenac i obrnuto. Bude li potrebno to usklađivati s prvim čitanjem, što je ustvrdilo da je riječ o reklami za muškarce, manji će napor iziskivati podgrijavanje mineralne vode, pa zvala se ona i Studenac, negoli pokušaj hlađenja u ovom stoljeću toliko razgranatog, putenog i feminilnog tijela masovne kulture.

Drugi nam plakat, u susretu Studenca i Sinatrina »my way«, nudi manje unutrašnjih proturječja i podilazi potrošaču, biću odabira. Najteže je s trećim nastavkom plakatnog serijala, na kojem nas uz Studenac čeka »Veliki diktator«, najzamršeniji značenjski snop i stoga s većim izgledima međuprožimanja, ali i brojnijim nedaćama nadinterpretiranja i inače čestim u interpretacijama popularne ili masovne kulture. Oni koji odustanu od traženja zasebnog smisla na ravni Chaplin-Hitler-mineralna voda, svakako prije privatnog snatrenja o mučenju kao zajedničkom nazivniku portretiranog zločinca i slavnog komičara tj. njegova humora navodno zasnovana na sadističkom užitku u ljudskoj nesreći i nespretnosti, pomoć mogu pronaći u širem interpretacijskom okviru — »zbogom 20. stoljeće«.

Velika plakatna difamija kraja 20. stoljeća može se, štoviše, povezati s provocirajućim pitanjem s početka priče: kako ćete vi ispratiti 20. stoljeće, kako će svijet obilježiti novo tisućljeće? Odgovor se sa Studencem nazire: ništa lakše, tri globalne ikone, tri u sebi i međusobno nepomirljivo frazirane slike... i nek slavlje počne. Nek se pune čaše osvježenja od bremena nasljeđa, čaše otriježnjenja od velikih ideja. Za misliti o »računu stoljeća« trebalo je ovoga ljeta mnogo studena osvježenja, možda onoliko koliko je početkom stoljeća Musilovu gojencu Toerlessu trebalo u svladavanju Kanta. Preznojavanja nisu uvijek uzgredna pojava, nego mogu biti i sastavni dio novih spoznaja, onih koje, reći će krajem ovog stoljeća poznati kritičar ciničkog uma, »gađaju u očito napukli odnos osjetilnosti i intelekta«. No na stranu slobodne asocijacije, djelo pred nama ne poigrava se s anticipacijom svoje recepcije, ne uživa valjda što nam je kao maskulturno obećanje instant ugode, umjesto nje podmetnulo više muke, koja nažalost ni po čemu ne sluti da će biti sastavni dio profinjene forme razočaranja, iznevjerenog obećanja, one odgode ugode što je ovostoljetnoj refleksiji o visokoj umjetnosti dala snažan mazohistički pečat.

Oni znaju što rade, a ipak to rade

S druge strane, vraćajući se na Sloterdijka, predviđanje o tome kako bi kulturna industrija, a napose propagandna, nakon sve kritike, nakon što je prokazana kao cinična (»oni znaju što rade, a ipak to rade«), sad mogla postati neuvijena, eksplicitna (znajući, naime, da i drugi znaju da »oni znaju što rade, a ipak to rade«) plod je nasilja logike nad zbiljom. Ipak, brojni primjeri potvrđuju da trend iskrenosti nikad u reklamnoj industriji nije bio *passé*. Primjerice, valu iskrenih plakata oko nas sa slikom vozila i ispisanim karakteristikama, ili još funkcionalnije, s iznosom mjesečnog obroka kupnje na kredit, najizrazitije se opiru rafiniraniji proizvodi automobilske industrije, koji ne odustaju od luksuza umjetničke reklame. Naime, kad i drugi znaju da oni znaju što rade, a ipak to rade, onda to ili ne bi trebali više raditi ili bi to trebali raditi baš kao i prije, *kao da* ne znaju da svi znaju da oni znaju što rade (a ipak to rade). Izvan analiza o primarnoj i sekundarnoj realnosti, odnosu medijske, simulirane i »prave« zbilje, reklama se još uvijek smije prihvaćati i staromodno, kao moralno, a ne ontološko pitanje, kao stigmatizirana govorna pozicija s koje je nemoguće prikriti čudnu želju da unatoč stigmi poluči učinke. Između otkrivene želje »kupujte me zbog toga i toga«, prozaične reklame, lažljivca koji kaže da govori istinu (u najlošijem obliku, to su reklame koje stvarne, obične ljude s imenima i prezimenima tjeraju da »spontano« hvale proizvode) i lažljivca koji priznaje da laže (autoreferencijalne reklame o snimanju reklame, smišljanju slogana, ali i antireklame, koje su na tržištu uvjerljivo najrjeđe) moralist i naivac bi svakako odabrao potonjeg, ali ga očito drugi ne vole, dijelom valjda i zbog obične formalne, netržišne logike, nedosljednosti tog trenutačnog poriva za istinom, za priznanjem da laže, koje se nekim čudom ne odnosi na to da laže. Budući da nijedan sadržaj ne može biti odaslan izvan zadane pozicije govora reklame, nepopravljivo obilježene nepovjerenjem primatelja, trebalo bi se u tom apsurdu nagovaranja osuđena na nevjericu i oprez snalaziti bolje, onako kako to čine umjetnička djela reklamne industrije, koje ne pozivaju na naivne identifikacije s odabranim vrijednostima ili užicima, barem ne prije negoli identificiraju svoje mjesto govora kao pripovijedanje fikcije, izmišljotine, onkraj laži i istine. »Ja tražim više sigurnosti« u tamnoj noći sa svjetionikom — plakat za štedionicu čisti je poetski zahvat; priča o ženi kojoj od buđenja pa do izlaska iz kuće ništa ne polazi od ruke, pače sve joj pada iz ruku ili se razlijeva dok ne dođe do automobila uz poantu »greške su dozvoljene«, »ali samo ljudima« kratka je priča o čovjeku i mašini, a slovenska reklama za Mercedes skeč je skoro pa montypaytonovske svježine. Uspjelost određenih reklama način je kojim se njihov odašiljatelj oslobađa prizemne namjere, stvarajući umjetnički proizvod s kojim bi se trebalo identificirati ponajprije jer nam osigurava da se prepoznamo kao rafinirani potrošači, oni koji i u području čiste robe znaju prepoznati umjetničku, a tek nakon toga mogu krenuti, ako već moraju, i sadržajne identifikacije. Bit ćemo *cultural dupes*, ako treba, ali molim, samo nakon dobre fotografije ili duhovite poante, nakon što ste nam pružili bar malo ugode.

Vratimo se vodi

Zašto, vratimo se vodi, ona nije više željela biti samo (?) prirodno lijepa, zdrava i izvorna? Zašto se upustila u igru tako dalekosežnog asociranja, zapravo disociranja od svojeg proizvoda, kad to nije mogla učiniti onako kako to radi naizgled »samosvrhovit« politički plakat Benettona ili komični skeč Mercedesa, nego je bila i ostala jedna u nizu proizvoda iz reda živežnih namirnica, voda koja, znamo od prije, može biti ljekovita, a ispala je tegobna, čak i u tolerantnom, ali ne i anarhičnom polju masovne kulture. Što se iz nje može nazrijeti? Želja da se denaturalizira, da se veže uz *glamour* estradnog neba nad ovim stoljećem? Ili bi spoj izvorske vode, Marilyn i Hitlera trebao možda navesti na razmišljanja o estradnom (nezdravom) ruhu izvorne prirode i komplementarnom naturaliziranju, u doslovnom smislu, poročne duhanske industrije (vidjesmo i COOL pingvine) ili u ozbiljnijim pokušajima, o sjajnoj filmografiji iz tamne biografije stoljeća, filmskim uobličenjima povijesnih likova, životnim povijestima filmskih velikana i diva, stvarnom i simuliranom liku vremena, toliko stara, a tako sssvježa, mjehurasto neprozirna, neuhvatljiva i hlapljiva... podno halapljivih, žednih grla. Je li tu skriven ključ zagonetke? Emitira li se naša reklamna poruka iz uzvišena hedonizma, ne više samo principa ugode, nego i negacije načela »odgode ugode«, bez obzira smjeralo i ono postizanju ugode, ali trajnije i vrednije, ili pak doista samo svojem stalnom odgađanju? Desublimacija je jedna od mogućih odgonetki reklame, što je, osim toga, neće jako uniziti: desublimirano je više od nesublimiranog, ono što zna za uzvisivanje, ali se namjerno kreće u obrnutom smjeru. I izvan psihoanalize, de/sublimacija u svojem doslovnom rječničkom značenju kemijskog procesa mogla bi se, iako vrlo nategnuto, prispodobiti zelenim mjehurima, čudnom agregatnom stanju gazirane, plinom ojačane mineralne tekućine.

Pomniji pogled na te mjehuriće uočit će možda u onom sablasnom »zbogom 20. stoljeće« igru asociranja na (vodo)pad, neko neugodno iskustvo, nelagodnu viziju otjecanja... Prihvatljiv odgovor leži i u dubinskoj sponi između reklamne igre s 20. stoljećem što, očito, hlapi u mjehurima i diktatorove igre sa zemaljskom kuglom: ništa se ne da obuhvatiti, nigdje ičega do iluzija. Ne može se ni opraštati s nečim čega nema. *Big bubble*. Kako bismo uopće svojim zasad patuljastim vijekom mogli željeti biti u skladu s događajem koji nam slijedi, koji traži tisućljetna bića, a ima nas, nedostatna, s velikom voljom da radimo na tome da ne ispari sve iz ssssjećanja. Zapravo, reklama nije ni loša. Hlapljenje sjećanja i terapija mineralima.

Reklama reklame

Ali, ipak, kako prihvatiti da rezime stoljeća teče posredstvom mineralne vode i tri filmska lika? Teško je to opravdati, osim ne uspije li se utvrditi da je poruka metareklamna, da nas (i ovaj) reklamni plakat, kao današnji suvereni nositelj atributa maskulturnog, uz pomoć Chaplina, Monroe i Sinatre prissssjeća da je i film nekoć bio omražena masovna umjetnina. »Veliki diktator« upućuje, uostalom, i sasvim izravno na kritiku »kulturne industrije«, objavljenu nedugo nakon pada fašizma. I još izravnije: u tom najutjecajnijem spisu o masovnoj kulturi u ovom stoljeću — baš se taj Chaplinov film spominje. Naposljetku, uzeti Chaplina kao pokrovitelja mineralne vode preglupo je da bi bilo slučajno, to zahtijeva teži put kroz asocijativne labirinte, donoseći i više ugode: spoj Chaplina i mineralne nije glupost, posrijedi je namjerno izrugivanje standardne reklame, njezine formule »proizvod + lik estradne, filmske ili sportske zvijezde«. Potom odmah biva jasno da je i ono »zbogom 20. stoljeće« samo kvazivezivo, također namjerna poruga standardiziranim reklamnim plakatima, u kojih upravo usklađenost slogana i likovna sadržaja, bila ona i genijalna, samo svjedoči o stereotipnosti žanra. Za masovnu je kulturu, uostalom, (prolistamo li opet *Dijalektiku prosvjetiteljstva*, na što nas plakat prisiljava) želi li biti bar autentična, bolje da bude bliže *nonsensu*, cirkusu, uporno besmislenom tjelesnom umijeću klauna. No, to je kriva asocijacija. Naime, iako na besmislen način, naš je plakat ispisao svoj slogan, odabrao zvijezdu — sinonim reklamiranog proizvoda i čak našao mjesta za sliku i ime svojeg proizvoda, te stoga nije doveo u pitanje identifikaciju sebe kao reklamnog proizvoda. Njegov je besmisao možda također krinka, ispod koje viri brižljivo smišljena želja da udovolji različitim ukusima: nekima će biti samo reklama Studenca, a druge — kojima će biti i to, ali i više od toga — učinit će vrlo počašćenim tumačima. Ne može svatko uočiti da Studenac, Frankie, Charlie i Marilyn mogu biti i lažni signali, mamci žanra koji to nije, reklame koja nije (samo) reklama, barem ne nijednog drugog proizvoda, koliko sebe sama. »Sva je komercijalna umjetnost prava, i sva je prava umjetnost komercijalna.« (A. Warhol) Drugo prilično sigurno uporište za iščitavanje reklame za Studenac kao žanrovski samoosviještenog proizvoda Warholova je Marilyn, koja s ovog plakatnog rezimea stoljeća, preporučujući samo naizgled hladnoću napitka, zapravo želi reći »Ne zaobiđite u sjećanju ni nas, osssvježite povijest pop-arta!« Reklama Studenca imat će, da skratim daljnje muke, jedino takva, kao reklama reklame, pravo reći »zbogom« 20. stoljeću: ta bila mu je vjerna, iako ne i cijenjena pratilja. Z

e s e j

Etnologija svakodnevice

Za ubit vola

Odgovornost za krvavi spektakl nose možda oni koji su potaknuli, ali i oni koji su obnovili običaj zavedeni aktualnom konjunkturom povijesnih tradicija

Dunja Rihtman Auguštin

U kolovoškoj oseki senzacija u hrvatskim je medijima odjeknula šokantna vijest o divljačkom »javnom masakriranju« vola u mjestu Pupnatu na Korčuli. Doista, na kraju drugoga tisućljeća, makar se na ovim prostorima netom prolilo i još uvijek prolijeva mnogo krvi, i to ljudske i često sasvim nevine, prosvjed zbog ritualnoga klanja jednoga vola zazvonio je dvostruko. Nije to ipak predmoderna Venecija kad su volu na pokladni utorak uz odobravanje puka glavu odsijecali na samom Trgu svetoga Marka...

Zabrinula je ta vijest, dakle, ekološki orijentirane građane i sve one kojima je zaštita životinja na srcu. No bilo je i drugačijih reakcija: neki su se ozbiljno zamislili nisu li to neprijatelji Hrvatske od buhe, pardon, od vola, napravili atak na dostojanstvo države i njezine povijesne tradicije, baš sada u jeku slabe, ali ipak turističke sezone, kako je to prikazala jedna novinska komentatorica?

Kumpanija

Pođimo redom. Običaj *kumpanija* u korčulanskim mjestima dobro je poznat i u etnološkoj struci višestruko opisan i komentiran. Riječ je o lančanom plesu s mačevima, jednoj od suvrstica takvih plesova poznatih u europskoj etnografiji, koji je, ovdje na Korčuli u pojedinim slučajevima, premda ne uvijek, označen ritualnim odsijecanjem volovske glave dobro naoštrenim mačem. O *kumpaniji* davnih šezdesetih godina poznati je etnokoreolog Ivan Ivančan napisao doktorsku disertaciju. Opisao je taj »plesni običaj« te pokušao istražiti njegove europske inačice i podrijetlo, što su u ono vrijeme bile dominantna etnološka pitanja. Ivančan je istraživao u korčulanskim mjestima pa se u Dokumentaciji Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu čuvaju njegovi izvanredno zanimljivi zapisi (na magnetofonskim vrpcama i u prijepisu) sa živim svjedočenjem ljudi koji su između dva rata aktivno sudjelovali u izvođenju toga plesa/igre/običaja/rituala. Ivan Lozica je pak baš ove godine objavio vrijedan tekst o *kumpaniji* u korčulanskom mjestu Čara i pritom osim Ivančanovih pronašao i neke starije mjesne arhivske podatke.

Iz tih se zapisa i arhivske građe i danas vidi kako je u korčulanskim mjestima *kumpanija*, ples s mačevima, bila više od plesa, kamo ju je bila svrstala suhoparna klasifikacija kulturnohistorijske etnologije. Po sjećanju kazivača igra bijaše dijelom socijalne strukture, a održavala se o pokladama, a katkad i u ljetnim razdobljima i uz neke svečane zgode; nekih godina samo jednom, katkad više puta tijekom karnevala u jednom te istom mjestu. Uključivala je dugotrajne predradnje: izbor dužnosnika, skupljanje novaca i, rekli bismo, tehničke pripreme izvedbe, odnosno uvježbavanje.

Podaci pokazuju da su ponegdje glavne uloge, to jest funkcije u *kumpaniji* ili *moštri* ili pak *bojnom plesu*, kako igru nazivaju domaći u pojedinim otočnim mjestima, čak bile nasljedne. Podaci također pokazuju da se u pojedinim mjestima *kumpanija* i nije baš održavala svake godine. Kazivači koji su se sjećali razdoblja između dvaju ratova najčešće su spominjali datume održavanja: 1925, 1928, 1931..., ali i još ranije. Prema Lozičinim istraživanjima prvi pisani podatak o kumpaniji na otoku Korčuli zapis je tamošnjega učitelja Petra Kuničića iz 1897. Znamo da se u Blatu igrala *kumpanija* i 1902, a u ovom istom Pupnatu na Petrov dan 1914: »Siklo se vola, a posli obida je došla mobilizacija za rat...«

Neka ti bude sriće i nemoj se pripast

Stručnjacima je, jednako kao i domorocima koji promiču vlastite tradicije, uvijek bio cilj dokazivati kako su običaji isključivo naši, hrvatski i jako, jako stari. Arhivska građa i odgovarajući tekstovi koji se izgovaraju prilikom izvedbe kumpanije, pohranjeni u spomenutoj Dokumentaciji, svjedoče da su ta igra i pridruženi ritual sebe različito smještavali u različitim vremenima: jednom u zemlju Austriju i u Dalmaciju, drugi put pak u Hrvatsku i Dalmaciju. Cijela mala geografija političke povijesti.

Jer običaji nisu nikad nevini od politike: oni su uvijek izraz određenoga vremena koje je socijalno, kulturno, ali i politički obilježeno. Iz svakodnevice u kojoj ljudi žive dolaze poticaji održavanju običaja i, još više, njihovu obnavljanju. Posve konkretni događaji i politička strujanja u vremenu upisuju svoja simbolička značenja u običaje koji se javno izvode.

Zato svaka obnova običaja manje govori o samom običaju, a mnogo više o ljudima koji obnavljaju i o vremenu u kojima se obnavljaju. A *kumpanija* je, sudeći po spomenutim istraživanjinma, više puta obnavljana. Očito je da je proslava tisućgodišnjice kraljevstva 1925. godine, jer se taj datum često spominje, potaknula njezinu revitalizaciju nakon Prvog svjetskog rata. Obnovljena je i nakon Drugog svjetskog rata. Kako u pedesetim godinama ništa nije moglo bez Partije tako se i obnova *kumpanije* dogodila u dogovoru s partijskom ćelijom. Vrijeme je još bilo i te kako blisko prolijevanju krvi. Čini se ipak da su organizatori pomišljali ne bi li preskočili »sičenje« vola, ali, kako to stoji u ispisu etnografskih uspomena iz Smokvice: »stariji ljudi su presirali da se siče« pa im je Partija, kojoj cijela priča o krvi nije bila odveć šokantna, popustila. Ipak, u tom mjestu, recimo, 1925. se »siklo«, 1928. »nije se siklo«, 1953. opet se »siklo«, a 1955. nije. »Sičenje« nije ni bilo jednostavan posao, a ni počinitelji nisu baš bili junaci. Žena ili sestra koja bi ritualno predala mač vojvodi rekla bi: »Neka ti bude sriće, i nemoj se pripast...«

Etnografski zapisi otkrivaju silno zanimljivu dinamiku *kumpanije*, odnosno *moštre*. Negdje u drugoj polovici prošloga stoljeća ugledni su svećenici F. Jeričević i N. Batistić u Žrnovu i Pupnatu pokrenuli akciju za ukidanje javnoga klanja vola; uz pomoć mladih sjemeništaraca nastojali su zamijeniti »divlji« simbol žrtve i krvi simbolom veselja i novoga života, t. j. ritualnim trganjem naranči. Premda su se usrdno zalagali za naranče, nije im uspjelo iskorijeniti javno prolijevanje volovske krvi. Istini za volju treba reći da javno klanje kozlića ili vola u agrarnoj zajednici nema jednako značenje poput takva čina u suvremenom postmodernom, medijima zasićenom svijetu. Taj se svijet sve više otuđuje od prirode; češće je doživljava na televiziji nego u stvarnome životu. Ali baš zato porasla je ekološka svijest, jednako kao i odgovornost za nasilje na svim razinama društva i života. Klanje životinja svakodnevna je pojava u agrarnomu obiteljskom gospodarstvu u našim krajevima sve do sredine ovoga stoljeća. I sada ono nije iznimka, pa uz profesionalne mesare u seoskim domaćinstvima redovito kolju životinje i neprofesionalci. Priznajmo sami sebi: još uvijek iz gradova znamo se zaletjeti rođacima u selo na kolinje, koje je usto prilika za dobro jelo i pijaču.

Klanje vola (a u starijim su razdobljima klali kozlića teškog do otprilike trideset kilograma) bilo je, dakle, svakodnevna pojava još prije nekoliko desetljeća. Nije svakome bilo drago; bilo je ljudi koji, hvala Bogu, nikad nisu podnosili krv i zalagali su se za ukidanje verističkoga prolijevanja krvi u ritualu, premda temeljni kršćanski ritual simbolički sadrži baš krv. Još smo uvijek svi krvavi pod kožom.

Nipošto ne želim braniti »stare« i »izvorne« tradicije. Želim samo objasniti socijalnu situaciju i drugačiju ekološku svijest u minulim, ne tako davnim vremenima.

Obnova lijepih naših običaja

Posve je druga tema »obnavljanje običaja«. Rituali i običaji traju u vremenu i u okolnostima često dijametralno suprotnim onima koje se proklamiraju kao njihova izvorna vrijednost. U biti nije i ne može biti riječ o nekom nepromijenjenom trajanju običaja u vjekovima. Naprotiv, običaji se održavaju u životu samo ako se neprestano mijenjaju, prilagođavajući se duhu vremena. Otuda i tako mnogo izuma novih tradicija u jednom kulturnom procesu kojemu smo svakodnevno svjedoci.

Ipak, u stručnoj etnološkoj literaturi u svijetu do sedamdesetih godina, a kod nas čak gotovo sve do danas, pojedini stručnjaci nastoje opskrbiti narodne običaje s pedigreom izvornosti. Na temelju poznavanja nekoliko izvedbi običaja tradicionalna je etnologija oblikovala, u biti konstruirala, modele običaja koji će sve do današnjih dana tako kanonizirani utjecati ne samo na znanstveno promišljanje, nego i na takozvanu širu javnost. U vremenima rekonstrukcije ili kako se to sada kaže »obnove« lijepih naših hrvatskih običaja, te znanstveno kanonizirane slike služit će kao putokazi.

Zašto nam se dogodila bruka s javnim klanjem vola, ovdje u Hrvatskoj godine 1999?

Od vrha države, iz obrazovnoga sustava, iz najmoćnijih državnih medija neprestano se puk uvjerava kako su sve naše šanse u prošlosti. Mi kao da nemamo budućnosti. Uostalom, propala nam je industrija i agrar. Na djelu je osiromašenje i svakodnevno nasilje. U mafijaškim obračunima, koji nisu daleko od političkih, krv teče ulicama. Neke, pak, koji su odgovorni za nasilje i zločine protiv čovječnosti u minulom ratu, naši ministri slave kao junake. Prolijevanje krvi kao da se honorira.

Igre neka ostanu igre

Još nešto. Sinjski alkari, kumpanija, moreška, različite trke na prstenac, sve odreda igre seoskoga ili gradskoga podrijetla iz tradicija obrtničkih cehova u aktualnoj su državnoj interpretaciji proizvedene u vojne »postrojbe«. Folklorna se prošlost militarizira. Ne samo da predsjednik obavlja smotru tih »postrojbi« na Medvedgradu, nego je »obnovljenim« starim igrama, koje — ako su ikad i bile vojničke — odavna postadoše plesovima, nametnuto ime postrojbi na svečanom otvorenju netom održanih Drugih svjetskih vojnih igara.

Jer običaji nisu nikad nevini od politike: oni su uvijek izraz određenoga vremena koje je socijalno, kulturno, ali i politički obilježeno

Situacija i nije nego »za ubit vola«. Kao da nam ne preostaje drugo do li »obnavljati« prošlost, ma kakva ona bila. Ipak, nekad ljudi u korčulanskim mjestima nisu uz svaku *moštru* obvezno klali vola. Kao što se vidi, podaci nedvojbeno pokazuju da se klalo kad se skupilo novaca za kupnju vola, da se volovsko meso kuhalo i da su ga svi zajednički blagovali. Ali *moštre*, te pokladne igre i pučki teatar, jednako su se održavale i bez krvavoga rituala; štoviše, one zapravo njime ne kulminiraju!

Možda baš oni koji su potaknuli, ali i oni koji su, zavedeni egzotikom i aktualnom konjunkturom povijesnih tradicija rekonstruirali ritual, odnosno »obnovili običaj«, nose odgovornost za krvavi spektakl. »Sičenje vola« u kolovozu 1999. više nije dio svakodnevice. Civilizirani svijet, ne samo onaj inozemni, turistički i devizni, nego i domaći koji se mukotrpno koprca do svog tako željenoga europskoga identiteta, ne može ne osjetiti nelagodu nego i gnušanje. Zato se i pojedinci koji obnavljaju svoje tradicije i oni ljudi od struke koji pomažu pri njihovoj rekonstrukciji moraju prestati povoditi za aktualnom konjunkturom ideologije prošlosti koja doista vodi u bespuće.

Igre neka zato ostanu igre i neka se prilagode senzibilitetu kraja stoljeća koji zazire od prolijevanja krvi, životinjske, ali i ljudske! Z

razgovor

Govori: Isidora Sekulić, novinarka

Predviđam strašne stvari

Razgovor o tome kako je i u Srbiji sve stalo

Daša Drndić

Među beogradskom građanskom opozicijom, među nezavisnim intelektualcima, Isidora — Dora Sekulić važi za rijetko glasnog, dosljednog i beskompromisnog borca protiv srpskog, ali i svakog drugog nacionalizma, protiv etničkog čišćenja, provodilo se ono na Kosovu, u Bosni ili u Hrvatskoj, protiv svačijeg autoritarnog diskursa koji permanentno dovodi u pitanje. Isidora Sekulić neumorni je borac za mir. Po jasnoći vizije o društvu budućnosti, po britkoj, ali uvijek argumentiranoj kritičnosti prema ljudima i pojavama s kojima se ne slaže, neodoljivo podsjeća na Borisa Budena.

— Znam za Budena. Sjajan tip. Čitala sam mu tekstove u *Arkzinu* koji je kao i *Feral* redovito stizao na Terazije i u Knez Mihajlovu. Dao je i intervjue za *Nezavisne vojvođanske novine* i za *Našu Borbu*. Taj nikome ne prašta. Ali, on je i filozof i svoju kritiku dosledno gradi na dijalektici i paradoksu.

U posljednjih desetak godina veliki broj novinara, a tu prvenstveno mislim na komentatore i kolumniste političke zbilje u Hrvatskoj, nije se baš proslavio dosljednim i neovisnim stavovima. Mali je broj onih koji se nisu okretali onako kako vjetar puše. U Hrvatskoj nema mnogo novinara kalibra Jelene Lovrić, Viktora Ivančića, Dražena Vukova Colića, da spomenem samo neke. Kako je u Srbiji?

— Od srpskih novinara danas, izdvojila bih Teofila Pančića koji

Mnogo ljudi je na prvu bombu potpuno promenilo stajalište, kao da ih uopšte nisu interesovali Miloševićevi zločini nad Albancima na Kosovu

jedno sjajno novinarsko ime koje fascinira svojim beskompromisnim i vrlo jasnim političkim i moralnim stavovima — Miodrag Stanisavljević. Njegova kolumna »Umor u glavi« u nezavisnom mesečniku *Republika*, čiji je glavni urednik Nebojša Popov, daje nadu da će se gro srpske inteligencije jednoga dana ipak osvestiti, pogotovo kad su u pitanju Kosovo i nedavni strahotni egzodus albanskog stanovništva iz te pokrajine kao i brojni pokolji koji su nad njim izvršeni.

Beda od novinarstva

Novinarstvo je strašno degradirano. Već gotovo dvanaest godina novinarstvo u Srbiji u silaznoj je putanji. S obzirom na to da se na javnoj političkoj sceni permanentno vodi borba za vlast, ne traži se poznavanje profesije, ne traži se pismenost, na kojoj ja stalno insistiram, traži se gotovo isključivo podobnost. Traže se poslušna i podobna škrabala koja će pisati ono što od njih traži vlast, ili opozicija, ukoliko se radi o opozicionim novinarima. Za takvu degradaciju profesije krivi su pre svega sami novinari. Međutim zbog celokupne situacije, koja je što se životnog standarda tiče — očajna, zbog tog prokletog hleba, zbog te mizerne plate, ljudi su spremni prodati dušu. Evo, kad je moj dobar prijatelj i odličan novinar, Vlada Mareš, koji je kao i mi izbačen iz Televizije, otišao u jedne novine i tamo piskarao nešto bez veze, pitala sam ga: Dobro Vlado, šta radiš ti tamo? A on meni: Pa ja imam dvoje dece. Eto, dvoje dece, to je opravdanje.

I Filip David ima dvoje djece.

— Novinarsku etiku, i ne samo novinarsku, zadržali su retki, među kojima je i Fića David, koji su uspevali po cenu velikog maltretiranja i zaista upitne egzistencije održati profesionalni nivo. O tome najbolje svedoči *Studio B* koji važi za opozicionu stanicu, a zapravo je neprofesionalna stanica koja evo sada pokazuje pravo lice. Sada je u rukama uslovno rečeno opozicionog SPO-a i Vuka Draškovića, odnosno njegove žene, i vidimo da to ne valja ništa, kao što i Televizija Beograd apsolutno ne valja ništa. U Srbiji imamo bedu od novinarstva, i egzistencijalnu i profesionalnu.

Dole Milošević

B92 se dobro držao dok ga, s početkom napada NATO-a na Jugoslaviju, vlasti nisu posve ukinule.

— Da. Odlično se držao, ali nažalost dopušteno mu je da bude isključivo radiostanica s jako malim dometom. B92 moglo je čuti 60 posto stanovnika Beograda i niko više. Ali, oni su imali vrlo dobru strategiju, zahvaljujući glavnom uredniku Veranu Matiću, koji je stekao izvesnu karizmu i ugled u svetu. To je stanici donelo dovoljno novca da može opstati, a dobili su i brojne međunarodne novinarske nagrade. O tome štampa i ostali mediji u Srbiji naravno nisu izveštavali. Međutim, kad su, mislim da je to bilo 1988, zajedno s Feralovcima u Italiji primali jednu međunarodnu nagradu, dogodio se kiks. Televizija Košava, inače vlasništvo Miloševićeve kćeri, neprekidno je vrtela MTV. U poslednje vreme vrti kineske programe. Dvadeset i četiri sata na dan vrti se ceo kineski program, sa svim onim njihovim dramama i pevanjem. No, pre bombardovanja, uz MTV Televizija Košava emitirala je i neki svoj jadni program. Elem, to veče kad je Veran Matić u Italiji primao nagradu, TV Košava puštala je MTV nemajući naravno pojma da će MTV emitirati dodelu nagrade. Veran izlazi na pozornicu u crnoj majici s natpisom »Dole Milošević«, a onda se program Košave naglo prekida.

Drugog ili trećeg dana bombardovanja B92 potpuno je iseljen, oduzeto im je sve i u njegov studio uglavili su režimske omladince koji su potpuno promenili koncepciju i počeli emitovati apsolutno režimski program.

Zanimljiv je fenomen režimskih omladinaca. On postoji i u Hrvatskoj. Retorika tih uštirkanih mladih ljudi isprazna je, netolerantna, opterećena stereotipima i nimalo maštovita, a zna biti i radikalnija i isključivija od retorike mnogih iz stranke na vlasti. Predstavnici socijalističke omladine iz bivše Jugoslavije u usporedbi s njima danas se doimaju krajnje naivno.

— Građanska omladina, mahom studentska, napustila je Srbiju, zapravo Beograd, a na njezino mjesto došli su mladi iz Hrvatske, Bosne ili iz unutrašnjosti Srbije koji se boje biti u opoziciji. Sve te nove omladinske face regrutovane su iz studentskog doma i to onog na Novom Beogradu. Nemam ništa protiv došljaka i te dece, naprotiv, grad mora da trpi priliv i mladi moraju studirati, ali kako je to moguće da su svi ti nekakvi čelnici nečega listom iz studentskog doma. No, još ima dece koja se nisu prodala. Ove zime snimala sam studente Filološkog fakulteta koji su se uspeli izboriti za delić autonomije. JUL Mirjane Marković promenio je sve dekane i većinu zakona koji su Univerzitetu garantirali neku autonomiju. Na filološkom, dekretom su ukinuli klasičnu filologiju i proširili studij ruskog. Dobrih petnaest dana ti mladi filolozi i filozofi vrlo su glasno i argumentirano protestirali i uspeli su skinuti nametnutog im dekana koji je onda, s obzirom na to da je doktor ruskog jezika, zbrisao u Moskvu.

Odbojnost prema kolektivizmu

Mala građanska opozicija održala se u Srbiji svih deset, dvanaest godina Miloševićeve vladavine. Onda, kad se dogodilo Kosovo, kad je NATO intervenirao, devedeset posto pripadnika te opozicije, ionako slabe, naglo je zašutjelo. Neki su čak prihvatili retoriku državnih medija i, slijepi za egzodus na Kosovu, govorili isključivo o agresiji na Jugoslaviju. Što se dogodilo u glavama tih ljudi?

— To je zapravo najstrašnije saznanje za mene i za mnoge moje bliske saradnike i prijatelje. Ta nacionalna osetljivost i u konačnici, nesposobnost da se vidi pravo stanje stvari kad je u pitanju Kosovo. Mnogo ljudi je na prvu bombu potpuno promenilo stajalište, kao da ih uopšte nisu interesovali Miloševićevi zločini nad Albancima na Kosovu, taj strašni egzodus. Kao da nisu želeli videti što se događa.

Teško je to objasniti, meni posebno, jer se radi o ljudima s kojima sam najbliskija i s kojima se, hajde, recimo borim već dvanaest godina za drugačiju Srbiju. Na najprizemnijem, ljudskom nivou, takvo bi se ponašanje možda moglo objasniti ovako: Kad tebe počnu da treskaju, onda nema više ni demokratije, ni humanizma ni mundijalizma. Nisam sigurna da je to baš pravo i validno objašnjenje. Malo viši nivo objašnjenja mogao bi glasiti: Sredina na koju padaju bombe, koje su stvarno jezive, i koja dobija po njušci, teško će se složiti da je NATO u pravu.

Ipak, bilo je onih koji su to javno rekli. Malo, ali bilo ih je. Među njima ste i vi.

— Ja sam rekla i zbog toga pretrpela oštru kritiku. Možda na nekom najvišem nivou, ti najžešći kritičari Miloševićevog režima i njegove agresije na Hrvatsku i Bosnu, možda se oni sofisticirano kriju iza humanizma, pa kažu: Nijedna agresija nije prihvatljiva. Mi smo protiv svake agresije, pa i ove. To bi bilo, tako, neko sofisticirano objašnjenje. Lično mislim da je reč o prvoj tezi. Možda grupa ljudi, među koje spadaju i Stojan Cerović i Zagorka Golubović i Žarko Korać i Dragan Veselinov i Rade Radovanović i još neki, koji su deset godina oštro i javno kritikovali Miloševićevu agresiju na druge zemlje, možda oni imaju moralno pravo da se izjasne i protiv ove agresije. Neki od njih dali su sramne intervjue za RFE i vodili još sramnije javne dijaloge sa sagovornicima iz Hrvatske, Bosne i sa Kosova. A ipak, ne zaslužuju da ih obezglavljujemo. Od 1987. godine oni galame za pravednu stvar. No, TAKO je, izgovorili su to što su izgovorili, TAKO je i šta sad da radimo? Ne može im se sad to skinuti, izbrisati gumicom. Ne ide. Mogu samo pokušati da shvatim. Ali, *what's done cannot be undone*.

Bombe su padale u neposrednoj blizini kuće u kojoj stanujete. Prozori i vrata letjeli su iz ležišta...

— Sve su mi razrušili. Strašno sam se plašila. Tresla sam se od straha. Posle kad sam došla u Hrvatsku još uvek sam drhtala, ali sve je nešto u meni govorilo da ja to moram prihvatiti, kao kad prosto napravim neko veliko sranje, pa za njega moram platiti; da se mora uspostaviti nekakav balans, i lični ako hoćete, premda osećam veliku odbojnost prema svakom kolektivizmu.

Strah u zraku

Otkud vi u Hrvatskoj?

— Već tri godine dolazim u Hrvatsku potpuno privatno, kod svoje porodice, ali 1993. bila sam u prvoj ekipi novinara koja je nakon rata iz Beograda došla u Zagreb. Ta naša poseta bila je medijski prilično temeljito popraćena u Zagrebu, ali bogme i u Beogradu. Simo Gajin nas je sedam dana u nastavcima puštao na državnoj televiziji, pa su nas kolege pitale šta smo tamo tražili. Nismo ništa tražili. Došli smo pružiti ruku. A sad sam došla jer se više nije dalo izdržati u onoj beo-

---

Isidora Sekulić rođena je 1945. u Beogradu, gdje je 1969. godine diplomirala na Filozofskom fakultetu na Odsjeku za sociologiju. Od 1972. godine radi kao novinarka u Kulturno-umjetničkom programu Televizije Beograd, a potom kao urednica emisija *Ona, Putevi kulture, Kinooko* i *Lični stav*. Godine 1993, nakon što je sudjelovala u osnivanju prvog Nezavisnog sindikata novinara, po vlastitim riječima — istjerana je iz Televizije Beograd na takozvani prinudni odmor.

Od 1993. godine, kao osnivač NUNS-a (nezavisnog udruženja novinara Srbije), s grupom kolega utemeljuje, uređuje i tiska časopis *Pravo na sliku i reč*, koji šest godina bilježi i analizira slučajeve *jezika mržnje*, cenzure i ostalih manipulacija kojima režimski mediji u Srbiji održavaju nacionalističko i ratnohuškačko raspoloženje naroda.

Autorica je četiri dokumentarna filma o manipulaciji Televizije Beograd svojim gledateljstvom, od kojih je film *Vukovar* uvršten u videodokumentaciju Ujedinjenih naroda kao svjedočanstvo za budućnost.

Radila je za nezavisni politički videomagazin *VIN* i za dnevni list *Naša Borba*, sve do njihova ukidanja.

gradskoj atmosferi. Provela sam dva meseca pod bombama.

Prvih desetak dana bombardiranja bili smo prilično slobodni. U tom našem Media centru skupljali su se nezavisni novinari, dolazili su mnogi mladi ljudi i razgovaralo se vrlo otvoreno o svemu. Malo je falilo da tamo javno kažem: Evo, sad je puklo i ovde, neka puca. Tad je, četrnaestog, petnaestog dana bombardovanja, ubijen Slavko Ćuruvija, usred belog dana, na ulici, i moram priznati da smo se zaista uplašili, svi redom. Sutradan, posle ubistva, okupili smo se u Media centru, kad tamo — potpuni muk. U zraku se osećao strah.

Ćuruvija je bio čovek od akcije. Još dok je kao glavni urednik radio u *Našoj Borbi*, u doba kad se ona odvajala od režima i zapravo nastajala, pokazivao je sve odlike dobrog urednika i hrabrog novinara. Onda mu je tamo valjda postalo tesno, pa je napravio svoj list, *Dnevni telegraf*, koji je bio najčitaniji dnevni list. I dobro je financijski stajao. Napravio je časopis *Evropljanin*, po ugledu na *Vreme*, koji je što se tiče dizajna bio bolji od *Vremena*, ali sadržajno ne. No, on je čovek koji je bio u kontaktu ne toliko s Miloševićem koliko s njegovom ženom, Mirjanom Marković. Kakve su bile njihove pobude za druženje, ne znam, ali opšte je poznato da je pre desetak godina Ćuruvija u novinarstvo došao iz Ministarstva unutarnjih poslova, iz policije. Po struci je bio pravnik i kriminolog. Poslednjih godinu dana vrlo je oštro kritikovao Miloševića. U svom *Telegrafu* nije propuštao priliku da otkrije neki detalj u vezi s Mirom Marković i njenom klikom, iako je znao reći da s njom održava bliske kontakte. On je to izjavio i na engleskom, u dve emisije BBC-a. Tada je rekao i ovo: Ako Mirjana Marković Miloševiću kaže ubij, on će da ubije. Sutradan je bio ubijen. Ne znam što je tu sve bilo u igri, ne znam ko je njegov egzekutor, ali na nas je to delovalo strašno. Pitali smo se, ako je jedan Ćuruvija, koji je bio i politički i financijski moćan, koji je dugo imao svoje telohranitelje — uzgred, otpustio ih je dva dana pre nego što je ubijen — šta će biti s nama. Tu su haustori, mračne ulice... Posebno je bio na udaru Filip David. I zbog prezimena i imena i zato što je bio krajnje beskompromisan i glasan.

Vaš sukob s Televizijom Beograd, odnosno s državnom politikom koju je ona provodila i koju još uvijek provodi, počeo je zapravo s ukidanjem emisije* Kino-oko. *Iako ste radili u Redakciji kulture, način na koji ste i vi i tridesetak vaših kolega prvo suspendirani, a potom izbačeni direktno na ulicu, ukazivao je na to da se radi o političkom sukobu.

— Bilo je to 1989. Ja sam bila urednica emisije, Dragan Babić bio je voditelj. Emisija je išla u živo. U goste smo pozvali dvoje mladih koji su prethodnog dana na nekakvom mitingu žestoko kritikovali Miloševića. Šta su mogli imati, dvadesetak godina. Emisija počinje u osam, a u minut do osam pozove me Mitević. Mitević je tada bio generalni direktor Radiotelevizije Beograd. Pozove me i kaže: Doro, jesi li ti normalna? Znaš li koga si ti pozvala? Znam, rekoh, Dušane, naravno da znam. A on: TO da izbaciš odmah iz studija. Daj mi napismeno, rekoh, a ja da izbacujem nikoga neću. Onda je nastalo prepucavanje — ako nećeš, nema emisije. I izbio je skandal — emisija nije išla. Išli su nekakvi spotovi.

Višak radne snage

Odmah sutradan bila sam suspendovana. Ne daju mi ništa da radim, a ja u punoj snazi. Početkom 1990. shvatim da tako više ne ide i pošto sam imala dobre odnose s tehničarima i kamermanima, uspem, zahvaljujući prijateljima, da napravim emisiju jedan na jedan, znači bez montaže, kao da je živa. Imala sam stol i dve stolice i ništa više. Kolega mi je svetlosnim efektima napravio nekakvu ikebanu. Uspem između dve emisije koje su bile pomaknute da uskočim sa svojih pola sata. Prvi mi je gost bio Ratko Božović, jedan od vodećih sociologa kulture koji se svih ovih godina izuzetno dobro pokazao. Još tada, pre dvanaest godina, objašnjavao je šta znači taj populizam, šta znače te šajkače, nacionalni naboj i sve što neminovno ide uz to. Tako, prosto na silu, na divljaka, uskočim i ustanovim emisiju koja se zvala *Lični stav*. Emisija je počela da osvaja publiku, naravno emitovala se u najkasnijim mogućim noćnim terminima. Sastojala se isključivo od dijaloga. *Kino-oko* je zauvek nestalo s ekrana. Nakon dvadeset sedam godina emitovanja. Revnosno sam radila te svoje nove emisije. Gosti su mi bili sociolozi, kulturolozi, filozofi, odnosno ljudi koji se jako dugo nisu pojavljivali u javnosti. Posle Božovića, došli su Nebojša Popov, Miladin Životić, Zaga Golubović... Elem, izgurala sam dvadeset emisija. Išle su svakih petnaest dana. Onda sam krenula pripremati emisiju sa Željkom Simićem. Željko Simić je mlađi čovek s velikim pretenzijama da bude filozof, a tada u senci kao savetnik Slobodana Miloševića. Inače i skriboman. Htela sam da se ogledamo na nekim ozbiljnim sociološkim temama, jer on je želeo biti i sociolog, a nije bio ništa od svega toga. Složio se da mi bude gost. Emisija je trebala da ide 14. januara 1993, a on mi je 9. januara bez ikakvog obrazloženja otkazao dolazak. Dva dana kasnije, jedanaestog januara, ja sam bila izbačena.

Očigledno je da će se produžiti period skidanja Miloševića s vlasti. On će jednoga dana otići, ali bojim se onoga što će posle toga doći, odnosno te moguće opozicione strukture

Tada je na Radioteleviziji Beograd izvršena velika čistka.

— Da. Oni su tada, kad su već uveliko nastupile sankcije, izbacili oko devetsto ljudi, a razlog je, navodno, bio smanjenje proizvodnje, dakle višak radne snage. U to vreme ja sam najviše radila u svojoj Redakciji. Pod izgovorom viška radne snage izbacili su sve novinare koji su im smetali i da to ne bi bilo previše očigledno s njima su izbacili još mnoge »nevine« ljude, koje su kasnije SVE vratili. Osim jezgre od trideset i jednog novinara, jezgre Nezavisnog sindikata. Među njima najviše je bilo novinara iz Informativne redakcije i iz ove naše Redakcije za kulturu, koju je tada vodio Filip David. A on je vrlo značajan u čitavoj stvari, jer on je pokrenuo i Nezavisni sindikat RTB-a i Nezavisno udruženje novinara. Nije bilo nikakvog viška radne snage. Bila je to prava politička čistka. Rešili su se onih koji nisu bili dovoljno poslušni.

Prva puška

Našli ste se doslovno na ulici. Što ste poduzeli?

— Prvih meseci bili smo prilično drčni. Svakog tjedna protestvovali smo ili ispred Skupštine Srbije ili ispred Televizije Beograd. Vrlo je zanimljivo da su tada kolege okretale od nas glavu. Ali, brzo smo se sabrali. U januaru smo izbačeni, a u maju smo već predali sudu tužbu u kojoj smo obrazložili i dokazali da smo izbačeni na političkoj osnovi, a ne kao višak radne snage. Proslavili smo šestu godinu na sudu. Dobili smo četiri presude u našu korist od kojih nijedna nije izvršena. Videli smo da od tog suda nema ništa, da moramo da se organizujemo i da počnemo nešto da radimo. Osnovali smo Fondaciju *Pravo na sliku i reč*. Tu je ušlo nas petoro novinara — Filip David kao prvi osnivač, Milica Lučić-Čavić, Branka Mihajlović, Lazar Lalić i ja. Dobili smo neka minimalna sredstva i krenuli u štampanje prvog broja časopisa pod istim naslovom. Do pred bombardovanje, znatno smo ga unapredili i promenili mu ime u *Media*. Dizajn mu je bio na svetskom nivou. I tako smo od 1994. počeli da beležimo sve slučajeve *hate speecha*, dajući uz njih i svoje komentare, zapravo pišući analitičke članke o tome koliko je poguban uticaj televizije na javno mnenje, odnosno na sve ove ratove. Tvrdimo da je prva puška pukla s ekrana, da su televizijski programi u ogromnoj meri doprineli svemu ovome što se desilo i što se još uvek dešava. Časopis smo prevodili na engleski i distribuirali na tisuću svetskih adresa. Nije se prodavao. Imao je vrlo dobar odjek. Ispostavilo se da je to jedini časopis u svetu koji na takav način govori o medijima. Vlasti ga nisu blokirale jer nam je tiraž bio mali. Taj prodor doneo nam je neke male, smešno male donacije, tako da nikada nismo znali hoćemo li naredni broj moći štampati. Ipak, pomogli su nam: Press Now iz Amsterdama, Article 19 iz Londona. Vrlo smo ponosni na taj naš časopis. Kad je počelo bombardovanje, prestali smo izlaziti.

Recite nam nešto više o četiri dokumentarna filma koja ste napravili.

— Jedno vreme okupirao nas je rad oko Nezavisnog udruženja novinara Srbije. Mislili smo da preko njega možemo prodreti u svet i, zaista, jedino smo mi primljeni u međunarodno udruženje novinara. Bila sam nekoliko puta izvan zemlje, ali sve je išlo prilično klimavo. Taj isti Zapad koji je deklarativno bio spreman pomoći nezavisnom novinarstvu u Beogradu prema nama se ponašao strašno birokratski. To su sve poznate stvari. Treba da ti otpadnu uši dok popuniš samo one njihove *application forms*. Onda smo došli u posed tristo kaseta od po tri sata, znači imali smo devetsto sati materijala, televizijske dnevnike koje je jedan mladi čovek snimao na kasete od 1991. godine nadalje. Uzeli smo to i kao pilot-emisiju napravili prvi film, *Vukovar*, nakon čega smo dobili nešto više novaca. Onda smo napravili još tri filma: *Godina I.*, *Godina II.* i *Godina III.* Od postojećeg materijala pravili smo izbor, iz devetsto sati izvukli smo četiri puta po četrdeset pet minuta. *Vukovar* sadrži izjave svih čelnika srpskog režima, same snimke Vukovara, veoma upečatljive dokumente o tome kako je došlo do Vukovara i kako je pao. Od početne scene u kojoj narod u Srbiji ispraća tenkove cvećem, do scena sa Šešeljem i Arkanom. Tu su i svi ključni Miloševićevi govori. On nam je naravno bio lajtmotiv.

B92 je od dobivenih novaca na Dorćolu, u Jevrejskoj ulici, adaptirao staru kinodvoranu s oko dvesto sedišta i tu se predstavljalo sve što je u Beogradu bilo opoziciono. Tu smo prikazali naš film. Došli su mnogi klinci koji su 1991. imali deset godina i njihove su reakcije bile fantastične; reagovali su na pravim mestima, na pravi način. Mi smo bili potpuno oduševljeni što smo im mogli barem delomično pokazati šta je i kako je bilo. Film *Vukovar* poslali smo na jedno savetovanje u Washington i tada je ušao u videodokumentaciju UN-a kao jedan od sto najvrednijih videozapisa u svetu — kao svedočanstvo za budućnost. Tako bar piše na diplomi koju smo dobili.

Ne vidim perspektivu

Najblaže rečeno, čudno je da ste vi napravili takav film, a ne recimo nezavisni novinari iz Hrvatske.

— U Srbiji ima puno alternativnih TV stanica. Uspeli smo sačiniti mrežu nezavisnog novinarstva i sa svoja četiri filma gostovali smo u Nišu, Leskovcu, Vranju, po Vojvodini, u Pančevu. Često smo bili direktno vezani za gledalište i nakon projekcije otvoreni za pitanja gledalaca. Devedeset posto ljudi na sva četiri filma reagiralo je kako valja. Osim *Vukovara* i *Godina I.* i *Godina II.* bave se ratom u Hrvatskoj. *Godina III.* je o ratu u Bosni. Ali bila su i pitanja, ponekad vrlo oštra, u stilu — Šta vi to titrate Hrvatima i Bosancima? Zašto sami ne naprave takve filmove? Mi smo odgovarali, a to smo napisali i na špici, da smatramo da je naša dužnost da to radimo OVDE, a neka hrvatske kolege i one u Bosni i tako dalje pogledaju šta je pred njihovim vratima pa neka rade to isto. Naši filmovi bili su zaista i isključivo usmereni na to što je radila Televizija Beograd, odnosno Televizija Srbije. Verovatno ima materijala na HRT-u za sličan film, ali to je posao hrvatskih novinara, a ne naš. Pazi, tehnički to nije briljantno, ali smatramo da svaka buduća analiza ovog perioda neće moći zaobići te naše filmove. Osim toga, nitko u svetu nije još nešto slično napravio. Eto, to su dve stvari na koje sam ponosna. Treće nema. To je to.

Mislim da će već u novembru biti strašno. Glad, hladnoća, to su opasne stvari. Narod će krenuti kao horde, razbijati izloge za komad kruha

Kako u bliskoj budućnosti vidite razvoj događaja u Srbiji? Kakva je perspektiva?

— Ne vidim neku perspektivu. Ne vidim nikakvu perspektivu. Prvo, očigledno je da će se produžiti period skidanja Miloševića s vlasti. On će jednoga dana otići, u redu, ali bojim se onoga što će posle toga doći, odnosno te moguće opozicione strukture. Tu ne vidim nikoga i ništa. Apsolutno ništa. Već je smešno govoriti o Vuku Draškoviću. On je potpuni politički ignorant, priča svašta i to što priča zavisi od raspoloženja njegove žene, a izgubio je i karizmu koja mu je bila jedini adut. Zoran Đinđić, koji je pragmatičar, možda bi nešto i mogao, ali na sceni nije jedini s velikim pretenzijama. Ima tu raznih i svakakvih ljudi. Što je najstrašnije — to su uglavnom ljudi režima. Odnosno, otpadnici od režima koji su se jako počeli brinuti za demokratiju onda kad su bili šutnuti iz redova kojima su služili. Prvi među njima je Nebojša Čović, u koga se tamo opozicija, kao, kune, čovek koji je bio vojnik, prvi vojnik SPS-a. On se jeste suprotstavio režimu u vezi s izborima, ali tek kad su njegovi sopstveni interesi bili ugroženi. General Perišić koji je rušio, bombardovao Zadar i Mostar i koji je optužen u Hagu i kojeg je Milošević za vreme bombardovanja zatvorio u takozvani kućni pritvor — šta to u ovim našim uslovima znači, nemam pojma — ON je osnovao stranku, Pokret za Srbiju. Vuk Obradović — glasnogovornik Generalštaba JA, general — o čemu mi pričamo. To su posebne mentalne strukture. Šta Vuk Obradović zna o socijaldemokratiji? A svoju je stranku nazvao socijaldemokratskom. Nemaju oni pojma. Vuk Obradović da priča o socijaldemokratiji, pa to je smešno.

Milošević mirnim putem neće pasti. Mislim da će već u novembru biti strašno. Glad, hladnoća, to su opasne stvari. Narod će krenuti kao horde, razbijati izloge za komad kruha. Predviđam strašne stvari u Beogradu. I niko nam neće pomoći, pustiće nas da to obavimo sami.

Što ćete vi?

— Ja ću se vratiti. U kontaktu sam s Fićom Davidom, s Gocom Sušom i Lazom Lalićem. Goca se ubi radeći na novim projektima. Sad sve ispočetka. Popunjavanje onih silnih formulara za eventualno dobivanje nekih donacija jer, sve je stalo. Sve je stalo. Ako su neki strani zvaničnici izjavili da će podupirati nezavisne medije u Srbiji, onda su ovi naši nagrnuli. Svi koji imaju projekte, pišu, obrazlažu, putuju.

I taj Zapad — zlo mi je već od organizacija koje su izmišljene da pomažu nezavisnim novinarima i koje s visine gledaju na nas, a većina — čast izuzecima, o svemu što se na ovim prostorima već dvanaest godina događa, ne zna ništa. Uzgred, na nas gledaju kao da smo pali s grane.

Imate vrlo stroge kriterije.

— Imam. To je jedino što mi je ostalo. Z

u žarištu

Potraga se nastavlja

Objavljujemo tekst o organizaciji, uvjetima i rezultatima Natječaja za novi Muzej suvremene umjetnosti u Zagrebu koji je časopis za arhitekturu i kulturu *Oris* odbio tiskati

Mladen Škreblin

Sredinom srpnja 1999. godine proglašeni su rezultati natječaja za izradu idejnog arhitektonsko-urbanističkog rješenja zgrade Muzeja suvremene umjetnosti (MSU) u Zagrebu. Ocjenjivačkom sudu do konačne je odluke o nagrađenima trebalo nešto više od predviđenog vremena, i nastupilo je vrijeme godišnjih odmora... Izložba i predstavljanje radova odloženi su do početka rujna. I kad se već to nije učinilo ranije, tako je ponovo propuštena šansa da se na pravi način predstave toliko važna gradska tema, umjetnost i arhitektura.

Rezultati su, kao i obično u ovim prostorima talentiranim za svađe, ratovanja i podmetanja, proizveli u javnosti kontraproduktivne reakcije na samu stvar. Ponovno se pokazalo da su rezultati na hrvatskim natječajima prečesto posljedica pogrešne organizacije natječaja. Prije svega izostajanja promišljenog i koordiniranog nastupa Gradske uprave i stručnih institucija općenito, dobrog informiranja javnosti, neshvaćanja da se adekvatnom medijskom kampanjom treba proizvesti događaj na radost građanima, gradu i umjetnosti, izostajanja stručnih rasprava i polemika budućih sudionika/natjecatelja/arhitekata, te otvorenosti i spremnosti raspisivača (Ministarstvo kulture i Gradsko poglavarstvo grada Zagreba) da u krajnjem raspisu natječaja korigira ili čak izmijeni neke svoje postavke; te na kraju ali ne kao posljednje — neadekvatnog modela žiriranja. Krunski je previd što se u društvima arhitekata, koja su već dulje vrijeme u *knock-downu*, nije izborio dvostupanjski natječaj.

Ponovno se pokazalo da su rezultati na hrvatskim natječajima prečesto posljedica pogrešne organizacije natječaja

I najstručniji žiri može donijeti pogrešnu odluku. I dok se ne shvati ono što već godinama uzaludno pričam, da je potreban model u kojem na tako važnim javnim poslovima na rezultate, uz institucije i stručnjake, imaju pravo utjecati i građani, odnosno tzv. kompetentna javnost, te sami natjecatelji koji su najdublje zaronili u problem, epilog će uvijek proizvesti osjećaj gorčine, nemoći pred često neopravdanom ili u najmanju ruku prebrzo donesenom odlukom. Rezultati na ovom natječaju predstavljaju odluku žirija kojemu bi malo tko mogao osporiti kompetentnost i stručnost. Uz prof. dr. Andriju Mohorovičića i ravnateljicu MSU-a mr. Snježanu Pintarić, u njemu su bili prof. dr. Marijan Hržić, prof. dr. Radovan Ivančević, doc. Mladen Jošić, prof. Ante Josip Kostelac, Venčeslav Lončarić, Vjenceslav Richter, Igor Zidić i Gordana Butković. Pokazalo se, međutim, da se žiri itekako kolebao, da su izdvojena mišljenja itekako dobro prepoznala problem. Doista treba žaliti da, nakon što u raspisu natječaja nisu bila predviđena dva kruga, žiri nije imao dovoljno odlučnosti da najboljim radovima omogući drugi krug. Očigledno je, naime, da se žiri složio oko izbora najboljih radova, ali i da se podijelio pri odluci o njihovom poretku. Također, znamo od ranije, i morali smo se pomiriti s činjenicom da natječaj nije mogao biti međunarodni, jer su našem gradu potrebniji međunarodni sportski i vojni susreti.

Kronologija traženja lokacije ne ulijeva nadu

Kronologija o projektima i planovima za MSU u Zagrebu, kao i o brojnim drugim nerealiziranim urbanističkim temama i snovima, govori o tome da kultura/umjetnost još uvijek teško stanuje ovdje. One nisu ni politika, ni ideologija, ni nogomet, a kao suvremene očigledno još ne znaju biti suverenima, samostalnima itd... Koliko su godina i puta, od vrlog Bože Becka do Davora Matičevića, voditelji male gornjogradske Galerije suvremene umjetnosti sanjali o nekoj gradskoj lokaciji, o većem prostoru, o depoima, o tome kako uvjeriti *nadležne* da bi neko djelo trebalo otkupiti, izložbe bolje dokumentirati i prikazati... Pa ipak, to je malo mjesto, u *uzurpiranoj* palači Kulmer, u proteklim *socijalističkim* dekadama bilo jedno od najživljih u gradu. U njemu je, možda i prvenstveno najvećom zaslugom ljudi koji su ga vodili, uz domaću likovnu produkciju, glasno pulsirao suvremeni svijet. Prkoseći često nerazumijevanju tzv. sredine, koja je sebe prečesto vizirala u (ruralnoj) prošlosti, stalno kasnila, pa naposljetku i pretjerala u otkrivanju i potvrđivanju zagubljenog i narušenog nacionalnog identiteta. Tek su devedesete godine do kraja pokazale da je suvremena umjetnost, koja komunicira globalno ili je nema, bila zmija u njedrima našeg, nažalost, danas već tako velikog, a u mnogočemu sve manjeg grada/države. Previše je toga što je u ovoj dekadi gurnuto na marginu i proglašeno neprijateljskim zbog navodnog nedostatka sluha za nacionalno i državotvorno, za nedostatak talenta za *umjetnički/arhitektonski izričaj suvereniteta*, ideologizirano i pragmatično političko, i usred svih *čuda hrvatske naive*, osuđeno na čekanje. Predugo nismo komunicirali, nismo se veselili ni uživali u suvremenoj umjetnosti. Gledali smo razaranja, krv i suze, kako se *krade i pljačka* za više, ideološke ciljeve, naučili što je pretvorba, humano preseljenje, kako se san o državi lako može pretvoriti u san o kruhu svagdašnjem...

Neka mi se stoga ne zamjeri što ću odmah u ovom uvodu izraziti bojazan da još nije sazrelo vrijeme da se ovom gradu i društvu/državi dogodi poput kruha potrebna umjetnost i Muzej suvremene umjetnosti i da pritom to ne znači ne boriti se za njih. San o demokraciji i suvremenoj umjetnosti progutale su suvremene Vojne igre i *Pretvorbene Stadionske Umjetnosti*. Nepotrebno upropaštavanje Stadiona u Maksimiru i njegova cijena daleko su više od nove zgrade MSU-a.

Unatoč višegodišnjim i brojnim naporima i prijedlozima kustosa male/velike gornjogradske galerije, koji su i ovoga puta iskazali veliku želju i trud u pripremi natječaja i muzeološke koncepcije, u predlaganju mogućih lokacija — od Paromlina, obale Save, bivše Titove vile/Tuđmanovih dvora na Pantovčaku, do Radničkog sveučilišta Moša Pijade — i danas i opet nakon osamdeset pet novih priloga arhitekata, cijela ideja i na ovakav način organizirani događaj previše nalikuju na priče u kojima neki zaigrani kulturnjaci i elitisti nude kolače kad nema ni kruha. Bojim se, naime, da naivnost onih koji se upinju da ova priča napokon bude realizirana, nadilazi onu koju nacionalna politička elita punim srcem gradi pod imenom *čuda hrvatske naive*.

Temu lokacije i središnje gradske osi (raskrižja Ulice Hrvatske bratske zajednice i Dubrovačke avenije) ne bih ovdje ponavljao, upravo zbog gore napisanoga. Već je odavno sve izrečeno i previše je toga zameo vjetar. Prihvaćam tezu da je odabrana lokacija, što se nažalost ponovo dogodilo bez stručne diskusije izvan tzv. struktura, jedno od mjesta koje se može valjano argumentirati, u nadi da će grad valjda ipak do nje u doglednoj budućnosti doći. Uz navedene i *propale*, postojao je i postoji niz dobrih *privremenih* lokacija u gradu na kojima se bez mnogo financijskih sredstava mogao udomiti ovaj sadržaj, da je do toga Gradskoj upravi doista bilo stalo. Boljom, barem privremenom *lokacijom* u prekosavskom kontekstu smatrao sam npr. Rašicino remek-djelo na Velesajmu, a što se tiče brojnih drugih, gradskih, bolje ih se više ne prisjećati.

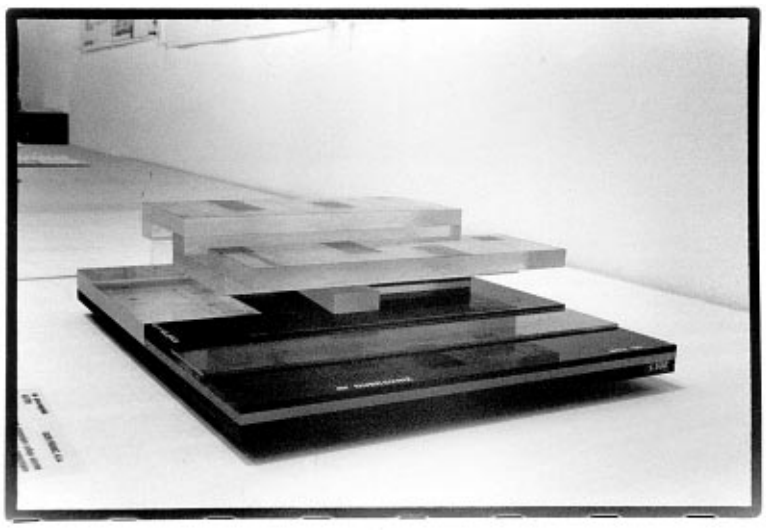

Tomislav Križić

Prvonagrađeni rad Igora Franića

Reakcije tiska/javnosti nakon natječaja i izložbe

Dnevne novine i tjednici odmah su nakon proglašenja rezultata poklonili natječaju dužnu pozornost. Kao i sada nakon otvorene izložbe. No ozbiljnih tekstova neće biti, a i s njima ionako brzo nastupa zaborav. U problem je najdublje bio ušao *Nacional* (*Dramatičan rasplet najvažnijeg zagrebačkog arhitektonskog natječaja*, Ž. Godeč, 28/7/99). Glavna teza teksta odnosi se na dramatičnost žiriranja u završnoj fazi odlučivanja o nagrađenim, odnosno prvonagrađenom radu. Ali rasplet ne samo da nije dramatičan, on je previše tipičan i gorak kontinuitet svega onoga što nas je u protekloj dekadi mnogo dramatičnije tuklo po glavi.

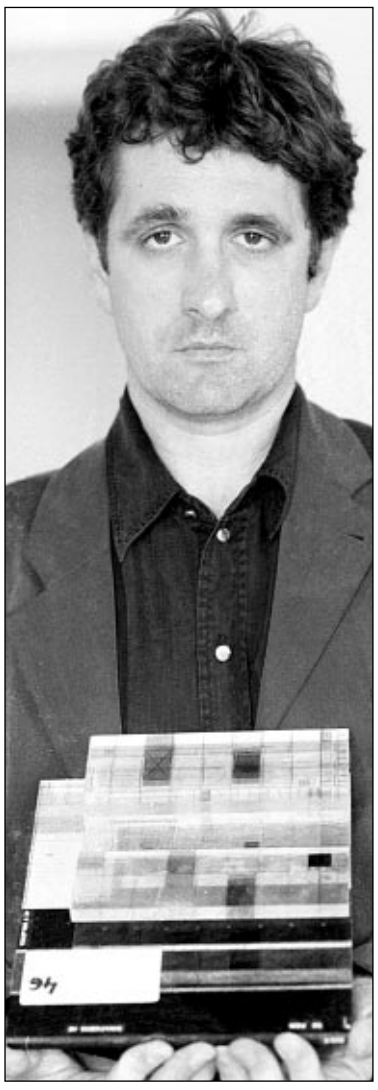

Sandra Vitaljić

Igor Franić, autor prvonagrađenog rada

Na najvećoj fotografiji, uz tekst u *Nacionalu*, stoji slavodobitnik Igor Franić poput viteza tužna lica. Poput suvremenog Sv. Vlaha, on s obje ruke drži i nudi svoje djelo/građevinu/grad, zagledan u onu neizvjesnost i muku koje su na ovom prostoru sudbina gotovo svakog kulturnog projekta. Hoće li se projekt uopće dogoditi, hoće li to djelo još za njegova života biti sagrađeno? Ili će se za deset godina neki drugi arhitekti ponovo *natjecati* na istu temu, na istoj ili nekoj drugoj lokaciji?! Upravo to se dogodilo mnogim pobjednicima zagrebačkih i hrvatskih arhitektonskih natječaja. S manjih fotografija odlučno ga gledaju starije, uvažene kolege koji su slične situacije možda već i preboljeli, arhitekti Marijan Hržić i Ante Josip Kostelac, članovi žirija koji su se u izdvojenim mišljenjima, uz profesora Radovana Ivančevića, pri donošenju konačne odluke ogradili od nje, ali i kasnije u razgovoru za *Nacional*, od načina na koji je natječaj organiziran. Prof. Ivančević je navodno, prema *Nacionalu*, smatrao da niti jedan rad nije zavrijedio prvu nagradu, što bi bilo točno, ali i nevažno samo u slučaju postojanja drugog kruga.

Organizacija i posebnost natječaja za MSU

U ovakvom modelu raspisa natječaja mora doći do *lutanja* članova žirija pri odabiru najboljeg rada. Kad se ovako važni natječaji provode u jednom stupnju, samo mjerilo i način prikazivanja idejnog rješenja, uz prijateljsku i nemalu pomoć kompjutora, prečesto više skrivaju i zamućuju no što prikazuju. Tema Muzeja suvremene umjetnosti možda je najintrigantnija tema za arhitekte dvadesetog stoljeća. Promišljanje zgrade umjetnosti, prostora u kojem suvremena umjetnost prebiva, usporedivo je donekle samo s projektiranjem sakralnih građevina, univerzitetskih/znanstvenih kompleksa, biblioteka, muzičkih dvorana... Druge javne građevine, poput bolnica, kolodvora, aerodroma, robnih kuća ili ministarstava moraju previše voditi brigu o tome kako funkcioniraju, ili previše vjerovati u svoje ideološko i reprezentativno poslanje. Pritom se autori moraju disciplinirano više baviti tehnologijom i servisiranjem stvarnog događanja od onog što stalno žele barem »dodati« svojim projektima — arhitekturom kao likovnošću, kao umjetničkom disciplinom. Najčešći nesporazumi u tom pravcu obično su rezultat pretjerane servilnosti i nekritičkog koketiranja s duhom vremena.

Krunski je previd što se nije izborio dvostupanjski natječaj

Zadatak promišljanja MSU-a predstavlja — nakon što su gradske stručne institucije i Uprava donijele dobru odluku o njegovoj lokaciji i koncepciji, organizaciji i financiranju gradnje, te tako postavile dobar društveni temelj bez kojeg ova disciplina ne može niti misliti dobar grad — svečanost arhitektonskog istraživanja koje slijedi vrlo jednostavna pravila. Radi se o legitimnoj ambiciji i uvjerenju da i sama arhitektura, koja je u ovoj temi u *scenografskoj* funkciji izlaganja i dokumentiranja života umjetnosti, ima pravo na isti *tretman*, na onaj zagrljaj slobode bez kojeg umjetnost ni ne postoji. Kao rijetko koja druga gradska tema, uz obvezu da komunicira s gradom i omogućuje građanima da se u njoj druže s djelima umjetnosti, ona ima i pravo praviti se važnom, baš kao

da želi biti samo arhitektura. Najdublje uvjerena kako je napokon *ravnopravna* drugim umjetnostima, posebice onima iz svog razreda. Kao slika, kao skulptura, kao Guggenheim, kao Bilbao, kao...

Dakako, da ona nikada ne može zaboraviti na dnevno svjetlo (mada ga sve uspješnije nadoknađuje umjetnim), na zemlju, zrak, vodu, na nebo... Na ulogu koja joj je gotovo uvijek *zadana*: da u nekom kulturnom i prostornom kontekstu *služi* kvalitetnom događanju, da kao krov i kuća definira prostor u kojem se najbolje čuje, vidi i pulsira dragocjenost života. Ona se naprosto u svom razumijevanju i propitivanju slobode *mora* baviti poljima odnosa i događanjem stvarnih sila, i neprestano *misliti na druge*. Boreći se neprestano da je ne proguta vlastita svrha, prečesto nepodnošljiva lakoća »praktičnosti« i funkcioniranja.

Prvonagrađeni rad Igora Franića

Pogledajmo napokon što su na lokaciji, koja bi u budućnosti trebala biti ne samo prometni, već pravi gradski susret zagrebačkog Ringa i središnje osi, izmaštali hrvatski arhitekti i kakve to kolače nude nagrađeni.

Prvonagrađeni rad Igora Franića u svom minimalističkom pristupu, odabiru meandra kao znaka, i deklariranom prilagođavanju identitetu cijelog Novog Zagreba (pa tako i Velesajma!) nužno pati od mnogih nedovršenih i u brzini do kraja nedovoljno prostudiranih odnosa. Njegove postavljene teze imaju svoja *pravila*, iako bih ih radije nazvao ograničenjima. Kada bi mi netko npr. postavio pitanje o identitetu Novog Zagreba, teško bih se namučio kako to objasniti, a da ne pričam o budućnosti i mogućnostima na temelju kojih bi se možda moglo početi govoriti i o eventualnom identitetu. No usprkos svemu što mu zamjera M. Hržić, čiju analizu u cijelosti razumijem i potpisujem, usprkos mom prvom dojmu da je građevina okrenuta obrnuto, radi se o djelu koje odiše onom lakoćom, vedrinom, jednostavnošću i energijom koja je upravo svojstvena dobrim djelima moderne arhitekture. Asocira me na le Corbusierovu Vilu Savoie, kojoj su narasla krila pa želi poletjeti. Iako se ne slažem

U ovakvom modelu raspisa natječaja mora doći do *lutanja* članova žirija

gotovo ni s jednom tezom autora iz kratkog, nepismenog i dosadnog tekstualnog obrazloženja koje nalikuje pukom inženjerskom tehničkom opisu i prepuno je fraza koje apsolutno ništa ne znače, radi se o djelu koje bi u razradi i doradi moglo dostići visoke standarde. Zbog samog autora, koji je obrazloženje svoga rada možda pisao posljednju noć prije predaje rada, treba navesti bar nekoliko njegovih *misli*, u nadi da će ga kasnije manje opterećivati:

»Fluidnost sadržaja, njihova gustoća i praznina je prisutna... (bojim se da u ovom trenutku puno više prevladava praznina, op. M. Š.). Prisustvo Zagrebačkog velesajma ili Hipodroma najjasnije predočuje ostvarenje sadržaja u ovom prostoru... Ustanovljavanje elemenata i prostornih odrednica koji u tom prostoru već postoje ili su naznačeni te određivanje njihove uloge u novoj prostornoj strukturi predstavljaju kreativan način izgradnje grada... Primijenjeni su materijali koji posjeduju identitet i osiguravajući karakter objektu. Zid od betona, obloga limom i drvetom, krov prohodan, pogled jedinstven«.

Navedeno samo ukazuje na tezu da je u natječaju organiziranom u jednom stupnju gotovo nemoguće autorima do kraja sagledati problem, a žiratorima odžirirati ga. U idejnom rješenju Igor Franić ne vidi, ili možda ne može da vidi, da će ga u pravoj razradi i pitanjima o izgledu i izvedbenim detaljima itekako boljeti glava od predimenzioniranih i visokih trijemova s kojima je teško komunicirati i koji u brojnim svjetskim realizacijama, brojnim kritičarima moderne arhitekture služe kao primjer njezine nehumanosti i nasilnosti. Kako se osjećamo pod trijemom, ne znam kako urešenim, dugačkim devedeset metara, širokim deset, a visokim petnaest?! Je li to uopće moguće zvati trijemom, jer radi se o vanjskom prostoru? Što će mu se događati kad počne razrađivati sjeverno (pomoćno, protupožarno?) stubište kojim treba savladati deset metarsku visinsku razliku i koje kao slobodno stoji pod prostorom trijema?! Što će biti s osamsto kvadratnih metara rupe iznad garaže, vizure u garažu? Otvoriti takvu rupu prema središnjoj gradskoj osi da bi se vidjelo sto automobila znači u najmanju ruku ne razumjeti problem koji grad ima s automobilom. Pri razradi bi autor ubrzo mogao shvatiti da mu kuća u stvari nema ulazni *hall*! No krunski previd, što isto dobro vidi Marijan Hržić, događa mu se u nepovezanosti izložbenog prostora za stalni postav na razini drugog kata. Igrajući brzopotezni šah s meandrom i kompjutorom iznad najvišeg trijema (visine 15 m), koji mu je zadao znak/meandar, u nadi da će mu se manje vidjeti stepenice od jednog ili dvaju mostova, autor radije tjera posjetitelje s drugog na treći kat da bi ih opet spustio na drugi i obrnuto. Negdje uz rampe odvojenih dijelova drugog kata (između je zbog *meandra* morao doći trijem), most ili čak dva mosta mogli bi povezati razdvojena krila i osloboditi posjetitelje nepotrebnog lutanja. Osim toga, to je u odnosu na fasadnu konturu koja *drži* presjek uvučeno preko tridset metara i doista se ne bi doživljavalo kao povreda odabranog znaka, već naprotiv kao atrakcija ili predah između dvije izložbene cjeline. Autor se penje nedomišljenim stepenicama i tribinom i na krov trećeg kata, na izložbeni prostor za stalni vanjski postav, kao da je zaboravio da na drugom katu za ove svrhe već ima 1.800 kvadratnih metara prostora. Rad uopće nema potrebu diskutirati mjesto na kojem se našao, duboko uvjeren da teorija pomirenja sa novozagrebačkim obrascima ima smisla.

Sve u svemu prvonagrađeni projekt nudi istovremeno i surovost i lakoću, i mladenački potencijal i hrabrost prepunu zabluda i zaborava, i minimalistički duh vremena i vjeru u historiju i konstruktivne mogućnosti moderne arhitekture. Ipak, možda i ne nadajući se, Igor Franić osvojio je prvo mjesto u legitimnoj, propisanoj proceduri. Može mu se samo poželjeti da uspješno prevlada razradu projekta i obogati naznačene vrijednosti i potencijale svoga rada, te da mu u ovom kontekstu uspije realizirati dobro djelo.

Drugonagrađeni rad Helene i Hrvoja Njirića

Drugonagrađeni i trećenagrađeni rad predstavljaju iznimno promišljena i obrazovana arhitektonska djela. Zainteresirani za smisao ne bave se (geometrijskim) znakom. Iako na prvi pogled izgledaju kao da smo ih već mnogo puta ili negdje vidjeli, kad se uđe u njih, naprosto cvjeta bogatstvo *arhitektonske anatomije*, autorske zrelosti i dosljednosti.

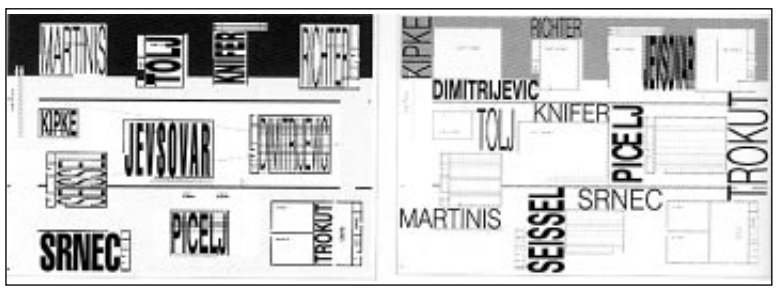

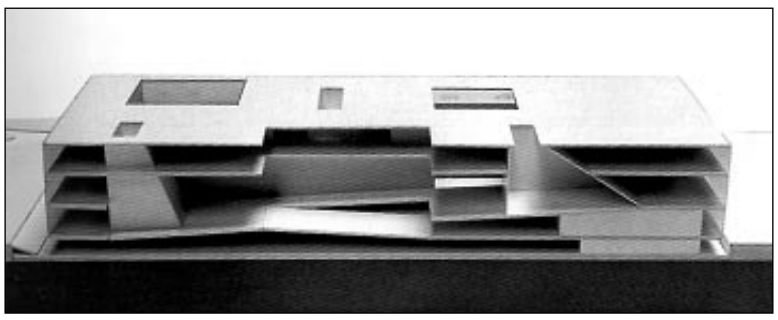

Drugonagrađeni rad Njirić + Njirić arhitekti

Rad Helene i Hrvoja Njirića zrelo doživljava lokaciju i grad predlažući već prije obrazovani i informirani svjetski koncept i njegov realitet, osviješteni senzibilitet za umjetničko, te ozbiljno istražujući historiju discipline i muzeja, zastarjeli koncept muzeja devetnaestog i dvadesetog stoljeća. Analizira obrazac *shopping halla* — smatrajući ga *stvarnim javnim prostorom današnjice*. Prostor budućeg Muzeja istražuje kao fleksibilnu tipologiju, nudeći mogućnost različitih prostornih cjelina: od zatvorenih prostorija, *serija unutrašnjosti* do savinutog

Natječaj nije mogao biti međunarodni, jer su našem gradu potrebniji međunarodni vojni susreti

prostornog slijeda koji zovu *Schinkelovim pleterom*. U potrazi za bogatstvom različitih prostornih iskustava (*heterotopijom*), svjesno žele proizvesti hibridni prostor za različite korisnike, osjećajući suvremeno pulsiranje svijeta u novoj tipologiji art — konzuma. Znaju da je koncept muzeja kao takvog potrošilo potrošačko društvo dvadesetog stoljeća, pa pažljivo odmjeravaju suživot suvremenog života i umjetnosti, i uvjereni u njihove zajedničke mogućnosti propituju *meku granicu* komercijalnog i muzejskog, ne bi li ovo drugo lakše živjelo svoju samosvojnost. Posebnu brigu brinu o svjetlu (dnevnom, filtriranom, difuznom i umjetnom). Kao *privagu* naoko statičnom vanjskom izgledu građevine (mada je cijela sjeverna fasada regal — garaža sa automobilima koji se vide i, barem za mene, nepotrebno također *izlažu*) predlažu u onome što smatraju temeljnim principom kompozicije MSU-a — *aktom oduzimanja od punog* — scenarij privremene postave *dislociranih* punina na neko drugo javno mjesto: od zagrebačkog Trga bana Jelačića, riječkog Korza ili dubrovačkih Pila do Trga pred milanskim Duomom ili münchenskog Sajma. »Karakteristični oblici, poput nepravilne piramide postaju ekstrovertiranim i prepoznatljivim uporištima MSU-a, stvarnim emisarima hrvatske kulture« (citat iz obrazloženja autora). Rad, koji od nagrađenih, možda najbolje osjeća bilo suvremene umjetnosti.

Trećenagrađeni rad Ivana Crnkovića i Miroslava Genga

Natječajni rad Ivana Crnkovića i Miroslava Genga, autorske kombinacije visokog rejtinga, za koju bi se mnogi kladili i na neviđeno, prednjači u dorađenosti projekta i ozbiljnosti kojom predočuje sve događaje u građevini. Kao da je iz nekog drugog natječaja na kojem se tražilo detaljnije predočenje ideje ili iz drugog kruga natječaja. U kompoziciji i tretmanu fasada rad djeluje pomalo *nostalgičarski*, kao da je projektiran i već realiziran pred barem dvadeset godina. Kao da se radi o klasičnom djelu moderne arhitekture iz vremena Ouda, Bauhausa. No, da se krivo ne razumijemo, moderna arhitektura je u ovom radu više nego *kod kuće*. Građevina je dobro smještena na sjevernom dijelu parcele, a kako kuća nije tretirana kao uglovnica, glavni ulaz je dobro postavljen prema zapadu — Ulici HBZ — središnjoj gradskoj osi. Tlocrt je lako čitljiv, dobro povezan multifunkcionalnim *hallom*. Rad ni u jednom trenutku ne pretendira na sviđanje ili prepoznatljivost (znak), već pažljivo artikulira volumene igrajući se odnosima punih i praznih zidnih ploha, te ostakljenih dijelova građevine zaštićenih od direktnog osunčanja. Krovna ploha predložena je u konceptu višeslojnog svjetlosnog filtera koji omogućava propusnost samo za potrebne količine svjetlosti. Prisutna je reminiscencija na nebesko osvjetljenje Crnkovićeva vrtića u Samoboru. Za razliku od Franićeva paviljonskog tretmana radi se o introvertiranoj kući, što je u logici postave i prezentiranja umjetničkih djela, o »solidu otvorenom prema urbanom kontekstu (još ne urbanom, ali nadati se!, op. M. Š.) u dijelu ulaznog pristupnog prostora«. Doista žalim što Crnković po drugi put *gubi* MSU (prvi je tražio u Paromlinu).

»Osjetih, kao toliko puta, tugu od otkrića da smo poput sna« (fragment iz uvodnog citata tekstualnog obrazloženja autora; Jorge L. Borges, *Pjesme i druga istraživanja*).

Otkupljeni radovi

Potrebno je ukratko komentirati i otkupljene radove. Oni također svjedoče o visokoj razini mnogih natječajnih radova.

Rad zagrebačkih amsterdamaca Branimira Medića i Pere Puljiza te brojnih suradnika oslonjen je na njihovu tezu o Novom Zagrebu, a koju iz Evrope doista nije teško vidjeti. Smatraju da obrasci modernog načina života u takvim naseljima već predstavljaju tradicijsku vrijednost, te da je moguće amnestirati urbanizam i Novog Zagreba. Svoj MSU vide, dakako, u budućem, urbaniziranom potezu oko središnje gradske osi i vesele se što će sadržaj MSU-a biti projekcija novog *milenijskog* urbaniteta modernog evropskog grada na području Novog Zagreba. Takav optimizam predstavlja vrijednost po sebi i to je ono što doista treba iznova pokušati naći u hrvatskim rezigniranim glavama. U urbanističkom smislu zadatak MSU-a rješavaju kao *prototipsko dovršavanje ili ispunjavanje novozagrebačkog mega-bloka*. Dobro uviđajući da se radi o uglovnici, autori uvlače posjetitelje preko širokog kutnog stepeništa u srce bloka — unu-

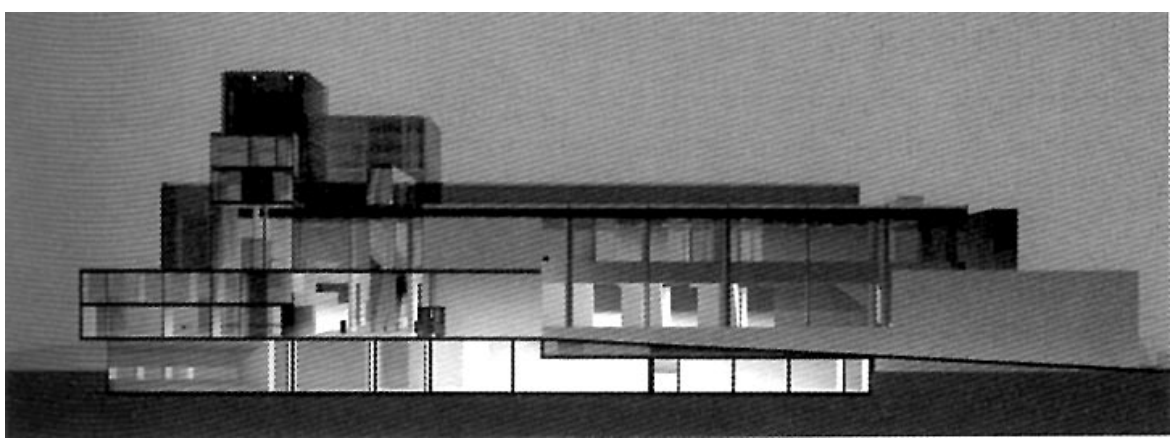

Trećenagrađeni rad Ivana Crnkovića i Miroslava Genga

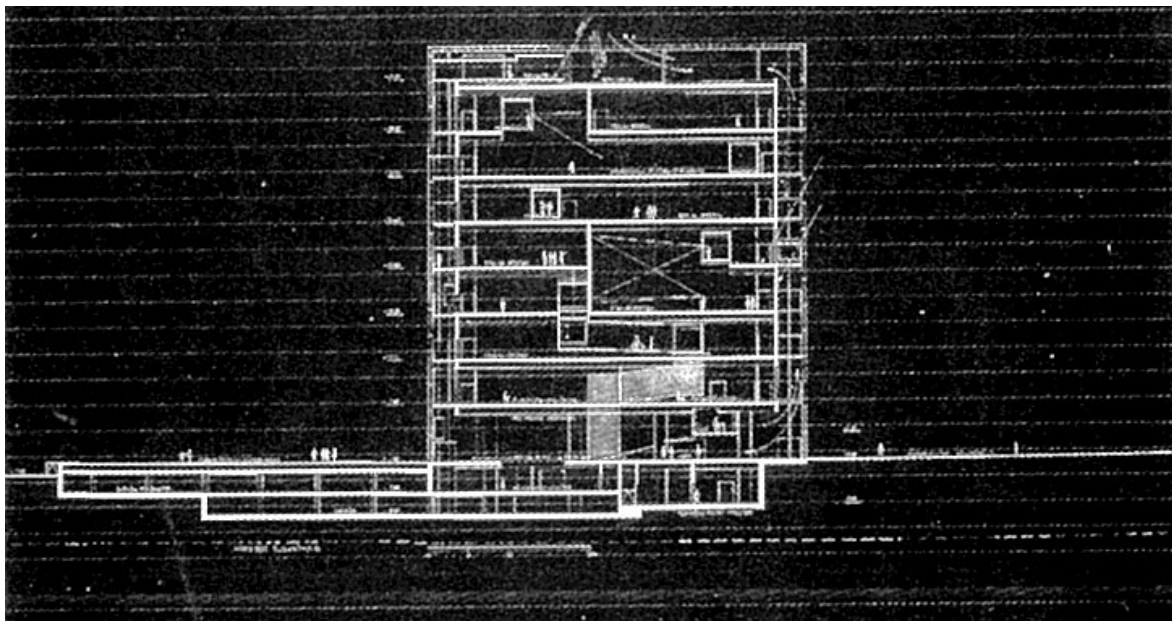

Otkupljeni rad Tomislava Pavelića i Andreja Uchytila

tarnje amfiteatralno dvorište. Građevina lebdi, reflektira i zrači iznad te piramidalne baze, preko koje se prelijeva i voda. Iznimno jednostavan, pismen i čitljiv kompleks u svim elementima, profesionalno dorađen i ravnopravan nagrađenim radovima i ovaj rad, uz već opisane, vrlo rječito govori da se najveća greška ovog natječaja sastoji u tome što je organiziran samo u jednom stupnju.

Rad Tomislava Pavelića i Andreja Uchytila odabire kocku kao svoj znak, što je u Zagrebu već dobro isprobao arh. Vitić sa zgradom Centralnog komiteta. Odlučivši se u takvoj koncepciji za visinu, autorima ostaje na parceli mnogo više prostora no drugima. Više od polovice parcele prema zapadu, odnosno središnjoj osi i zgradi INA-e, dodjeljuje se autoparku (261 automobil). No glavni je štos u tome da se automobili nalaze pod devedeset jednom lipom, što je sigurno plemenito, ali je sve to skupa očigledan nonsens u ovom kontekstu. Autori vole nategnute interpretacije, pa tako pod motom *Forum Populi/Atrium Artis* predlažu dvije prilazne podignute rampe (obrađene tartanom i grijane zimi), koje se podvlače pod kocku visoku preko pedeset metara. Ovakav bi projekt mnogo više odgovarao gustom gradskom tkivu, kao ugrađena građevina, gdje je nužno ući u veliki lift i potražiti kat, odnosno sadržaj koji želimo vidjeti. No i ovaj rad i napor ugrađen u ovaj projekt ima težinu dobrog istraživanja. Možda se malo previše *kocka* s unutarnjom i vanjskom kockom, meandrom, klimatskim i komunikacijskim režimima. Uzbudljiv i dobro inficiran suvremenošću, kao da se radi o nekom svemirskom brodu.

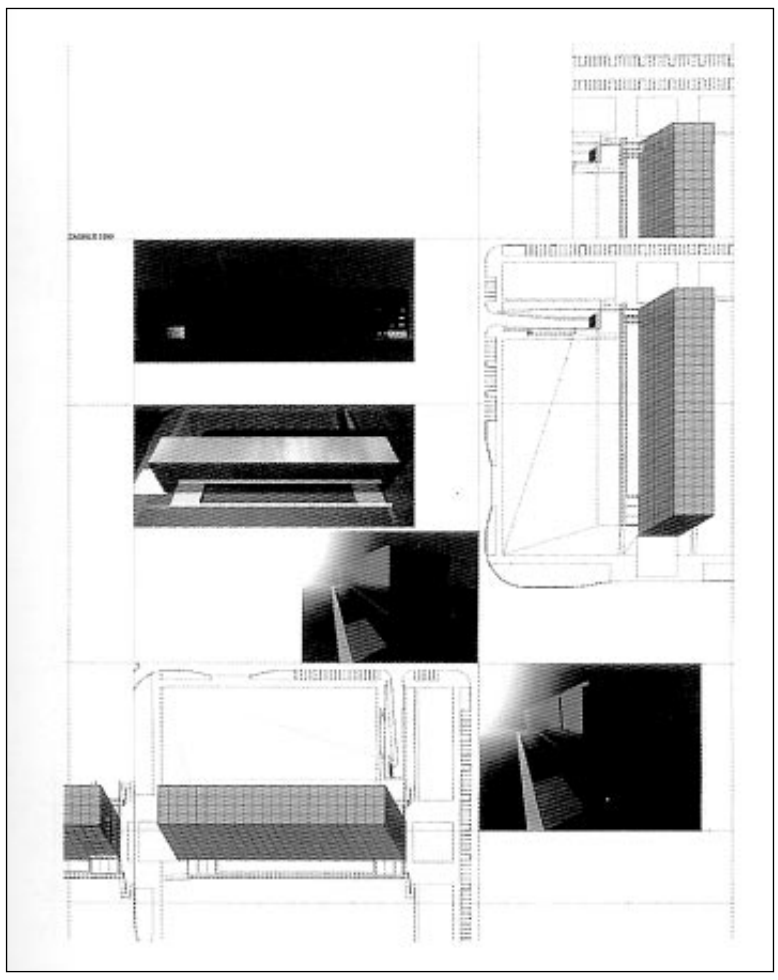

Otkupljeni rad Jerka Gluščevića

Iznimno originalnim djelom Jerko Gluščević dobio je otkup na natječaju. Ulazne teze njegova projekta i *arhitekture platonskog solida s ironijskom distancom*, pravi su biseri duha i vedre kritičnosti, a postojećem kontekstu više nego dobro došao klistir u (re)definiranju prošlosti i viziji budućnosti. Stoga neke navodim s posebnim veseljem: »Objekt stoji na u (na!) prostoru bez ikakve artikulacije; grad je formalno prisutan samo kao daleka asocijacija, skoro kao silueta, kontekst ga ne definira, zato ga objekt negira i uspostavlja svoje vlastite parametre«. »Otvorenost kao osnovna projektantska metoda..., poddizajniranost radije nego predizajniranost«.

Prvonagrađeni rad pati od mnogih nedovršenih i nedovoljno prostudiranih odnosa

Autor svoj apstraktni tehnicististički solid suprotstavlja *divljini* na kojoj stoji, predlažući građevinu koja je istovremeno zatvorena i otvorena, monumentalna i *pop*, koja i plaši i privlači, apsorbira i reflektira (svjetlost, prostor, pažnju...). »Objekt stoji okružen prazninom — namjerno nedefiniranom i neartikuliranom — dodatnu ljepotu daju mu djeca koja se igraju u visokoj travi, vidljive izmjene godišnjih doba — prvi cvjetovi u proljeće, maslačci, makovi i let krijesnica ljeti; trava koja polako umire na jesen, stope u nedirnutom snijegu zimi«. Poticajno djelo koje arhitekturu promišlja kao živo biće sa svojim danom i noći, s godišnjim dobima. Po svemu na razini zadatka i onoga što želi čuvati u svojoj utrobi i predstaviti svijetu. Ni na jednoj tezi rad pretenciozno ne fulira već pažljivo artikulira. Nesvakidašnji, vizionarski projekt.

P. S.

Ovaj sam tekst bio ispisao, uz nužne neznatne izmjene zbog novog konteksta, na poziv uredništva časopisa *Oris*, sredinom kolovoza. Redakcija je odlučila da se ne uklapa u njenu uređivačku koncepciju. Bar ne do daljnjega... Tada sam imao uvid samo u nagrađene i otkupljene radove. Na izložbi je moguće steći samo neke, kao i obično krive dojmove. Stoga čak ni ne navodim one koji mi se sviđaju na prvi pogled.

I dalje mislim da je barem petnaest radova zavrijedilo daljnju razradu te da žiri nije pogriješio u izboru radova za nagrade, već samo u tome što se više članova nije oduprlo propisanom modelu natječaja. I napokon, mislim da je potrebno navesti barem sva imena autora i autorskih timova koji su usprkos golemom trudu na ovom natječaju, kao i na brojnim drugim, radili besplatno za opće dobro:

Irena i Tihomil Matković; Lenko Pleština; Igor Gojnik; Benedetto Tardozzi; Ivana Tutek, Tamara Vukmirović; Željko Mišić-Pažin, Hrvoje Mišić-Pažin; Krešimir Crnković, Martina Lulić; Ljiljana Barbarić, Lidija Kušter Pfarrer; Marko Murtić, Vedrana Ergić; Andrej Radman, Igor Vrbanek; Robert Vukić; Mario Perossa, Dalila Perossa, Krunoslav Ivanišin; Srećko Bebek, Ljiljana Vrbat-Bebek; Branimir Filipčić, Ivan Filipčić; Edvin Šmit, Ivona Holen Rabatić; Ana Penavić, Marijana Zlatec, Koraljka Demel Zadro; Marijana Barčul, Jelenko Herzog, Sven Jonke, Robert Kranjac, Timotej Kritovac, Marko Milas, Maroje Mrduljaš, Nikola Radeljković, Toni Uroda; Andrea Donatović, Jakov Poljičak; Zlatko Jurić; Boris Ljubičić; Vladimir Kasun; Djivo Dražić; Bojan Radonić, Goran Rako; Lidija Jurinec; Dina Vulin Ileković, Boris Ileković; Nikica Ličina; Branko Silađin; Mladen Sabolović; Hrvoje Bakran, Ivana Crnošija, Dražen Plevko; Venko Ćurlin, Hrvoje Navratil, Marko Trzun, Kristina Vlainić; Iskra Junčić-Žerjavić, Ivica Žerjavić; Zoran Danilov; Aleksandar Ljahnicky, Andrea Ljahnicky; Marijan Turkulin, Nataša Uremović, Vjekoslav Gale, Ratimir Škutelj; Lidija Sekol; Miroslav Lazić, Teodor Cvitanović; Andrea Pintar, Daniel Vugrinović; Teo Budanko, Anton Milovac; Eugen Širola; Ivan Čižmek; Dušan Resan; Julije de Luca; Tea Višek, Goran Tončinić; Darko Kalle; Dražen Pejković; Vedran Pedišić, Čedomir Ramljak; Tomislav Perković, Zrinka Vladić, Janja Zovko; Neven Jeličić; Andrija Mutnjaković; Vesna Mikić, Ljiljana Ćurčija; Nevenka Sokolić, Maja Gorianc; Tomislav Odak; Grozdan Knežević; Mia Roth, Tonči Čerina; Miroslav Dragomanović, Miljenko Bernfest, Davorka Moslavac; Renata Šunjić Petrović, Hrvoje Petrović; Davor Katušić, Danijel Marasović; Jurana Hraste, Janko Velnić; Vlaho Alamat; Stjepan Tešija, Zdravko Krasić; Nataša Jakšić, Irma Huić, Branko Galić; Damir Blažević, Ana Kunst, Marko Vitković; Zdenko Grbac, Leda Grbac; Žanet Zdenković-Gold, Ivan Zdenković; Ivica Plavec; Sonja Petrinjak, Filip Pintarić; Davor Silov; Daniel Mathew Zakarija; Saša Randić, Idis Turato, Maja Matulja, Aljoša Brajdić; Marijo Milina; Dafne Berc, Hrvoje Hrabak; Sandra Horvat, Sabina Majdandžić; Denis Ambruš, Bruno Andrašić, Damir Vrban; Gordan Araci, Dinka Pavelić; Lada Hršak, Danielle Huls; Zoran Balog; Leo Modričin, Taizo Yamamoto, Tea Modričin; Nikolina Trbojević.

Žiri nije pogriješio u izboru radova za nagrade već u tome što se nije suprotstavio modelu natječaja

Potraga za MSU-om se nastavlja... Nadajmo se da će se u sljedećem tisućljeću ispuniti i ovaj hrvatski san i da ga aktualne političke strukture neće previše zlorabiti u svrhe lažnih predizbornih obećanja. A ako doista misle ozbiljno, neka objave s kojim budžetom u ovom trenutku raspolažu za Franićev projekt. I ukoliko kulturnjaci nisu do sada shvatili što se ovom društvu dogodilo i nisu ozbiljno spremni sadašnje i buduće *strukture* napokon početi *maltretirati* kulturom, moglo bi se ponovo dogoditi da Hrvati nešto toliko važno čekaju barem devetsto godina. Z

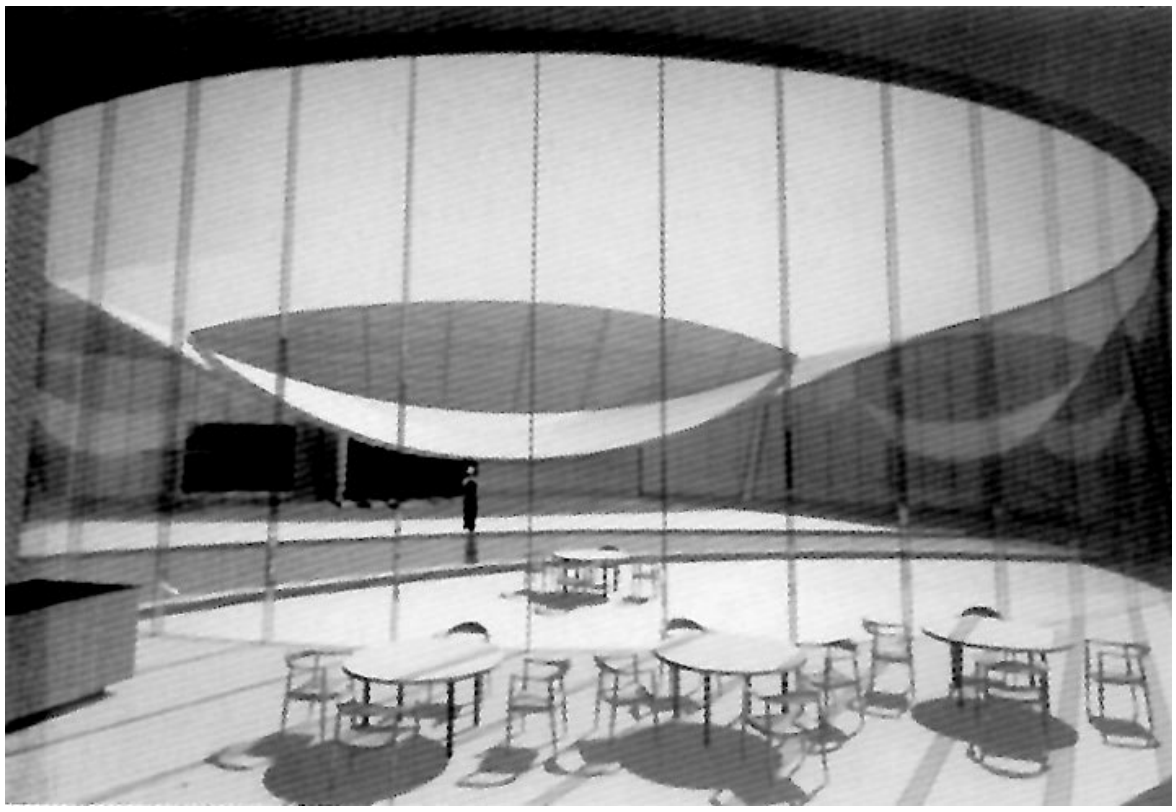

Okupljeni rad Branimira Medića i Pere Puljiza

Tihomir Milovac, kustos u Muzeju suvremene umjetnosti

Rad bez ideje

Kakvo je vaše mišljenje o tome da natječaj na kraju ipak nije bio međunarodni?

— Mislim da je to velika pogreška i nedostatak jer smo još jednom propustili priliku da se uključimo u svjetska zbivanja. Svi koji prate područje muzeologije i izgradnje muzeja znaju da je jedno od ključnih kulturnih dosega određene sredine izgradnja muzeja, a pogotovo onih suvremene umjetnosti. I to isključivo kroz međunarodne natječaje, pozivajući arhitekte sa svih strana svijeta. Mi smo u Muzeju suvremene umjetnosti od samog početka nastojali ostvariti tu ideju, poznavajući dobro sve prednosti međunarodnog natječaja.

Kakva je razina radova koji su pristigli?

— Mislim da je vrlo loša i da je natječaj neuspio u kvalitativnom smislu. Previše je heterogenih radova, a raspon je arhitekture u formalnom i stilskom smislu toliko oprečan da pokazuje kako natječaj nije dovoljno kvalitetno pripremljen i usaglašen. Dogodilo se ono što smo očekivali: završni bi natječaj zapravo trebao biti samo anketni. Tek bi se iz ovog trebalo izvući desetak, možda i manje, rješenja da bi se tih nekoliko dobrih ideja objedinilo na pravom natječaju. Nažalost, nije prihvaćena ideja dvostupanjskog natječaja koji smo u Muzeju suvremene umjetnosti od početka predlagali.

Radili ste dugo na konceptu novog muzeja. Jeste li zadovoljni kako je zahtjeve tog koncepta zadovoljio provonagrađeni rad?

— Smatram da taj rad s muzeološke strane ne pogađa ono što smo mi željeli. To je korektan i uredan rad, poštuje ono što je žiri ponudio u programu natječaja, ali ne pogađa vrijeme u kojem danas živimo. To je rad koji s formalne strane može biti izveden u šezdesetima, sedamdesetima pa i osamdesetima, ali u devedesetima nikako. Njegov je nedostatak što nema ideju koja bi ponijela projekt i donijela neki novi pogled i neku novu ideju. Suvremena muzeologija danas traži aktivnu komunikaciju s publikom, posjetiocu se ostavlja mogućnost da kreativno koristi muzejsku građu. U zamisli muzeja mi smo išli za principom dijakronijskog predočavanja vremena i zbivanja u vremenu, s mogućnošću da posjetilac sam bira razdoblja, a ne da ga mi usmjerujemo kamo želimo. Takav je stav danas prisutan u svim medijima, budući da je potpuno omogućen razvojem tehnologije, a filozofija današnjeg vremena ga podržava. To bi se eventualno moglo dodati naknadnim dorađivanjem, međutim neki radovi to već i imaju.

Hoće li se prvonagrađeni projekt dorađivati?

— To ovisi o žiriju, investitoru i autoru.

Boris Ljubičić, dizajner i sudionik na natječaju

Operacija uspjela, pacijent umro

Kada vidim ove koji su čitali na otvaranju izložbe — ministra kako brani svoje Ministarstvo, gradonačelnica svoj grad, a ravnateljica svoj budući muzej — mislim jednostavno da je operacija uspjela, a pacijent umro. Radi se o tome da Hrvatska općenito nema ličnosti i imena koja bi povukla njenu kulturu, a da je vrijeme onih ljudi koji nominalno imaju taj autoritet prošlo daleko prije devedesetih. Da budem šaljiv i jednostavan: Mišo Kovač se pokušao u devedesetima ubiti, ali oni kao fini građani to nikada neće napraviti. Na mladoj generaciji je da pokuša stvoriti sliku o sebi, ali se bojim da se i ona gubi u šminkerskom odnosu prema svijetu i nejasnoj poziciji ovdje.

Snježana Pintarić, ravnateljica Muzeja suvremene umjetnosti i članica Ocjenjivačkog suda

Jako sam zadovoljna!

Kako ste zadovoljni radovima pristiglim na natječaj?

— Bila sam jako iznenađena brojem radova i nije ih bilo lako sve sagledati. Pomogla nam je činjenica da su bile priložene makete, ali je ipak trebalo proučiti sve nacrte i priloge. Jako sam zadovoljna trima nagrađenim radovima i mislim da su se izdvojili kvalitetom, ali to ne umanjuje vrijednost nekih drugih radova koji su bili jako dobro promišljeni i studiozno napravljeni, no nismo ih prihvatili iz nekih koncepcijskih razloga.

Jeste li namjeravali u prvonagrađeni rad ukomponirati neka od rješenja iz drugih projekata?

— Za sada u izvedbu ide samo prvonagrađeni rad.

Mislite li da je šteta što natječaj nije bio internacionalan?

— Meni nije žao zbog toga. Da su ovi naši arhiteki sudjelovali na međunarodnom natječaju i tamo bi bili zapaženi. Možda bi bilo dobro da je postojao međunarodni žiri, ali ipak mislim da se dobro radilo — usprkos nekim izdvojenim mišljenjima. Žiri je bio jedinstven sve do ulaska u posljednji krug s trima radovima. Ta su tri rada imala devet glasova kroz većinu krugova, pogotovo prvonagrađeni. Stoga mi to daje neku sigurnost u dobru odluku jer znam da su svi članovi žirija bili za to da ti radovi uđu u najuži krug. Tako da iako na prvi pogled izgleda da mišljenje nije jedinstveno, ipak se nakon puno vremena i nakon dugih analiza došlo do te odluke.

Što slijedi u procesu izgradnje Muzeja?

— U toku jeseni i zime će, nadam se, biti raspisan natječaj za izvedbeni projekt. Tu osim arhitekta sudjeluju i ostali stručnjaci jer se radi o vrlo opsežnom poslu. Mislim da tu treba biti vrlo pažljiv, budući da nam je to prvi muzejski projekt u sto godina. Taj bi natječaj mogao biti završen za nekoliko mjeseci, pa bi se okvirno u proljeće iduće godine moglo početi raditi. Moram dodati da sam na otvorenju izložbe radova bila iznimno zadovoljna odjekom publike i mislim da će posjetioci i tijekom dva tjedna trajanja ove izložbe pomno proučavati projekte. Bilo bi mi drago kada bi osim ovih površnih vijesti o radu žirija i o izdvojenim mišljenjima sada uslijedile prave kritike arhitekture. To bi nam pomoglo u daljnjem poslu.

Marijan Hržić, arhitekt i član Ocjenjivačkog suda

Zgrada nije skulptura

Kako ste zadovoljni razinom pristiglih radova?

— Prvi je dojam uvijek važan, a meni su se od početka ponude činile dosta zanimljivima. Naravno, kada se dublje uđe u analizu ocjena se donekle mijenja ali je ostao dojam da arhitekti mogu savladati takav zadatak. Smatram međutim da lokacija nije bila posebno stimulativna. Ona je gotovo nerješiva, za početak zbog zgrade INE s kojom je nemoguće uspostaviti dijalog — ona *repetira* blokovsku strukturu i morfologiju južnog Zagreba, a i arhitektonskim izrazom je pomalo iritantna. Tu je i još neartikulirano križanje. U nekoj makro situaciji može se spekulirati da je to dobro rješenje, zamisliti to kao *cardo* i *decumanus* južnog Zagreba i smjestiti tamo objekt tako simboličkog značenja. Ali to nije tako jednostavno, jer je tamo sve otvoreno, ne zna se što će doći na sjever, ne zna se što će doći južno, ne zna se što će doći dijagonalno. Postoji ta metoda, Amerikanci je zovu *inkrimentalizam* — riješiš pojedini problem, ali ne unutar sistema. Zbog tog je problema bilo posebno teško valorizirati urbanističku dimenziju, kada se interpolira u neku budućnost za koju ne znamo kakva je. Ipak, neke zadatosti postoje.

Dali ste izdvojeno mišljenje i niste bili zadovoljni s time kako je na taj problem odgovorio prvonagrađeni rad?

— Smatram da nije dobro odgovorio na ta pitanja. Prema zapadu ima parkirališnu zonu koja je spuštena i nema odnos prema pločniku. Na sjeveru, gdje bi čovjek očekivao da će se sigurno nešto mijenjati, ima neki servisni ulaz i uopće ne reagira na te dvije važne strane. Uopće, rad ima mnoge neracionalne i neiskoristive postavke. Zamišljena je velika količina natkrivenog prostora, skoro 6.000 m^2. Čemu će poslužiti toliki prostor? On je u sjeni, svugdje jednako visok, ne baš pogodan za dodatne manifestacije i pozicioniranje dodatnih dijelova muzeja, i skup je što se može sasvim precizno izračunati. Kada već govorimo o vanjskom prostoru treba primijetiti da projekt ostavlja sasvim neartikuliran prostor krova. To na maketi izgleda zanimljivo jer je elementarna, ali na njoj ništa nije riješeno. Na tom se krovu moraju dodati mnoge tehničke intervencije, traže se ventilacije, određene strojarske komponente... Dok to sve nije riješeno, naravno da vam kuća izgleda izvrsno. Iznad svega, bitno je to što kuća konstruktivno uopće ne stoji. Svaka je zgrada i tehničko — inžinjerski sustav, a ne samo skulptura. Npr. zbog potresa su potrebne velike konzole, skoro 10 m. To će napraviti nešto što nije čak neki skeletni sustav, već će se pojaviti zidovi koji će još više otežati komunikaciju utrobe. U obrazloženju žirija stoji da je ta zgrada racionalni — konstruktivni sustav. Ne može biti racionalan kada uopće nije riješen!

Možemo li reći da je privlačnost ovog projekta u jednostavnosti njegove forme?

— Najkomotniji način valorizacije je promatranje je li nešto dobar simbol, dobar znak, ima li identitet itd. Međutim, bit muzeja je unutrašnji prostor i njegova artikulacija. Taj sustav koji u presjeku čini zgodan meandar ima tu i tamo dvostruku visinu, ali generalno je to prostor uvijek iste visine. Po meni, on iznutra ne može izgledati dovoljno zanimljivo i stimulativno da bi se u njemu radio stalni postav. U njemu je i specijalno kompliciran sustav kretanja. Iz prvog kata morate doći na treći da bi se spustili u drugi i istim putem natrag! Prostor za povremene izložbe je pak zamišljen na drugom katu i to s loše raspoređenim vertikalama, bez pravog primjerenog stubišta. Našao sam tako stotine malih nedostataka. Sve *bona fide*, meni je na prvi pogled kuća bila privlačna u toj elementarnosti, ali u neke se stvari morate zagledati. Pogotovo ako vidite da je to u nekim drugim radovima dobro riješeno.

Koji rad biste istakli?

— Bilo je više dobrih radova. U svakom slučaju rad Crnkovića i Genga ima višemanje sve riješeno. To je ozbiljno projektirana kuća. Ima dobar odnos prema zapadu, finu sekvencu ulaženja, interesantnu unutrašnjost, odlično rješenje vanjske pridodane prostore, dobro je reagirao na neartikulirani okoliš, lijepo su riješena sva pročelja... Uglavnom, kuća koja stoji. Možeš je bez komentara dati u tehničku razradu.

Je li u žiriju bilo razgovora o kombiniranju nekih rješenja?

— Ma, kakvi razgovori... Uglavnom komunikacija unutar žirija nije bila baš sjajna.

Radovan Ivančević, povjesničar umjetnosti i član Ocjenjivačkog suda

Bez prve nagrade

Za člana Komisije imenovan sam kao predstavnik Ministarstva kulture Republike Hrvatske zajedno s kolegom Igorom Zidićem. Na prvom sastanku na koji sam bio pozvan, upozorio sam predsjednika i ostale članove da smatram da bi natječaj trebalo modificirati u tri bitne točke: 1. natječaj za ovako iznimni projektni zadatak mora biti *internacionalan* (kao što to rade sve zemlje svijeta, bez obzira na razvijenost domaće arhitekture i broj vrhunskih domaćih arhitekata, naprosto stoga da se osiguraju pretpostavke za optimalno rješenje), 2. da *komisija* mora također biti internacionalna, tj. uključivati barem dva člana svjetskog ugleda (da se i formalno potvrdi da su izbor i ocjene donesene po međunarodnim kriterijima) i 3. da treba omogućiti sudionicima da, ukoliko žele i na svoj rizik, mogu ponuditi i neku *drugu lokaciju*, jer će se uzeti u obzir, ovisno o kreativnosti rješenja i argumentaciji.

Budući da niti jedna od mojih sugestija nije bila prihvaćena, odlučio sam istupiti iz Komisije, ali su me odgovorni iz Ministarstva zamolili da ostanem kao njihov predstavnik — unatoč osobnom neslaganju s kriterijem natječaja — da bih po svom znanju i savjesti odabrao najbolje od ponuđenog. Prihvatio sam ponudu i korektno i odgovorno proučio sve prispjele radove, ocijenio ih i izvršio klasifikaciju. Međutim, po mom mišljenju, unatoč vrijednim i kvalitetnim radovima, niti jedan projekt nije zadovoljio uvjete za prvu nagradu, a ti su da bude usklađena vrhunska funkcionalna *prostorna* organizacija iznutra i *oblikovna izražajnost i sugestivnost* izvana te kreativno riješen odnos prema lokaciji, odnosno ambijentu.

Složio sam se s dvama odabranim radovima, ali sam insistirao da budu ocijenjena jednako i nagrađena istovrijednim nagradama, tako da se zbroje sredstva prve i druge nagrade i podijele ravnopravno kao *dvije druge nagrade*. Rad koji je odabrala većina članova Komisije za prvu nagradu riješio je, po mom sudu, kvalitetno oblikovanje *volumena*, a onaj za drugu nagradu prostornu organizaciju, te je svaki time zadovoljio kriterij druge nagrade.

Budući da moje stajalište, argumentacija i rješenje nisu bili prihvaćeni i da je Komisija ipak dodijelila prvu nagradu, insistirao sam da se u završnoj ocjeni moja prosudba izdvoji. Kad su u tisku objavljeni rezultati natječaja, konstatirao sam da nije bilo citirano moje izdvojeno stajalište, nego samo kolege Hržića, pa koristim ovu priliku da o tome objektivno informiram javnost.

razgovor

Govori: Jacques Rupnik, politolog i stručnjak za Istočnu Europu

Režim se približava kraju

Rat je završen, a gdje je sada demokracija?

Igor Štiks

Bavili ste se različitim interpretacijama balkanske krize te zabludama koje su proizlazile iz nekih pristupa i koje su imale strašne posljedice na terenu. Govorite o trima pogrešnim tumačenjima. Prvo se ticalo teze o presudnom utjecaju velikih sila na ono što se zbilo.

— Da, spominjem tri interpretacije kojima je zajednički pokušaj objašnjenje uzroka onoga što se zbivalo u posljednjoj dekadi na tom području. Jedna od njih govori o međunarodnom faktoru kao uzroku. Ova teza ima puno pobornika na samom Balkanu. Ideja da je nacionalni konflikt uglavnom instrumentaliziran od strane velikih sila, primjerice, Njemačke koja je na hrvatskoj, Rusije na srpskoj ili Turske na bošnjačkoj strani. Očito je to pokušaj obnove interpretacija balkanskih ratova i Prvog svjetskog rata, kada su doista nacionalni konflikti na Balkanu bili upotrebljavani i zloupotrebljavani u ambicijama velikih zemalja. Međutim sasvim je jasno da u ratu u bivšoj Jugoslaviji nije bilo posebnog interesa velikih sila, dapače bili smo suočeni s nedostatkom interesa, barem u prvoj fazi. Jugoslavija nije patila od snažne upletenosti velikih sila, već prije od strategijske devaluacije njezine važnosti za velike sile. Jedinstvena pozicija koju je uspio izboriti Tito kroz politiku nesvrstanosti i koja je funkcionirala u periodu hladnog rata, kada ste imali otvorenu mogućnost da nesvrstani vješto iskoriste poziciju postavljenosti između dvaju blokova. Nakon hladnog rata nikoga nije zanimala Jugoslavija i nesvrstanost. Ljudi su bili zauzeti njemačkim ujedinjenjem, s padom Sovjetskog Saveza i padom komunizma posvuda u Istočnoj Europi, pa je Jugoslavija odjednom postala skoro pa nevažna za međunarodnu pozornost. U takvom međunarodnom okružju lokalni igrači imali su priliku da do ekstrema dovedu vlastitu nacionalističku logiku, vlastite strategije za osvajanje moći i vlastodržačke projekcije, bez ograničenja koja su inače imali u starom sistemu i za vrijeme hladnog rata. Čovjek bi mogao, u svjetlu te teze, promatrati izdvojeno, primjerice, rusku, njemačku ili tursku politiku i utvrditi da su možda imali simpatija i preferencija, ali na kraju krajeva ničiji se angažman ne može uvjerljivo tumačiti kao uzrok rata. Ironično, ako pogledate današnju situaciju, imate ruske, njemačke i turske trupe na Kosovu pod kišobranom NATO-a i UN-a. Svi su tamo i u Bosni da čuvaju mir. Ta je ideja, kao što sam rekao, prevladavala na Balkanu, među lokalnim akterima, uz podršku nekih zapadnih autora.

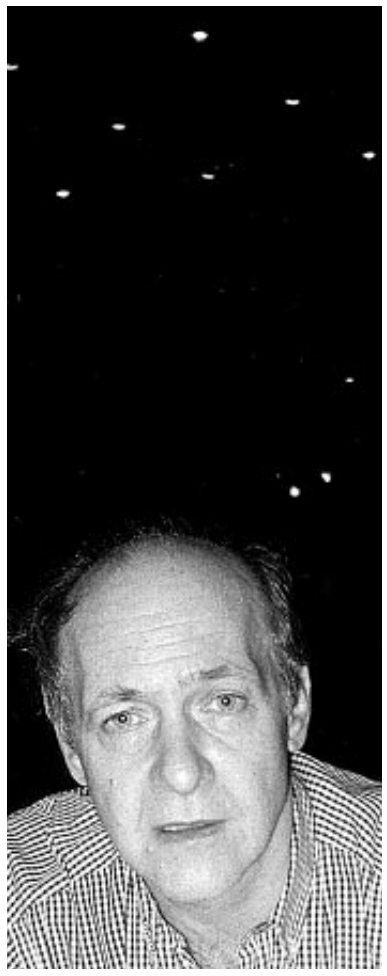

Druge dvije teze, koje opisujete, o starom plemenskom sukobu, odnosno o premodernosti balkanskih naroda, uglavnom su više uspijevale na Zapadu. Prokomentirajte njihovu logiku i utjecaj.

Recepti za mir

— Prva od njih izbijanje rata u bivšoj Jugoslaviji vidi kao provalu dugo potiskivane etničke mržnje. Prema njoj, komunizam je djelovao kao neka vrsta frižidera, zamrznuo je neke sukobe i tenzije i nekako je kraj komunizma otvorio sve ove probleme. To bi trebalo objasniti sukob. Ta je teza bila posebno raširena među zapadnoeuropskim političkim elitama, u Velikoj Britaniji, SAD-u, Francuskoj. Mnogi su zapadni političari i mediji vjerovali u nju. Mislim da je Noel Malcolm u svojoj knjizi o Bosni uvjerljivo uspio razoriti ideju o drevnoj etničkoj mržnji u Bosni. Roger Cohen, *Timesov* dopisnik iz Bosne, slaže se s njim kada kaže da su tenzije, sukobi i traume postojale u dvadesetostoljetnoj povijesti zemlje, u krajnjem slučaju imamo ustaške zločine nad Srbima, muslimansko sudjelovanje na njemačkoj strani, četničke zločine nad Muslimanima i Srbima i tako dalje, ali to nije bilo presudno za najnoviji sukob. Pokazuje se važnijim potiskivanje ovih problema za vrijeme Titove ere, kada se pod idejom bratstva i jedinstva o njima nije raspravljalo, jer je trebalo vjerovati u socijalističku budućnost, a ako je netko to i pokušao, obilježen je kao »nacionalist«, odnosno, svatko tko je želio nešto činiti u tom smjeru, »sigurno« je imao sumnjive motive. To je možda dopustilo da ovi problemi ostanu neriješeni, da ojačaju i u vrijeme dezintregriranja sistema na kraju osamdesetih i da u početku devedesetih budu eksploatirani od strane nacionalističkih političara.

Jugoslavija je osamdesetih imala najveće izglede za tranziciju u demokraciju

Namjerno su otvarane rane te su se koristili povijesni argumenti i osjetljivi problemi kako bi se pojačale političke tenzije i ostvarila nacionalna mobilizacija. Na Zapadu se često nije shvaćalo da mogu postojati savršeno racionalni uzroci djelovanja postkomunističkih lidera, koji svoju strategiju političkog sukoba mogu razviti čak i u rat kako bi perpetuirali vlastiti autoritarni sistem moći.

Druga spomenuta teza je suprotna. Prema njoj, nije riječ o vraćanju potisnute prošlosti ili drevnoj mržnji, već se radi o neugodnom i teškom putu u modernost. Da bi se izgradila homogena nacionalna država, ovo je neizbježni proces. Treća teorija ima prednost »dugog« pogleda, koja promatra proces izgradnje nacionalne države od 19. stoljeća i koji zapravo kulminira »upravo sada«. U toj perspektivi između višenacionalnog carstva i nacionalne države, Jugoslavija je imala ulogu tranzicijske faze. To je vrlo popularna teorija među autorima koji se bave nacionalizmom i izgradnjom nacionalne države. Možda će krajnji rezultat i biti blizak tome: da ćemo imati neku »veliku Hrvatsku«, ne toliko »veliku Srbiju« ili neku »veliku Albaniju« jednog dana. Ali ovdje bih ostavio nekoliko sumnji. Prvo, izgradnja nacionalne države, izgradnja homogene nacionalne države prema toj bi teoriji trebala biti garancija stabilnosti, jer, kako ona tvrdi, imamo sukob zbog neriješenih međunacionalnih problema te kad prognamo manjine i izmijenimo granice, sve će biti divno. Grci i Turci su razmijenili stanovništvo nakon Prvog svjetskog rata, pogledajte stanje njihovih odnosa danas. To zasigurno nije dobar savjet. Ako prihvatimo ovu tezu i kažemo: dobro nije ugodna, ali provedimo je, to znači ponovno započinjanje rata u Bosni jer posao još nije dovršen, zatim aneksiju Hercegovine od strane Hrvatske i Dio Bosne od strane Srbije te stvaranje male stiješnjene muslimanske države, za što se ne čini da će proći mirno i da će donijeti stabilnost. To također znači i kraj Makedonije te stvaranje velike Albanije, a tako rastu zahtjevi Srbije, Bugarske i Grčke. Sve to skupa mi se ne čini kao dobar recept za stabilnost i mir u regiji.

Nacionalna država i postkomunistička elita

Često se spominje da je razvoj demokracije nemoguć u državama koje imaju neriješene međususjedske i međunacionalne probleme. Što mislite o takvim teorijama?

— To je vrlo ozbiljan problem. Stvar za koju mislim da je izvan rasprave program je izgradnje nacionalne države, koji je u bivšoj Jugoslaviji glavni razlog za neuspjeh tranzicije u demokraciju. Ako pogledate Jugoslaviju osamdesetih, barem je na papiru imala najveće izglede za moguću tranziciju u demokraciju. Totalitarni je sistem uglavnom bio na zalasku, bio je to, kao što Adam Michnik kaže za Poljsku, »totalitarizam slomljenih zuba«, rasla je autonomnost društva, ljudi su mogli putovati, bilo je ograničene, ali postojeće slobode izražavanja, ekonomske reforme su bile na snazi, uspostavljene su veze sa zapadnim institucijama, Europskom zajednicom... Pogledajte rezultat: ako je na početku Jugoslavija bila na prvom mjestu u reformama sistema, sve je završilo tek na izlazu iz komunizma, tranzicija u demokraciju razorena je ovim programom i s apsolutnim prioritetom danim izgradnji nacionalne države od strane postkomunističkih elita. Argumenti su sljedeći: demokracija je dobra, pluralizam je dobar, ali prvo ih moramo žrtvovati cilju izgradnje države, koju kad jednom ostvarimo, onda se možemo posvetiti višim stvarima kao što je demokracija i slično. Ovaj problem nije jedini razlog koji objašnjava slom demokratskih promjena, ali bih rekao da je glavni. Taj je nacionalistički program više-manje predodredio demokratsku tranziciju. Jedno se pitanje sada postavlja samo od sebe. Rat je završen, nacionalistički program je barem za jedno vrijeme dovršen, imamo li veće šanse sada da nam se vrati pitanje demokracije. Ratno vrijeme nije baš najbolje za demokraciju i pluralizam, jer se svi ujedinjuju protiv vanjske sile. Rat je završen, a gdje je sada demokracija? To se dešava u Zagrebu, Beogradu i dešavat će se i na Kosovu. Može se napraviti paralela i reći, kao što je Istvan Bibo rekao misleći na situaciju između dvaju ratova, da se fašizam javlja kad god razlozi nacije dolaze u sukob s razlozima slobode.

Završen je rat na Kosovu, a i dalje imamo iste nacionalističke elite na vlasti. Kakve im dajete šanse? Dolazi li kraj svemu tome? I koliko bi slom Miloševića, ako on ode prvi, mogao utjecati na kraj ostalih, Tuđmana i njegovih na primjer?

— U svakoj će zemlji to ovisiti o domaćim snagama, jesu li ili ne spremne na demokratski izazov. Za cijelu balkansku regiju, pitanje budućnosti u Srbiji je nadasve važno, ne samo za sjeverni dio, Bosnu i Hrvatsku, već i za njezin južni dio, Kosovo, Makedoniju i Albaniju. Može li kraj rata pokrenuti demokratske promjene i opoziciju u Srbiji. Znamo, o tome smo već govorili; ratovi su vrlo pogodni za diktatore da ujedine zemlju oko režima i da pritisnu svaku opoziciju, ali znamo i to da su porazi također poticajni za rušenje diktatora. Moramo se pitati što je srpski slučaj danas. Hoćemo li vidjeti kako srpska opozicija konačno uspijeva u rušenju Miloševića koji je deset godina poticao rat? Taj je rat sada napravio cijeli krug, započeo je na Kosovu, nastavio se u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni te se na kraju vratio na Kosovo. Milošević je obećanje da će svi Srbi živjeti u jednoj državi skoro ispunio, ali to je sada jedna mala Srbija, nema više govora o »velikoj Srbiji«. Pola milijuna izbjeglica, iz Hrvatske, Bosne, sada s Kosova, to su sve katastrofe. Mogu li ove katastrofe biti dovoljan motiv za opoziciju, može li se ona suočiti s ovim porazom i može li to biti novi početak i okretanje Srbije u europskom smjeru. Nameću mi se neke misli o tome. Na jednoj strani možemo zamisliti scenarij u kojem se opozicija ujedinjuje u rušenju Miloševića, ali bez postavljanja neugodnih pitanja o tome što je omogućilo da se desi Milošević, o tome koliko je Miloševićeva programa dijelila ta opozicija, zatim, jesmo li protiv Miloševića jer je izvršio etničko čišćenje na Kosovu ili smo protiv njega jer je izgubio Kosovo. Ideja da je srpska tranzicija u demokraciju onemogućena nacionalističkim programom, dovodi nas do pitanja tko ga je napravio, jer je srpska opozicija bila dominantno nacionalistička i pripremila je teren za Miloševića te je vrlo ozbiljno s njim i surađivala. Uostalom, Vuk Drašković je bio u Vladi do prije nekoliko mjeseci. Je li srpska opozicija spremna suočiti se s ovim pitanjima ili nije?

Šanse za Srbiju

Postoji jedna opasnost da dođe do ujedinjenja protiv Miloševića bez suočavanja s problemom, a druga opasnost bi mogla biti da zbog suočavanja s problemom dođe do dijeljenja, međusobnih optužbi, fragmentiranja i da to dopusti Miloševiću da »dijeli i vlada«, da surađuje malo sa Šešeljom, malo s Draškovićem ili obojicom i tako zapravo ostane na vlasti. Koristim neku vrstu paralele za srpsku situaciju s njemačkom situacijom nakon dvaju svjetskih ratova. Nakon Drugog svjetskog rata nastupio je obračun s prošlošću i počela je demokratska rekonstrukcija te uključivanje Njemačke u demokratski Zapad. To je jedna opcija za Srbiju. Druga je ona Njemačke nakon Prvog svjetskog rata, kada smo imali neku vrstu dvosmislenog poraza, nepotpunog poraza, poraza koji nije shvaćen i u kojem se javio osjećaj izdaje nacionalnih pitanja, koji je odveo Njemačku u osvetu i donio uspon nacionalističke euforije i novi rat. Koja je analogija prava? Na neki način mislim da je ona druga. To nije Srbija koja shvaća poraz, njezine se trupe vraćaju s Kosova s osjećajem izdanosti, posla nema za nikoga, ekonomija je uništena, mnogo je populističkih i naciona-

Ono što će se desiti u Zagrebu imat će krucijalnu važnost za Bosnu

Jacques Rupnik francuski je politolog slovenskog porijekla koji se rodio u Češkoj. Profesor je na Institutu za političke znanosti u Parizu, a uz to je direktor istraživačkih aktivnosti Centra za međunarodne studije, kao i Nacionalne fondacije za političke znanosti. Stručnjak je za područje Istočne Europe, posebice zemalja srednjeg i jugoistočnog dijela kontinenta. Posljednjih godina bio je posebni savjetnik češkog predsjednika Vaclava Havela. Veliki je poznavatelj prilika na području bivše Jugoslavije, kao i kulture i nekih jezika naroda koji obitavaju na tom prostoru. Napisao je oko dvadesetak knjiga, od kojih izdvajamo tri posvećene balkanskoj problematici: *Od Sarajeva do Sarajeva* (1992), *Balkan, krajolik nakon bitke* (1996) te *Cijepanje nacija* (1996).

lističkih pobunjenika koji će pokušati iskoristi cijelu situaciju. Tko zna neće li se vanjski rat koji je Srbija vodila u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni sada preokrenuti u unutarnji, u neku vrstu građanskog rata. Imat ćemo period nemira i napetosti i mnogo će toga ovisiti o tome kakvo je stanje srpskoga društva. To je, uz Miloševića i opoziciju, treća strana stvari koja je pomalo nepoznata. Možemo li očekivati nešto nade od tamo. Dobar bi scenarij predstavljala mobilizacija srpskog društva, što djelomično vidimo u provincijskim gradovima. Moj prijatelj, srpski povjesničar Ivan Đurić imao je teoriju da će promjena

Vidim da je Tuđmanov režim umoran i iscrpljen, kao i on sam

doći iz periferije u centar. Pesimistički je scenarij da je to društvo propalo. Postoji mnogo izbjeglica, demobiliziranih vojnika, nezaposlenih, razočaranih studenata nakon sloma pokreta koji su vodili prije dvije godine... Na primjer, u filmu Gorana Paskaljevića imamo sliku sloma tog društva, ispunjenog nasiljem. Ako koristimo taj film kao metaforu, je li to društvo od kojeg možemo očekivati demokratski preporod tih »bankrotiranih« opozicijskih stranaka. Nisam u potpunosti siguran. Što je istina? Đurićeva ideja da će periferija osvojiti centar ili ona o društvu kojem bi se, nakon vanjskih, mogao desiti i unutarnji rat.

Zrcalni imidž Tuđmana i Miloševića

Čini se da predviđate »vruću jesen« u Srbiji? Čeka li i Hrvatsku nemirno doba? Spominjali ste da bi se Hrvatskoj mogao desiti »slovački slučaj«? I, na kraju, kako će se promjene u ovim dvjema zemljama odraziti na stanje u Bosni?

— Načelno ste u pravu. Neće biti demokracije u Bosni, dok je ne bude u Srbiji i Hrvatskoj. To treba zapamtiti. Ono što će se desiti u Zagrebu imat će krucijalnu važnost za Bosnu. Nekako sam više optimističan kada se radi o Hrvatskoj. Vidim da je Tuđmanov režim umoran i iscrpljen, kao i on sam. Tuđman kao lider jednog režima približava se kraju. Nadam se da bi »slovački scenarij«, koji sam pozorno pratio, mogao biti model za Hrvatsku. Postoje mnoge paralele između Hrvatske i Slovačke: dvije nacije koje su bile »mlađi« partneri u Jugoslaviji i Čehoslovačkoj, dvije nacije koje su stvorile državu tijekom Drugog svjetskog rata, pod sumnjivom zaštitom fašizma, kod kojih nalazimo snažnu identifikaciju između katolicizma i nacionalizma, dvije države koje su skoro spontano stvorene nakon sloma komunizma s dvama nacionalističko-populističkim liderima kakvi su Tuđman i Mećiar i njihovim pokretima, ne baš strankama, s mnogo sličnosti u ideologiji i tako dalje. Što smo vidjeli u Slovačkoj? Pod vanjskim i unutarnjim pritiskom došlo je do promjena. Vanjski pritisak predstavljalo je zaustavljanje slovačkog ulaska u proširenu Europsku zajednicu i NATO u ljeto 1997, dok je susjedima, Česima i Mađarima to uspjelo. Bilo je jasno da je demokratski deficit jedini razlog za izostavljanje Slovačke. To je bio veliki šok. Od tada smo vidjeli mobilizaciju društva, posebno snažan rad nevladinih organizacija, koja je pripremila teren za uspješnu politiku opozicije, a sve je kulminiralo u rujnu 1998. godine i porazu Mećiara na parlamentarnoj razini, a taj je poraz bio potvrđen u svibnju 1999. godine i na predsjedničkim izborima. Sada Slovačka vrlo brzo nadoknađuje demokratski deficit i siguran sam da će na samitu u Finskoj na kraju godine Slovačka biti uključena u prvu grupu iz koje je ispala. To može biti pozitivan primjer za Hrvatsku, vanjski pritisak iz Europe i sa Zapada i unutarnji pritisak odozdo, mobilizacija civilnog društva, mogu pridonijeti pobjedi koalicije opozicijskih snaga. U Slovačkoj sam to zvao »koalicijom koalicija«, jer i unutar svake stranke imate različite postojeće koalicije. Može li ova »koalicija koalicija« pobijediti također i u Hrvatskoj, teško je reći? Ako se stvari dese na ovakav način, to će imati strašno pozitivan učinak na Bosnu, jer će značiti konačan krah veza s ultranacionalistima u Hercegovini i kraj njihove opstrukcije funkcioniranja bosanskih institucija. To će biti vrlo pozitivan signal i za Srbiju. Nakon svega, Tuđman i Milošević imaju neku vrstu »zrcalnog imagea« u ovom sukobu, ne kažem da su isti, ali reprezentiraju nešto analogno u svojim domaćim kontekstima. Poraz jednog mogao bi značiti i poraz drugoga. Ako obojica uskoro odu, mislim da će to otvoriti šanse za demokratske promjene.

Test za opoziciju

No, što ako se u Hrvatskoj vlast ne bude željela prepustiti na miran način, kao u Slovačkoj?

— Naravno da rizici uvijek postoje. Struktura moći koja je utemeljena u ratnom kontekstu, u procesu izgradnje nacionalne države, mogla bi odbiti da mirno preda vlast. Mnogo je prisutnih interesa, ekonomskih, političkih i sigurnosnih, s obzirom da vlast kontrolira sigurnosne službe, vojsku i policiju, pa bi se moglo javiti odbijanje odlaska s tih pozicija. Ipak, mislim da je odlaskom Šuška oslabljen jedan važan element u hercegovačkom lobiju koji je utemeljen u strukturama moći. Ako Tuđmanova stranka bude poražena, on će također biti izrazito oslabljen. Ne vidim ga sada, na kraju njegove karijere, kao nekoga tko bi se mogao odjednom uplesti u neku vrstu diktatorske pijanke. Možda se varam i možda sam previše pod utjecajem Mećiarovog scenarija, ali mislim da ti nacionalistički, populistički kaodiktatori mogu, makar i nevoljko, napustiti vlast. Ako to naprave, to će biti šansa za njihove zemlje. Ako pogledate Hrvatsku, ona ima veliki potencijal, ekonomski, turistički i tako dalje. Najveći je problem politički. Važna će biti širina mobilizacije odozdo i, naravno, do kuda će djelovati vanjski faktor. Mislim da je on trenutno preslab, iako mnogi u Hrvatskoj misle da je isuviše jak. Uostalom, u cijelom kontekstu tu je i problem srpskih izbjeglica. Ako ste za povratak izbjeglica na Kosovo, u Bosnu i Hercegovinu, morate biti i za povratak izbjeglica u Hrvatsku. To će biti jedan od najvažnijih testova za opoziciju kad preuzme vlast, uz, naravno, mijenjanje politike prema Bosni i, posebno, Hercegovini. Z

e s e j

Nesretna svijest relativizma

Uvjerenja drugoga mogu se doduše djelomično *razumjeti*, ali ne može mu se djelomično priznavati da uopće ima uvjerenja. A prizna li se da ih uopće ima, nije bitno koliko ih je aktualno razumljeno, jer time je posvuda implicirana njihova *razumljivost*

Kiril Miladinov

Postoji vrlo stara intuicija o logici našeg spoznavanja po kojemu je nedopuštena simplifikacija kada se ono opisuje kao proces razlikovanja i biranja između istine i laži. Ta koncepcija ne vidi strukturu spoznajnog procesa kao *polarnu*, nego kao *trijadnu*: u njoj se govori o dvama suprotstavljenim stajalištima i o istini kao njihovoj sintezi. Dilema, dakle, glasi: trebamo li svoju spoznaju zamišljati kao proces *razlučivanja* istine od laži ili *sinteze* parcijalnih, relativnih istina? O tome kako odgovaramo na to pitanje ovisi način na koji donosimo odluke u mnogim konkretnim situacijama.

Oni koji naginju trijadnoj koncepciji naše spoznaje obično pokušavaju drugima predbaciti sklonost pojednostavljenjima, a ovi pak njima besprincipijelnost. Ali, naravno, te su obje mane na svojim pravim mjestima vrline: postoje područja na kojima je neprimjereno argumentirati iz principa, kao što, s druge strane, naše spoznavanje općenito ovisi upravo o našoj sposobnosti da uspješno reduciramo kompleksnost svijeta. Zatim, kada se kaže da ništa nije posve crno i ništa posve bijelo (a čini se da to sugerira sintetičku varijantu), to je svakako neoborivo: napokon, i u vakuumu ima čestica, i crne rupe zrače, a put u pakao popločan je najboljim namjerama Ali, s druge strane, pokušaj da se iz našeg rječnika izbace glavni parovi nepomirljivih suprotnosti poput istinitoga i neistinitoga ili dobra i zla bio bi besmislen. Iracionalizam takve vrste, koji bi tvrdio da možemo živjeti bez kriterija ispravnosti i neispravnosti, u nekom bi nam trenutku zavezao mozak u čvor.

Sa sintetičkim modelima u javnosti se najčešće susrećemo kada postoji konsenzus o nužnosti i ispravnosti neke reforme, ali njezini protivnici još pokušavaju spasiti koliko mogu i skratiti njezin domet nudeći »srednje« rješenje. Kao tipičan primjer može se uzeti aktualna američka rasprava o ograničenju prava na posjedovanje oružja, u kojoj lobisti za National Rifle Association evociraju nacionalnu povijest na koju je uspomena sačuvana u pravu iz Drugog amandmana. Takvo pozivanje najčešće ne pruža upotrebljivu osnovu za argumentaciju, ali je ni ne traži: uspjeh protureformatora vrlo se često jednostavno oslanja na uvjerljivost s kojom zastupaju ideal pomirenja suprotnosti kao osnove ispravnog političkog odlučivanja, a ne toliko na argumente koji bi se mogli iznijeti u prilog samoj opciji koju zagovaraju. Upravo zahvaljujući tom relativističkom idealu, tradicije mogu preživjeti i pošto se pretvore u očite anakronizme i same izgube svaku plauzibilnost.

Ovdje želim skicirati dva argumenta: o neodrživosti trijadnih koncepcija spoznaje i o proturječnosti jedne njihove posljedice, kulturalnog relativizma.

Hegelov mlin

Problem s trijadom je u nezamislivosti suvislog mehanizma dovođenja suprotnosti u odnos. Na osnovi čega iz dviju suprotnosti proizlazi sinteza? Ova vrsta dijalektike, bar u svom klasičnom obliku kod Hegela, otprilike kaže da je sinteza nužna istina teze i antiteze zato što teza u sebi nosi antitezu kao svoju negaciju, a ova opet kao predmet svoje negacije implicira tezu. Za trijadnu koncepciju to je svakako i posve nužna pretpostavka, jer je uvjet sinteze. No, na žalost sintetičara, baš kada se ispuni taj uvjet, trijada i pada: jer ako je crno crno-bijelo, i ako je bijelo crno-bijelo, i ako je njihova sinteza crno-bijelo, što onda ostaje od suprotnosti o kojima se govorilo na početku i od trijadne strukture? Umjesto troga, sve je jedno, crno-bijelo.

Naravno da je teorija spoznaje samog Hegela bila diferenciranija. On nije naivno iznosio trijadnu koncepciju, nego je razvio mnoge složene misaone figure, a na kraju čak i cijelu logiku koja je trebala pomoći da se izbjegne takva konsekvencija. Ali svejedno je upravo uporno upućivanje njegova prijatelja Schellinga na tu činjenicu skrivenog monizma izazivalo kod njega najveću zlovolju. Schellingovi su stavovi kao »svako A = B po sebi je neko A = A« bili razlog Hegelovih nervoznih žalaca o noći u kojoj su sve krave crne, a koji su uništili njihov odnos. Schellingove su primjedbe upozoravale na klicu samouništenja u sintetičkoj koncepciji istine. Sinteza pretpostavlja da se do nje dolazi kroz trijadnu spoznaju. No kada postavim suprotnosti, od njih ne mogu prema sintezi. Da bih došao do sinteze, moram prepoznati njihov identitet, dakle opozvati trijadu i shvatiti da sam već oduvijek ondje kamo sam naumio, ali baš zato ne u sintezi nego, kako se izražava Schelling, u apsolutnom identitetu.

To je proturječje i u pozadini Hegelova sistematskog programa. Filozofija za njega počinje u situaciji gubitka praharmonije u kojoj su suprotnosti zaoštrene i ne sugeriraju nadu da bi se mogle pomiriti. Njezin je završetak pak uvid identiteta: da je sve racionalno realno, a sve realno racionalno, dakle baš tražena sinteza suprotnosti. Između početka i kraja nalazi se sistem koji bi trebao provoditi to posredovanje od rasapa do harmonije. Schelling opet insistira na neizvedivosti takve zadaće, pa Hegelov sistem koji se upinje da proizvede identitet iz razlika uspoređuje s mlinom koji melje bez žita i klopa rajući uveseljava publiku. Jer identitet racionalnosti i realnosti ne povezuje početne suprotnosti, nego ih, naprotiv, mora unaprijed neutralizirati. Identitet nije harmonija razlika, nego njihova odsutnost. Kao što ni razlike ne svjetlucaju u gustom oblaku identiteta, nego samo na vedrom nebu.

Začarani krug kulturalizma

Ako je ideal sinteze bio hibridni proizvod koordinirane suprotnosti i identiteta, njezina je dekonstrukcija ostavila od trijade samo golo relativističko stajalište nesumjerljivih parcijalnih istina. Rezultat te dekonstrukcije je i kulturalni relativizam koji zastupa tezu o međusobnoj neprevodivosti jezika (ili slika svijeta, ili tradicija, ili pojmovnih shema), jer više ne može operirati idealom sinteze koji smatra neophodnim za prevođenje. Za mnoge je od nas studenata najčudnije iskustvo na početku studija filozofije bilo to što nas se pripremalo na to da se pri studiju nezapadnih filozofija ne možemo oslanjati na svoju svakodnevnu sliku svijeta. Za nju se nekako smatralo da je svima zajednička i da nam dobro služi pri tumačenju platonizma, ali nas sprečava da to isto činimo, recimo, s budizmom. No iskustvo većine bilo je suprotno: i jedna i druga vrsta filozofije izazivale su podjednako mnogo oduševljenja i podjednako mnogo razočaranja, i malo je tko neku od njih osjećao bližom ili shvatljivijom od druge. Naravno, nakon nekoliko godina studija svi smo u većoj ili manjoj mjeri formirali i prihvatili tu zloglasnu sliku svijeta, kako se i očekivalo, i tako valjda shvatili što je značilo to upozorenje. Tako se krug zatvorio: smisao humanističkog studija svodi se na buđenje svijesti o skučenosti naših horizonata, ali takve horizonte proizvodi sam humanistički studij. Otuda na kraju i popularna formula da uvijek mislimo iz neke tradicije ili, što je isto, da ima nekih stvari o kojima iz svoje kože nemamo pravo ništa tvrditi. Time su naizgled zadovoljeni i zloduh kulturalnog fatalizma i dobri duh kriticizma.

Ali i takav relativizam kao fatalistička teza o nesumjerljivosti kultura ukida samoga sebe. Razlog je isti onaj zbog kojega bi bio neodrživ i individualni solipsizam: nužna i *jedina* evidencija za razumijevanje drugoga koju imamo sámo je prepoznavanje racionalnosti u njegovim očitovanjima. Parafrazirajući Donalda Davidsona, ako tvrdim da drugi jezik nije prevodiv na moj, onda nemam osnove tvrditi ni da je riječ o nekom jeziku, a ne o nizu glasova bez značenja. Ako smatram da je sistem uvjerenja nekoga drugog principijelno nespojiv s mojim, onda nemam osnove tvrditi ni da on ima bilo kakva uvjerenja. Prepoznajući nešto kao neki sistem uvjerenja, kao neku kulturu, već sam prevladao relativizam. Quineovim riječima, proturječje kulturalnog relativizma u tome je što se on »ne može zastupati, a da se sebe ne uzdiže iznad njega, a sebe se ne može uzdizati iznad njega, a da se ne odustane od njega«. Ili, kao u Schellingovoj formuli, ako sam iz kulture A prepoznao B kao kulturu, time zaista nisam postavio samo A = B, nego i A = A, tj. njihovu međusobnu prevodivost. Nesretna svijest kulturalista nije tužna posljedica nekog nasljednog babilonskog grijeha zbog kojega bismo bili osuđeni na relativizam.

Zapravo se ulazak u interkulturalnu interpretacijsku situaciju razlikuje od ulaska u interpretacijsku situaciju sa sudionikom »moje« kulture samo po tome što u prvom slučaju na startu najčešće raspolažem s manje informacija koje su potrebne za glatku komunikaciju. Za bilo kakvo dramatičnije tumačenje jednostavno nema argumenata. I ta znatna razlika u trenutnoj pristupačnosti osnovnih informacija jedini je razlog što mnogi intuitivno prihvaćaju kulturalni relativizam, a da ujedno nisu i solipsisti. Radi se o tome da je često potrebno jače pritegnuti sigurnosnu mrežu za slučajeve nesporazuma, i da nam ta nužnost postaje uočljivija kada naš sugovornik zastupa sistem uvjerenja s kojim nemamo iskustva.

Među divljacima

Nemamo, dakle, nikakve osnove pretpostaviti da bi neuspjeh u interkulturalnoj komunikaciji mogao imati bitno drukčije razloge od neuspjeha u komunikaciji uopće i da sposobnosti koje određuju koliko dobro komuniciramo sa znancima nisu upravo iste one o kojima ovisi i naše sporazumijevanje sa strancima. Taj uvid sjajno ilustrira Gore Vidal u TV drami *Visit to a Small Planet*, u kojoj na Zemlju stiže Kreton, posjetilac iz druge dimenzije. Od početka je očito da je njegov sistem uvjerenja različit od ljudskoga. Obitelj kod koje boravi spremna je objasniti tu kulturalnu razliku njegovim evidentno nadmoćnim mentalnim sposobnostima i pomiriti se s njom kao nesavladivom. No jaz kulminira kada Kreton dobronamjerno najavi da će izazvati svjetski rat. Dolazi do dramatične situacije koja je poput školskog primjera kulturalne nesumjerljivosti — ma koliko mu ljudi u paničnom strahu pokušavali objasniti da mrze rat, on ih ne shvaća ozbiljno jer je u svojoj naprednijoj kulturi naučio da su oni divljaci i da najviše vole voditi ratove. Može li se reći da je Kretonovo odbijanje da povjeruje Zemljanima, da ih razumije onako kako oni to žele, neizlječiva posljedica njegove drukčije kulturalne uvjetovanosti? Može li se *zaista* pretpostaviti da on prihvaća zajednički jezik kada interpretira pripadnike svoje kulture, ali ne i kada se radi o strancima? Odgovor donosi novi posjetilac iz daleke civilizacije, koji objašnjava da je Kreton duhovno i moralno zaostao i odvode ga sa sobom natrag — interkulturalni kratki spoj kao simptom kretenizma.

Danas nam evidenciju protiv kulturalnog relativizma pružaju i autokratski režimi u vrlo različitim kulturnim krugovima. Iako se sami legitimiraju prizivajući kulturalne posebnosti, oni se među sobom lako sporazumijevaju i podržavaju, pa često i na štetu »srodnijih« tradicija ako su se u tima pojavile demokratskije tendencije. To je vjerojatno i najzanimljivija indikacija da je naše doba ipak doba kraja tradicionalizama. U određenom smislu, ono je zato svakako i doba kraja ideologija, naime shvatimo li ideologije kao usporedne sisteme društvenih vrijednosti. Ali to nikako ne znači da iz političke budućnosti posve nestaju oštre suprotnosti. Jer tek se time i javlja jasna suprotnost, suprotnost racionalizma i kulturalnog relativizma, koju, ako želimo, također možemo zvati ideološkom.

Ali od svijeta »dokrajčenih« ideologija ili usporednih jezika ta se suprotnost razlikuje time što ne priziva sintezu. Pozicije racionalizma i kulturalnog relativizma ne mogu se miješati, između njih ostaje moguć samo izbor. Jer uvjerenja drugoga mogu se doduše djelomično *razumjeti*, ali ne može mu se djelomično priznavati da uopće ima uvjerenja. A prizna li se da ih uopće ima, nije bitno koliko ih je aktualno razumljeno, jer time je posvuda implicirana njihova *razumljivost*. Zato »ideologija« racionalizma ne može biti parcijalna — racionalnost interpretacije imperativ je koji moramo posvuda slijediti i koji imamo pravo od svih zahtijevati, ili od razumijevanja drugih moramo posve odustati. Z

razglednica

Umjesto razglednice

Us put

Katarina Luketić

Dospjeti na svijet. Krenuti na put. Izaći na cestu.

* * *

Između stabala naranči i mandarina. Smokava, možda maslina. U pamćenju ostaju odbljesci zelenoga. Nadesno grad, vjerojatno. Pamtiš samo veliku, preveliku crkvu. Paralelno s rijekom giba se cesta. Po putanji ptičjeg leta znaš — more je u blizini.

Komin, Komin, odzvanja u ušima.

* * *

Otočka cesta, posve drukčija. Uska, valovita. Pusta. Cesta za sporo prolaženje, tijesne susrete, tihe misli. Povremeno se trgneš tek na ulasku u neko selo.

Zbijene kuće, asfaltni lijevak. Valja se provući kao za gradske gužve. U Gdinju, u Bogomolju, u Poljicima. Iza ugla ponovno čempresi i makija.

Po hrptu otoka, po leđima kita, polako se penješ klizeći čas na jednu čas na drugu stranu. Polako. Trideset, četrdeset na sat. Od ugla do ugla. Od kralješka do kralješka.

* * *

Prema kraju. Prema Moluntu. S jedne strane plava ravnica, ravnica do beskraja. U kutu oka danima ostaje modro. Nasuprot oštra prepreka. Nastojiš ne gledati tamo, nastojiš ne misliti na rubove trokuta u kojemu se krećeš.

Dublja uvala za orhane i tune. Za Lastavice i njima slične. Stabla na koje se penje, gleda jesu li ušli... Bez obzira na brzinu prepoznaješ najviši bor, jasno vidiš onu ćuku. Iza uvala za nas. Okrenuta prema kraju. Dalje, čini se, nema ničega.

Ipak, morski su putovi smjeliji, morski rubovi propusniji. Preko vrata prelijeva se plavetnilo.

* * *

Mirisni put. Od Otavica do Mućа. Od Sućurja do Vrisnika. I

još dalje, dalje. U nosu sijeno pokraj puta, lavež pasa, topot brze vode. U ustima lavanda, komorač, ružmarin. Bezimene trave, razni mirisi. U brzini ih ne uspijevaš opipati. Sve se miješa; ulazi jedno u drugo.

Kroz prozor sa zakašnjenjem dopire trag zemlje kad si već u kamenjaru. Osjećaš *gomile* kad dolaziš u ravnice. I na trenutke ne znaš gdje si, kamo te odvela cesta, kamo te odvukao taj miris.

* * *

Bojiš se Vruje, bojiš se visine. Dolje, ne vidi se dno. Velike sjene, kvrgavi vidici. Jedva uspijevaš primiriti pogled.

Odavde put vodi u zaleđe. Teškom mukom probija se u visinu. Na trenutak ugledaš putokaz. Nema natpisa. Da, da, siguran si, na njemu ništa ne piše. On ne pokazuje dobar smjer, neko toplo mjesto u kojemu bi se poželio izgubiti. Ne može biti.

* * *

Cesta koju rado gledaš, ali njome ne putuješ. S Mrkane i Bobare. Iz Brsečina. Odasvud viđaš tu bijelu, prašnjavu — zamišljaš je prašnjavu — traku, komad izlizane tkanine koja se vuče amo-tamo po tvojim mislima. Ta je cesta građena za drukčiji korak, drukčiju škripu. Za sandale s mnoštvom remenčića, za cipele s uvrnutim vrhom koje su došle iz Kine. Životinjska kopita, povremeno drveni kotači sa željeznim oprugama.

Sentimentalno putovanje. Volio bi da je tako, da traje. Zato ne zalaziš na tu cestu. Bojiš se da izbliza uopće nije prašnjava, da ne može potrajati.

* * *

Na drugu stranu. Na suprotnu stranu. Ugrabiti sunčevu loptu i prebaciti je preko glave. Do Zavale, do Svete Nedjelje. Kroz izbušeni otok. Iz sjene u mrak. Iz mraka na svjetlo.

Tunel je dug toliko da ne uspijevaš odmisliti svoje teške misli do kraja. Taman toliko da ti ostane nešto zraka od nakupljene nelagode. Nizak, mračan, sa zasljepljujućim izlazom. Pukotina na zastoru neba. U posljednji se čas uspijevaš zadržati, zadržati da se ne proliješ po zemlji ispod sebe. (Ikarov odraz.)

Tamo preko zrake padaju pod drugim kutom. Otvaraju se otoci, otvaraju se polja, iznad, visoko, vinogradi na strmini. Treba propuzati kroz otok i miran se vratiti kući. Svako toliko prijeći taj put. Jer, vidjet ćeš, tamo preko sve je ostalo na svom mjestu. Sve se ponovilo kada si prebacio sunčevu loptu preko glave.

* * *

Zaton, veliki i mali. Veli i moli. Imena koja se ponavljaju. Misli koje se ciklički vraćaju. Rojevi oko glave. Isti zavoji. Iste riječi, sezonske. Svake godine, krajem kolovoza, prije ulaska u mjesto. Naglašeni samoglasnici.

Ova zemlja... ne zaslužuje... pogledaj... kada bi znali... ruglo... metar od obale... ne zaslužuje... kome reći...

U vrtlogu. Nikako isplivati, nikako potonuti. Ukrug, ukrug... Ringe, ringe, raje... Svake godine, krajem kolovoza, prije ulaska u mjesto. Naglašeni samoglasnici.

Želiš reći nešto drugo. Možda, *da sam vatra, zapalio bih svijet*. Dovoljno bi bilo i to. Učinio bi štogod. Najradije zubima otkinuo bijelu traku koja te prati po cestama. Otkinuo je tako da *nikad, nikad više* ne pokazuje pravi i krivi smjer. Umjesto toga svake godine, krajem kolovoza, ne zaslužuje...

* * *

Fićo za ići u polje. Rublje na konopu ispred ulaza. Telefonske žice. Nekoliko kupa nedostaje na krovu. U retrovizoru ograničeni vidici, izgrižene sjene.

Dalje, dalje. Novom cestom, starim putima. Nek' promakne cijeli svijet. Cijeli tuđi svijet. Nek' protutnji stotinu godina. Samo da se ide, ide...

Kameni zidići. Groblje pokraj puta. Pažljivo izrađene fuge. Nitko ne stiže ususret. Natpisi, nerazumljivi znakovi. Za koga su postavljeni?

Uzbrdo, nizbrdo. Dalje, dalje. Nek' promakne cijeli svijet. Samo da se ide...

Visoki cvjetovi. Žuti. Lagani usjek. Uglavljeno tijelo, pokraj njega prolaze, pokraj se izmjenjuju... Udar kukca o staklo. Žuti prasak.

Dalje, dalje. Samo da se ide dalje.

* * *

Bijelo, sve je bijelo. Na sljepoočnice udara sparina. Podne je, sat manje, dva više. Unutra nešto pišti, kuha sve jače. Talionica, na tisuće stupnjeva zagrijava se ova kovina.

Pokraj promiču festivali. Ljetne fešte, prigovaranja. Plakati i obljetnice. Iza ostaju umorne kolone. Prema moru, prema moru! Uvijek isto. I na ovoj cesti i na drugoj cesti. I na kopnu i na otoku. Na svakom mostu. Oko Brisa, Kaštela...

Unutra pišti sve više. Vid se zamućuje. Neke životinjice naviru u kadar. Uzgibale se, namnožile, zauzele cijelo nebo. Pišti, pišti, prsnut će.

U komadiće odletjeli plakati. Po zraku plutaju ostaci otočkog kopna. Još se jasno čuju samo zrikavci.

Upala mozga.

Razglednica iz Zagreba

Dvograd

Kada bude reda i smisla u Hrvatskoj, bit će ga i u Zagrebu i obrnuto

Ahmed Salihbegović

Ljetno zatišje, čiji dio bje i stanka između dvobroja 12-13 i ovoga broja *Zareza*, izmamilo je brojne stanovnike, koji za zimskih kmica nevoljkije borave na asfaltu i travi Zagreba. Nisu izostali ni posjetitelji, čiji broj, svjetskim vojnim igrama unatoč, nije bio velik. I tim igrama usprkos, uzgrednik ili zaostali domorodac morao je zamijetiti koliko se Zagreb mijenja — sred vrućih sparina iznenada opusti. Nije samo mizantropima to olakšalo vreline. Bilo je nečeg nestvarnog u obilju raspoloživog parking-prostora, u tome da stari, bolesni ne ovise o milosti mladih, jakih da im ustupe u busu ili tramvaju sjedalo, kojih je odjednom bilo više od putnika.

Gotovo posvemašnja ispražnjenost grada bila je posljedica skrivanja ljudi u stanovima i vozila u garažama od tlakomjernih, vlagomjernih, toplomjernih rekorda, ali i opće seobe koja je jedne odvela na domaće/inozemno more, šumu, jezero..., a druge (nostalgičnije ili manje imućne) u zavičaj podrijetla ili kod rođaka — Zagorje, Turopolje, Podravinu, Moslavinu i dalje.

A sada se vratila jesen koja, kao i klimatski, na ovoj razini počinje prije nego bi joj kalendar dopustio. Naglo kako je počela, završila je najveća godišnja izletnička raspršenost. Vraćaju se starije i novije agramerske obitelji, ponovno dolaze i privremeni sugrađani, koji su ovdje dok im traje studij.

Gradsko dvojstvo

Zagreb iznova poprima uobičajeni lik, u kome je sve veći, zapravo sve gušći, jer se sve više ljudi, posla i vozila gura na istom prostoru, pa grad i eksplodira i implodira. Taj uski pojas bio bi i zagušeniji da umni Većo Holjevac nije iskoristio dobitak Međunarodnog velesajma za prijelaz Save.

Osim ljeti, noćobdijstvu neskloni Zagreb utiša se i u satima iza ponoći (osim donekle vikendom), kada tek projuri poneki auto, protetura pokoji pijanac, poluprazni rijetki tramvaji bez krivnje zvuče bučnije nego ikad, a kružeći taksisti podsjećaju kako samo nada osta u Pandorinoj kutiji. U to doba ekscentricima je uskraćena kupnja cvijeća, kruha, zubne paste. Baš kao prvih dana rujna, iznenada se oko pet pred jutro razbudi mnoštvo, i još zombijevski nesigurno hoda i snenih očiju krene u nove radne pobjede i gablec-tračeve, osnaženo uvjeravanjima da još vlada: jučer Proleteri, danas Nacija, sutra Europa.

Na više načina Zagreb su od davnina dva grada — identitet je dvograda dio sudbinske baštine koju sobom nosi. Kaptol i Gradec, pa proširivanjem potonjega Gornji i Donji grad (kakvih ima i drugdje, kao što predaja drugih naselja pamti loše odnose pučko-trgovačkog i crkvenog središta, sve do ponora *Krvavog mosta*). Premošćenje Save donosi diobu na Stari i Novi Zagreb, a ovaj drugi još ne izmiče ulozi velike spavaonice iz koje se i na posao i u zabavu i iz inih razloga hodočasti na sjever.

U tome dvojstvu, ovaj grad nije poput najbliže nam, nanovo blistave, metropole — zbroja Budima i Pešte niti kao megalopolisi koji gutaju okolne (satelitske) »gradiće« (uglavnom veće ne samo od Velike Gorice ili Samobora, nego i cijelog Zagreba), a ipak se tu naziru »prirodne« granice: uz Savu (opisanu poluozbiljno granicom *Mitteleurope* i *Balkana*), nezaobilazna je i željeznica.

Kobna pruga

Jedne tračnice nose tramvaje, čijim ulaskom u neku četvrt ona od predgrađa postaje širi centar, a stajališta mjesta nervoznog ufanja da će ubrzo doći i ne biti prepuna mršava 12-ica, bucmasta 7-ica, četvrtasta petica, veteranska jedinica (za kakve zlobnici tvrde da su i kupljene i poklonjene) koja njemački pedantno doista ne kreće dok se vrata ne zatvore, 17-ica ili 11-ica, ponos domaće suvremene kakvoće izrade (zluradi i tu imaju zamjedbu: da je novo sve osim bitnog dijela).

Drugim tračnicama u srce grada stižu vlakovi, važnost čega neće ukinuti ni autobusi ni zrakoplovi. Ta je pruga neriješenim ostavila prostor južno od nje, sjeverno od Save, na čijem dijelu su raštrkane potleušice i zaseoci, koji na sređen grad asociraju manje od udaljenijih naselja (poput Jaruna). Tu prolaze važne ceste, što bliži ideju koju su sredinom osamdesetih osvježavali pojedini časopisi — to područje pretvoriti u prometno višestruko dostupno trgovačko, poslovno, zabavišno, (nad)nacionalno središte, što bi rasteretilo sadašnji centar, spustilo nukleus s Katarinskog na Jelačić plac i okolinu, pješačku zonu učinilo intimnom i mirnom.

Tada su tu bili Koncertna dvorana Lisinski i gradska vijećnica, sada i Importanne i Nacionalna sveučilišna knjižnica. Ondašnji polet (Univerzijada, toranj Dražen Petrović, autobusni kolodvor) prekida rat, a ovoljetno novo oslikavanje nemogućeg zida duž Branimirove podsjeća na količinu olovnih i ostalih otrova u našim plućima.

Jednom, valjda za naših života, svanut će dan od kojeg će se ljudi baviti vlastitim poslom, stručnjaci koristiti u svome području, čuti se riječ urbanista, hortikulturologa, arhitekata, prometnih inženjera, ekonomista, ekologa... umjesto priučenih političara, bezličnih birokrata, nestrpljivih poduzetnika. Jezgru grada neće natkriliti *onakav* neboder, niti *onakav* urediti Cvjetni trg, niti će drugdje obilaznice postajati proburaznice (Salona).

Naličje pomirbe

Trebat će pameti da bi se spriječio kolaps prometa nadzemlja (upitan je smisao metroa, eksperti za podzemne vode trebaju reći i koliko je ostvariv), da bi se našla sredstva u (PDV-u unatoč) praznoj državnoj blagajni, za preseljenje građana dijela područja između Starog i Novog Zagreba (bez sličnosti s deurbanizacijom à la Pol Pot ili urbanizacijom à la Ceausescu), uz izbjegavanje sumnjičenja i ljubomore između Zagreba i ostalih.

Među ostalim animozitetima koji se ovih godina šire u sjeni bučno oglašene svehrvatske pomirbe, rascvjetao se i zazor drugih dijelova *Lijepe naše* prema Zagrebu, a i nelagoda Zagreba u odnosu na sva ta područja izvan njegovih zamišljenih zidina.

Nije davno bilo kada su *petit-bourgeois* dušobrižnici mrmljali upozorenja o prezastupljenosti Dalmatinaca, da bi u novo doba tu perjanicu ponijeli Hercegovci, a taj pojam prosječni svakodnevnik iz sjene Dolca proširuje i na sunarodnjake iz Dalmatinske zagore, Like, Bosne, katkad i Slavonije. Provincija (u koju je pretvorena cijela ostala Hrvatska) osjeća zanemarivanje u usporedbi s »kozmetičkim glancanjem« pročelja i ulica (rata pošteđene) prijestolnice.

Obje su predrasude pogrešne, ali iziskuju napor da se uklone naznake na kojima počivaju. Zagreb je i u ondašnjoj državi, ne samo u Hrvatskoj, bio industrijsko i kulturno središte, od čega koristi imaju i drugi, a drugi tome i prinose. Zajednički napor *purgera* i *dotepenaca* ne treba biti štetan ostatku Hrvatske.

Za razliku od obližnjeg Karlovca, Zagreb ne nasta recentnim nalogom i geometrijskim K-und-K tlocrtom, niti ga oplakuju četiri rijek(ic)e. U usporedbi s obalom zaostaje po starini za Splitom, po čuvenju i samostojnosti za Dubrovnikom, po prometnim pogodnostima za Rijekom. Ipak je bez dvojbe to prvi i ključni grad, a nikome neće biti koristi ako poveća prekomjernu napučenost — i da je drukčijeg oblika.

Kada bude reda i smisla u Hrvatskoj, bit će ga i u Zagrebu i obrnuto. Tada će to biti Grad — spoj užurbanosti vreve i smiraja Zelene potkove, smjesa pravilnosti i mašte, poželjna za boravak i prolazak, bez nužnosti da posjetitelji zauvijek tu ostanu.

Politički festivali ili festivalska politika?

U Hrvatskoj redatelji i scenaristi ako žele dobiti film najčešće ne razmišljaju o pričama u kojima lezbijke kolju redarstvenike

Nikica Gilić

Kada u američkom filmu, primjerice, Portorikanac ubija starice ili lezbijka kolje policajce, s priličnom se sigurnošću može očekivati reakcija zainteresiranih udruga. Neka će se portorikanska grupacija vrlo vjerojatno javiti s prigovorom da lik Portorikanca-ubojice pridonosi rasnoj netrpeljivosti te održanju negativnih nacionalnih stereotipa, a u drugom rečenom slučaju (kakav je bila uloga Sharon Stone u *Sirovim strastima*) javit će se udruge za zaštitu i promicanje prava seksualnih manjina i drugi forumi za ljudska prava.

Imamo li te činjenice na umu, prilično se normalnom čini povika koje su digle veteranske udruge oko Senečićeva filma (inače, prema sudu kritike najlošijega naslova ovogodišnje Pule). Nažalost, razlika je u kontekstu: u Hrvatskoj redatelji i scenaristi ako žele dobiti film najčešće ne razmišljaju o pričama u kojima lezbijke kolju redarstvenike ili pripadnik neke manjine (ne računajući srpsku) pljačka banke. A kada nekakva *marginalna* udruga reagira na neki kulturnjački događaj, državni i paradržavni mediji (HRT, ali i, recimo *Večernjak*) neće ih uzimati u obzir. Zapravo, među čelnicima marginalnih udruga Anto Đapić i Ivan Gabelica, čini se, najbolje znaju tajnu kako biti glavna faca u svim medijima; od HTV-a do *Jutarnjeg lista*. Stoga se ne čini pogrešnim mišljenje komentatora koji su intervenciju udruga sudionika Domovinskog rata prispodobili dobro poznatoj *subnorovskoj* navadi moraliziranja o svemu — od filma do novinarstva. Sjetimo se, uostalom, uloge stiha *Mlada partizanka bužu imala* u počecima karijere feralovaca.

Hrvoje Hribar prati na okruglom stolu izlaganje Mikea Downeya, predsjednika Savjetodavnog odbora Motovunskog festivala

Nikica Gilić

Uzmemo li u obzir i težinu političkog zaleđa redatelja Senečića (čitaj: obitelj Tuđman) prilično jasno postaje da buka oko ovoga filma prije spada u područje političke histerije i frakcijskih borbi unutar vladajuće elite. Stoga i jest opasan poriv za zlobnim hihotanjem od strane kulturnjaka koji se osjećaju zakinutim senečićevskim, sedlarovskim i sličnim monopolima na državne izvore financiranja i bankovne kredite. Nama se čini da je vrag odnio šalu te kulturi rekao laku noć.

Oporbeni festival?

Osobno, radije bih u miru razgovarao o nekim drugim problemima nego o mišljenju raznih lobbyja i interesnih grupa o nekome filmu. Primjerice, zašto je u Puli tako loše ozvučenje da mnogi kritičari nakon ponovnoga gledanja filma kojeg su sasjekli na središnjem nacionalnom Festivalu najednom shvate da nisu mogli shvatiti priču (vidi tekst Igora Tomljanovića)? No, takvo što nije suđeno nama koji živimo u zanimljivim vremenima.

S druge je pak strane svakako zanimljiv odnos nekih novinara prema Motovunskom festivalu: za razliku od dobronamjerne većine, oni su došli brojiti državna obilježja i ocijeniti pogubnost koncentracije jugonostalgičara. Takav je pristup prilično smiješan: nacionalisti su odavno mogli organizirati međunarodni festival da su imali volje, znanja ili međunarodnih kontakata, pa sad ne bi imali prava zanovijetati kako u Motovunu nije bilo oznaka suvereniteta čak i kada bi takav prigovor bio točan (a nije).

Motovun je, uostalom, svakako najzanimljiviji dio filmskoga ljeta: tamo su se gledali u Hrvatskoj do tada neviđeni filmovi, a čak su se vodili i vrlo ozbiljni razgovori o odnosu financijera i umjetnika te Amerike i Europe u odavno odlučenoj tržišnoj utakmici (o tome govori jedan od sudionika okrugloga stola Dušan Makavejev). Naravno, taj je dijalog bio razgovor gluhih — financijeri nemaju razumijevanja za umjetnike, umjetnici su alergični na financijere, a što je najgore od svega kontrolirani filmovi dosta često ispadnu bolji od *autonomnih*. U Hrvatskoj se, doduše, i sam taj razgovor može a priori činiti besmislenim, no treba znati da su i predstavnici velikih američkih kompanija imali pozitivan utjecaj na financijere hrvatske kinematografije (čitaj, državu). Nadamo se, međutim, da ovaj istarski filmski kolaž objašnjava opasnost od izolacije: ona vodi u potpuno kržljanje kulture i njeno svođenje na raspravu o poduzetništvu obitelji Tuđman, njenih pridruženih teniskih partnera, te politički ili/i etnički sumnjivih te nepoćudnih kulturnjaka. Z

Državotvorni pobjednik

Nacionalističku *Bogorodicu* samo je ovakav žiri mogao okruniti Velikom nagradom

Damir Radić

Svrativši s opuštajućeg poslijepodnevnog kupanja i sunčanja na krasnim pulskim Zlatnim stijenama u Istarsko narodno kazalište, gdje je tradicionalno smješten Press centar nacionalnog filmskog festivala, čuo sam šokantnu vijest: *Bogorodici* Nevena (i Hrvoja) Hitreca dodijeljena je ponovno uspostavljena Velika zlatna arena za najbolji film. Državotvorci i nacionalisti još itekako jašu Hrvatskom, a očito su dominirali i festivalskim žirijem — Zvonimir Balog, Ivan Bekavac, Nenad Ivanković (odreda osobe koje nemaju blage veze s filmom), s pouzdanim osloncem u podobnom predsjedniku žirija Bruni Gamulinu, dodijelili su *Grand Prix* filmu koji je upravo po njihovoj državotvorno-nacionalističkoj mjeri.

Ali što je tu je. Uostalom to je film, mogu *žiriranti* s pravom reći, koji je u potpunosti ili bar polovično (hvaleći režiju kao važniji sastojak, a kudeći scenarij, koji je po njima uglavnom ionako nešto marginalno) prigrlio šokantno velik broj renomiranih hrvatskih kritičara, još jednom svjedočeći o svojim dvostrukim estetskim (neusporedivo bolje, užerežijski besprijekorne holivudske filmove isti će sasjeći *bez pardona*) odnosno političkim kriterijima (iste stvari koje se kod drugih prepoznaju kao ideologiziranje što reducira i falsificira zbilju, u *svom* se *dvorištu* primaju blagonaklono). Napokon kakav je film *Bogorodica*?

Dramaturški je riječ o diletantski neizbalansiranom ostvarenju, opterećenom balastom šovinizma. U prvom dijelu dominira hrvatski ljubavni trokut Kerekeša/Kuzme, Šerbedžije/Ane i Navojca/Đuke, a negdje u pozadini je Srbin Rade (Šerbedžija, *pardon*, Gregurević), simpatičan, kako se čini, Kerekešev poslovođa. U drugom dijelu Navojec uglavnom nestaje iz filma, a simpa Rade se pretvara u ono što je, prijetvornik, oduvijek i bio — podmukli stvor kojem je rat omogućio manifestiranje zastrašujućih sadističko-ubilačkih osobina.

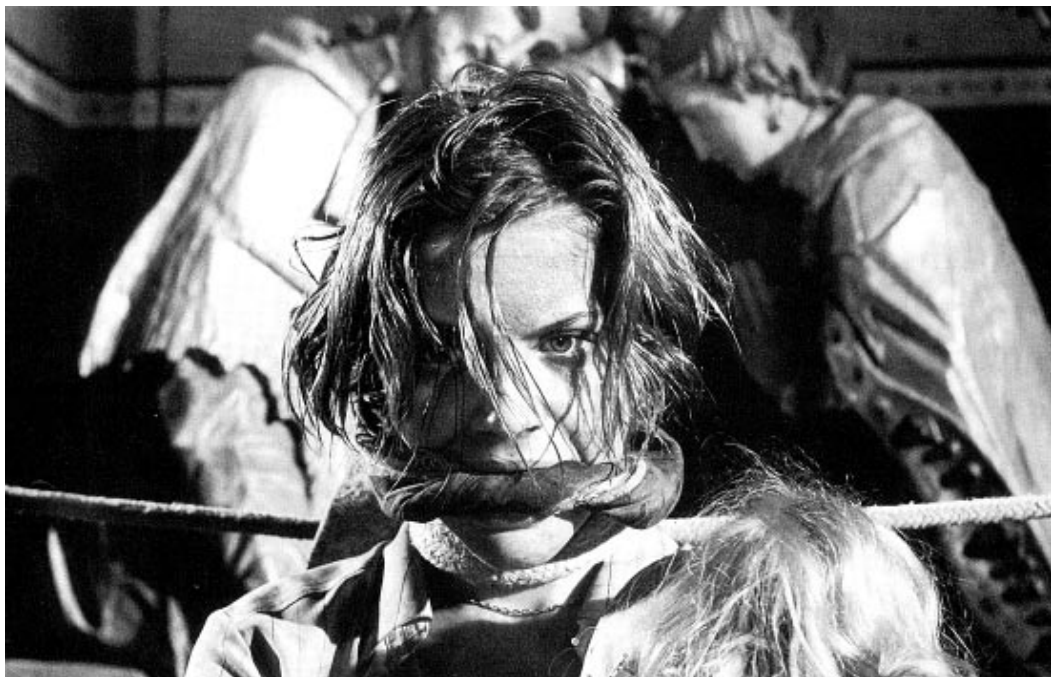

Jalovi pokušaji

Radina pretvorba apsolutno ničim nije motivirana, nju treba uzeti zdravo za gotovo jer valjda se podrazumijeva da su Srbi takvi. Da ne bi bilo zabune, tu je još čitav niz marginalnih likova Srba, čija je jedina funkcija prezentiranje srpske nadmenosti, agresivnosti, primitivizma i zločinačke prirode, dok su s druge strane sve odreda plemeniti Hrvati. Hrvat čak i kad je malo sirov i nazadan pa žensko maltretira, u konačnici ipak ispadne *baja*, jer takvi su naši dečki, same dobričine kao što svjedoči lik Đuke.

Tako *Bogorodica* slijedi onu neslavnu šovinističku tradiciju hrvatske kinematografije devedesetih, čije su perjanice Žižićeva *Cijena života* i Schmidtov *Božić u Beču*. Ali što je tu je. Hajmo reć' da svatko ima pravo na svoj politički stav. No to ne umanjuje evidentne dramaturške nezgrapnosti (mehanički spoj mirnodopskog i ratnog dijela filma, suvišni lik Navojca/Đuke) i slabo profiliranje likova, kako središnjih tako i niza sporednih, kojima su Hitreci nakrcali svoj film umišljajući si možda da imaju altmanovske kapacitete.

A što se tiče te toliko hvaljene režije Nevena Hitreca, tog »prepoznatljivog režijskog rukopisa«, nedvojbeno je da se on doista trudio režijski osvježiti film, jasna je težnja k pažljivim kompozicijama kadra (česte dubinske kompozicije sa zbivanjima u dva plana), prisutni su pokušaji elegantne koreografije kamere i mjestimični neobični rakursi. No sve to ostaje na razini jalovih pokušaja koji ne polučuju sugestivnost, poput nogometne momčadi koja čitavu utakmicu napada na suparnički gol, ali ne uspijeva stvoriti nijednu izgledniju priliku, a kamoli postići zgoditak. Moglo bi se još ponešto reći i o mlakim glumačkim izvedbama (od kojih su dvije sporedne nagrađene Zlatnim arenama za najbolje glavne uloge!?) i inferiornom tretmanu ljubavnog odnosa Kuzme i Ane, ali i ovako je previše riječi i prostora potrošeno za ovaj efemeran film. Z

Gradsko osvježenje

Je li i ovogodišnja dodjela kritičarske nagrade Oktavijan došla u prave ruke (ili slučaj filma *Da mi je biti morski pas* Ognjena Sviličića)

Jurica Pavičić

Hrvatski je film, pored mnogočega ostalog, siromašan i društvenom i zemljopisnom ubikacijom. Prostori radnje hrvatskih filmova, osobito onih s temom iz suvremenosti, repetitivni su i siromašni. Riječ je, zapravo, o samo tri ili četiri prostora. Jedan od njih je Grad s velikim G, faktički uvijek Zagreb, iako tek iznimno i izrijekom Zagreb. Drugi od njih je mediteransko-dinarsko selo. Čak i ako je mjesto snimanja Istra ili Cres, to je selo u filmovima izrijekom dinarsko ili srednjedalmatinsko. Treći virtualni prostor hrvatskog filma jest ruralna Panonija, ali tek iznimno suvremena.

Hrvatska urbana provincija filmski je praktički nesnimljena. Za razliku od američke kinematografije koja je lepezu vlastitih gradova sjajno koristila, hrvatskih gradova na filmu nema. Kad ste u cjelovečernjem igranom filmu vidjeli Osijek ili Pulu, slikom ili riječju? Filmsko prisustvo Rijeke svodi se na dio omnibusa *Hamburg Altona* i na sjajno korištenje njenih ambijenata u Hadžićevoj *Drugoj strani medalje*. Sa Splitom je stvar nešto drukčija utoliko što je grad uvelike bio metom lokalne dokumentarističke škole. No, u igranom cjelovečernjem filmu, izuzme li se Martinčeva *Kuća na pijesku* (koja je odvjetak lokalne škole) suvremeni se Split pojavljuje tek u zametcima i često anonimno, kao u Golikovu *Plavi 9* ili Winterbottomovu *Welcome to Sarajevo*.

Moderni Split

Zato je svaki film o modernom Splitu unaprijed dobra vijest. To pogotovo važi ako je autor filma mlad redatelj poput Ognjena Sviličića, usput i autor koji se mogao svidjeti svojim dosadašnjim igranim pokušajima poput jednosatnog filma *Puna kuća*. Dobrih vijesti ima još: film pod naslovom *Da mi je biti morski pas* priča je o splitskoj mladeži s asfalta, što je nagovještalo raskid s folklornim romantiziranjem tipa *gajeta, konoba i Mare*. Film je ZAISTA sniman na splitskim lokacijama što je južnom i depresivnom gradu potkraj prošle godine dalo živost i zaboravljene prizore filmaša koji po kalama vuku kablove i prenose rasvjetu. Naposljetku, Oktavijanom nagrađen *Da mi je biti morski pas* STVARNO je film o modernom Splitu, posvećen njegovom temperamentu i situacijama. Film je složen sada vrlo pomodnom *short cut* dramaturgijom s nizom umreženih istomjesnih fabularnih linija, što je u devedesetima omiljeni postupak koji je, primjerice, Jarmusch koristio u ambijentu Memphisa (*Mistery Train*), Altaman Los Angelesa (*Short Cuts*), Sayles Washingtona (*City of Hope*), Paskaljević Beograda (*Bure baruta*) a Alejando Agresti Buenos Airesa (*Buenos Aires Vice Versa*).

Nakon sve sile dobrih vijesti slijedi ipak jedna slabija: film *Da mi je biti morski pas* prikazan je premijerno na Puli 99 i nije tako dobar kako smo se mogli nadati. Iz paketa sjajnih filmskih i kulturnih premisa Sviličić je iscijedio film koji je doduše zabavan i koji jest u gornjoj polovici hrvatske novije produkcije (*neš ti* izazova), ali nije sasvim ispunio nadanja.

Split bez *jointa*

Dva su se osnovna problema nadvila nad *Morskog psa*. Prvi je TV produkcija. U hrvatskom slučaju ta produkcija znači pomno ćudoredno i cenzorsko peglanje predloška. U praksi to znači da je Sviličić morao snimiti film o modernom urbanom mladom Splitu bez psovki (uključujući *nbava kua*), bez *jointa*, aluzija na politiku, *Croatiju*, Canjugu i narkotike. Autor je već u startu imao ozbiljno vezane ruke.

Drugi se problem tiče opće Sviličićeve autorske orijentacije. Priča filma srazmjerno je realistička. Film govori o dvojici Vlaja (Vedran Mlikota, Josip Zovko) koji jedne večeri autom idu u Split na provod i traže cure. Drugi junak filma radnik je pivovare (Elvis Bošnjak) koji je upravo otpušten jer je upropastio dnevnu turu piva pritisnuvši pogrešnu tipku. Ima kući grintavu i trudnu ženu (Bruna Bebić) od čijeg grintanja bježi u kafić (koji »glumi« omiljeni torcidaški lokal, tzv. *Zanat*). U kafiću mu društvo pravi ekstravagantna umjetnica (Edita Majić), a svi će se spomenuti likovi i još ponešto preostalih susretati tijekom jedne noći na splitskim ulicama.

Ovaj srazmjerno realistički materijal Sviličić je odlučio uprizoriti uz podršku jake stilizacije na način (recimo) Almodovara. To je značilo da su gluma, dizajn filma, kostimografija i govor bili podređeni zahtjevima karikature.

Karikaturalno pretjerivanje duhovito je onda kada jest pretjerivanje, ali kad ne gubi pupčanu vezu sličnosti s onim što karikira. Mora postojati štof u zbilji, a da bi se mogao satirički zavrtjeti. Sviličić je u velikoj mjeri gradio katove bez prizemlja: on karikira pet puta destilirane stereotipove o Splitu koji su sami već karikatura i koji su izgubili bilo kakav doticaj sa zemljom. Na koncu je mladi Splićanin snimio film o mladom Splitu koji se sastoji od nataloženih tradicijskih klišea:

Najbolji je lik filma onaj izvrsne Edite Majić

njegovi Vlaji su Papićevi Vlaji, njegov Split je više Split Smoje, Uvodića i Tijardovića nego Robija K. i *Baš Betona*.

Split sedamdesetih

To se očituje u mnogočemu, a ponajviše u govoru i kostimografiji. Govor Splita u filmu miks je odveć vlaškog i splitskog »s timbrom« kakav će se danas teško ćuti u splitskoj birtiji. Paradoksalno, najuvjerljiviji govor na sceni čuli smo od naturščika i splitskih faca koje se pojavljuju s po četiri-pet rečenica.

Još je gori slučaj s kostimografijom Rute Knežević koja se temelji na karikiranju nečeg što nema uporišta u zbilji. Svatko je od nas u životu imao posla s tipičnim splitskim *lajonama*: samouvjerenim, ogovarački raspoloženim, arogantnim i ne jako pametnima. No, ni u ludilu im nitko ne može osporiti da uvijek izgledaju izvrsno. Kod Rute Knežević njih dvije izgledaju kao napirlitane provincijske blesače. U Splitu kao i svugdje postoje frajeri iz višeg društva koji su meta udavača. No, ni jedan od njih (u filmu: Siniša Ružić) ne bi ni mrtav u kafić ušao u odijelu i s kravatom. Split nije Zagreb: da napravi tako nešto, za njim bi djeca dovikivala još godinama *»alo, kularina!«* Najgori je slučaj Sviličićevih Vlaja koji izgledaju kao gastarbajteri iz dokumentaraca sedamdesetih. U vremenima kad svako selo ima talijanski butik odjenuti dva ženskara u tamne *demode* jakne preko džempera anakronistički je nonsens.

Sviličićevi Vlaji su Vlaji koji su u Splitu postojali sedamdesetih, kad su kliškim autobusom dolazili u srednju školu u špic cipelama i sa crnim aktovkama od skaja. Danas oni imaju urbaniziranu djecu. Tu se otvara možda glavni problem Sviličićeva filma: čini se kao da se redatelju zamrznula u percepciji slika onog Splita koji je ostavio kao srednjoškolac i da je na njoj gradio pakete stereotipa. Taj dojam pojačava i autorovo nastojanje da film bude *hommage* splitskoj glazbenoj sceni sedamdesetih. Uz naslov koji je posuđen od grupe *Metak*, u filmu ćemo naći i Tomu Bebića i Oliverovu arheološku fazu. Tako ozvučen i odjeven, Sviličićev film se doima kao kostimirani film iz druge epohe. Uzme li se u obzir trend priča iz sedamdesetih (*Boogie Nights, Ice Storm, Dani diska, Studio 54, Velvet Goldmine...*) manje bi pažljiv gledatelj mogao pogriješiti i misliti da je riječ o nečem sličnom, sve dok se u filmu ne pojavi jedan kockasti Jarnijev dres.

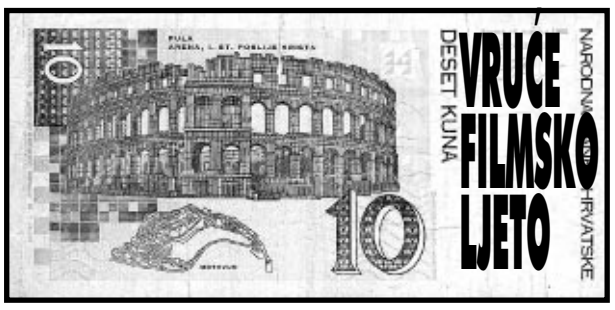

Melankolični Split

Bilo bi nepošteno ne uočiti i vrline *Morskog psa*. Film je za kompediju objektivno premalo duhovit, no Sviličić, baš kao i u prethodnim, »zagrebačkim« filmovima, pokazuje sjajan smisao za sjetu, melankoliju i melodramu. Najbolji dijelovi filma su oni kod kojih autor zabacuje karikaturu i (slično kao u *Punoj kući*) podvlači tugaljivi, osamljenički *feeling* noćnog grada. Sukladno tomu, najbolji je lik filma onaj izvrsne Edite Majić koja je osvojila i Zlatnu arenu, što spada u malobrojne pogođene nagrade ovogodišnjeg pulskog žirija.

Ostatak podjele je neujednačen. Hoteći dobiti jezičnu autentičnost i nova, friška lica Sviličić je posegnuo za lokalnim glumačkim snagama i bez sumnje je više dobio time nego što je izgubio, premda se u *castingu* osjeća manjak filmskog iskustva. Elvis Bošnjak najbolji je u preciznim, filmskim situacijama sa zadatkom, a puno slabiji kad treba prokuljati emocijama, što se može pripisati i Sviličićevu većem umijeću u baratanju elegičnim i potištenim prizorima. Pojava Vanče Kljakovića dražesan je *hommage* ovom vrijednom i zapostavljenom redatelju i dramskom piscu, a ostatak se podjele pojavio u za sebe tipičnim ulogama.

Da mi je biti morski pas u drugim bi prilikama bio znakom dobrog kursa u igranom programu HRT-a: mladenački, nepretenciozni i lokalnom bojom obilježeni film novog autora koji usput nije sasvim *za bacit*. Od novog kursa, međutim, teško da će što biti, a nadamo se tek da će Split i Sviličić dobiti novu priliku da svojoj tajnoj vezi izliječe dječje bolesti. Z

Da mi je biti morski pas Ognjena Sviličića

Šampion improvizacije

Prikaz najdramatičnijih ratnih trenutaka u Senečićevu *Dubrovačkom sutonu* može se nazvati običnom montažnom podvalom

Petar Krelja

Izrazito najslabiji film s ovogodišnjeg Festivala igranog filma u Puli, *Dubrovački suton* Željka Senečića, ponudio je, začudo, najagresivniji stilizacijski otklon — kameru koja se svojski trudi da u svim elementima bude dorasla onoj vrsti snimateljskog posla koju svakog ponedjeljka demonstrira američka televizijska serija *Newyorški plavci*: dakle, dinamičnu, nervoznu, »prljavu« i reportersku.

No, za razliku od čvrste utemeljenosti takve kamere u spomenutoj seriji ili one u dojmljivom igranom filmu *Kroćenje valova* Danca Larsa von Triera, gdje se njezina razuzdanost nalazi u prisnom dosluhu s režiserskom strategijom djela — u slučaju *Dubrovačkog sutona* nisam baš najsigurniji nije li režiser — pod maskom potenciranja nadolaska ratnog kaosa te hvatanja »spontane« igre glumaca — htio jednostavno utući dugom i mukotrpnom snimanju s mnogo repeticija.

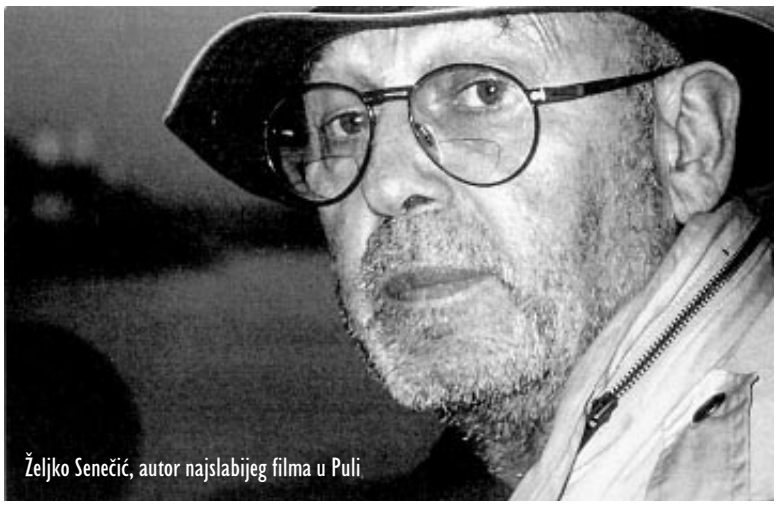
Željko Senečić, autor najslabijeg filma u Puli

Nekontrolirana kamera

Ovako ili onako taj mi se pristup odmah učinio deplasiranim i u najizravnijoj opreci s polaznim namjerama filma — da se svijetu predoči što je sve agresor činio i učinio Dubrovniku; toj fascinantnoj i neponovljivoj perli mediteranske kulture. Režiser bi, čini se, kudikamo bolje i primjerenije postupio da je dojmljivosti i graditeljskoj harmoniji drevna grada, o čemu se i u svijetu ponešto znalo, pristupio pribrano i s maksimalno temeljito utvrđenom knjigom snimanja, koja se baš nipošto ne bi morala odreći pokretljive, dinamične kamere. Ovako ga je tek uneredio oduzevši mu njegovo najmoćnije oružje...

Da se Senečić odveć olako prepustio u nas sve nazočnijem krajnje pogubnom duhu improvizacije, o tome rječito svjedoči i činjenica da je forsirao pod svaku cijenu nekontroliranu reportersku kameru i onda kada to nije bilo potrebno, a da je insistirao na njezinoj apsolutnoj korektnosti kada su prilike vapile za nemirnom kamerom, za dekomponiranim kadrom. Potonju tvrdnju nepobitno ilustrira prizor okrutnog ubijanja grupe dubrovačkih branitelja; među tim momcima traljava morala (nisu niti pokušali pružiti otpor) našao se i ratni snimatelj — brat junakinje filma koji će svojom kamerom snimiti pokolj.

Metak u glavu

Razmotrivši tu sekvenciju, odmah razabiremo da snimatelj nije mogao načiniti svoj videozapis onako kako ga je Senečić predočio u *Dubrovačkom sutonu*. To svakako nije mogao učiniti dok brutalni ubojica — iz neposredne blizine — ispaljuje metke u nemoćne zarobljenike, a vojnici se neprestano vrzmaju oko tog improviziranog stratišta... No, možda je — sugerira nam režiser — taj momak mogao biti uspješniji koji trenutak prije no što će egzekutor uperiti cijev pištolja u njegovu glavu; vidimo ga kako »diskretno« odlaže upadljivo veliku kameru postrance i navlači kapu preko očiju... Prihvatimo li sugestiju da je uključena kamera uspjela zabilježiti događaj, neće biti baš onkraj pameti pretpostaviti da je njezino elektronsko oko moglo vidjeti prizor u kakvom širem planu, svakako iskošeno i zbog svoje statičnosti tek djelomice pregledno, možda na rubu oštrine...

Zaboravimo na trenutak te »sitnice« i uzmimo da je *betacam*, na ovaj ili onaj način, uspio uhvatiti nešto od krvava događaja. Tada bismo, međutim, morali povjerovati u fantastiku da neprijateljski vojnici nisu uočili tako vraški opasnu napravu kao što je kamera — zasigurno u ratu kudikamo opasniju od cijele baterije višecijevnih raketnih bacača — i da se te goleme kamere i njezina jeziva sadržaja dokopala snimateljeva sestra kako bi — toliko godina kasnije — na otvaranju svoje gala izložbe u reprezentativnom galerijskom prostoru u nazočnosti dubrovačke šminke, ponekog stranca i čovjeka koji ju je u ratu silovao (!) mogla podastrijeti javnosti njezin mračni videosadržaj kao nepobitni dokaz o bratovljevoj bezumnoj odvažnosti i o zvjerstvima neprijateljskih vojnika koji — eto — nisu poštivali elementarne odredbe o međunarodnim pravima ratnih zarobljenika.

Inteligencija stroja

A sada odgovorimo na ono krucijalno pitanje: što nam to taj fatalni video nudi? Odgovor glasi: seriju efektno snimljenih *krupnjaka* pištolja iz kojega izlijeće smrtonosna tanad! Ovime je, očito, »inteligencija jednog stroja«, kojoj se u svojoj knjizi nekoć divio ugledni francuski sineast, s *Dubrovačkim sutonom* doživjela svoje zvjezdane trenutke... Doima se kako njezinoj visokosofisticiranoj pameti više neće biti potreban snimatelj sa svojom ljudskom skučenošću. Sama će, gonjena svojim nepogrešivim instinktom, izdvajati ono što je bitno za kakav dramatični, neponovljivi događaj!

Ne, takvu revoluciju snimateljskog posla ne možemo pripisati *Dubrovačkom sutonu* i njegovu režiseru. Te kadrove je, ako pravo razmislimo, mogao — onako pregledno, onako efektno i tako morbidno smireno — načiniti tek kakav bolesni neprijateljski vojnik — kako se to i zna činiti u sličnim prigodama. Ali kako *Dubrovački suton* ne sugerira takvu mogućnost, nije nam teško zamisliti da bi i neki prisebniji pojedinac sa spomenute dubrovačke izložbe — ne nužno zluradi lovac na ratne falsifikate — u predočenim kadrovima mogao prepoznati tek ono što ti kadrovi i jesu: drsku montažnu podvalu!

Pokraj ovakvog videa i takvog filma posljednji zapisi smrti dvojice autentičnih ratnih snimatelja, oni Gordana Lederera i Živka Krstičevića, vrište do neba. Z

Loše ozvučene projekcije

U filmu *Garcia* Dejana Šorka tamburaš Dubravko Šimek doživio je zvjezdane trenutke

Igor Tomljanović

Neki sam dan sjedio u jednom društvu u kojem se začeo razgovor o Pulskom festivalu (kakve li perverzije!). Vaki je izgovorio dosta lijepih riječi na račun Ogrestine *Crvene prašine* i Sviličićeva *Da mi je biti morski pas*, dok je o *Garciji* na trenutak govorio s iznenađujućim entuzijazmom. Slušajući ga, Brlek je poluozbiljno, poluironično zapitao: »Znači, ima nade za hrvatski film?«. Na to je Vaki odmahnuo rukom, »Ma kakvi!«. To Vakijevo »ma kakvi« moglo bi se lako potkrijepiti s plahtama teorijske argumentacije, no zanimljivo je kako je ono, svakome tko je u devedesetima pogledao barem nekoliko hrvatskih filmova, toliko samorazumljivo da je argumentacija posve suvišna. Nađe se u Hrvatskoj poneki film s dobrom fotografijom, sa zanimljivim likom, solidnom režijom, duhovitim situacijama, u rijetkim slučajevim čak i sa životnim dijalogom, no sve to naći u istom filmu uistinu spada u nadrealističke fantazije. Možda bi i takva situacija još davala kakvu takvu nadu, da slična ili identična situacija, osim u produkciji, nije karakteristična i za sve ostale segmente kinematografije. U slučaju *Garcije* pada mi na pamet prikazivalaštvo. Kad američki ili europski filmski kritičar izađe s projekcije za tisak, siguran je da je vidio upravo ono što je snimljeno. Ovdje nije takav slučaj. Mnogo toga ovisi u kojoj se dvorani održava projekcija, jer u jednoj je dvorani mutan desni dio platna, u drugoj lijevi, u jednoj se ne čuju visoki tonovi, u drugoj niski, i tako unedogled. E sad, zašto ja to zapravo pripovijedam?

Garcia Dejana Šorka

Izgubljeni ideali

Zato što se u Istarskom narodnom kazalištu ne čuje Josip Genda. Zapravo čuje se on, ali ga se ništa ne razumije. Naime, projekcije za novinare na nacionalnom filmskom festivalu održavaju se u dvorani koja akustički nije prilagođena za filmske projekcije, pa se novinari nerijetko došaptavaju kako bi si međusobno razjasnili fabulu filma. Za vrijeme projekcije *Garcije* s Juricom Pavičićem u nekoliko sam navrata vodio takve apsurdističke razgovore, no bez pravog rezultata. Po završetku projekcije, bio sam uvjeren kako je film smeće, jer Šorak nije u stanju jasno ispripovijedati priču, no kad sam izašao iz dvorane, kolega Polimac, koji je imao privilegiju da film prije toga pogleda i na videokaseti, objasnio mi je da su zbivanja u filmu više-manje jasno izložena, ali se u ovoj dvorani to baš i ne razumije. Poslije mi je palo na pamet da bi upravo ovakvi uvjeti prikazivanja filmova mogli biti ključ zagonetke zašto je *Bogorodica* dobila Zlatnu arenu, no to je već jedna sasvim druga priča.

Dakle, *Garcia* je neosporno intrigantan film, centralni i naslovni lik povratnik je iz Čilea i još k tome sudionik Domovinskog rata, koji je opsjednut potragom za čovjekom koji je kao agent Udbe ubio njegova oca i ranio djeda. Garcia sumnja kako bi to mogao biti njegov očuh, za kojeg se majka udala odmah nakon očeve smrti. Igrom slučaja, sprijateljuje se, a zatim i zaljubljuje u lijepu časnu sestru, koja će ga, također, slučajno dovesti i do neočekivanog rješenja tajne iz prošlosti. Prvi dio filma u kojem pretežu akcijske situacije Šorak vodi besprijekorno i niti usporedbe s američkim filmovima ne mogu mu nauditi. Politički je intrigantnije i hrabrije postavljen od većine hrvatskih filmova u devedesetima. U kontekst izgubljenih ideala i korumpirane vlasti vrlo je dobro sjela ostvarena metafora o srcu starog rodoljuba, Garcijina djeda, koje vječno krvari. Iako su mnogi skeptično gledali na izbor tamburaškog glazbenika Dubravka Šimeka za ulogu Garcije, Šimek u ulozi šutljiva heroja hladna pogleda funkcionira besprijekorno i izraz njegova lica s platna zrači s mnogo više energije i emocija nego što je slučaj kod većine školovanih hrvatskih glumaca. Upečatljive su uloge ostvarili Vanja Drach i Ksenija Pajić, dok su u epizodama vrlo efektne likove napravili Rene Bitorajac i Goran Grgić, no tu je hvali kraj. U drugoj polovici filma, mane ipak pretežu nad vrlinama, pa skretanje iz akcijskog kriminalističkog prosedea u melodramatski bitno narušuje dramsku tenziju, tim više što zabranjena ljubav između Garcije i opatice, iako naznakom incesta tematski mnogo intrigantnija, suptilnošću izvedbe nije ni približno tako efektna kao ona između komunističkog oficira i buržujke u *Oficiru s ružom*. Šorkova naracija s protokom filmskog vremena postaje sve neurednija, a dramska struktura i njezina uvjerljivost sve krhkija. Šteta, *Garcia* je imao dobre izglede da postane pretečom hrvatskog posttuđmanovskog filma, no na kraju je sve završilo na dobro nam poznatim stazama hrvatske kinematografije devedesetih.

Doduše, uvijek ostaje mogućnost da ja nisam nešto dobro čuo. Z

Kriminal u predgrađu

Je li *Crvena prašina* Zrinka Ogreste nezasluženi gubitnik ovogodišnje Pule?

Damir Radić

Ah, kako je bio ljut, štoviše bijesan kao ris, Zrinko Ogresta kad je pulski žiri obznanio da njegovom filmu dodjeljuje Zlatne arene za najbolju režiju i scenarij, ali ne i Veliku zlatnu arenu za najbolji film. Naviknut na pobjede, Ogresta je teško podnio činjenicu da glavna nagrada odlazi filmu koji nije nagrađen ni u jednoj od triju presudnih filmskih kategorija — režije, scenarija i fotografije, no utjeha mu možda može biti da je nedvojbeni, kako se to voli reći, moralni pobjednik. Uostalom, dok ovaj tekst nastaje, njegov se film već prikazuje na venecijanskoj *Mostri*, o čemu Neven Hitrec može samo sanjati.

Crvenom prašinom Ogresta se kvalitativno nadovezuje na svoja prethodna dva filma, *Krhotine* i *Isprane*, što znači da je ostvario više-manje solidan slikopis, dok se tematski nastavlja na kritičko-socijalni angažman *Ispranih*. No *Crvena prašina* donosi i značajnu novost, u završnici vrlo istaknut žanrovski (kriminalističko-akcijski) segment, koji se čini logičnom posljedicom scenarističke suradnje s Goranom Tribusonom. Uz ovo jamačno ide očekivanje dobrog odaziva publike koji je film svakako zaslužio.

Crvena prašina pokriva vremenski raspon od anticipacijske orgije nasilja uoči neodigrane utakmice *Dinamo — Crvena zvezda* do zadnjeg ratnog razdoblja i nesputane eskalacije tajkunizma. Ambijentirana je u rubni zagrebački radnički kvart Kustošiju, i u središtu ima nekoliko likova reprezentativnih za tu sredinu. Junak (Josip Kučan) izvorno je tzv. dečko iz susjedstva (temeljno dobrodušan i moralan), no u oporoj varijanti koja može podsjetiti na likove kakve je znao tumačiti Steve McQueen. Njegov pomagač (Marko Matanović) dečko je (post)pubertetskog uzrasta, koji ujedno ima i ulogu okvirnog pripovjedača, a tu je i njegova sestra (Mirta Takač), simpatična djevojka koja pati od opasne srčane mane buduća je junakova ljubav.

Nasuprot tog trisa pozitivaca stoji primitivni beskrupulozni negativac, evidentni došljak iz Hercegovine (Slaven Knezović), sa svojom bandom.

Zakinuti glumci

U toj arhetipskoj podjeli, koja nesumnjivo ima nešto od klasičnih vesterna, najzanimljiviji su *postranični* likovi koji nemaju tako stroga određenja: onaj kojeg igra Kristijan Ugrina, (uoči rata junakov kompić i ortak u sitnošvercerskim dilovima, u ključnom trenutku prelazi u protivnički tabor profitera), te onaj policajca u izvedbi Ive Gregurevića, junakov supervizor i zaštitnik.

Profiliranje likova, mada nije lišeno značajnih mana (npr. spomenut Ugrinin lik je u drugom dijelu filma marginaliziran, Knezovićev lik izrazito je jednodimenzionalan, lik Mirte Takač trebao je dobiti više prostora), ide u red jačih karti filma, što je prije svega zasluga najjačeg aduta, vrlo dobrih (Gregurević te debitanti Takač, Matanović i Knezović) i izvrsnih (Kučan, Ugrina) glumaca, kojima je žiri pretpostavio inferiorne izvedbe iz *Bogorodice* (Mirta Takač nesumnjivo je uspješnija od Lucije Šerbedžije, a Gregurevićeva izvedba ovdje daleko je sugestivnija od one u *Bogorodici*).

Najveći je gubitnik svakako Kučan. Uostalom, njegova uloga doista jest glavna, a obje Gregurevićeve su sporedne ili je u najboljem slučaju ova u *Crvenoj prašini* druga glavna. Osobno mi se posebno svidjela i Marica Vidušić (atraktivna i nemilosrdna četnikuša iz Žižićeve *Cijene života*) u ulozi Ugrinine supruge, čije su glumačke kvalitete zaslužile više prostora za prezentaciju. Zamjetno je, kad se spominju likovi, da oni, za razliku od *Ispranih* gdje je socijala predstavljena pravilnim književnim jezikom, konačno govore prirodno i spontano, što treba zahvaliti i piscu mlađe generacije Tariku Kulenoviću, specijaliziranom za »govor ulice«, kojeg je Ogresta angažirao kao suradnika na dijalozima.

Pohvalu zaslužuju i standardno solidna Ogrestina režija te dobra fotografija Davorina Gecla, dok je Ogrestin i Tribusonov scenarij ponešto prekonstruiran, a na nekim mjestima i mehaničan (npr. ubacivanje segmenata tajkunizacije i njezinih posljedica), pa i neuvjerljiv (lakoća s kojom je junak osuđen za ubojstvo i čitav njegov ekspresni i neopozivi put u propast). Međutim u cjelini djela on ipak funkcionira, svakako pridonoseći njegovoj zanimljivosti, osobito, vjerujem, za širi krug publike.

Ostaje na kraju i zanimljivo pitanje političkog pristupa u filmu, odnosno ozbiljnost socijalnog angažmana. Ogresta je najavljivao da njegov film otvoreno progovara o socijalnim (a onda valjda i političkim jer jedno je s drugim bitno povezano) problemima i da je prvi takav film u nezavisnoj Hrvatskoj. Istina je, angažman je izravan i intenzivan, ali samo na površini. Ogrestin tajkun bivši je kriminalac (švercer na veliko) i ratni profiter, demagog koji sponzorira lokalni nogometni klub, a radnike stavlja na listu čekanja.

Pravi negativci

No Ogresti nije na kraj pameti da štihaču gurne malo dublje, tamo gdje se kriju političke krtice (ta simpatična životinja i nije zaslužila usporedbe s hrvatskim političarima), da pokaže, ili se bar upita, tko je to kriminalcima omogućio tajkunski uzlet. Razumljivo, ipak je film bitno financiran novcem koji mu je dodijelio HDZ-ov kabinet za kulturu, stoga se i nije moglo očekivati da će se *Crvena prašina* svojim angažmanom izdići iznad hrvatskih socijalno-kritičkih filmova sedamdesetih godina. A što se tiče tajkuna, nije naodmet primijetiti da je prvi put u jednom hrvatskom filmu Hercegovac prikazan kao negativac, i to ultimativan negativac (zanimljivo da ga glumi stvarni Hercegovac, tj. Mostarac Knezović), na isti stereotipan način (primitivizam, prepotentnost, bahatost) na koji neki drugi hrvatski autori prikazuju Srbe. Odraz je to već dulje prisutne tendencije po kojoj isfrustrirani Hrvati na tronu svojih vanjskih neprijatelja, koji su im krivi za sve njihove osobne i kolektivne neuspjehe i poraze, a zapravo služe kao alibi za vlastitu nesposobnost, Srbe smjenjuju Hercegovcima. I jedno i drugo, suvišno je i reći, strašno je pogrešno i ambicioznom autoru poput Ogreste, čije su pretenzije vrlo visoke, te mu takvo što nije trebalo.

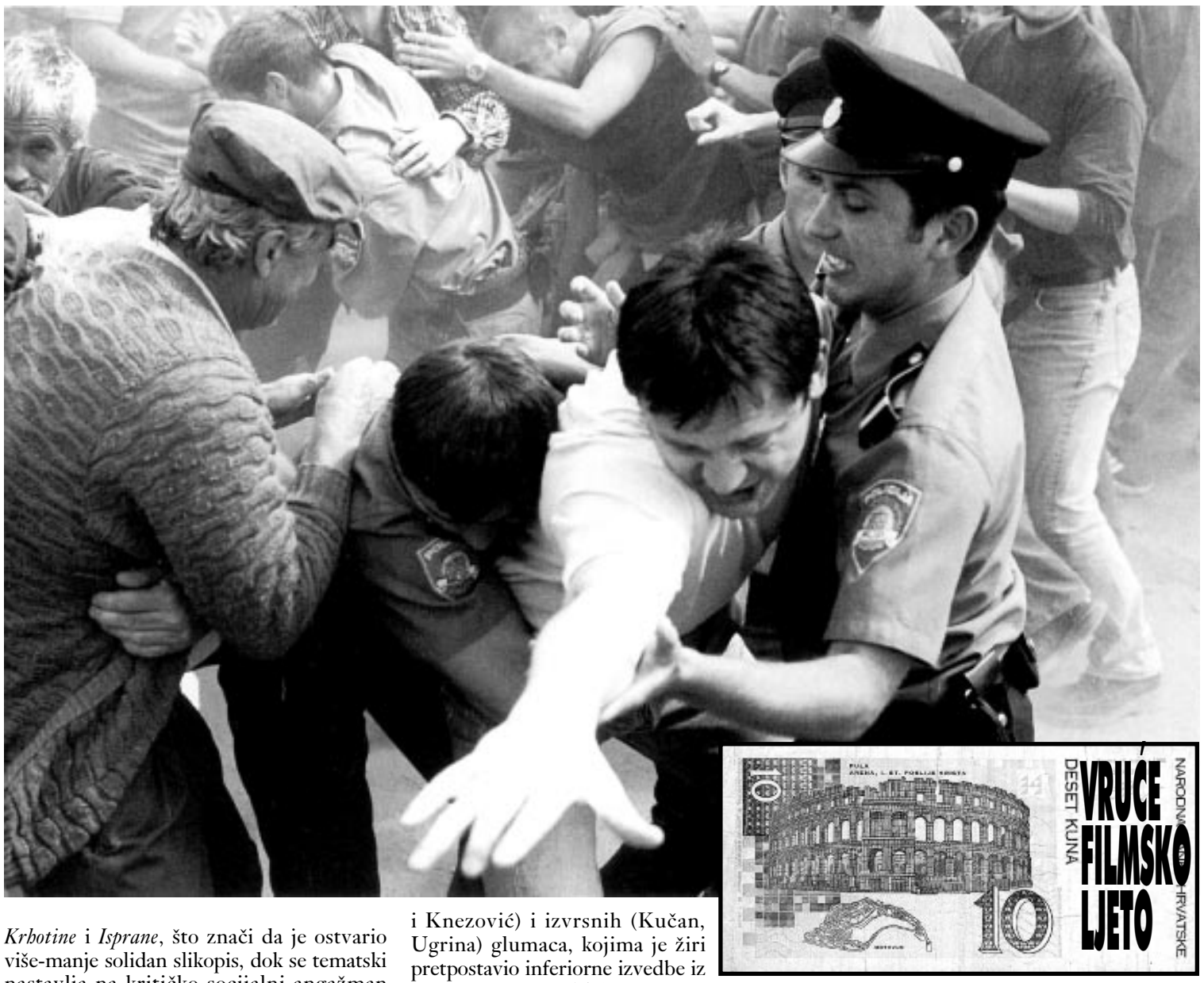

Rađanje festivala

Nastavi li Motovun ići pravcem koji su zacrtali ovogodišnji događaji možemo se samo veseliti budućim hrvatskim filmskim ljetima, a mogle bi se uskoro očekivati i sasvim respektabilne nagrade za koje će u prekrasnom istarskom gradiću konkurirati strani art-hitovi

Nikica Gilić

Poput tolikih inicijativa iz polja kulture i motovunska je filmska smotra medijima isprva postala zanimljiva zbog političkoga okružja, no kako je taj vlak napokon protutnjao pokraj zbunjenih filmoljubaca, te kako smo drugim časopisima prepustili motovunski glamour, usredotočit ćemo se na prikazane nam umjetnine. Po tom pitanju ne bi trebalo biti spora: i *hadezeovci* i *šoroševci* trebali bi se složiti kako je u Istri prikazan relevantan izbor festivalskih i *artističkih* uspješnica s raznih krajeva plavetne nam kugle zemaljske, među kojima se našao priličan broj vrijednih naslova. Drugi važan razlog zbog kojega motovunskoj smotri valja zaželjeti dug život i prerastanje u pravi međunarodni festival svakako je utjecaj na distributersko dovođenje malih filmova u kinosale.

Juha i sladoled

Kako doznajemo od umjetničkog direktora Rajka Grlića, uz američku *Sreću* Todda Solondza, Motovun se diči i pripomaganjem dolaska u kina iranske *Djece raja* Majida Majidija te brazilsko-francuskoga *Glavnog kolodvora* Waltera Sallesa Jr.; ako publika podrži ovaj alternativni izbor, ovakvih lijepih vijesti možda bude još više.

Prvi film prikazan u glavnome programu, *Juha* Akija Kaurismäkija (Finska, 1998) bio je poslovična prva lasta smotre: pravi europski, umjetnički, nezavisni, hrabri eksperimentalni pothvat snimanja crno-bijelog nijemog filma u vrijeme u kojem svijetom vladaju izrazito ne-nijemi te ne-crno-bijeli spektakli (*Titanic*, *Matrix*, *Ratovi zvijezda*, *Mumija...*). Začudan postupak obnavljanja odavno zamrlog umjetničkog jezika nijemoga filma svoje je opravdanje dobrim dijelom našao u toplo-humornom dojmu što su ga izazivale režijske, scenarističke i glumačke konvencije koje inače viđamo samo na retrospektivama Pabsta, Griffitha i ostalih nijemih majstora. No, mali se recepcijski problem pojavio u razlici u tonu između dvaju dijelova filma: ne samo zbog navikavanja na isprva urnebesne nijemofilmske konvencije, nego i zbog manjih nedosljednosti u njihovoj provedbi, završni dojam nije maksimalan. No, Juha je svejedno dala samo razloge za zadovoljstvo.

Nakon otvaranja Festivala izrazito pozitivan početni dojam malko je okrnjen: u programu dokumentaraca snimljenih preko grožnjanske Imaginarne akademije prvo je prikazan

Zlatni sladoled albanskoga redatelja Fatmira Koçija, djelo kakvo bi i najdobronamjernija selekcijska komisija teško pripustila na bilo koji festival na kojem politička korektnost te afirmacija manjina ne predstavljaju glavni kriterij. Uzgred budi rečeno, riječ je o djelu koje nenamjerno potpomaže negativne stereotipe o Albancima.

Od Brazila do Bosne

Nakon tog promašaja prikazan je toliko iščekivan Sallesov *Glavni kolodvor* (*Central do Brasil*, Brazil/Francuska, 1998) koji su neki kritičari jako nahvalili, ali se nekima ipak učinilo kako je riječ o maloj filmskoj zbrci. Odnos likova previše je kompliciran za pikaresknu strukturu, psihologija je likova pretrapava, a simbolika prejeftina za pravi psihološki film, dok za tumačenje prema kojem je alegorijski ključ dominantan (putovanje pisarice Dore, koju sjajno glumi Fernanda Montenegro, dijelom je i put k iskupljenju grijeha) jednostavno nedostaje uzvišenosti, uzvisitosti, svojstva koje se može ostvariti i bujnom retorikom i bresonovskom, pa čak i hoksovskom askezom izraza.

U drugome danu ove filmske fešte dominantan postjugoslavenski segment programa tek je dijelom popravio dojam. Dugometražni crtić *Socijalizacija bika* (Slovenija, 1998) Zvonka Čoha i Milana Erića korektno je ostvarenje, svakako bolje, recimo, od našeg *Šegrta Hlapića*, ali su zamjetne i stilska neujednačenost i manje ili više uočljive izvedbene nezgrapnosti, a ako smo prema hrvatskim filmovima uvijek strogi i principijelni, onda možemo reći da ni koncept ovdje nije razrađen, pa većih dosega nije moglo biti. Od nedostatka režijske discipline pati prilično dojmljivi francusko-bosanski *Savršeni krug* (1997) Ademira Kenovića, snimljen uz sudjelovanje Jadran-filma. Kako glavnu ulogu k tome tumači jedan od najpopularnijih naših glumaca Mustafa Nadarević, strah nas je i pomisliti zašto taj naslov odavno nije prikazan u redovnom kino programu; manjak poslovne logike, strah od antibošnjačkih osjećaja u dijelu hrvatske političke elite ili bilo koje drugo obrazloženje mogu nam samo nepotrebno podići tlak, pa se tim pitanjem nećemo dalje baviti.

Kraj svijeta

Napokon, jugoslavensko-francusko *Bure baruta* (1998) Gorana Paskaljevića, unatoč efekno postignutoj grotesknoj atmosferi, sjajnoj glumi i neupitnom humoru najviše je pozornosti izazvao okupljanjem plejade srpskih glumaca koju (je) i naša publika rado gleda(la) (Milena Dravić, Miki Manojlović, Bata Živojinović, Bata Stojković, Bogdan Diklić, Dragan Nikolić). Scenarij je naime pretjerano površan, pa je struktura šablonizirana poput najgoreg holivudskog akcijskog turbohita.

Međutim, trećega je dana ispunjeno obećanje zadano Kaurismäkijevom *Juhom*. Doduše, *Neodređeni izvještaj s kraja svijeta* (*Nejasná zpráva o konci světa*, Češka, 1998) Juraja Jakubiska stavio je na kušnju izdržljivost gledatelja (i vaš je izvjestitelj zbrisao iz dvorane prigodom izmjene rola, pa vam ne može dati pouzdan sud), a *Sva ta mala stvorenja* (*All the Little Animals*, Vel. Britanija, 1998) Jeremyja Thomasa prilično su blijedo ostvarenje. No zato je njemački film *Trči Lola trči* (Lola Rent) Toma Tykwera naelektrizirao središnji motovunski trg te nagovijestio znatne potencijale i na našem kinotržištu.

Sitni kriminalac Manny (Moritz Bleibtreu) izgubio je 100.000 maraka koje treba za dvadeset minuta isporučiti okrutnom šefu, te u panici zove djevojku Lolu (Franka Potente), kćer bogatog bankara. Ona baca slušalicu iz ruke i trči dragome u pomoć, no kriminalističko-akcijski zaplet tek je polazna točka vrlo izazovne strukture — varijacija na fabularnu liniju, s brojnim, često iznimno duhovitim diskurzivnim rukavcima. Onima koji će film tek gledati možemo skrenuti pažnju na to da se Lola u alternativnim događajnim slijedovima ne ponaša uvijek u skladu s teorijom o pukoj potencijalnosti različitih mogućnosti (ona nije morala, primjerice, pasti niz stepenice, no ako nije pala, koljena je ne mogu boljeti). Tako dok u jednoj mogućoj priči ne zna povući otponac pištolja, u drugoj to radi bez poteškoća, kao da se sjeća lekcije iz paralelnog filmskog univerzuma.

Igra sa sudbinom

Animiran dio njenog trčanja i znak je i posljedica sveopće stiliziranosti, a uvodni mudri citati i meditativne misli opravdanije su strukturom nego u većini filmova koji se njima kite. Videospotizam je k tome tek jedna od mogućih izlagačkih strategija, nipošto šminkerski trik, a sve što Lola primi od Boga (u Casinu) uzvratit će činom milosrđa (u ambulantnim kolima). Ukoliko igra sa sudbinama, pričom i svijetom može imati sretni svršetak ima ga i ovaj film, jedan od vrhunaca Festivala.

Izuzmemo li slovenski film *Carmen* Metoda Peveca (1996), koji je u svakom pogledu zalutao u Istru, sljedeći je dan održao napetost. Treći film grupe Dogma (tj. *Mifune* Sørena Kragh-Jacobsena) napokon je i na hrvatskom tlu potvrdio umjetničke potencijale najznamenitijeg filmskog pokreta zadnjih desetljeća. Doduše, dogmin zavjet čistoće problematičan je poput svakog pamfleta te manifesta, o čemu je pisao i Jurica Pavičić u 15. broju Hrvatskog filmskog ljetopisa. Snimati se, nalaže zavjet, mora na lokaciji, premda i sam izbor lokacije može biti jako retoričan, kamera mora biti ručno nošena, premda se takvim snimanjem mogu imitirati učinci tehničkih pomagala, kao što se pomoću njih može imitirati snimanje iz ruke. Film ne smije sadržavati »površnu akciju (umorstva, oružje, itd.)«, a ne spominje se površna psihologija i simbolika; žanrovski je film *dogmašima* neprihvatljiv, a *Mifune* spada u međunarodno prilično raširen žanr *nedogmaških* drama o retardiranima i osobama koje u kontaktu s njima pronađu izgubljenu ljudskost (Zemeckisov *Forrest Gump*, Van Dormaelov *Osmi dan*, Trierov *Breaking the Waves...*).

Djeca raja

No, ostavimo li po strani ovakvo cjepidlačenje, uočit ćemo kako je i dogmaški koncept umjetnički snažan poput tolikih drugih, podjednako problematičnih estetika, pa u *Mifuneu* moramo pohvaliti sjajnu režiju, u kojoj je iskazan osjećaj za mjeru i

Aki Kaurismäki, Juha

talent za emocionalnost, pa smo u Motovunu vidjeli jednu od najboljih melodrama koja nam je zadnjih godina uspjela doći pred oči. Kako bi cijela večer protekla u nježnom raspoloženju pobrinula su se iranska *Djeca raja* (*Bacheha-ye aseman*, 1997) Majida Majidija. Ova dirljiva priča o siromašnoj djeci koja od roditelja prikrivaju gubitak cipela ima nekih dramaturških i drugih mana, no skoro sve su integrirane u cjelinu šarmantnu na način filmske naive. Jednako djeluje čak i izrazito retoričan postupak usporene snimke u finalu utrke u kojoj Ali pobjeđuje, premda želi osvojiti treće mjesto kako bi osvojio cipele za sestru Zahru. U taj krug humanističkih filmova spadaju i korektni, no tek povremeno nadahnuti *Krasni ljudi* (*Beautiful People*, Vel. Britanija, 1999), priča o odnosu Britanaca i Bosanaca, no jedan od najiščekivanijih naslova Festivala *Sreća* (*Happiness*, 1998) američkoga redatelja Todda Solondza ispao je, kako se to u narodu kaže, iz sasvim drugoga filma.

Pedofili iz susjedstva

Ovoj mračnoj priči o psihijatrima, pedofilima, pedagozima, poetesama, penzionerima, domaćicama, taksistima i ostalim psihoticima i manijacima oba spola mnogi bi mogli pripisati toliko puta viđenu šminkersku alternativnost bez pokrića, no isprepletenost naizgled običnih, a zapravo bolesnih sudbina ipak se uzdiže iznad tog sklopa. Čak i kada su najjadniji te najvredniji žaljenja, oni koji ne uspijevaju na vrijeme razotkriti manijake koji ih varaju, potkradaju i siluju im djecu (primjer tih neperceptivnih likova su isprazna domaćica i njena iskompleksirana sestra) nikada ne otklizavaju u karikaturu niti prestaju biti pravi likovi. Groteska dakle nikad potpuno ne vlada prizorom, pa i najbizarniji prizor (uključujući i pedofilov razgovor sa sinom) izgleda svakodnevno. K tome su se, najblaže rečeno neglamurozna kamera i pretežito sjajni glumci (Jane Adams te Cynthija Stevenson kao spomenute sestre, Dylan Baker i Philip Seymour Hoffman kao manijaci iz susjedstva, Ben Gazzara, Elizabeth Ashley i Louise Lasser kao tužni umirovljenici) fino uigrali u svakodnevne rituale kao okvir priče, pa je jasno odakle dojam vrlo ozbiljne mimetične uciljanosti ovoga svijeta. *Sreću* bismo doista mogli nazvati naličjem obiteljskog filma, a hrvatskom distributeru, tvrtci Discovery možemo samo poželjeti što veću zaradu.

Zlatni akordi

U glazbenoj sekciji ovoga Festivala svakako valja istaknuti nizozemsko-kubanski dokumentarac *Crne suze* (*Lagrimas Negras*, 1988) Sonie Herman Dolz, film o veteranima glazbene scene koji, pretežito stariji od sedamdeset pet godina odlaze na veliku međunarodnu turneju, a u informativnome dijelu programa prikazani su Wendersov *Buena vista social club*, djelo srodne teme, te glazbeni spot (pjeva sjajni Predrag Vušović) kojim Vinko Brešan promovira svoj drugi cjelovečernji igrani film *Maršal* — priču o uskrsnuću Josipa Broza Tita te socijalističkim ritualima koji izranjaju iz pepela.

Na prvom je motovunskom okupljanju filmoljubaca velike simpatije osvojila i festivalska špica skupine mladih, ali više puta nagrađivanih autora (Dalibor Matanić, Tomislav Rukavina, Stanislav Tomić, snimatelj Mirko Pivčević), za koju je specijalne efekte izradio Tomislav Vujnović, a dodijeljene su i nagrade u kategoriji filmova snimljenih u međunarodnoj Imaginarnoj akademiji u Grožnjanu. Najboljim je filmom proglašen *Ottavio* Diane Groo i Attile Kekesija, etnografski film o istarskom izrađivaču narodnih glazbala, a nagradu za najbolju kameru dobio je Mirko Pivčević za film *Sretno* spomenutog trojca Matanić-Rukavina-Tomić. Nastavi li Motovun ići pravcem koji su zacrtali ovogodišnji događaji možemo se samo veseliti budućim hrvatskim filmskim ljetima, a mogle bi se uskoro očekivati i sasvim respektabilne nagrade za koje će u prekrasnom istarskom gradiću konkurirati strani art-hitovi. Stoga se pridružujemo pozivima državi (recimo, povjereniku za film) da obrati pažnju na Motovun i pregrize političke (možda čak i osobne) averzije prema ljudima iz organizacije. Z

razgovori

Govori: Dušan Makavejev

Filmovi s koljena na koljeno

Jednom sam imao film koji je imao tri puta više novaca nego što je bilo potrebno, ali nismo mogli sklopiti cijeli budžet, jer su s tri strane davali laboratorij i kompletnu postprodukciju. Imao sam tristo posto pokrivenu postprodukciju, ali nisam imao dovoljno novaca za druge stvari

Razgovarao Igor Tomljanović

Iako posljednjih godina nije više tako filmski aktivan kao u prethodnim desetljećima, Dušan Makavejev i dalje nosi prtljagu gurua europskog filma i kao takav privlači pažnju gdje god se pojavi. Premda smo razgovor s njim sasvim drugačije zamišljali, motovunska atmosfera kao da ga je inspirirala da se prisjeti dobrih starih vremena, pa je s užitkom prepričavao anegdote sa snimanja svojih najpoznatijih filmova.

Kad ste zadnji put bili u Hrvatskoj?

— Prošle sam godine na putu iz Slovenije u Beograd, svratio u Zagreb na dva dana i nisam imao mnogo vremena. Stigao sam tek prošetati Jelačić placom, pogledati knjižare i posjetiti rođake. Moram priznati da mi je stvarno teško percipirati dijelove bivše Jugoslavije kao neke nove male države, jer za mene je u onoj staroj Jugoslaviji svaka od tih današnjih država imala dvadeset pet milijuna stanovnika, tako da su knjige išle u velikim tiražima, filmovi su rađeni za veliko tržište... Hrvatska je tu jako specifična. Nju karakterizira ogromna potreba ne samo da bude drugačija od susjeda, nego i želja da ju se percipira kao zemlju koja uopće nije okružena svojim susjedima, već da su njeni susjedi velike sile kao Francuska, Njemačka i Engleska.

Imam i planova i ambicija, ali nemam producenta. Film ne možeš raditi sam

Nacionalna patetika

Meni je ta patetika uvijek bila malko smiješna. Primjećujem da je jedino Slovenija uspjela iz toga nekako izaći. Slovenija je stvarno pravi raj, ona je posljednjih godina dobila neki mediteranski štih. Tamo se sada sjedi na ulici po kafićima i Ljubljana je danas mnogo sličnija nekadašnjem Zagrebu i Beogradu nego što je bila prije. Jako mi je zanimljivo promatrati kako razni dijelovi bivše Jugoslavije, sada kada su postali autonomni, nadilaze činjenicu da su iz veće cjeline prešli u manju.

Kakve još promjene primjećujete?

— Teško percipiram neke promjene, osim da su dimenzije smanjene, pa se ambicije moraju nasilno smanjivati, jer nema više tih budžeta. Ti ne možeš sada sebe namjerno smanjiti, pa želiti da budeš veći nego što si bio. To je neki čudan prostorno-vremenski proces. U vrijeme kad se ovdje počelo pucati, primijetio sam kako je vrijeme počelo ići unazad, kako su ljudi počeli funkcionirati kao da rade po različitim satovima. Odjednom se nisu razumjeli jer su neki prešli u 17, a neki u 19. stoljeće. Sjećam se, recimo, one otimačine oko dubrovačke književnosti u stilu »smije li se ona nazivati srpskom?«. Naravno, to je hrvatska književnost, ali budući je Dubrovnik uvijek bio značajan dio srpske kulture, on je u Beogradu percipiran i kao dio njegove kulture, ali ne kao otimačina, nego je to i dalje taj isti fantastičan jezik, taj isti Držić... Ja sam u gimnaziji imao jednog zanimljivog profesora, nekog Dalmoša koji je bio takav zanesenjak i tako nam je recitirao te dubrovačke pjesme da je to bilo prekrasno i potpuno me zarazilo.

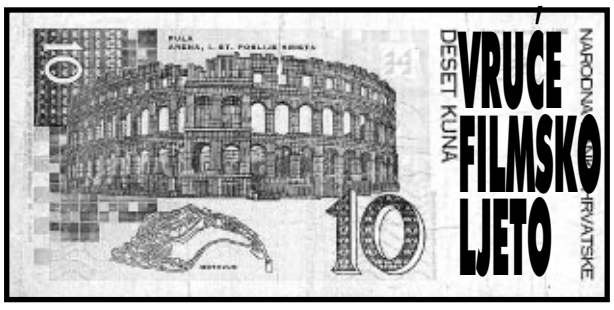

Jezično bogatstvo

Mi smo to citirali dan i noć, to je postalo dio mene i sad bih ja to odjedanput trebao izrezati iz sebe, iz svog kulturnog nasljeđa i praviti se da sam to dobio iz inozemstva.

To mi se čini posve groteskno, pogotovo kad se radi o jeziku koji ima svoju dušu. Ono što je lijepo i što ne vidim kao prošlost, već kao sadašnjost, jest mogućnost da mogu jednako uživati u *Petrici Kerempuhu* kao i u nekoj čakavštini ili nekom južnom govoru, pirotskom ili niškom. To sve spada u neko leksičko bogatstvo u kojem smo živjeli i njegovo sadašnje trančiranje i izbor da se živi u nekom užem dijelu vidim samo kao ograničavanje koje je krajnje neproduktivno.

U Jugoslaviji ne živite već dvadeset pet godina, zašto ste otišli?

— Otišao sam nakon slučaja s filmom *W. R. Misterij orga(ni)zma*, 1973. godine. Film je prikazan u Cannesu u svibnju '71, a velika povika počela je u lipnju, nakon miga iz Rusije. Film je bio jako uspješan u Cannesu i prodan je gotovo u sve zemlje prije nego što je došla zabrana. Kod nas je sve počelo s nekim režiranim pismima, recimo Bulajićev brat Stevan, koji je bio ruski čovjek, u pismu u *Oslobođenju* napisao je da je to film »u kojem gole prostitutke plešu ispred Lenjina«.

Lenjinov sveti lik

On naravno film nije vidio, činjenica je samo da je na jednoj radnoj fotografiji bila Jagoda Kaloper u Evinom kostimu, a iza nje, pored Ivice Vidovića i Milene Dravić, bio je plakat s Lenjinom koji širi ruke iznad globusa. Ja sam pazio da taj snimak ne bude u filmu jer je bio prejak. Naime, ispod toga je Milena Ivici Vidoviću pokazivala slike Hitlera okruženog ženama koje ga obožavaju, tako da je u jednom okviru bio Hitler s tim ženama, a u drugom Lenjin s globusom.

Međutim, tijekom produkcije netko je otkupio taj slajd koji je objavljen u malom pornolistu koji se zvao *Flash* i već sljedeći dan je sovjetski ataše za informiranje intervenirao u Ministarstvu. Istog dana je odlukom nekog sreskog suda zabranjen taj list zbog »vređanja svetog lika Lenjina«, dakle s frazom koja se kod nas nije često upotrebljavala, već je »sveti lik Lenjin« očigledno bio dio tog sovjetskog pisma. Za to vrijeme smo mi miksali film u Bavaria studiju i kopije su trebale izaći za nekoliko dana. Zato sam odlučio odmah napraviti tri kopije, od kojih je jedna bila za Cannes gdje je film već uvršten u program, druga internacionalna i treća za mene. Nazvao me direktor Neoplante iz Novog Sada, Sveto Udovički koji nije imao lak život poslije tog filma, već je postao šef parkinga. On me molio da film pošaljem na cenzuru u Beograd, odnosno da ne idem direktno s njim u Cannes i tako mi je zapravo dao ideju koja mi prije nije ni pala na pamet, ali sam se ipak odlučio držati reda.

Cenzor na balkonu

Zakazao je projekciju za savjet Neoplante, no prije toga sam želio pokazati film selektoru u Cannesu. On mi je rekao da ne treba, jer je već vidio neke dijelove, te da je film već uvršten u program, no ja sam insistirao, jer sam znao da će nakon projekcije u Neoplanti javiti u Cannes da kopija nije gotova, a ja sam želio da oni znaju da je film završen.

Šestoga svibnja ujutro odletio sam u Pariz, projekcija je bila u 12 sati, i na njoj je bilo petnaestak ljudi. Odmah nakon toga, u 5 sati, odletio sam u Jugoslaviju jer je za sljedeći dan bila zakazana projekcija u Novom Sadu. U tom trenutku nisam znao da je tijekom te projekcije u Neoplanti na balkonu bio sekretar gradskog komiteta kojeg nitko nije vidio i koji je poslije skočio u politbiro. To je jedno đubre od čovjeka, zove se Dušan Popović, ne znam da li je živ ili mrtav, žao mi je njegove obitelji, ali volim da se kaže da je đubre jer je đubre od čovjeka, čovjek koji je intelektualac i svjesno pravi karijeru na ovakvim glupostima. Dakle, on je odmah sazvao neke ljude i tražio da se pokrene akcija protiv filma, međutim, oni ne rade subotom i nedjeljom i dok su se oni dogovorili, ne da je film već viđen, nego je bila gotova i kopija s titlovima. I oni su sad počeli prijavljivati film kome treba i to je polako išlo prema Titu, pokušavajući se njime okoristiti kako bi napravili jaz između Vojvodine i Srbije jer je vojvođanski komitet bio dosta dogmatičan, a srpski liberalan s Markom Nikezićem, Kočom Popovićem i Latinkom Perović na čelu.

Tito me nije dirao

Film je u Cannesu izvrsno prošao, međutim u Jugoslaviji se još uvijek kuhao. Ne znam točno kad ga je Tito gledao, ali sam našao kinooperatera u Beogradu

Bračni par Bojana i Dušan Makavejev u Motovunu

Nikica Gilić

koji mi je rekao da su na projekciju s Titom i Jovankom došli Krleža i Bela, međutim nakon pet minuta, to je ono kad se pojavljuje prvi felacijo i kad se tijekom jebačine, pjeva »Kompartijo, zlato moje«, Tito je rekao »Ovo nećemo gledati« i njih su dvojica izašli. Izašle su i Bela i Jovanka, ali su se njih dvije ubrzo vratile i odgledale film do kraja. Jovanka ga je dakle vidjela i zaključila da u njemu nema ništa protiv Tita i meni se dvije godine poslije toga nije ništa dogodilo. Znao sam da će me, ako ga ne diram, Tito pustiti na miru. Mislim da je on ipak film kasnije pogledao, onako za sebe, jer je kod Rusa to bio primjer razaranja socijalističke ideje koji se predavao na Akademiji. Kad smo '90. imali retrospektivu u Rusiji, dolazili su ljudi i pitali me za detalje, kako ovo, zašto ono, i kad bih im ja krenuo objašnjavati oni bi mi odgovorili da nisu gledali film.

Znali su napamet pojedine scene, ali samo po prepričavanjima ljudi koji su ga uspjeli vidjeti na Zapadu. Filmovi su se kod njih prenosili kao narodne pjesme, s koljena na koljeno. To je bilo nevjerojatno.

Udba na djelu

Nakon toga je stigao Festival u Puli. Žiri je odgledao film i uvrstio ga u konkurenciju. Mi smo bili na putu za Pulu kad je stigla zabrana prikazivanja filma. Mnogobrojni stranci željeli su pogledati film, pa smo pokušali iznajmiti neku dvoranu za novinare, no koju god smo iznajmili u posljednji trenutak bi se dogodilo nešto nepredviđeno, nestanak struje, tehnički kvar ili tako nešto što bi spriječilo projekciju. Tad sam shvatio da netko jako dobro kontrolira sve što se događa.

Nedavno su mi objasnili da je Pula bila pod hrvatskom Udbom, ali kad god je Tito dolazio na Brijune, onda je postojao izvjesni drug Otto koji je bio nadležan za Istru i sve je bilo pod njegovom kontrolom. Kontrolirali su i granice kako nam ne bi slučajno palo na pamet napraviti projekciju u Trstu. Zanimljivo kako se ta kontrola uopće nije osjećala, ali ću vam ispričati primjer na kojem možete vidjeti koliko je bila snažna. Za pulsku Arenu je u prodaji bilo oko deset tisuća karata i ja sam jednom prilikom u direkciji Festivala pitao koliko ih uzima policija, misleći kako uzima stotinjak karata. Nastane tišina i ona mi kaže: »Mak, nećete vjerovati, tisuću karata«.

Uistinu, nisam mogao vjerovati, pa sam pitao gdje sjede, jer ako njih tisuću sjedi u prvim redovima, na što to sliči. Onda mi je objasnila sistem. Oni su uzimali karte na sljedeći način: u prvom redu mjesta 1, 10, 20, 30..., u drugom redu 5, 15, 25, 35..., treći red opet 1, 10, 20, 30..., dakle naprave mrežu i u slučaju da se nešto dogodi oni se svi mogu uhvatiti za ruke i svakog gledatelja iz neposredne blizine okružuju četiri policajca. To je sve bilo naoružano, ja nisam imao pojma da smo mi sjedili na oružju. Stvarno zvuči totalno nadrealno da sjediš u Areni i smiješ se nekoj antibirokratskoj komediji, a okružuje te tisuću naoružanih policajaca.

Usluga Miloševiću

Kakav je vaš dojam o kinematografijama koje su nastale nakon raspada Jugoslavije?

— Jako me zapanjilo koliko je Beograd vitalan, snimaju se dobri filmovi koji su nastali prilično neoštećeni. Valjda zato što je sistem gotovo nepostojeći, cijela ta gangstersko-policijska grupa se u prvom redu bavi zgrtanjem novca, pljačkanjem u svim ratovima koje su vodili i to je jedna čudna kombinacija pljačke i potpuno besmislene destrukcije. Tako su, dok su oni imali svoju zabavu, postojali veliki prostori unutrašnjih sloboda, alternativne štampe i umjetnička scena. Beograd je dosta dugo bio živ, sve do intervencije NATO-a. NATO je napravio golemu uslugu Miloševiću.

CIA ne može pomoći demokratske procese jer niti sami nisu instrument demokracije. Njima je bilo lako ratovati u Koreji, Vijetnamu, Iraku gdje spale sve što se miče, jer tamo nema bijelog čovjeka. Ali kad su došli u zemlju bijelaca, nisu se snašli i počeli su raditi štetu. Oni nisu razumjeli ovdašnji mentalitet, a Milošević je to iskoristio i odmah je, još za vrijeme dugih pregovora s Holbrookom, donio zakon po kojem na Univerzitetu dekan može otpustiti koga god želi što je zapravo pseudozakon, a opozicija je toliko slaba da na to pristaje umjesto da razobliči te diktatorske, policijske uredbe. Ista je stvar napravljena i sa zakonom o tisku u kojem su predviđene ogromne novčane kazne za uvredu ili klevetu. Zatim su počeli i ubijati novinare, a ljudi su se prestali čuditi. Sada je tamo jeziva situacija, nema niti novaca, niti prostora slobode kakvih je donedavno ipak bilo.

U devedesetima ste malo snimali, a više predavali film na fakultetima. Koji je razlog tome?

— 1994. sam snimio film *Rupa u duši* za BBC, a kasnije sam radio još neke manje programe, za Channel 4 sam radio polusatnu emisiju *Opinions*. Tražio sam da mi dopuste da koristim odlomke iz drugih filmova. Ubacio sam dio iz filma *Ljudi mačke* kad se govori o Srbima koji se pretvaraju u divlje zvijeri, iako je to potpuno izmišljena legenda koje kod nas nikad nije bilo.

Stvarno zvuči totalno nadrealno da sjediš u Areni i smiješ se nekoj antibirokratskoj komediji, a okružuje te tisuću naoružanih policajaca

Filmski prostor

Na to sam dodao odlomak iz istog filma kad jedan lik kaže »Moramo ti naći psihijatra«, a drugi odgovara »Dajte mi, dajte mi najboljeg« i tu sam na rez umontirao Karadžića kad telefonira s Pala i Limonova koji puca na Sarajevo.

Ubacio sam tu i one hrvatske franjevce koji su osnovali rock grupu, pa pjesmu *Hrvatine*, antiratne crtiće... To je dakle vrlo zgodna kombinacija raznih stvari s kojom sam, mislim, uspio objasniti što se tu zapravo događalo. Radio sam još par malih stvari za televiziju, a onda sam krenuo predavati jer je to ipak ozbiljniji posao. Predavao sam na Harvardu od 1994. do 1997. i to je bilo sjajno. Ipak, pored toga sam napravio i nekoliko cjelovečernjih dokumentaraca.

Imate li planova za igrani film?

— Imam i planova i ambicija, ali nemam producenta. Film ne možeš raditi sam. Pitanje je kako locirati početak filma, ja uvijek počinjem od ideje, od vizualnih stvari koje želim imati u filmu. Međutim moj filmski prostor se razbio, ne znam, možda je taj prvi impuls ostao na prostoru bivše Juge. Ne bi mi smetalo da mi netko kaže »Hajde da snimimo film o San Franciscu«. Počeo bih otuda i vjerojatno završio tko zna gdje, ali moj se rad ne bazira na scenariju koji se zatim pretvara u film, pa imamo velike poteškoće. Ja sam u stanju sad napraviti popis glumaca i od njega početi raditi priču, ali one se kod mene mijenjaju još dok radim. Moj prvi film bio je *Borski rudnik*. Otišli smo tamo, našli dvjesto priča i od njih izabrali priču o ubojstvu frizerke u frizerskom salonu u borskom rudniku i na to se naslonilo sve ostalo.

O svom susretu s Krležom

Sa svojim kolegom, dokumentaristom Dragoslavom Lazićem, 1961. godine napravio sam one prve drske filmove koji su bili prave preteče *crnog filma*, od kojih su neki bili i zabranjivani. Lazić je spremao *Golgotu* i dopisivao se s Krležom. Jednog dana mi je rekao da je Krleža u Beogradu i da će pogledati njegov film, pa me pozvao da im se pridružim. Zapravo me zvao da mu čuvam strah, a ja sam naravno pristao. To je bila fantastična prilika. Bili smo u maloj sali u Jugoslavija filmu i sad dolazi Krleža, zanimljiv već kao pojava, kao jedna velika buhtla, i sjeda u prvi red, Lazić u drugi da mu eventualno nešto objasni, a ja u treći. Film se odvrtio, trajao je nekih 10-15 minuta i kad je završila projekcija Lazić je nestrpljivo čekao Krležinu reakciju jer je film već bio zabranjen i nadao se da će mu on nešto pomoći. Krleža se polako digne i ode prema platnu, ja se dignem i kao slučajno se prošetam sa strane, pogledam prema njemu i zapazim da on briše suze.

Nakon nekoliko sekundi se pribrao, okrenuo i rekao: »Pa bogati Laziću, kako si pokazao tog jadnog našeg srpskog seljaka! Pa na šta to liči?! Pa naravno da su te zabranili!« On kao jedan stari oportunist nije imao problema sa zabranama. Umjesto da kaže »pa naravno to treba prikazati«, on kaže »pa naravno da su te zabranili«. Lazić je malo pokisnuo, ali je to bilo prijateljski i bilo je vjerojatno da će on ipak pokušati pomoći. Nakon toga smo otišli u *Majestic* na kavu, malo smo pričali i ja sam jedva čekao trenutak da ubacim nešto o *Antibarbarusu* koji je nama bio pojam. Konačno sam ga upitao kako to da ni nakon toliko godina nema novog izdanja *Antibarbarusa*, a on mi je rekao »Pa, eto vidite, ne da mi se taj *Antibarbarus* objaviti«. Upotrebio je tu neodređenu formulaciju »ne da mi se«. Tko to ne da? Komu se ne da?

Shvatio sam da to može biti samo jedan čovjek koji ne da, taj njegov prijatelj koji ga čuva, ali koji je rekao »Pusti to«. Tom prilikom nam je ispričao svoj prvi utisak o Beogradu. Mislim da je to bilo 1912. godine. Opisujući kako je Beograd tada izgledao spomenuo je i kako je naišao na jednog prodavača novina koji je vikao »Ufaćena dva dupedavca kod Balkana! Ufaćena dva dupedavca kod Balkana«. E sad, vi to ne možete napisati onako kako je to Krleža izgovorio, ali ti akcenti, neki južnjački, niški ili pirotski bili su fantastični. On je imao fantastičan osjećaj za muziku, u jeziku i tada sam prvi put shvatio da on ne samo da izvrsno poznaje sve varijacije hrvatskog jezika, već je jednako dobro poznavao i srpski jezik i srpsku kulturu. I kad je spominjao svoj posjet beogradskom groblju, ja sam spomenuo kako je na njemu pokopan veliki srpski socijalist Svetozar Marković i kako zamjeram Laziću što to nije stavio u film, a Krleža kaže »Jao, nemojte molim vas, još bi samo to trebalo«. Nas je zapanjilo da čovjek koji je za nas bio pojam nekog ledolomca, ovako reagira i to nam je bila dobra lekcija da nije sve onako kako se čini.

Koža s prsta

Kad sam radio drugi film, imao sam onaj problem da drugi film mora biti bolji od prvoga. Nisam znao što ću, pa sam otišao u policiju i zamolio ih da mi ispričaju njihove najzanimljivije slučajeve. Oni su mi ispričali nekoliko slučajeva, među kojima i jedan o davljenju u irskom bunaru u kojem se dječak na ekskurziji udavio. Došli su vatrogasci, spustili se i našli leš žene. Nakon toga su našli i dječaka, ali se ispostavilo da je ta žena bila u bunaru tri mjeseca, i šest mjeseci nisu mogli otkriti njezin identitet. Tada sam prvi put vidio kako uzimaju otiske prstiju s leša. Odrežu kožu i ona sklizne s prsta, onda policajac stavi tu kožu pokojnika na svoj prst i otiskuje.

To još nigdje nisam vidio, ni u stotinama američkih kriminalističkih filmova i žao mi je što to nisam stavio u svoj film. Strukturu filma dobio sam tek u montaži, te dvije paralelne priče o razotkrivanju identiteta leša i ljubavnu priču kako se ta žena iz ljubavnice pretvara u pokojnicu. Kad smo u montaži otkrili mogućnosti ispreplitanja tih dviju priča i korištenja *flesh forwarda* to je postala fantastična avantura i tada nisam bio niti svjestan da još nitko to nije tako radio. To je nama naprosto bio najbolji način da izložimo priču. Mala inspiracija bio je jedan engleski film koji se zove *U četiri ujutro*. Poslije je netko pisao da je moj film utjecao na montažu *Golih u sedlu* i na *I konje ubijaju, zar ne?*. To mi se jako dopalo, ali ne vjerujem da je to točno.

Koliko vam upravo takav način kreiranja filmova stvara problema prilikom pronalaženja producenata i financijera?

— To stvara užasne probleme. Način na koji ja radim u kinoklubu bio je normalan, ali u profesionalnoj produkciji teško prolazi. Ja sam u kinoteci vidio filmove koji su tolerantni prema tome i ne mislim da sam ja izmislio takav način rada.

Gutači vatre

Mogućnost korištenja odlomaka iz drugog filma vidio sam u filmu Kennetha Angera *Scorpio Rising* u kojem je koristio odlomke iz *Deset zapovijedi*, razne sam stvari vidio kod Buñuela u *Zlatnom dobu* i *Andaluzijskom psu* i u mnogim drugim filmovima.

Ja bih vjerojatno ušao u to samodiscipliniranje i utjerivanje samog sebe u kontinuiranu priču kad bi netko rekao »evo tu su pare i tog datuma počinje snimanje«, ali da to radim sam, nije mi zanimljivo. Kad jednom napišem čvrst scenarij, više mi nije zanimljivo od njega raditi film. Sve je već gotovo. Kad sam radio *Nevinost bez zaštite*, nisam ga radio kao svoj treći film, nego kao 2 B film, jer su mi nakon uspjeha *Ljubavnog slučaja* svi rekli »Dobro, drugi ti je film bio bolji od prvoga, ali treći nema šanse. Sad ćeš sve uprskati«.

Mislim da je suvremeni film razbijen na mnogo individualnosti, ali više nema nekih velikih pokreta

Dali smo oglas i dobili tisuće pisama, javili su se gutači vatre, ljudi koji glavom udaraju loptu tisuću puta, razni tetovirani tipovi, javio nam se čak i vojnik koji zašiva dugme na vlastitu kožu. Bilo je nevjerojatnih stvari, bezbroj oriđinala, ali ništa stvarno zanimljivo. I onda sam odlučio potražiti Aleksića. Želio sam pogledati njegov film koji su oni sakrili, jer su ga snimili za vrijeme rata i mogli su biti optuženi kao suradnici okupatora. Prošlo je dvadeset šest godina od filma i oni su ga i dalje držali skrivenog, jer su se posvađali producent, koji je bio vlasnik neke garaže, i Aleksić koji je u to vrijeme bio akrobat u penziji, ali i dalje s velikim snovima. Našao sam ih obojicu i otkrio da je pet rola filma kod jednoga, a pet kod drugoga, tako da sam se morao dogovoriti s obojicom i obećati im avans ako upotrijebimo neki odlomak.

Srpski Godard

Sjeli smo gledati film i mene je očarao cijeli film koji je stvarno jedinstven primjer pop-arta.

Fenomenalno je da je on priču filma napravio oko svojih dokumentarnih snimaka koji se u film ubacuju na rez, kao kod Godarda. Dakle, nije koristio pretapanja i zatamnjenja što je u ono vrijeme bilo normalno, nego je radio nešto što je tek kasnije koristio *novi val*. Odlučio sam citirati cijeli film koji je trajao otprilike sat i dvadeset, ali su mnogi kadrovi bili beskrajno dugi. Nisam izrezao niti jedan kadar, svi su uključeni u moj film, ali su skraćeni. Kad sam otišao kod Aleksića on mi je pokazivao svoje stare slike, ispričao mi je kako je počeo, bio je kovač, pravio je brave, ključeve, rolete, ukrase... i mene je to podsjetilo na Tita. On je kao i Tito bio metalski radnik, bio je sav kockast, premazan svim mastima, a pravio se naivan, divno govori, a vidiš da već računa kako će te obariti za nešto. Shvatio sam da imam dobru metaforu koju neću nikom živom povjeriti. Odlučio sam raditi intervju s njim, ali i pogledati materijale iz tog vremena u kinoteci.

Snimatelj koji je radio za Nijemce koristio je dozvolu kako bi istovremeno snimao i Aleksićev film, to je dakle bio ilegalni, cr-

noburzijanski film. U kinoteci smo našli njegove žurnale, Beograd iz tog vremena i čak smo našli neke kadrove snimljene istog dana, recimo snimatelj je snimao njemačku vojnu muziku na Terazijama, a zatim Aleksića kako trči po krovu hotela Balkan. Ja sam to ponovo spojio u filmu. Onda su mi pričali o nekom njemačkom propagandnom animiranom filmu i ja sam ga našao i stavio u film. I mnogo sličnih stvari. Tako sam dobio i priču o okupaciji i mislim da sam kroz nju prvi pokazao kako ona i nije bila neka herojska bitka, nego su se ljudi muvali, snalazili, namigivali na sve strane. Inače, miks filma bio je završen onog dana kada je u Beogradu bio spaljen onaj vatrogasni auto čime je započela pobuna '68. Tako sam ja praktično pola dana radio montažu negativa i špicu, a pola dana provodio sa studentima na barikadama.

Pričom na koncept

Tako je taj 2 B film dobio nagradu za režiju u Berlinu, nagradu kritike, Grand Prix u Chicagu. Zatim je stigao u Pulu već s međunarodnom imprimaturom, inače bi vjerojatno lošije prošao. Na kraju sam dobio Arenu i nagradu grada Beograda.

Jeste li i kasnije filmove radili na sličan način?

— Uglavnom. Tako je nastao i *W. R. Misterij orga(ni)zma*, imao sam temu, imao sam dokumentarni materijal i na kraju sam dodao priču. Ja sam uvijek imao vrlo jak koncept, ali kad pravim priču ja taj koncept zaboravljam i idem u priču da vidim što mi ona nudi. Tako onda na kraju ispadne obrnuto, pa se čini kao da je priča otpočetka bila tu, a da je sve ostalo izraslo iz nje. To je poznato u kolažu, u slikarstvu i u arhitekturi. Recimo za *Montenegro* bio je dogovor s producentom sljedeći: on je rekao da mu treba erotska komedija, ali ne previše erotska i malo crna. Ja sam rekao »u redu«. Da bi film bio na engleskom, glavna junakinja će biti Amerikanka. Sve se događa u Stockholmu, njemu je bilo lakše da snimamo u Stockholmu i film se prosto sam napravio iz zajedničkog, producentovog i mog, šetanja po Stockholmu.

On je želio film o našim restoranima u Stockholmu koje gotovo sve drže Bosanci. Tu sam saznao milijun stvari o tome kako oni *posluju* i što rade. U Stockholmu je bio restoran koji se zvao *Montenegro*, a poslije filma su otvorena još dva *Montenegro* restorana. U tom sam filmu najviše otišao prema klasičnoj fabulaciji, ali smo tijekom snimanja jako puno improvizirali. Ja obično napišem takav tekst da kad mi nešto ne treba, to mogu za vrijeme snimanja izbaciti. Film *Coca-Cola Kid* sniman je prema gotovom scenariju i kad god sam imao neke bolje ideje, producent mi je zabranio da išta mijenjam. *Gorila se kupa* bio je komercijaliziran, ali nije bio dovoljno prodoran.

Marulić na Internetu

Od tada su mnogi producenti pomrli, recimo Anatole Dauman koji je želio sa mnom raditi, zatim Buñuelov producent Serge Silberman... Dosta ljudi je pomrlo ovih godina, mislim da je polovica njih stradala od užasa i stresa. Sad ne znam gdje su ti novi producenti, a nemam neke strasti da zivkam okolo.

Koliko uopće pratite suvremeni europski film i nalazite li nešto što vas u njemu zanima?

— Mislim da je suvremeni film razbijen na mnogo individualnosti, ali više nema nekih velikih pokreta. Ova Dogma mi je dosta zanimljiva. Zatim, svi su vrlo slični, čak i kad dolaze iz vrlo različitih zemalja, što znači da svi skupa postajemo jedan svijet. Ja mislim da je to zbog kompjutora. Sam se začudim kako, kad provedem dva sata za kompjutorom, imam pregled nad cijelim svijetom. Gledam nešto u Japanu, onda odem do neke latinskoameričke države, pa nabasam na različite informacije. Recimo, nedavno sam na Internetu čitao jednu povijest psihologije od Grka naovamo koju je napisao neki latinoamerikanac i u njoj sam otkrio da je riječ psihologija izmislio Marko Marulić. Moram priznati da nikad prije nisam čuo za to.

Koristite li se Internetom za smišljanje filmova?

— Često. Nedavno sam nešto radio o Jeruzalemu, imao sam neku priču i na Internetu sam našao gomilu zanimljivih stvari, jer je Jeruzalem prepun kršćanskih i arapskih legendi i iskopirao sam 20-ak siteova s raznim podacima. Onda to stavim zajedno, pa se iz tog rađa neka ideja. Imam pet-šest takvih fascikala u kojima neki filmovi polako rastu, kao kad imaš vrt. Sad kad se pojavi producent, onda je pitanje s čim ćeš ga oduševiti i kako ćeš mu ispričati priču.

Kakva su vaša iskustva sa zavođenjem producenata?

— Neki put upali, nekad ne, jer sad su svi usamljeni lovci. Sad više nije samo štos u tome da nađeš producenta, nego ga moraš tetošiti, ohrabrivati, voditi. Gledam, na primjer, koliko je Rajko (Grlić op. a.) proveo na svojoj *Žirafi* i na kraju odustao i sad radi drugi film. Ili kako je Šiki (Slobodan Šijan op. a.) prošao cijeli svijet s dobrim scenarijem; ne znam gdje nije bio.

O Titu i Jugoslaviji

To je bio jedan čudan korporativni sistem. Tito je imao nevjerojatnu sposobnost da na istom mjestu okupi i najgore dogmatičare i najliberalnije ljude, jer je uvijek davao jednima da oslobađaju, drugima da čuvaju itd. Kako je tko doputovao, on je imao spremnog čovjeka koji će s njima razgovarati. Bili to Kinezi, Burmanci ili neki crnci. Kad dođe netko iz arapskih zemalja on je uvijek za njih imao spremnog nekog Dževada, ako je trebalo namigivati papi, onda se našao netko iz Hrvatske ili Slovenije, ako je trebalo podilaziti Brežnjevu i za to je postojao pravi čovjek itd.

Može se reći da su te eks jugoslavenske nacije bile upotrebljavane i ljudi su dobrovoljno pristajali na to. Ta je zemlja igrala na sve karte. Ona je znala biti šarmantna, a ja sam to tumačio nekim mediteranskim šarmom i vještinom da se sa svakim bude dobar kao dobar trgovac koji svakoj mušteriji kaže »Dobar dan, sluga pokoran« i proda sve što može prodati. Taj Tito je uistinu bio jedan nježan diktator kako ga je prozvao George Mikes.

Dalmacija u Stockholmu

Svuda obećavaju kako će dati jedan dio sredstava, ali uvijek nešto fali. Onda netko kaže da će dati laboratorij, ali ti to ne koristi jer ti je laboratorij već netko dao.

Jednom sam imao film koji je imao tri puta više novaca nego što je bilo potrebno, ali nismo mogli sklopiti cijeli budžet, jer su s tri strane davali laboratorij i kompletnu postprodukciju. Imao sam tristo posto pokrivenu postprodukciju, ali nisam imao dovoljno novaca za druge stvari. Jednom sam u projektu imao Croatia film s velikim sredstvima, Švođane, Francuze i Amerikance. Svi smo se našli u New Yorku i u jednom trenutku imao sam ljude s inkompatibilnim ponudama. Dvojica su htjeli da postprodukcija bude kod njih i onda krene razgovor u stilu »dobro, ovdje će biti postprodukcija, a kod nas snimanje« i na kraju se dogovoriš da snimiš Jadransko more u studiju u Stockholmu.

Vidim da je Jeremy Thomas jedan dio svog filma *Sva ta mala stvorenja* snimao na Manu, malenom otoku između Irske i Engleske koji ima svoju autonomiju i svoj fond za film. To je inače jedan vrlo slikovit otok i ja sam ga pitao što je tamo snimao, a on mi je odgovorio da je snimio londonski *office* i sve londonske interijere. Oni su dali lovu i uposlili svoje tapetare, stolare i druge scenske radnike. Recimo, ako imaš Hamburg na filmu, hamburško gradsko vijeće ti daje 150% love na ono što tamo snimiš. Tako je Paskaljević snimio *Tuđu Ameriku*. On je kompletni Brooklyn snimao u studiju u Hamburgu. To je dobar *deal*, ali ti moraš izmisliti što ćeš tamo snimati da bi dobio novce, pa se zatekneš kako prenosiš Afriku u Hamburg. Prema tome, to je potpuno kretenski kako se filmovi danas snimaju.

Jeste li razmišljali o snimanju filma u Beogradu ili nekom drugom dijelu eks Jugoslavije?

— Beograd je težak, Novi Sad bi bio lakši grad. U Beogradu se skupilo previše negativne energije, nesreće. Ljudi su izgubljeni, teško je napraviti neko veselje. U Beogradu su sve neki novi producenti, bivši videopirati koji su postali gazde. Ljudi više nemaju novaca da plate taksi, niti kavu. Beograd je gotovo nemoguć. Iako, može se snimati gotovo svuda kad jednom nađeš glumce i priču, treba se samo dogoditi neki klik,

Umjesto klika dogodila nam se gospođa Makavejev i odvela Maka koji je već kasnio na zakazani ručak, pa je ovaj intervju u kojem je predviđeno još dosta pitanja neočekivano, ali znakovito, umjesto točkom završen zarezom. Z

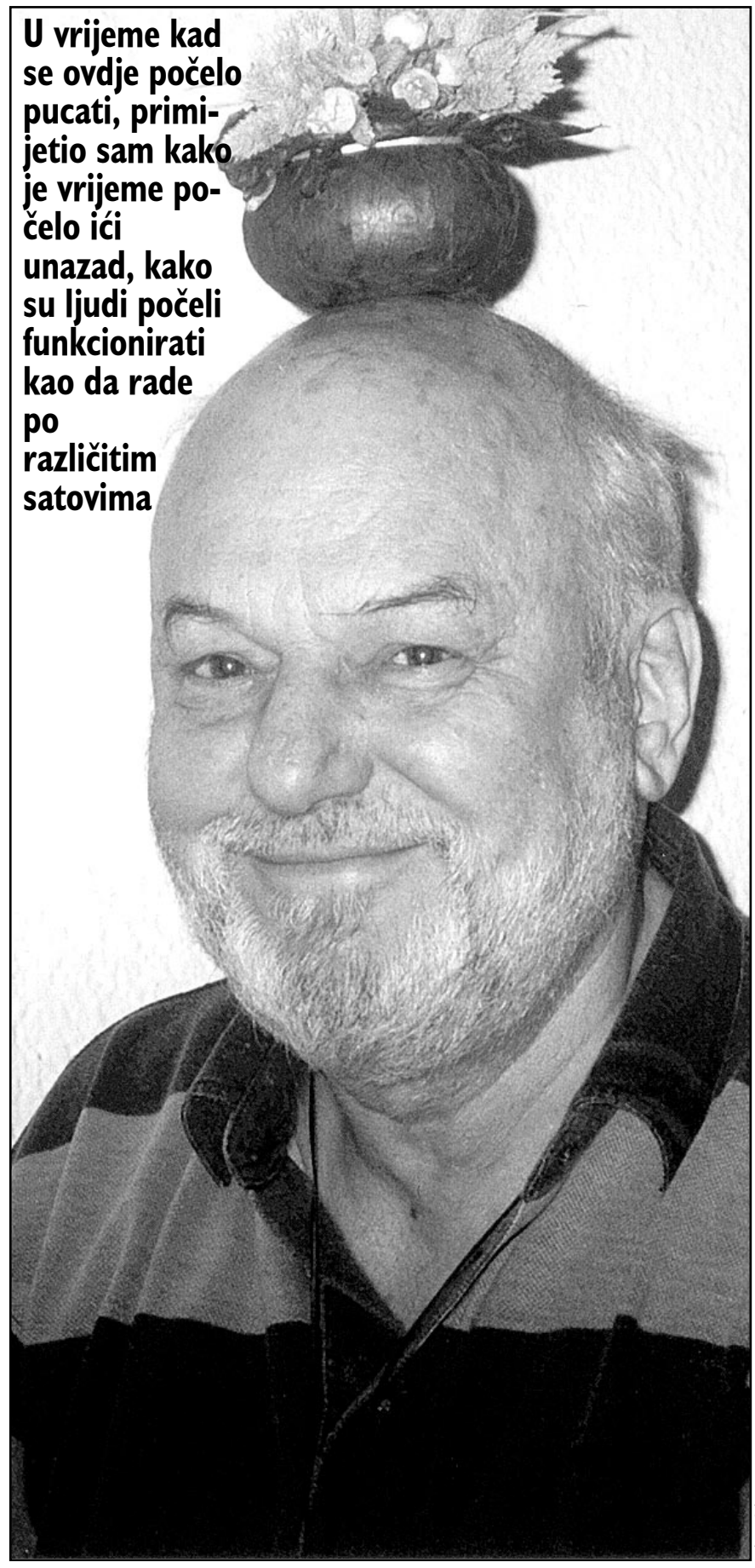
U vrijeme kad se ovdje počelo pucati, primijetio sam kako je vrijeme počelo ići unazad, kako su ljudi počeli funkcionirati kao da rade po različitim satovima

Nikica Gilić

film

Video

Strah od *Psiha*

Povodom hrvatskog videoizdanja jednog od najpopularnijih Hitchcockovih filmova (distributer VTI) naša suradnica se podvrgla opasnom testu

Diana Nenadić

Postoji li još nešto što posljednjih četrdeset godina nije rečeno ili napisano o Hitchcockovu *Psihu*? Zacijelo ne. Filmofili znaju napamet svaki kadar slavne tuš-scene, redatelji su je obilato citirali reciklirajući čak i prateću partituru, dok su kritičari i teoretičari izvrnuli naglavce Hitchov film pretresajući u tančine svaki komadić vrpce, upisujući u gotovo svaki i najmanji motiv nova tumačenja, sukladno

prevladavajućoj modi neke teorijske discipline. Obični gledatelji, filmski praktičari i teoretičari, bili oni bazinovci, levi-straussovci, barthesovci ili lacanovci, uglavnom su radili isto. Hitchcockov je film podvrgnut različitim tehnikama segmentacije kako bi se dokazalo redateljevo majstorstvo manipulacije, redateljska i intelektualna pronicavost ili kako bi se primjerom *Psiha* potvrdile teorijske »predrasude« analitičara.

Dakako, kao i mnogi drugi hičkokoljupci, svoj vlastiti primjerak *Psiha* iz kućne videoteke često sam pregledavala na preskoke, podliježući tako izazovu fragmentacije. Katkad bih ga gledala i u kontinuitetu, no, samo do posljednje scene. Videorekorder bi se zaustavio i tek tada bi nastupila nelagoda, strah, koji bi potpuno potisnuo želju za »analitičkim« komadanjem.

Jeza zbog posljednjeg susreta s podvojenim psihotikom Normanom Batesom kojim je sad posve ovladala druga osoba/majka, a k tome i jeza od njenog unutarnjeg glasa što, zarobivši tijelo lika koji je kroz rupu u zidu promatrao svoju buduću žrtvu, sada kalkulira kako će se ponašati pred vlastitim promatračima.

Psihotest

Strah od Batesa istog se trena pretvorio u strah od glumca Anthonyja Perkinsa: omotan pokrivačem i naslonjen na bijeli zid, kameri što mu se agresivno ispitivački približila sa strane, uputio je izravno onaj podmukli pogled »odozdo« od kojega se lede žile. Učinak je, barem meni kada sam prvi put kao dijete gledala Hitchcockov film, bio stravičan. Bates i Perkins, do tada promatrani s distancom, kao da su postali jedna osoba koja je prijetećim pogledom u kameru prekoračila prag »fikcije«, ne želeći uopće komunicirati s psihijatrima, već izravno s gledateljem, pridržati mu zrcalo i uvjeriti ga da gleda samoga sebe ili onakva kakav bi mogao biti. Pogled Anthonyja Perkinsa postao je jeziviji od zamaha noža Normana Batesa čija je horor-oštrica u bezbrojnim citatnim i parodijskim replikama izgubila prvobitnu ubojitost.

Pojava hrvatskog videoizdanja i uporno insistiranje urednika kojemu se moj strah od Anthonyja Perkinsa učinio »zanimljivim« povodom za crticu o *Psihu*, prisili su me da ga konačno u cjelini pogledam. Bio je to istodobno osobni psihotest i provjera Hitchcockova *Psiha*. Kako ću sada reagirati na zazornu scenu i hoće li Hitchcockov *Psiho* izdržati test vremena tijekom kojega su u njega upisivali sve i svašta? Strah se nije izgubio, što potvrđuje da Hitch i dalje itekako djeluje. Dakako, potpuno je jasno da je posljednja scena tek zbirna scena u kojoj se sažimaju sve nelagode što ih je redatelj prepletom različitim motiva, redateljskih postupaka i montažom utjerao u promatrača. Možda su točna sva ona različita tumačenja o psihozi i neurozi, o nožu kao zamjeni za falus, o *Psihu* kao institucionalizaciji ženske seksualnosti ili kao filmu čiji su motivi i stilski elementi prikriveni simboli procesa stvaranja i gledanja filma. No, moj današnji strah od Normana Batesa, Anthonyja Perkinsa i *Psiha* čini mi se istinitijim.

Kino

Krv bez pokrića

Rodriguez je koliko-toliko dojmljiv u onim scenama koje njega zanimaju — to su u kojima potoci krvi *pulpistički* cure ekranom, a takvih je scena u *Dosjeu alien* premalo

Ivan Žaknić

***Dosje alien* (*The Faculty*, 1998); redatelj: Robert Rodriguez. Uloge: Jordana Brewster, Josh Hartnett, Elijah Wood, Pipen Laurie, Selma Hayek. Distributer: UCD.**

Istinu govoreći, potpisniku ovih redaka nikad neće biti sasvim jasno zašto se introvertiranom gospodičiću Quentinu Tarantinu svidjela jedna takva jednostavna osobnost kakva je Meksikanac Robert Rodriguez. Možemo ustvrditi da se Quentina, u njegovu brbljivopozerskom isticanju filmskoga *trasha* i *pulpa* kao nečega *superfuckingcool*, dojmio Rodriguezov *El Mariachi*, snimljen za par tisuća dolara, ali objektivno Tarantino i Rodriguez dva su filmska svijeta. Nakon *El Mariachija*, uslijedio je njegov svojevrsni *remake El Desperado*, u kojem će nam Quentin glavom i bradom podariti jedan vic, a drugo će prepustiti Rodriguezovim redateljskim vratolomijama. *Od sumraka do zore* u svom je prvom dijelu tipična tarantinovsko-karikaturalna brbljaonica da bi ga u drugoj polovici Rodriguez odveo u krvavu klaonicu *trash*-horora.

Oprezno s trashom

Tako ispada da su Tarantino i Rodriguez ravnopravno funkcionirali jedino u, inače lošem, omnibusu *Četiri sobe* dok se njihova istinabog zabavna suradnja, odvijala pod dominantnom Quentinovom parolom: *Samo ti, moj Roberto, snimaj svoje smeće, ja ću i dalje brbljati i biti pametan, a inače je* trash *nešto genijalno*. Kvaka je, dakle, u tome što mr. Tarantino možda i voli slikopisni *trash*, ali samo do onih granica koje njemu odgovaraju.

To će razvidno iskazati u sjajnoj i zreloj *Foxi Brown* gdje mu *blackplotation* podloga

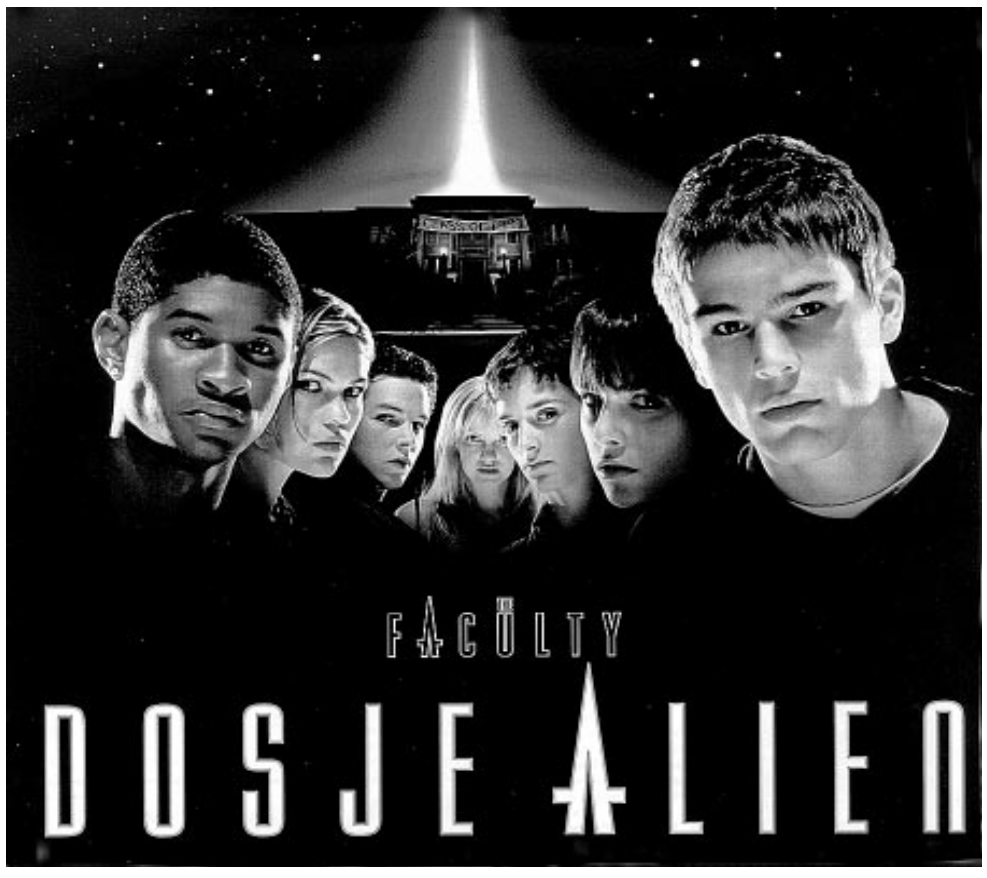

sedamdesetih služi za jednu istančanu krimi i nimalo bezazlenu ljubavnu priču. Kod Rodrigueza su, pak, stvari znatno prozaičnije: njemu *trash* podloga ne služi ničemu, odnosno *trash* je tu sam sebi svrha. Ne želimo ovdje reći kako je Quentin, eto, pametniji od Roberta — riječ je o drukčijem sagledavanju filmskog svijeta. Tako je Rodriguezu snimanje filma luda zabava, a Tarantino će se živčano obrecati na cijelu ekipu. Ili, okrenemo li misaoni tok na stranu Tarantina — može biti da Quentin puno više cijeni svoj dugogodišnji staž s one strane pulta u videotekama, nego što Robert cijeni podvrgavanje svojega tijela eksperimentima da bi zaradio novac za *El Mariachija*.

Najparadoksalnije je od svega što nam cijeli ovaj podugački uvod služi da bismo opisali što se Rodriguezu dogodilo kada se odlučio malo fizički odmaknuti od Tarantina i snimiti svoj najlošiji film do sada — *Dosje alien*. U tom je filmu Rodriguez uletio u biznis s još jednim *wunderkindom* celuloidnih devedesetih — scenaristom Kevinom Williamsonom, čovjekom najzaslužnijim za pomodnu afirmaciju podžanra *tinejdžerskoga filma strave* (dotični je potpisao predloške za *Vrisak 2*, *Znam što si radila prošlog ljeta* i *Znam što si radila i ovog ljeta*). Pritom je riječ biznis (p)ostala ključna jer želim vjerovati kako se Rodriguez prihvatio ovoga posla u prvom redu zbog zarade. Sve ostalo je niz nesporazuma na relaciji redatelj-scenarist čije kronološke pojedinosti nisu toliko bitne što je na koncu urodilo i jednim globalnim nesporazumom, a to je cjelokupni izgled filma, to je *Dosje alien*.

Scenarističke podvale

Priča inkriminiranoga filma uistinu zaziva maštovite *trash* pripovijesti s ruba pameti. Skupina srednjoškolaca spoznaje da su njihovi profesori te potom i većina stanovništva njihova grada postali vanzemaljci protiv kojih je jedini način borbe droga koju jedan učenik izrađuje u svom kućnom laboratoriju. Vjerojatno je, suočivši se s ovakvom fabulom, Rodriguez pomislio kako će sve izgledati ludo zabavno te nemamo nikakva prava tvrditi da se tijekom snimanja filma nije i zabavljao. Ali, onda su krenule Andersonove podvale koje je ovaj već manje-više bezuspješno uvalio Wesu Cravenu u nastavak *Vriska*. Te se podvale najvećim dijelom odnose na popunjavanje scenarističkih praznina dijaloškom upotrebom žanrovskih referenci (Stephen King, *Invazija tjelokradica*, *Gospodar lutaka*...) pa i autoreferenci (jedan srednjoškolac nudi drugome filmove s golim junakinjama *tinejdžerskoga horrora* devedesetih). Ta referencijalnost, iako već viđena, i ne mora nužno biti posve lišena zabavnosti, ali apsolutno nije prispodobiva ostvarenju što se ima nakanu ugurati u zabran *trash horrora*. Williamson je, međutim, dobrim dijelom kiksnuo i u samom portretiranju likova. Odnosno, jedna se posjetiteljica kina pronicavo zapitala dokle će američko tinejdžersko društvo činiti jedan čudak i jedna čudakinja koji se ni s kim niti međusobno druže, jedan dobarzločesti ljepuškasti dečko, jedan igrač bejzbola u kojega su gotovo sve djevojke zaljubljene i jedna predvodnica navijačica, ambiciozna i zlobna, ujedno djevojka bejzbol-igrača. O scenarističkim namjerama da se svemu pridoda i jeftina metafora o gubitku i stjecanju identiteta ovdje je bespotrebno govoriti.

Kada, dakle, posve odvojimo poslove Williamsona i Rodrigueza možemo zaključiti da se potonji nije snašao u scenariju raspolućenom na *trash*-osnovu, *tinejdžersku* podpriču i niz referencijalnih situacija. Odnosno, Rodriguez je koliko-toliko dojmljiv u onim scenama koje njega zanimaju — onima u kojima potoci krvi *pulpistički* cure ekranom, a takvih je scena u *Dosjeu alien* premalo. Williamson se, pak, najviše voli zaigrati svim tim spominjanima filmova koje je gledao i literature koju je pročitao — takve scene, međutim, Rodrigueza ne inspiriraju. Jednostavno, scenarist i redatelj *Dosje aliena* pripadaju dvama filmskim svjetovima, baš kao što smo to prethodno ustvrdili za Rodrigueza i Tarantina. Samo, dok odnos Tarantina i Rodrigueza možemo usporediti s direktorom i radnikom koji nakon neravnopravna posla odlaze piti u istu birtiju i zajedno veselo izlaze iz nje, Williamson i Rodriguez podsjećaju na dva radnika koji, nakon zajedničke pijanke, iz birtije izlaze tukući se, vičući i svađajući se.

tema

Nulti arak

U obranu budućnosti

Zarez objavljuje dijelove knjige *U obranu budućnosti. Traženje u minskom polju* koja izlazi u listopadu u suizdanju *Durieuxa* i OESS-ova Ureda za slobodu medija

Knjiga *U obranu budućnosti* želi biti kulturni doprinos otvorenoj i slobodnoj raspravi, nužnoj nakon punog jednog desetljeća ispunjenog zločinom i ratom, mali korak na putu u demokratsku Europu. Kao publikacija *Opunomoćenika za slobodu medija* i izdavačke kuće *Durieux*, knjiga je skup priloga koje su autori napisali na molbu da razmisle »u obranu budućnosti«. To su eseji tih pisaca. Osim što su zadali temu, urednici nisu utjecali na tekstove.

Uredili Freimut Duve i Nenad Popović
Beč i Zagreb, kolovoza 1999.
Izdavač: OESS, Ured za slobodu medija, Beč
Izvršni izdavač: Durieux, Zagreb

Sadržaj knjige

U obranu budućnosti. Traženje u minskom polju
Freimut Duve: Obraniti budućnost na miniranom terenu (uvod)
Bora Ćosić: Tri koraka u budućnost
Filip David: Izveštaj sa mesta nesreće
Baton Haxiu: Kosovo, mjesto gdje govore mrtvi
Drago Jančar: U jutarnjoj magli anđeo zla
Miljenko Jergović: Strah od budućnosti
Ivan Lovrenović: Pet fragmenata o imploziji
Rusmir Mahmutćehajić: S milenijske obratnice
Dragan Pavelić: Pismo s odgođenom isporukom
Branko Sbutega: Zapisi o Boki Kotorskoj, AD 1991-1999
Slobodan Šnajder: Od Vardara do Triglava: više država, jedan *quipu*
Veton Surroi: Prepoznajem njihov strah
Dragan Velikić: Kuda i nazad
Andrea Zlatar: U obranu budućnosti (domaća zadaća)

Od Vardara do Triglava: više država, jedan *quipu*

Što će to mladi ljudi ipak pitati, što, napokon, sve odlučnije pitaju, vladajući Hrvati drže nekom nepristojnošću

Slobodan Šnajder

Oni koji nas broje kažu da je ljudska vrsta, nekako baš sada pod konac milenija, uspjela izravnati broj trenutno živih i svih koji su ikada živjeli. Čak štoviše, budući da mi pripadamo uspješnoj vrsti, živi stalno napreduju u toj utrci.

Trče i Hrvati. Stvari doduše znaju zapeti; tu i tamo zvoni se protiv »bijele kuge«. Potom, mnogi Hrvati trče, kako je to kod nas već uvijek bilo, na Zapad: oni se »odlivaju« od supstancije svih ikada živućih i trenutno živih Hrvata i Hrvatica. I dok se naši »eugenetičari« groze »bijele kuge«, ovom drugom opasnošću po »narodnosni bitak«, koja se eufemistički zove »odlivom mozgova« — kao da se ne »odlivaju« i spolovila, oni se slabo bave. Možda se ni iz čega ne da jasnije razvidjeti da se fundamentalistički nacionalizam bavi nabačajima virtualne, a ne zbiljske zajednice. Silno impresioniran nekim nepromjenljivim činjenicama (naprimjer činjenicom rođenja u »krilu naroda«), on jedva da se bavi činjenicama koje bi se možda dale promijeniti. Sigurno bi se dalo promijeniti činjenicu što se toliki u Hrvatskoj rađaju siromašni i bez pravih šansi. Nacionalisti, naprotiv, naveliko trube o »pobjedničkoj generaciji«, baš tamo gdje se radi o generaciji otpisanih. I onda se taj statistički uzev vrlo rijedak slučaj — roditi se Hrvatom, tamo gdje bi magija velikih brojeva upućivala na Kineza — uzima kao neko izvanredno dostignuće. Slučaj biva promaknut u proviđenje. Nije predviđeno da takvo providencijalno biće pita o svojim šansama.

Tko živ, tko mrtav

Što će to mladi ljudi ipak pitati, što, napokon, sve odlučnije pitaju, vladajući Hrvati drže nekom nepristojnošću. Ona je možda svojstvena mladosti, ali čim malo ostare, oni će znati cijeniti prave vrijednosti. Doduše, u virtualnoj kuhinji nitko se još nije najeo. No ako se zajednica Hrvata sastoji od barem toliko mrtvih Hrvata koliko ih je danas živih, pravi će nacionalist uprijeti prstom u slavnoga pretka koji nema tako nepristojne potrebe kao što su hrana, stan, odjeća. Istina je, međutim, da mrtvaci na Balkanu uvijek i jedu i piju, što je sigurno u nekoj vezi sa starim Grcima koji su pitali i zalijevali svoje mrtve kao da su biljke. No Hrvati stoje zapadnije, pak se mrtvi ostavljaju gladnima, neutoljenima.

To, ali, nije bez nekih rizika.

Što u našoj hrvatskoj zajednici rade toliki mrtvaci?

Naši ih narodni prvaci, u nekim pravilnim vremenskim razmacima, dižu iz njihova mira. Pripadati zajednici, to dakako podrazumijeva i neke obveze spram te zajednice. Oni u pravilu ne plaćaju porez, ali podliježu obvezi odazivanja na povremene mobilizacijske pozive. Njih iz groba dižu kad zagusti. U ratno doba, na cijeni su muškarci ratnoga zanata. Diže se i star i mlad, te mi u Hrvatskoj, sada pod kraj milenija, kad Sudnji dan i inače može svanuti skoro svakoga jutra (you never know), živimo kao neki prolog istoga. Doduše, oni koji nas mjere u cjelini naše ljudske vrste, tvrde da su se svi koji su ikad živjeli, otkako se naš predak, tko zna kakvom greškom u svojoj glavi (tu su svoje odigrale, đavo će ga znati, i Sunčeve pjege), spustio s drveta na tlo, izjednačili, što je činjenica koja uključuje Kineze, Eskime, Nijemce, Hrvate, Srbe, Albance. No ipak se jedino na Balkanu računa s ovim »trećepozivcima«, jedino na Balkanu ratuju svi sa svima: mrtvi sa živima, mrtvi s mrtvima, živi sa živima, gdje već tko koga stigne dohvatiti. Od »Vardara do Triglava«, kako glase riječi danas jedne uveliko nostalgične pjesme, pače neslužbene himne razrušene državne zajednice, u ovom posljednjem desetljeću izdišućih stoljeća i milenija, mitski su se ratnici tukli, rame uz rame s onima koji su na svojoj vječnosti tek bili počeli raditi; upravo je zato taj sraz bio tako brutalan. Tako su Hrvati, ratujući sa Srbima, ujedno pod žezlom Tomislava, naganjali pomalo i Mađare, nakon što su sređeni dugovi prema Francima, a Srbi su pak naplaćivali kosovske račune kome su samo stigli. Tko takvih računa nije imao bijaše vrlo nesretan. Hrvati i Srbi imaju ih izobilno. Doduše, pitanje je kome ispostaviti račun za obranu kršćanskoga Zapada, u kojoj su obrani tako mnogi Hrvati stekli tako mnoge zasluge? Kao i Švicarci, i mi smo Hrvati branili i štitili, na sve strane. Trideset je Švicaraca branilo Bastilleu od puka koji se upravo penjao na pozornicu povijesti, papu da se i ne spominje; Hrvati pak branili su, i obranili, Habsburge u Beču, što je ojađenog Heinea navelo da ih rimuje s Kozacima; no i tu je, po sudu tradicionalista, otvoren jedan dug. A eto ti ga na, iako su im svi dužni, oni danas nisu sretni. Čini se da je mnogim stvarima sreća moguća samo asimptotski, u nekom stalnom eventualnom približavanju, ali doseći je vrlo je opasno. Većina je balkanskih naroda na kraju dobila što su im njihove poglavice nacrtale. A sreće nema. Štoviše, mnogi imaju osjećaj da bi još najbolje bilo, i najprimjerenije, iznova se uzverati na drvo. Uz stanovite uvjete, ništa nije tako strašno kao doživjeti ispunjenje svojega sna. Niti je tako dosadno.

Krvna slika kao povijest bolesti

Naprimjer, službeno se nalaže da bismo mi u Hrvatskoj imali biti radosni što je »krvna slika« naše zemlje promijenjena, što za nacionalista obično hoće kazati koliko i da je ona »pročišćena«. Protjerivanjem Srba iz Hrvatske, što u svoju »vječnu zaslugu« sebi upisuju mitski i stvarni Tuđmanovi ratnici, ujedno je zaokružena, pročišćena, i dakako politički zacementirana hrvatska zajednica živih i mrtvih. Kad se to jednom provelo, nacionalistički um pokušao je i korak dalje: otud ideja da se i fizički pomiješaju kosti, ne toliko u drugome ratu smaknutih Srba i Židova, već kosti ratnika u tome ratu sučeljenih hrvatskih opcija. (Koliko je samo jednome Franku u tom pogledu bilo lakše; on je smiksao uistinu tek kosti Španjolaca!) To se nekima u svijetu, pa i u Hrvatskoj, nije baš dopalo. Iako nacionalistički um baš ne vodi računa o granicama ukusa, zasad se ostalo na prvom koraku. Hrvatska je, uostalom kao i Srbija, homogenizirana, na niskoj razini, doduše, a ratnici nekad sučeljenih vojski pomiruju se zasad više u simboličkim ritualima. Čini se da vlast kani malo pričekati da se Hrvati potpuno naviknu na to da su sami sa sobom.

No zašto bi se u stvari mi imali radovati zato što je Hrvatska sada jedna etnički čista država? Što je u tome tako privlačno?

Nacionalističke elite Balkana pokušale su, unutar svojih zlokobnih agitacija, odgovoriti na ovo pitanje. No čim se to pitanje uopće postavi, radi se odmah o signalu da nema u tome ama baš ničeg samorazumljivog.

Danas stvari kod nas stoje tako da su upravo najlošije tradicije hrvatske povijesti kolonizirale naš duhovni prostor, jako proširivši vlast mrtvoga nad živim. Mi danas živimo u nekoj hrvatskoj nekropoli, možda u Danteovu gradu mrtvih — Disu, koji je možda etnički čist, ali je temeljito mrtav

Kakva je radost u tome što susjed, nakon što su njegovi pretci živjeli tu gdje su živjeli tri stotine ili više godina, što je recimo slučaj za većinu hrvatskih Srba, mora spakirati to što ima u plastičnu vrećicu (ah, te plastične vrećice! Pazite, gospodo Nijemci, nitko im, kao u suton DDR-a nije dijelio čak ni one proverbijalne banane; doduše, banana je u bivšoj Jugoslaviji bilo izobilno), pak pobjeći, da bi se, da li mrtav, da li živ, upisao u neku drugu zajednicu živo-mrtvih? Ja barem, a nisam baš u tome tako osamljen, nisam u tome vidio ama baš nikakav razlog veselju.

Prizor u kojemu naš novi »narodni vladar«, naš novi Tomislav, ljubi državni stijeg, lud od radosti što se broj ljudi u njegovoj kraljevini odjednom tako drastično smanjuje (bilo je to nakon vojno-redarstvene akcije »Oluja« u kolovozu 1996), mene se dojmio mučno. I dakako, ovaj odliv »supstance«, koja je kvarila ama baš sve: politiku, kulturu, jezik, čistoću postelje, napokon i ono najsvetije, kvarila je samu krv, morao se nadoknaditi legijama mrtvaca. Novi mrtvi Hrvati pronađeni su tamo gdje su ih endehazijski »historičari« već jednom bili našli: u iranskoj »pradomovini«. I onda su mrtvi Hrvati stali pristizati praktički sa svih strana, sve dok za jednog najnovijeg državnog posjeta Turskoj nisu nađeni i u Anatoliji, i to neolitskoj.

Neki se hrvatski mrtvozornici tomu raduju: njih veseli što hrvatski Dis, hrvatski grad-država mrtvih, tako brzo raste. Ima nas, međutim, i koji zdvajamo. Nigdje kao na Balkanu nije se zlokobnije obistinio, upravo potvrdio onaj uvid Karla Marxa (ali on je mrtav pas), o tome da tradicija (da li baš uvijek i nužno?) pritišće kao mora mozak dolazećih generacija.

Marx mislio je iz srži svojega, XIX. stoljeća. To je ono stoljeće koje mi Hrvati nećemo privesti kraju još u ovom XX. Na Trgu Argentina, u Rimu, postavljen je veliki sat koji odbrojava drugomu tisućljeću preostale *sekunde*, tamo gdje bi nama u Hrvatskoj trebalo barem dva desetljeća. Vremena je ostalo malo, premalo. Posao je ogroman, i nalikuje čišćenju Augijevih štala (tu se radi ne tek o gnoju i sijenu) četkicom za zube. Uistinu, izgleda mi da misleća manjina u Hrvatskoj tek očajnički grebe po rubu problema.

Kako upokojiti vampira?

A taj pak zaista, programatski uzev, glasi: Kako osloboditi budućnost od tiranije mrtvaca, od pritiska mrtvih ideja? Stari je Hegel (još stariji mrtav pas) bio kazao da postoje ideje koje su »po svojem najvišem određenju — prošlost«, ali to nažalost ne znači da su one nedjelatne. U Hrvatskoj bismo mogli kazati, čak naprotiv: Zato što su te ideje retrogradne — naprimjer one o etnički čistoj državnoj zajednici — za većinu svijeta koji se uzduž i poprijeko ujedinjuje onkraj dojučerašnjih granica to su ideje koje spadaju na smetlište — one su utoliko efikasnije. Kao epitom, duhovna situacija Hrvatske donekle podsjeća na ono što se s mnogim, već otpisanim idejama zbivalo nakon Francuske revolucije. I onda su neki pojmovi izvučeni iz ropotarnice, prvo u emigrantskim gremijima, a poslije su i u samoj Francuskoj i opet dovedeni na vlast (naprimjer katoličko-klerikalni fundamentalizam). No nama je u Hrvatskoj slabom utjehom to što je sve već negdje bilo. Više nas brine što to nije bilo dobro.

Danas stvari kod nas stoje tako da su upravo najlošije tradicije hrvatske povijesti kolonizirale naš duhovni prostor, jako proširivši vlast mrtvoga nad živim. Mi danas živimo u nekoj hrvatskoj nekropoli, možda u Danteovu gradu mrtvih — Disu, koji je možda etnički čist, ali je temeljito mrtav. Čudnovato je što u današnjoj Hrvatskoj baš oni koji su nemalo pridonijeli takvom razvoju stvari danas ponajviše trube, zovući na uzbunu protiv *kulture smrti.* Tu, u tom gradu-državi-nekropoli imade svega, i može se sve, osim što se ne umire (!), budući da u našoj čudnovatoj zemlji, »od stoljeća sedmoga«, nitko još nije umro. No to je samo zato što se u nekom punom smislu riječi, politički, kulturno, i ne živi.

Karlo Marxu: ostavljamo Te Tvojemu XIX. Stoljeću! Za tu moru o kojoj si Ti govorio aspirini nisu dovoljni, što si i sam znao.

No ima jedan primjer koji nas može poučiti boljemu.

Kada su u istom tom XIX. stoljeću istraživači stali raskapati grobišta Inka u Peruu, našli su mnoštvo mumija velikodostojnika koje su sve imale u rukama zapis na čvornatom pismu toga naroda koji se zove *quipu*. Ljudi XIX. vijeka, koji bi po peruanskim kriterijima iz doba Inka bili pismeni, rekli su da se radi o astronomskim proračunima. Poznato je da su stari narodi mnogo gledali u nebo.

Ideja je bila u sljedećem: Mrtvac-velikodostojnik, zasigurno jako zainteresiran za svijet živih, čitao je zapis *quipu*, onako kako starice promiču prstima svoje krunice. To je uvijek neka slika vremenskog beskraja, čini se iznova i opet iznova. I eto, vječnost začas iscuri. Uz neke okolnosti, ništa ne traje tako kratko kao vječnost.

Greška u računici

No Inke znale su nešto o tim stvarima, naime o odnosima mrtvih i živih, što mi današnji, pokušavajući u foto-finishu vremena, u Hrvatskoj dokončati XIX. vijek krajem XX, jednostavno ne znamo. Oni su se bili prepali da bi se mrci mogli dosađivati — ta pomisli samo, uvijek ista konjukcija Venere i Marsa, uvijek iste Mjesečeve mijene, pa još i te glupe pomrčine — i onda, čisto iz dosade, mogli bi početi kinjiti svijet živih. A čim mrtvi upotrijebe svoju moć nad svijetom živih, onda smo blizu velikih nesreća, i nisu nam potrebne komete i repače da je najave. Čim mrtvi zaprijete živima, eto nas na Balkanu.

Dakle, ne u Peruu.

Inke su u čvornate astronomske proračune uvijek ugradile i — jednu *grešku u računu.* Držim ovu domislicu znakom nedvojbene genijalnosti jednog naroda čija je civilizacija iščezla, ali ne iz onoga razloga koji uništenjem prijeti Hrvatskoj. U Hrvatskoj, naprotiv, besposleni mrtvaci, uime mrtvih ideja, vladaju nad živima. A sama ideja da se mrtvac zaposli otkrivanjem greške i zaboravi na svijet živih sigurno je blistav trenutak duha toga naroda i njegove civilizacije. Civilizacija Inka propala je zbog vanjske agresije. Hrvatska, kakva je danas, urušava se sama od sebe jer nije u stanju zaposliti svoju tradiciju na stvari otkrivanja onoga što je bilo krivo.

Eto, kako bi malo trebalo, a to malo čini se beskonačno teškim. Trebalo bi samo zaslužne pretke ostaviti da se bave greškama, još najbolje svojim vlastitim. Mjesec onda ne bi pao na Zemlju, repače ne bi najavljivale bratoubilačka klanja kao »vječno vraćanje istoga«, a i sami bi se mrtvi onda nekako smirili zaliveni kao biljke. Nakon historizma počelo bi ono što se upravo na sve strane oglašava završenim, naime historija. Jedna zajednica sporazumijeva se sa svojom prošlošću, ali ne tako da je promidžbeno mobilizira, dižući iz njihova mira mrtve ratnike, već naprotiv, tako da već jednom uistinu počne od nje učiti, pa makar skupocjenom metodom pokušaja i pogrešaka. Mi u Hrvatskoj dobro znamo koji su pokušaji bili krivi, čak temeljito krivi, a koji su, ostajući tek pokušajima, imali u sebi i neku klicu boljega. Tjeraju nas da to zaboravimo, ali nećemo. I mi onda prebiremo u rukama svoj vlastiti *quipu:* Gdje smo se to preračunali, ako inače imamo sigurnu svijest o tome da se kod nas moglo i bolje? Z

7 i e m o

Kuda i nazad*

Šta ako neverovatno velika masa nezadovoljnih nacionalista krene da artikuliše svoje ciljeve?

Dragan Velikić

Neobična diktatura

Pokušavao sam, pre nekog vremena, da poznanicima iz Engleske objasnim situaciju u Srbiji. Izgledali su kao ljudi koji su spremni da ulože napor da bi shvatili ono što sam pokušavao da ispričam na krajnje shvatljiv način. Nakon nekog vremena, moj monolog prekinula je jedna moja mađarska poznanica koja je, do tada, ćutala. »Suviše si zakomplikovao stvari«, rekla je, »a stvari su, inače, krajnje proste. Slobodan Milošević je drugi Hitler, i vi u Srbiji imate jednu običnu diktaturu.«

Sve bi, naravno, bilo krajnje jednostavno kada bismo mi imali, kako je rekla moja mađarska poznanica, inače sociolog, jednu »običnu« diktaturu, ili makar jednu »neobičnu« diktaturu, šta god to moglo biti. Sav problem je u tome što u Srbiji, prosto rečeno, uopšte nema diktature, i što nema diktatora. Uostalom, dodao sam, Slobodan Milošević izabran je za predsednika »demokratskim putem«, bili su izbori, ljudi su glasali i, ne bi trebalo imati iluzija, glasali su za njega. »Da, ali to ništa ne menja na mojoj analogiji«, odvratila je opet moja mađarska poznanica, »i Hitler je bio izabran demokratskim putem«.

Evo je, pomislio sam, napokon je izrečena i ta paralela, omiljena svima onima koji upravo ne žele da shvate ništa od svega onoga što se u Srbiji događa, ta paralela sa demokratski izabranim Hitlerom. Samo sam to čekao, da bih rekao: »To menja sve u tvojoj analogiji, to poništava tvoju analogiju, jer, za razliku od Hitlera, Slobodan Milošević bio je izabran tri puta tokom deset godina, a nisam siguran da opet ne bi bio izabran.« Kada, dakle, predstavnici Zapada govore kako je sada na srpskom narodu da »sruši« Miloševićev režim, onda oni previđaju da ovaj režim nije bio nametnut, i da bi sasvim moglo da se dogodi da Milošević još neko vreme ostane na vlasti. Konačno, Milošević nije ukinuo parlament, i više je puta bio biran.

U tome je, ipak, sva razlika. I sva novost. Od sada, verovatno, treba razmišljati o »pervertiranim« diktaturama koje su efekat ne samo puke želje, nego, možda, jedne političke volje, i koje se, otuda, paradoksalno, perverzno, oslanjaju upravo na mašineruju »glasanja«, da bi se očuvale. Potrebno je, dakle, promisliti ovu razliku u kojoj je sažeto sve ludilo koje preseca Srbiju: ludilo jednog totalitarizma koji se bira, koji se hoće, koji se želi, i koji će se, po svemu sudeći, upravo zahvaljujući ovoj želji, još održavati. Sav zaplet političkog delirijuma koji je zaposeo Srbiju upravo je u ovom slobodnom biranju totalitarnog. Otuda promašuju sve one procene situacije u Srbiji koje prognoziraju kada će Milošević biti »srušen«, ili koje govore o tome šta bi, na primer, Zapad trebao da učini da bi pomogao »obaranju« Miloševića. Promašuju zato što previđaju da Milošević nije nametnut, nego željen, i da oboriti Miloševića u osnovi znači oboriti dominantnu želju, poništiti dominantno htenje koje hoće da se njime vlada na totalitaran način.

A upravo ovo htenje koje hoće da bude preobličeno u ne-htenje, upravo ovo htenje koje bira totalitarnu vladavinu nad političkom voljom, upravo ova politička volja koja bira onu vladavinu koja će je poništiti kao volju, upravo je to ona »perverzna« razlika koja nas nagoni da preformulišemo shvatanje totalitarizma. Krajnje je vreme da shvatimo da totalitarizam ne znači način kojim manjina vlada većinom i protiv volje većine.

Totalitarizam je vladavina većine.

Opozicija konstruira poziciju

Naravno, u ovom preokretu smešten je ključni problem. Postoji jedno političko ustrojstvo koje je u osnovi krajnje kriminalizovano, obavijeno buđavom pričom o pravdi i ravnopravnosti (koja, da budem jasan, nikakve veze sa levicom nema), jedno ustrojstvo hegemonije i malog, prljavog balkanskog imperijalizma, čiji su se efekti pokazivali kontinuirano tokom proteklih deset godina, jedno ustrojstvo sagrađeno na logici stalnog straha od neprijatelja koji su svugde, na konstantnom tugovanju zbog usamljenosti, jer prijatelja, inače, više nigde nema, i svi su nas izdali i napustili, i sad smo, pravedni i nevini, ostavljeni ovako sami, i moramo da se branimo, pre nego što nas napadnu, a napašće nas svakog časa, može biti, i zato treba da krenemo što pre, itd.

Ova umobolna dijalektika proživela je hiljade smrti u Jugoslaviji, u poslednjih deset godina. Ova umobolna dijalektika nameće, dakle, jedno pitanje: ako u Srbiji nema diktature, i ako srpski narod ne treba okriviti kolektivnom krivicom za ono što se dešavalo u Jugoslaviji, zašto onda taj isti narod nije prestao da glasa za Slobodana Miloševića? Ovo pitanje, često postavljano, počiva na dva elementarna previda.

Pre svega, ono samo polazi od jednog krajnje nacionalističkog stanovišta u skladu s kojim se može govoriti o narodu kao takvom. To je jedan govor proizvodnje nacionalnog ili nacije kao homogenog entiteta, kao nerascepljenog identiteta, to je, da skratim, jedno po sebi krajnje problematično polazište čija se politika u osnovi ne razlikuje od politike koju osuđuje.

A dalje, i nešto konkretnije, čak i ukoliko pristanemo na ovaj »naci« govor o naciji kao takvoj, nešto se u ovom računu ipak ne poklapa. Jer, zapravo, Srbi već odavno ne glasaju za Miloševića, bar ne tako da on može sam da vlada, a sigurno tako da bi druge dve velike stranke, ukoliko bi se udružile, imale apsolutnu vlast. To je, takođe, podatak koji sa svoje strane pobija neobaveštenu tezu o diktaturi. Ali, to je podatak koji zahteva preduzimanje čitave jedne analize psiho-patologije političkog života u Srbiji, i politike koja nije toliko politika Miloševića, koliko politika takozvane opozicije. Analiza ove psiho-patologije pokazala bi kako je danas krajnje besmisleno postavljati pitanje o budućnosti Srbije sa opozicijom.

Ovo pitanje (zašto onda građani Srbije nisu prestali da glasaju za Slobodana Miloševića?) besmisleno je pre svega zato što previđa ključnu razliku koja se tokom proteklih deset godina u Srbiji uspostavila između opozicije i alternative. Temeljno ludilo koje preseca političku scenu Srbije, već deset godina, ono ludilo koje Zapad odbija da sagleda i analizira, sadržano je upravo u činjenici da opozicija u Srbiji uopšte nije u opoziciji, nego da, naprotiv, opozicija jeste pozicija, i da opozicija, zajedno sa »pozicijom«, tj. sa Miloševićevom strankom, konstituiše ono što se na Zapadu naziva »Miloševićevim režimom«. Oni koji srpsku političku scenu shvataju kao scenu diktature u kojoj jedna stranka vlada nasilnim sredstvima, a ostale se, izlažući se opasnosti, njoj odupiru i bore za »slobodu od autoritarnog režima«, oni, nema nikakve sumnje, uopšte ne govore o Srbiji. U Srbiji je, naime, stvar sasvim drugačija, i potpuno umobolna. Jer, takozvani »Miloševićev režim« predstavlja, zapravo, smesu stranaka pozicije i opozicije. Ma koliko to paradoksalno zvučalo, upravo je ova smesa pozicije i opozicije na vlasti omogućavala Miloševiću da se održi na vlasti, što se očito dokazuje činjenicom da je na poslednjim izborima dobio svega 19% glasova, i da je njegova stranka održana na vlasti tako što je na nivou Srbije ušla u koaliciju sa ekstremnim nacionalistima, a na nivou »Jugoslavije« uvodeći u Vladu najveću »opozicionu« stranku, Srpski pokret obnove. Otuda je ova stranka kojom rukovodi Vuk Drašković, i za koju se na Zapadu, krajnje pogrešno, pretpostavljalo da je »opoziciona«, ona stranka koja je vladala zajedno sa Miloševićevom. Isto važi i za Novu Demokratiju, kao i za još nekoliko manjih, »opozicionih« stranaka u Srbiji, nastalih odvajanjem njihovih vođa od Miloševića.

I kada danas lider jedne ovakve »kvaziopozicione« stranke traži ostavku Miloševića, onda on to ne

Temeljno ludilo koje preseca političku scenu Srbije, već deset godina, ono ludilo koje Zapad odbija da sagleda i analizira, sadržano je upravo u činjenici da opozicija u Srbiji uopšte nije u opoziciji, nego da, naprotiv, opozicija jeste pozicija, i da opozicija, zajedno sa »pozicijom«, tj. sa Miloševićevom strankom, konstituiše ono što se na Zapadu naziva »Miloševićevim režimom«

čini zato što se njegovo političko opredeljenje razlikuje od Miloševićevog, nego, obrnuto, zato što je njegovo političko opredeljenje još više potonulo u divljački mrak nacionalizma, i zato što on, iz ovog mraka, smatra da nacionalistička politika u Srbiji još uvek ima šanse, pod uslovom da Milošević ode: da pojednostavim — sve se odvija kao da je Berija odlučio da smeni Staljina, i kao da je Zapad konačno zadovoljno odmahnuo, jer je uveren da je Berija suštinski različit od Staljina. Ali, upravo zato što ova suštinska razlika ne postoji, besmisleno je postavljati pitanje kakvi su izgledi da u Srbiji na vlast dođe opozicija, jer u Srbiji opozicija jeste na vlasti. Srbijom vladaju pozicija i opozicija, zajedno. »Sadržinski« gledano, razlike između pozicije i opozicije minorne su i odnose se mahom na pitanje monarhije i republike, ili na različite načine čitanja srpske istorije. Inače, u pogledu svih ostalih »suštinskih pitanja«, i pozicija i opozicija ogrezle su u blatu srpskog nacionalizma (što takođe važi i za »sive eminencije« srpske vlasti, Srpsku pravoslavnu crkvu i Srpsku akademiju nauka).

Upravo usled ove suštinske istosti pozicije i opozicije, u Srbiji je nastala takozvana »alternativna« politička scena, ili »Druga Srbija«. Ova alternativa, dakle, nastala je iz uvida da u Srbiji nikakve suštinske razlike između pozicije i opozicije nema, i konstituisala se kao alternativa kako poziciji, tako i opoziciji, što znači jednoj i istoj nacionalističkoj i hegemonističkoj političkoj opciji. Ova alternativa je alternativna i u odnosu na poziciju i u odnosu na opoziciju, koja sebe »predstavlja« kao alternativu Miloševiću sve zajedno sa njim vladajući. Ova »Druga Srbija« druga je u odnosu na onu Jednu i Istu, u odnosu na onu koja se bori za jednost i istost srpske nacije. Ona je, dakle, Druga utoliko što zastupa vrednosti drugačije od »vrednosti« militarističkog nacionalizma opozicije i pozicije, utoliko što zastupa vrednosti građanskog društva, ljudskih prava, utoliko što sprovodi kritiku nacionalizma, patrijarhalizma, rasizma itd. Ona je Druga i po tome što je primenjivala drugačija sredstva političke borbe. Iako je, doduše, bilo političkih stranaka »uvezenih« u mrežu ove alternative — kakve su, npr., Građanski savez Srbije i Socijaldemokratska stranka (Žarka Koraća), stranke koje, danas, nakon bombardovanja NATO-a praktično više ne postoje, »Druga Srbija« je, ipak, polazila od pretpostavke da u Srbiji pre svega, i to temeljnim, elementarnim prosvetiteljskim radom, treba promeniti skalu vrednosti, da bi politički neke drugačije vrednosti uopšte mogle da dođu na vlast.

Zato je »Druga Srbija« bila konstituisana pre svega oko Radija B92, koji je razvijao čitavu jednu urbanu subkulturu, promovisao jedan način života i mišljenja, a zatim i oko različitih nedeljnih i dnevnih novina, Alternativnog univerziteta, Udruženja nezavisnih intelektualaca — Beogradski krug, dakle, različitih i mnogobrojnih instanci čiji se uticaj sve više širio i davao nadu (pogotovo otkako su poslednja istraživanja javnog mnjenja, objavljena neposredno pred početak bombardovanja NATO-a, pokazala da Milošević uživa svega 17% podrške biračkog tela) da se Miloševićev režim blizi kolapsu.

Srpska inteligencija kao alternativa?

Da li je, međutim, takozvana »srpska inteligencija«, ona, naravno, iz »alternative«, koja, uostalom, jedina i jeste inteligentna, mogla da uradi bilo šta na obaranju Miloševića s vlasti? Naročito su tokom NATO bombardovanja Srbije sa svih strana postavljana ovakva i slična pitanja, koja su, naravno, neizostavno bila praćena konstatacijom kako se upravo »sada«, dakle, za vreme bombardovanja, konačno razotkriva kako u Srbiji nikakve alternative srpskom režimu i nije bilo, i kako su, na ovaj ili onaj način, svi srpski intelektualci — nacionalisti, utoliko što su se, manje ili više, svi izjasnili protiv ovog bombardovanja. Ovo stanovište, koje, nažalost, nije usamljeno, iz više je razloga, međutim, totalno nepromišljeno. Pre svega, stanovište koje srpskim intelektualcima, onima iz »alternative«, zamera kako ništa nisu uradili da bi uklonili Miloševića pokazuje se kao stanovište koje je, u svojoj biti, nedemokratsko. Jer, srpska alternativa deset godina i nije radila nijedan drugi rad do rad na obaranju srpskog režima, i to je radila jedinim sredstvima koja je smatrala prihvatljivim — različitim oblicima političkog delovanja. Naravno, možda je neko mogao da pokuša da srpski režim obori nasilnim sredstvima, ali to, svakako, nisu mogli biti oni koji su smatrali da se i demokratija, takođe, može ustanoviti samo demokratskim procedurama ponašanja. Osim toga, eventualno nasilno obaranje režima, za koje niko u alternativi nije imao ni elementarna sredstva, nužno bi moralo da postavi pitanje legitimacije, pitanje lične karte onih koji bi ovim nasiljem da se legitimišu kao demokrate koje obaraju ono što je izabrano, a ne nametnuto. U tom smislu, tvrditi kako srpska inteligencija nije uradila ništa znači prosto reći — vi ste delovali samo politički, pisali ste, govorili, demonstrirali, a to je ništa, trebalo je, dakle, da delujete nepolitički, nasilno, trebalo je svi da postanete mali Miloševići, da se ponašate kao on i da ga tako uklonite sa vlasti. U ovoj argumentaciji jedino nije jasna poenta: jer, preobličiti vlastitu pamet u onu miloševićevskog tipa — da bi se uklonio Milošević — znači, zapravo, zameniti isto istim. Ali, zašto?

Osim toga, nipošto ne treba previdjeti ključnu stvar za tumačenje prilika u Srbiji, i posebno načina pružanja otpora: tokom poslednjih deset godina iz Srbije je otišlo oko skoro pola miliona ljudi. Sociolozi tvrde da se mahom radi o urbanoj i visokoobrazovanoj populaciji, mladoj, koja je, nespremna da svoj život posveti politici i, što je još važnije, nespremna da pruža bilo kakvu podršku Miloševiću, nespremna da ide u vojsku i da ratuje za prikaze iz Miloševićevog umobolnog mozga, jednostavno pokupila svoje stvari i otišla. Odlazak je, međutim, takođe čin. Pola miliona ljudi učinilo je odlazak, to je bio njihov otpor, to je bio njihov način da kažu ne, bez obzira što je upravo taj način na koji su oni pružali otpor upravo pobeda Miloševića, upravo ono o čemu je on mogao samo da sanja: pristojan svet prosto će da ode, neće se taj svet mnogo buniti, a onda više neće ostati niko ko bi mogao da artikuliše otpor u Srbiji, i ja ću lako savladati ove neartikulisane simptome pobune.

Možda je ova neartikulisanost otpora danas najvažniji problem srpske političke scene. Ogromna sila otpora očigledno postoji i pokrenuta je, međutim, isto je tako očigledno da više nema nikoga ko bi mogao da artikuliše zahteve ovog otpora, da organizuje protest protiv Miloševićeve mafijaške vladavine. A ova artikulacija danas je, možda, najneophodnija, hitnija nego bilo kada u prošlosti, jer danas su, za razliku od proteklih godina, u Srbiji nezadovoljni svi, ali su nezadovoljni iz krajnje različitih razloga. Neki su nezadovoljni iz razloga iz kojih su uvek i bili nezadovoljni, recimo zbog Miloševićevog prljavog nacionalizma i opšte kriminalizacije svega i svakoga, ali ima, naravno, i mnogo onih koji su donedavno bili jako zadovoljni upravo Miloševićevom degutantnom i kretenskom politikom, a koji sada očajavaju što je Kosovo dato, ili uopšte što je dato još svašta drugo za šta oni smatraju da je bilo »njihovo« i da se nije smelo dati.

Ne želim da ulazim ni u kakve prognoze, ali, kada već govorim o neophodnosti artikulacije, moram da postavim ovo pitanje: šta ako otpor, šta ako nezadovoljstvo prvi budu artikulisali oni koji su nezadovoljni upravo zato što je Milošević, kako oni to vide, »izneverio« svetle nacionalne ciljeve i ideale? Jednom rečju, šta ako neverovatno velika masa nezadovoljnih nacionalista krene da artikuliše svoje ciljeve? Pokušavam da kažem da je danas u Srbiji raspoloženje, po svemu sudeći, veoma slično raspoloženju u Nemačkoj nakon Prvog svetskog rata, a svi znamo šta je ovo raspoloženje proizvelo... Z

* *Zarez* donosi tri od devet fragmenata

KOSOVO

Govore: Milazim Krasniqi i Svetislav Basara

Sve je krenulo od pisaca

Razgovor s Milazimom Krasniqijem, sekretarom Udruženja pisaca Kosova i srpskim književnikom Svetislavom Basarom vodio je Omer Karabeg u emisiji *Most* Radija Slobodna Evropa

Omer Karabeg

Gospodine Krasniqi, vi ste aprila 1988. godine u Beogradu učestvovali na posljednjem zvaničnom susretu delegacija Udruženja književnika Srbije i Udruženja književnika Kosova koji se završio neuspjehom. Da li je od tada bilo ikakvih kontakta između albanskih i srpskih pisaca?

— **Krasniqi:** Moram vam reći da je u tim razgovorima gospodin Milan Komnenić predvideo ono što se zbilo deset godina kasnije. On je tada nama rekao, citiram ga: »Gospodo, mi smo u ratu« i nakon deset godina zaista se desio rat, zapravo, desila se krvava agresija i krvavi genocid. Naravno da nakon tog nasrtaja srpskog režima na Albance nije više bio moguć nikakav razgovor, jer su srpski pisci iz Francuske 7 prednjačili u toj krvavoj ideologiji.

Kako vi, gospodine Basara, tumačite odsustvo svakog kontakta?

— **Basara:** Pa, tumačim ga kao jako lošu stvar, jer, da bi se između dvaju naroda nekako uspostavio dijalog, bilo bi najlogičnije da to urade ljudi od pera, dakle pisci, filozofi. Mislim da je velika tragedija što se nije krenulo putem uspostavljanja istinskog dijaloga, što nije vođen iskren razgovor, mislim da bi se mnoge nesreće izbegle. Međutim, dogodilo se da su, umesto ljudi koji su kompetentni, nacionalne poslove na obe strane preuzeli ljudi koji su skloniji obaraču nego peru, i došlo je do toga do čega je došlo.

Probni balon

Prvo savezno udruženje koje se raspalo u bivšoj Jugoslaviji bio je Savez književnika Jugoslavije. Mnogi kažu da je to bio uvod u raspad Jugoslavije. Zašto je sve krenulo od pisaca?

— **Krasniqi:** Nažalost, zaista je krenulo od pisaca. Ako se sećate, tada se u Udruženju književnika Srbije održavao ciklus tribina o Kosovu. Na tim skupovima su izrečene najgrublje moguće reči na račun albanskog naroda. Zatim je usledio pritisak na Udruženje književnika Kosova preko srpskih pisaca Kosova koji su bili na čelu mitinga što su ono vreme organizovali Solević, Kecman i ostali nacionalisti. Zna se da su Ćosić, Crnčević i još neki bili stvarni ideolozi tih mitinga. Na sastancima Saveza književnika Jugoslavije uporno je traženo da se Udruženje književnika Kosova izbaci iz Saveza. Međutim, slovenački i hrvatski pisci nisu prihvatili mitingašku politiku Francuske 7, pa je došlo do raspada Saveza književnika Jugoslavije. To je zaista bila prva savezna institucija koja se raspala i izgleda da je to bio neki probni balon za raspad Jugoslavije.

— **Basara:** Mi smo balkanski narod i kod pisaca se nalaze ključevi nacionalnih mitologija. Ja se nikada nisam svrstavao među te pisce koji paradiraju sa nekakvim nacionalnim mitologemama, tako da, možda, nisam pravi sagovornik za tu vrstu razgovora. Mislim da je Udruženje književnika Srbije samo ispostava boljševičkog režima Slobodana Miloševića i da uopšte ne bi trebalo brkati srpske pisce sa tom ustanovom koja je zaista partijska ćelija Miloševićevog režima, jer ovde ima mnogo pisaca koji sa tom kućom ne sarađuju. Uostalom, sada su u toku pokušaji da se napravi udruženje nezavisnih pisaca Srbije. Zato mislim da je velika pogreška poistovećivati Francusku 7 sa svim piscima u Srbiji.

Razgovor preko nišana

— **Krasniqi:** Hteo bih da kažem da je srpsko-albansko neprijateljstvo poslednjih deset godina, nažalost, samo epizoda dugačke istorije. Negativni odnos prema Albancima konstanta je srpske istorije poslednjih sto i više godine. Srpski političari, ideolozi i pisci napravili su nekoliko planova, elaborata i projekata za uništenje albanskog naroda. Ja ne znam mnogo o gospodinu Basari, ali na osnovu meni dostupnih informacija znam da je zaista u opoziciji srpskom režimu i zbog toga sam i prihvatio da razgovaram s njim, ne da bismo vodili srpsko-albanski dijalog, nego da bismo razgovarali kao pisci. Ali da vam kažem, više od sto dvadeset godina uništenje albanskog naroda bila je konstanta srpske politike i literature. Čak je i Ivo Andrić napravio projekt za uništenje Albanije, ne samo Kosova, nego i Albanije, da i ne govorimo o ideolozima poput Vladana Đorđevića i Stojana Protića Balkanikusa za koje Albanci nisu bili ljudi, nego poluljudi. Tu bih pomenuo i Vasu Ćubrilovića sa svojim elaboratima iz 1937. godine o uništenju Albanaca, dokumente Centralog komiteta Saveza komunista, Radikalne stranke, Socijalističke partije Srbije. Nije, dakle, reč samo o Udruženje književnika Srbije, o jednoj boljševičkoj instituciji, kao što kaže gospodin Basara, nego o činjenici da je, nažalost, u srpskom narodu postojala jedna dominantna antialbanska ideologija.

Krasniqi: Sto dvadeset godina uništenje albanskog naroda bila je konstanta srpske politike i literature

— **Basara:** Gospodin Krasniqi sve to lepo govori, ali kritike koje upućuje na račun srpske inteligencije, srpskih pisaca i srpske javnosti mogle bi da se odnose i na albansku inteligenciju i albansku javnost u kojoj, sa izuzetkom kruga evropski orijentisanih intelektualaca oko Shkelzena Maliqija, postoje jaka antisrpska osećanja. Ja se sad ne bih vraćao u prošlost i ne bih govorio o tome ko je prvi počeo, zašto je sve to krenulo, jer je to duga priča. Ja stalno govorim da onog dana kada ne bude presedan i skandal da se Srbin oženi Albankom ili obratno, od tog momenta možemo uspostaviti dijalog. Sve dok se razgovora preko puščanih nišana, to će biti razgovor gluvih.

Dekontaminiranje od ideologije

— **Krasniqi:** Ja sam govorio o prošlosti, jer se bez poznavanja prošlosti ne može shvatiti ono što se dogodilo ovih poslednjih meseci. U poslednjih pet-šest meseci na Kosovu je ubijeno više od 12.000 Albanaca od strane srpskih policajaca i paramilitaraca, 12.000 ljudi ubijeno je na njihovim ognjištima samo zato što su bili Albanci. Milion ljudi je proterano, deportovano u Albaniju i Makedoniju, mnogi od njih umrli su u kampovima. Ne bih ja želeo da srpsko-albanske odnose opterećujem prošlošću, ali istina je da su srpska ideologija i politika, nažalost i literatura, razvijale ideju o uništenju Albanaca. Inače, ovaj poslednji genocid je, u najmanju ruku, peti genocid koji je učinjen nad albanskim narodom od 1877. Zbog toga mislim da bi bila obaveza srpskih intelektualaca, pogotovo pisaca, da nešto urade da se srpski narod dekontaminira od te antialbanske ideologije.

— **Basara:** Ja bi hteo gospodinu Krasniqiju da kažem da mi ni na pamet ne pada da minimizujem zločine koje je Miloševićeva soldateska počinila na Kosovu. Ja uopšte ne sumnjam u cifre koje pominje gospodin Krasniqi. To je velika tragedija. Ali hteo bih da kažem da Milošević isto tako neće oklevati da pobije, ne 12.000, nego 120.000 Srba, znači svojih sunarodnika, u onom momentu kada oseti da je ugrožen. Tako da smo i mi Srbi koji smo u opoziciji prema ovom boljševičkom režimu, isto toliko ugroženi kao i Albanci, i mislim da pričamo sa potpuno istih pozicija. Onog momenta kada se ovde režim promeni, kada demokratske snage dođu na vlast, ja sam uveren da će postojati i volja i snaga da se izvinimo albanskom narodu za sve ono što je u naše ime uradio neko ko nije ni naš, jer ja komuniste ne svrstavam u Srbe. Dok se ovaj režim ne promeni, stvari će teći onako kako teku. Onog momenta kada se režim promeni, mislim da će se između Albanaca i Srba uspostaviti normalan dijalog, da ćemo živeti u nekoj pristojnoj komšijskoj vezi.

Basara: Nacionalne su poslove na obe strane preuzeli ljudi koji su skloniji obaraču nego peru

Tapija od Kosova

— **Krasniqi:** Ja sam tako i shvatio ovaj razgovor, da to bude razgovor o tome kako da se prekine ovaj niz tragedija i o ulozi koju bi pisci imali u tome. Međutim, razgovor ne bi bi imao smisla, ako bismo razgovarali u kontekstu demokratizacije Srbije ili Jugoslavije, jer Kosovo je nešto drugo. To što je opozicija protiv Miloševića, za nas Albance nije toliko bitno, za nas je bitno da opozicija shvati da Kosovo treba dekolonizirati, da ga treba pustiti da se slobodno izjasni o svojoj budućnosti. Takav stav opozicije najviše bi pomogao i samoj Srbiji, jer Srbija se neće moći osloboditi diktature, bez obzira da li je na njenom čelu Milošević ili Šešelj ili Drašković ili neko drugi, dok god postoji albanski sindrom koji u negativnom smislu mobiliše srpski narod. Drugim rečima, dok Kosovo ne bude zaista slobodno, Srbija neće moći da bude demokratska zemlja.

— **Basara:** Gospodin Krasniqi traži od srpskih pisaca i od mene nešto što mi nismo u mogućnosti da mu damo. Prvo, disonantni glasovi uopšte nemaju mogućnost da se probiju u javnost. Meni i velikom broju ljudi zabranjeno je da se pojavljujemo na državnoj televiziji, na državnim medijima, tako da naš glas ne može da se probije u javnost. Drugo, ja bih rekao gospodinu Krasniqiju da tapija od Kosova nije u rukama srpskih pisaca, to jeste ove polovine na koju ja računam, to je stvar međunarodnih odnosa i te stvari se sređuju u Ujedinjenim nacijama ili ne znam već gde. Ne zavisi to od nas. Nije Kosovo moje, pa da ja mogu da kažem: »Gospodine Krasniqi, izvolite Kosovo«. Ja bih volio da se to reguliše na miran način, pa i po cenu da Kosovo bude i nezavisno. Nijedan ljudski život, nijedna vlas ljudske kose nije vredna toga da li će Kosovo biti nezavisno ili pod Srbijom, uvek je bolje da se to na nekakav miran način reši.

— **Krasniqi:** Znam da se vi zalažete za demokratsku i evropsku Srbiju. Čitao sam neke vaše članke u kojima ste uputili kritike Dobrici Ćosiću. Međutim, ponovo naglašavam da neće biti demokratske Srbije dok se ona ne oslobodi mitologije i krvavog posla na Kosovu. U tom pravcu bi trebalo da ide zalaganje kritičkih intelektualaca. Ja znam da oni nemaju vlast, kao što je ni mi kosovski pisci nemamo ovde, ali za njih mora biti poražavajuća činjenica da se Srbija fašizirala, i oni bi morali da se bore protiv toga. U tom smislu ja govorim. Inače, niko ne traži od srpskih pisaca da potpišu nekakav dokument.

Uspostava povjerenja

— **Basara:** Kritička inteligencija nema nikakvog uticaja na zbivanja u Srbiji i bilo bi jako pogrešno sa albanske strane da Srbe i Srbiju posmatra kroz aktuelni režim. Verujte mi, gospodine Krasniqi, i Srbi i svi koji s njima žive pate i grcaju pod tim režimom. Međutim, na Kosovu nema više srpske vojske, niti Miloševićeve policije, koja je nama ovde velika smetnja za bilo kakvu demokratizaciju, pa je to sada prilika za albansku stranu da pokaže da je u stanju da uspostavi civilizovan odnos prema preostalim Srbima i svim ljudima koji tamo žive.

Krasniqi: U poslednjih pet-šest meseci na Kosovu je ubijeno više od 12.000 Albanaca

— **Krasniqi:** Na Kosovu još traje proces povratka. Mnogo se ljudi vratilo, ali još ništa, apsolutno ništa ne funkcioniše kako valja. Prema rezoluciji Ujedinjenih nacija faktičku vlast na Kosovu imaju Ujedinjene nacije, civilni administrator. Pod njim su i policija i sve ostalo. Međutim, stiglo je svega 350 policajaca, a 350 policajaca ne mogu da obezbede ni fudbalsku utakmicu, a kamoli područje na kome je vođen užasan rat. Sada postoji tendencija da se krivica za sve što se dešava prebaci na Albance, mada niko ne spori da ima i slučajeva zloupotrebe ove situacije, ali moramo imati u vidu da je bezbednost i

Srba i Albanaca i svih na Kosovu u nadležnosti civilnog administratora, odnosno Ujedinjenih nacija. Proces uspostave poverenja na Kosovu biće dosta težak. Poverenje će se pre uspostaviti ukoliko Srbi koji ovde žive počnu da Kosovo prihvataju kao svoju zemlju i da više ne primaju diktate iz Srbije i od Slobodana Miloševića, jer oni su, nažalost, na najgrublji način bili instrumentalizovani od srpskog režima.

Neiskrenost pseudoelita

Imam utisak da srpsko-albanski odnosi nikada u svojoj dugogodišnjoj istoriji nisu bili na nižoj tački, da dva naroda nikada nisu bila udaljenija i da je sad vrlo teško uspostaviti neke normalne odnose. Drugim riječima, vrlo je teško prekinuti krug nasilja i osvete. Kakvo je vaše mišljenje?

— **Basara:** U balkanskim odnosnima, ne samo albansko-srpskim, najveći problem je neiskrenost pseudoelita koje vode balkanske narode. Na papiru i deklarativno svi se oni izjašnjavaju za demokratiju, demokratizaciju i tržišnu privredu, međutim, i u Srbiji, i u Bugarskoj, i na celom Balkanu još uvek vladaju rodovsko-istočnjačko-despotijski odnosi. Ispod lepih fraza o demokratiji uvek tinja nekakva sklonost ka autarhiji, ka vladavini uz pomoć sile. Ja znam da je to karakteristično za naše rukovodioce u Srbiji, ali mislim da ni albanski lideri nisu imuni od pseudomitologije, opsednutošću prošlošću i nekakvim lažnim mitovima. Kao što mi ovde u Srbiji imamo Ćosića, i Albanci, verujte mi, imaju svoje ćosiće. Kad to kažem, nemam nameru da amnestiram srpske ideologe i srpsku ideologiju — o tome sam napisao stranice i stranice — ali činjenica je da isti takvi ili slični ideolozi postoje i na albanskoj strani.

Basara: Nijedan ljudski život, nijedna vlas ljudske kose nije vredna toga da li će Kosovo biti nezavisno ili pod Srbijom

— **Krasniqi:** Ne smemo stvari relativizirati, jer one, ipak, imaju svoje ime. Ja zaista nisam opsednut prošlošću, ali kad sam spomenuo da se već sto dvadeset godina vrši permanentni genocid nad albanskim narodom, to nije nikakav mit, to je činjenica. Samo da pomenem jednu stvar. Lav Trocki, kao ratni izveštač, bio je jednom prilikom kod Kumanova svedok kada je Petar I Karađorđević naišao na neke zarobljenike, pa kad su ga upitali: »Šta da radimo s njima«?, on je rekao: »Kakvu korist imam ja od tih ljudi? Treba da ih sve ubijete, ali ne metkom, ne treba da trošite municiju«. Dalje, postoje dokumenti iz vremena takozvanog Narodnooslobodilačkog rata iz kojih se vidi da je, recimo, bilo naređeno da se pobije polovina Albanaca na Kosovu. Nije, dakle, reč o nikakvoj mitomaniji, mi smo permanentno bili žrtva svih tih režima, iza kojih je stajala ideja o Kosovu kao svetoj srpskoj zemlji.

Praksa uništavanja naroda

Srpski intelektualci i srpski ljudi treba da shvate da ne mogu svoju sreću da grade na nesreći i krvi drugih naroda. Narodi Evrope koji su nekada bili u krvavim ratovima sve više se okreću saradnji i integraciji, a Srbija nije učinila još nijedan korak da se udalji od te prakse uništavanja drugih naroda. Pa, znamo, pobogu, šta se zbilo u Bosni i u Hrvatskoj. Nije to samo stvar jednog režima, već imperijalističke politike koja treba da doživi svoj kraj. Vreme je da Srbija prihvati nove realnosti na Balkanu, i u Makedoniji, i na Kosovu, i u Bosni, da se oslobodi ideja Garašanina, snova o tome da Srbija treba da bude i Bugarska i Hrvatska, i ne znam šta još. Ne sporim da i kod nas ima ljudi koji kažu da smo mi, Albanci, živeli na prostoru sve do Dunava i tako dalje. Međutim, to su više poetske imaginacije, ozbiljni političari i ozbiljni ljudi o tome više ne sanjaju, nego su okrenuti realnosti. Ali, eto, na koncu 20. veka doživeli smo jedan užasan genocid i užasan egzodus i, ne dao Bog, da bude negde ponovljen. Plašim se da bi se mogao ponoviti ako se Srbija ne oslobodi te imperijalističke ideologije, a moglo bi se desiti da se ta negativna energija okrene i protiv samog srpskog naroda.

— **Basara:** Evo, ovo što govori gospodin Krasniqi upravo je matrica na kojoj srpski nacionalisti grade svoju platformu. Ona priča — mi smo ugroženi, mi smo izloženi genocidu, mi smo žrtva nekakve zavere. Ja zaista ne bih o istoriji, to nije domena mojih interesovanja, ali, da je bilo baš toliko genocida, sigurno ne bi toliko Albanaca bilo na Kosovu. Daj bože da ih bude još pet puta više, ja nemam zaista ništa protiv toga, ali potpuno iste priče mogu se čuti i ovde na srpskoj strani — kako smo izloženi genocidu, i tako dalje. Mislim da se sve to svodi na istorijsko samosažaljevanje i, rekao bih, da ne vodi ničemu.

Basara: Kritička inteligencija nema nikakvog uticaja na zbivanja u Srbiji

Naređenja i izvođači

Nema naroda koji nije stradao u prošlosti, i to ne samo na Balkanu, nego u celoj Evropi i u celom svetu. Svi su kroz istoriju stradavali. Ja mislim da se mora savladati ta opsednutost prošlošću, traumama iz prošlosti. Ukoliko jedni drugima budemo podnosili cifre i razne spiskove, od toga nema ništa, to će da se otegne unedogled. Dok se tako bude radilo, dok jedni druge budemo optuživali, od dijaloga nema ništa. Srpski narod nije genocidan, s tim se nikad ne mogu složiti. A upravo albanska strana pokušava da krivicu nekako navali na sve nas. Postoje ljudi koji su izdavali naređenja, postoje oni koji su ih izvršavali. Ja bih zaista želio da albanska strana lepo kaže: odgovoran je Slobodan Milošević, pa, taj i taj general, taj i taj pukovnik milicije, pa, ti i ti koji su izvršavali naređenja i bili izvođači zlodela, koja su zaista bila strašna. Zločini se moraju personalizovati, ne može se optuživati ceo narod, jer svi mi ostali niti hoćemo, niti želimo da prihvatimo takvu odgovornost.

— **Krasniqi:** Da vam kažem, gospodine Basara, svakim danom na Kosovu se otkrivaju nove masovne grobnice, ima ih na hiljade. A, kao kritički intelektualac, mogli biste bar jednu stvar da uradite, ne za ove mrtve, jer njima više niko ne može pomoći, nego za one žive Albance koji se nalaze u srpskim zatvorima, a njih ima najmanje sedam hiljada, mogli biste da, zajedno sa kolegama piscima, uputite peticiju da se oni oslobode.

— **Basara:** Nisam znao za taj podatak.

— **Krasniqi:** To su podaci Međunarodnog crvenog krsta.

— **Basara:** Te informacije ne dolaze do nas.

— **Krasniqi:** Nismo mi opsednuti prošlošću, ali masovne grobnice otkrivaju se danas i ima ih mnogo. Recimo, u porodici moje supruge ubijeno je četrdeset sedam ljudi.

— **Basara:** Gospodine Krasniqi, ja to ne sporim i jako mi je žao, ali hoću da vam kažem da se ta krivica mora personalizovati.

— **Krasniqi:** Ali, to je učinjeno u ime srpskog naroda, u ime srpske države.

— **Basara:** Ti ljudi su zloupotrebili naše ime, niko njima nije dao mandat za to. Molim vas, nemojte tako. Ljudi koji su počinili te stravične zločine imaju svoja imena i prezimena. Ja sigurno iza tih ljudi nikad ne bih stao.

— **Krasniqi:** Do sada se znaju samo oni koji su optuženi za ratne zločine, počevši od Slobodana Miloševića. Ali, ne mogu petoricа ljudi ubiti dvanaest hiljada ljudi.

Sistematska politika

— **Basara:** Ne petorica, molim vas, treba pobrojati sva imena od vrha, pa do onih koji su bili egzekutori. Zna se koji su to ljudi. Mali je ovo svet, mala je ovo zemlja i ta se imena sigurno znaju, sasvim sigurno. Oni treba da odgovaraju kao zločinci, kao ljudi koji su zloupotrebili svoja ovlašćenja, krivica se ne može prebacivati na sedam ili osam miliona Srba. Ja nikada nikoga ne bih želeo da povredim, a kamo li da ubijem, tako da zaista ne želim, kao deo kolektiva, da snosim krivicu za neke stvari koje ne samo da nisam uradio, nego ne bih ni u snu poželeo da ih uradim.

Krasniqi: Na Kosovu su ljudi pobijeni po rasnoj osnovi, samo zato što su bili Albanci

— **Krasniqi:** Ja apsolutno ne optužujem gospodina Basaru, ali znam da je to bila sistematska politika, institucionalizovana politika, odluke su donete u srpskom parlamentu, donosio ih je srpski i jugoslovenski predsednik, donosili su ih, znači, organi koji predstavljaju srpski narod i srpsku državu. I u tom smislu mislim da će kazna pogoditi ceo srpski narod i celu srpsku državu. To se, uostalom, već i desilo. NATO je bombardovao zato što je zvanična srpska politika bila takva kakva je bila. Znam da je to zaista teško prihvatljivo ljudima koji se ne slažu sa tim režimom, ali istina je da su ovi zločini učinjeni u ime srpskih interesa i u ime srpske države.

— **Basara:** Ja bih hteo da skrenem pažnju gospodinu Krasniqiju na jedan detalj iz moje porodične istorije. Moj deda, čije ime nosim, ubijen je 1941. godine od strane onih istih ljudi čiji naslednici danas vode ovu zemlju. Želim da kažem da teror boljševičkog režima svi podjednako trpimo. Ja vidim kod gospodina Krasniqija želju da stravična dela koja su rađena po Kosovu, kojih se grozim i koja osuđujem u najvećoj mogućoj meri, nekako nabije na lice celog srpskog naroda koji zaista za to ne može biti optužen. To je delo režima koji ima svoju hijerarhiju, tačno se znaju imena ljudi koji su u toj hijerarhiji, nema tu nikakve nacionalne ideologije. Gospodin Krasniqi je živeo u ovoj zemlji, zna kako se donose odluke u srpskoj skupštini i dobro zna da to nema nikakve veze sa voljom naroda i sa voljom većine.

Izvinjenje

— **Krasniqi:** Gospodine Basara, samo da vas podsetim. Pedeset godina nakon sloma fašizma u Americi je podignut spomenik holokaustu. Ovi današnji Nemci apsolutno nisu krivi za one strahote koje je učinila Nemačka za vreme Hitlera. Ali spomenik je podignut pedeset godina kasnije, da se ne zaboravi ono što je učinjeno. I u tom smislu ja mislim da bi Srbija, tu mislim na jednu drugu Srbiju, ne ovu, od nje to ne bi niko ni tražio, trebalo da se po međunarodnom protokolu izvini albanskom narodu za ovo što je učinjeno. Jer, na Kosovu su ljudi pobijeni po rasnoj osnovi, samo zato što su bili Albanci.

— **Basara:** Ja to ne sporim nijednog momenta, gospodine Krasniqi. Samo je pitanje kada će ta druga Srbija uzeti poluge vlasti. Ja, u svoje ime, mogu da kažem da nemam ništa protiv spomenika albanskim žrtvama. Ako treba, spreman sam i da ga otvorim i da, ako treba — i u ime srpskih pisaca, ove polovine o kojoj govorim — i kleknem i da se izvinim. Ali, molim vas, nemojte na našu dušu da stavljate stvari koje mi nismo radili. Z

Centar za ženske studije u Zagrebu, prvi interdisciplinarni studij o ženskoj tematici, najavljuje upis u novi dvosemestralni obrazovni program:

Ženski studiji 1999/2000

11. listopada 1999. — 22. travnja 2000.

kolegiji

Ženski identitet i teorije moralnog razvoja
Sofijin svijet — filozofkinje
Književnost i studij roda
Ženska spiritualnost
Ekofeminizam
Žensko zdravlje
Žene i mediji
Žene u tranzicijskoj ekonomiji
Ples kao ženski jezik
Rod i žanr
Ženski doprinos vizualnoj umjetnosti
Moć i seksualnost
Uvod u ženske studije

seminari

Žene protiv nasilja, Ženska ljudska prava, Stres i samopromjene, Jezik i rod, Žensko organiziranje i žensko voditeljstvo, Lezbijski studiji, Identiteti u javnosti, Žene u politici, Žene i tehnologija

posebni program

Žene u kulturalnim teorijama

1. svibnja — 15. svibnja 2000.

Upisi su od 4. do 8. listopada od 17-20 sati
Centar za ženske studije,
Zagreb, Berislavićeva 12, telefon 4872-406

razgovor

Govori: Brad Mehldau

Elegijski jazz

Ako izgubimo element jazza kao improvizirane glazbe, kao umjetnosti izražavanja, kao stvaralaštva koje se neponovljivo odvija u trenutku nadahnuća, tada bi postao više od klasične glazbe...

Davor Hrvoj

Festival Lent, Maribor, 6. srpanj 1999.

Poznatiji široj jazz publici postali ste svirajući s Joshuom Redmanom. Je li ta suradnja za vas značila više u glazbenom smislu ili zbog stjecanja popularnosti?

— Divno je biti u sastavu koji djeluje zajedno duže vrijeme. Kada ste u odličnom sastavu kao što je bio taj, ne samo zbog Josha, već i zbog ritam sekcije s Christianom McBrideom i Brianom Bladeom i svirate svake večeri s izražajnim glazbenicima, vaš tajming, osjećaj za melodiju, ono što pokušavate uraditi harmonijski, cijela vaša koncepcija, postaju čvršći. Joshua je odličan vođa sastava koji svakome dozvoljava da se razmaše. Svakome pruža priliku za improvizaciju. Vrlo demokratski pristup.

Koje vas ideje vode u pristupanju standardima koje svirate na nov način?

— Moj je pristup drukčiji. Promjene ritma kao u *I Got Rhythm* koja je jednostavna tročetvrtinska pjesma ili u bluesu postaju više kao okviri ili oblici. Improvizacija ima mnogo veze s time kako se nosimo s ograničenjima unutar tih okvira. Forma ostaje kao nešto apstraktno što je vjerojatno razlog zašto sam do sada osobno zainteresiran za sviranje onoga što nazivaju free, bez obzira što to značilo. Na prvom mjestu volim imati nešto apstraktno i tada će kretanje unutar glazbe proizvoditi umjetnost. Na apstraktan se način odnosimo prema harmonijama i ritmu, ali uvijek ostajemo unutar, bilo unutar trideset i dva takta ili bilo kojeg akorda, pozivamo se na njih, udaljavamo se od njih, apstrahiramo ih. Građa za improvizaciju dolazi, na prvom mjestu, iz melodije pjesme, a tada je postavljamo u potpuno drugo okružje, u potpuno drugi tonalitet.

Trenutak nadahnuća

U vašoj se glazbi osjećaju utjecaji klasične glazbe. Nije li opasno petljati klasiku s jazzom?

— Nikad nisam tvrdoglavo pokušavao svirati klasičnu glazbu, ali mislim da mnogo klasičnih harmonija prirodno ide uz jazz jer radiš s dvanaest tonova, radiš s harmonijama koje su postavljene prije mnogo godina. To je posezanje za nečim što možeš koristiti u improvizacijama. Ponekad me iz klasike nadahnjuje pristup formi. Uzeti jednu, dvije ideje i zaista ih iskoristiti kao pokretačku snagu. Nešto kao što su Beethoven i Brahms radili, ali i neki u jazzu poput Monka. On je bio duboko u tome. Igrao se s jednom melodijom, motivom.

U zadnje ste vrijeme u Europi svirali solo. Vaša se glazba tada mijenjala. Postajala je još meditativnija i bliža klasici.

— Osjećaju sa utjecaji klasične glazbe, ima manje svinganja i ritmički je siromašnija. Upravo sam snimio solo ploču pod nazivom *Elegiac Cycle*. Glazba je rađena u formi klasične glazbe, kao ciklusi u pjesmama što ih možete pronaći kod Schuberta ili ciklička djela kao što je Beethovenova Deveta ili tako nešto. Ali, kao i uvijek, zadržao sam improvizaciju kao osnovu. Improvizacija je velika dragocjenost jazza, ono što ga čini drukčijim od klasike. Ako izgubimo taj element jazza kao improvizirane glazbe, kao umjetnosti izražavanja, kao stvaralaštva koje se neponovljivo odvija u trenutku nadahnuća, tada bi postao više kao klasična glazba, ali bez teme jer ništa nije napisano. Jednom je klasična glazba imala odlične improvizatore kao što su bili Beethoven i svi ti ljudi koji su znali improvizirati. Improvizirati fugu ili bilo što. Ali to nije bitan element tradicije klasične glazbe. Treba se usredotočiti na improvizaciju i to pokušavam činiti. To volim kod jazza.

Predočiti smrtnost

Kod jazza su također važni razumijevanje i interakcija što možemo osjetiti u sviranju vašeg trija.

— Da, naravno, interakcija. Mnogo je u povjerenju koje smo izgradili, glazbenom povjerenju koje je izraslo iz kontinuiranog sviranja s istim ljudima. Nastojim održavati isti sastav godinama. Tada bolje poznaju ono što radimo i razvija se više povjerenja. To ne postaje dosadno, naprotiv, lakše je i brže se uključujemo u druga područja, upuštamo se u rizik — ritmički, harmonijski i improvizacijski.

Vaš je pristup intelektualan, ali i emocionalan i meditativan. Je li nastao prirodno ili ste ga nastojali razvijati?

— Ono što volim kod glazbe, bio to Coltrane, Beethoven ili netko drugi, jest to da možete to slušati na svim razinama. Možete to slušati na vrlo intelektualnoj razini, analizirati što se događa sa strukturom ili možete slušati na čistoj fizičkoj razini. Volim glazbu koja pruža sve te mogućnosti. Mislim da to dolazi prirodno, u skladu s mojim temperamentom.

Kako književnost djeluje na vašu glazbu?

— Nisam potpuno siguran kako utječe na moju glazbu, ali, kao i sve drugo, nadahnjuje me. Književnost me zanima jer je ta umjetnička forma najbliža glazbi, jer je nadahnuta protjecanjem vremena. Ideja o vremenu važan je element prilikom čitanja knjige. Vaš vlastiti život prolazi. Na neki način ste odraz vaše smrtnosti. Ista vrsta procesa događa se u glazbi na još očitiji način. Nekako ti to postane blisko i očituje se, osobito u glazbi, čak više nego u književnosti. To je kretanje, to je prolazak i nikad nećete uhvatiti i predočiti smrtnost.

Neko ste vrijeme živjeli u Europi...

— Bio sam dva mjeseca u Berlinu gdje sam učio njemački jezik. To sam oduvijek želio jer sam zainteresiran za njemačku književnost. Na sreću jednog ću dana moći čitati Rilkea, Hegela i Nietzschea na njihovom materinjem jeziku.

Otac harmonije

Jeste li imali prilike osjetiti europsku glazbu na domaćem teritoriju, je li vas se nešto od toga dojmilo?

— Naravno da jesam. Ali ako gledam na glazbena nadahnuća, ona su posvuda. To je globalno, osobito danas. Klasična je glazba razumljiva širom svijeta, a i jazz se svira širom svijeta. Mislim da jazz nije samo američka glazba. Dio je globalne glazbe. Zato nisam tragao za europskim specifičnostima. Ali, ono što volim kod Njemačke određena je njemačka tradicija s kojom se poistovjećujem i koju zaista volim. To je romantizam, to su Beethoven, Schubert, Schuman i Brahms, ali ne i Wagner i Liszt. Osobito Schubert, Schuman i Brahms sa svojim introvertiranim, čeznutljivim feelingom s mnogo emocija. Imate to i u jazzu kod nekih kao što su Lester Young, Billie Holiday ili Bill Evans. Bliska mi je ta vrsta osjećaja specifičnog za period njemačkog romantizma.

Spomenuli ste mnogo klasičnih skladatelja, ali ne i Bacha, a upravo njega mnogi jazzisti navode kao prvog jazz-glazbenika. Možete li povezati njegovu glazbu s jazzom?

— O naravno, Bach. Gotovo sam ga zaboravio spomenuti, a on obuhvaća sve. On je otac harmonije. U osnovi on je radio sve, nešto kao Shakespeare u književnosti. Ne možemo raščlanjivati njegovu glazbu ili je čak kritizirati, jer bez njega ne bi bilo nas. Ta dva sveska *Dobro ugođenog klavira* sažetak su harmonije. Sve je sažeto u tome. Sve ostalo se nastavlja na to. Z

glazba

Jazz Saalfelden 99

Potvrđena reputacija

Free jazz nije mrtav, samo što ga konzumira netko drugi

Davor Hrvoj

Festival modernog jazza koji se svake godine zadnjeg vikenda u kolovozu održava pokraj gradića Saalfeldena, nedaleko Zell am Seea u Austriji, ima reputaciju jednog od najboljih festivala toga žanra u Europi. Danas ga posjećuju ljubitelji free jazza iz mnogih zemalja Europe, najviše Njemačke, Italije i Austrije, koji sa svojim obiteljima, nerijetko i malom djecom, putuju više od tisuću kilometara da bi slušali vrhunski jazz. Iako je u jazzu zadnjih godina trend vraćanja mainstreamu, free jazz još uvijek ima svoju publiku, barem u Zapadnoj Europi. Europsku struju koja je razvila svoj prepoznatljiv izričaj, na Jazz Saalfeldenu 99 (27-29. 8) predstavljali su Joachim Kühn i Michel Portal sa svojim sastavima, te Max Nagel, Martin Siewert, Blixa Bargeld, Ernst Reijseger kao i sastavi Republique Electronique, Unique Quality, Stimmhorn i Terra Arsa, koji kroz različite eksperimente još uvijek traže svoj izraz. Novim projektom — *Terraplane* predstavio se Elliott Sharp koji se u razgovoru nakon koncerta prisjetio suradnje sa zagrebačkim Kugla Glumištem za čiju je jednu predstavu skladao. Gitarist Kelvyn Bell sa svojim je sastavom pratio pjesnika Quincyja Troupea (autor knjige o Milesu Davisu) koji je osebujnim stilom iskazivao svoje stihove. Kvartet Kronos samo je za ovaj koncert došao s ansamblom virtuoznih Roma iz Rumunjske. Velika jazz-zvijezda, saksofonist Michael Brecker predstavio je program sa svojeg zadnjeg albuma *Two Blocks Fomom The Edge*. Došao je s istim sastavom s kojim je snimio album što je garantiralo uigranu svirku. Bila je to boperska paljevina s dugačkim solima, visokog tehničkog dometa, ali s premalo duha. O utjecaju Coltraneove glazbe, koja se u njegovoj svirci danas osjeća više nego ikad i povezanosti s izdavačkom tvrtkom Impulse, Brecker je nakon koncerta izjavio: »Naravno da se u mojoj glazbi osjeća utjecaj Coltranea. Proučio sam sve njegove ploče, osobito one snimljene za tvrtku Impulse koja je imala osobit značaj u njegovoj karijeri. Vjerojatno nije slučajno što danas snimam upravo za Impulse.« Dave Holland, kojeg svi časopisi ove godine proglašavaju kontrabasistom godine, svirao je projekt s Johnom Surmanom i Anouarom Brahemom što je ECM-ov odgovor na R. A. Khalila koji snima za ENJA-u. Jednim od svojih brojnih projekata — *Charms of the Night Sky* predstavio se trubač Dave Douglas koji je trenutno zvijezda u usponu. Sastav s četiri saksofonista, basistom i bubnjarom, kao i '95. godine na istom Festivalu, ali s drugim glazbenicima, predstavio je Steve Coleman. Ovaj put u prednjoj su liniji uz njega svirali Gary Thomas, Greg Osby i Ravi Coltrane (sin Johna Coltranea). U svojem karakterističnom stilu, u programu pod nazivom *Punk Funk Harmelodic*, predstavili su se Marc Ribot i John Zorn, a kao posebna atrakcija osebujan saksofonist David S. Ware koji od kraja šezdesetih godina razvija svoj glazbeni izraz i gotovo ne surađuje s glazbenicima izvan svojeg sastava.

Jazz Saalfelden 99 predstavio je aktualne projekte svjetske scene, pri čemu je svaki koncert, a bilo ih je do osam svakog dana, počeo točno u predviđeno vrijeme, a svaki od dvadeset pet sastava, uključujući alternativnu scenu, došao u postavi najavljenoj u programu. No, ponovno pozivanje više glazbenika koji su nastupali na istom Festivalu u zadnjih nekoliko godina, makar i s drukčijim projektima, pokazatelj je da avangardna scena ipak više nije tako bogata i kreativna kao tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina. Z

Continental Megastore vam predstavlja

Kind of Miles

Panthalassa: The Remixes, Sony Music Entertainment, 1999.

Branimira Lazarin

Tko su King Britt, Philip Charles, Doc Scott, Bill Laswell, DJ Cam i Jamie Myerson, većini nije ni važno. Manjina zna da je riječ o *uglednim* producentima i DJ-ima, pa je činjenica njihovog nastupa dovoljna za kupnju CD-a. Normalnom konzumentu vjerojatno više znači pojava imena Milesa Davisa, jer je ovdje riječ o obradi njegovih standarda. *Kind of Miles*, ili neka vrsta Milesa provlači se kroz pet *brojeva*, odnosno remiksiranih uradaka spomenutih autora. Čut ćete *In A Silent Way*, *On the Corner*, *Rated X* i *Shhh* u big i break beatu, drum'n'bassu, jungleu, acidjazzu i ostalim raspoloživim matricama kojima se ti remikseri služe. Pri tome ni slučajno nisu oštetili *coolera* Davisa. Dapače, free jazz podrazumijeva i ovakav humus, pa bi se i samom Milesu Davisu vjerojatno svidio ovakav prateći band. Z

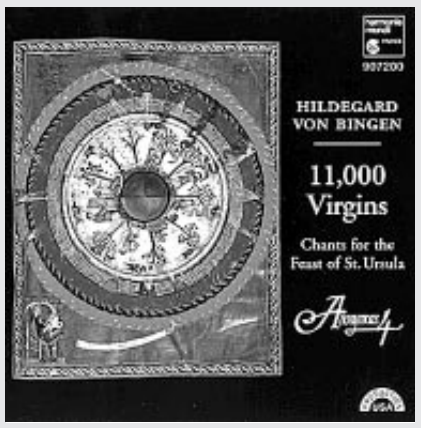

Liturgija za dvadeseto stoljeće

Hildegard Von Bingen: 11 000 Virgins, Chants for the Feast of St. Ursula, Harmonia Mundi USA, 1997.

Uz činjenicu da je rana glazba trenutno najtraženija roba na tržištu glazbene produkcije poznato je da već postoji pozamašan opus kompozicija Hildegard von Bingen, najpoznatije redovnice 12. stoljeća. Poetesa, iscjeliteljka, proročica i mističarka u dvadesetom je stoljeću posebno cijenjena skladateljica, čije se umijeće komponiranja responzorijalnog pjevanja smatra mjernom jedinicom takvoga žanra. Na ovom CD-u objavljeno je sedamdesetak minuta liturgije posvećene proslavi u čast sv. Uršule i njenih 11.000 štićenica, odnosno redovnica. Hildegard je bila Njemica, pa je matična kuća u kojoj su redovnice vježbale pojanje samostan u Kölnu. Hildegardina poezija, bogati glazbeni melizmi atipični za njeno doba danas su opet moderni. Psalme, himne i antifone izvodi ansambl *Anonymous 4*, čiju je čistoću izvedbe znala prepoznati prestižna *Harmonia mundi*. Uz *Gothic Voices*, *Anonymous 4* je *drugi najbolji* ansambl za ranu glazbu.

festivali

Dubrovnik, pedeset put ponovljen

Otupljivanje bezobrazluka i Držić iz kontejnera

Lada Čale Feldman i Morana Čale

Bilo bi netočno reći kako su pedesetu obljetnicu Dubrovačkog ljetnog festivala njegovi kreatori dočekali nespremni: i svečanost Otvaranja bila je scenaristički nešto pomnije i zahtjevnije zasnovana, gostovanja su u dramskome dijelu programa (o kojemu smo jedinome pozvane izvješćivati) bila brojnija nego inače, sveukupno se moglo pogledati čak tucet (i više, kad bismo im pridružili mimohod grupe *Maskaras* i glazbenu predstavu Lorkine *Krvave svadbe* švedskog zbora *Romeo i Julija*) različitih predstava, a nije manjkalo ni uvodnih skandala ni iznenadnih upada u mirni tijek festivalskog plana. Zašto se onda ipak sve doimalo razmjerno tromo i skromno za nezasitne apetite revnih posjetitelja festivalske Republike?

Prije svega, iluzija »raznolikosti« što su je priuštila gostovanja, ali koja nikada nije bila ključnim adutom Festivala — budući da se on opetovano dičio svojim strogim repertoarnim i estetskim profilom, koji se pak odlučno temeljio na poetici otvorenih prostora, zasnivala se najprije na produkcijski jeftinim monodramskim remek-djelcima poput Matulina *Münchhausena* i internacionalno komunikativnoga Vukmiričina *Mr. Singlea*, koji su po preuzetom strogom kodu Festivala morali igrati svega par večeri, premda ih je mlađa publika hrpimice opsjedala. Daljnje možebitne prazne hodove popunili su i »klasici amaterizma«, sisačka *Daska* (*Pif-paf-puf*) i domaći *Lero* (*Uzdah Marije Orsole*), nažalost u svojoj repetitivnoj i reklo bi se napol angažiranoj stvaralačkoj fazi, kada im je bezobrazluk otupio, i kada ih je zadesila paradoksalna nesretna sudba ispunjenja dugo snivanih želja da budu »službeno« priznate i igraju uz bok monumentalnim ansambl spektaklima (kakva je ovogodišnja *Dubrovačka trilogija*) pa pritom zapravo pokazati svoju nemuštiju stranu (kakvu je pokazala upravo zamornom rekvizitskom simboličkom »prateži« zagušena vizija Vojnovićeva *Sutona* što ju je ponudio *Lerov* redatelj Davor Mojaš). Sve ove predstave izvedene su u atriju palače Sponza, dobrodošlom komornom prostoru čija je »rupa s pogledom na svemir«, kako je dubrovačku otvorenost vječnosti jednom sažeo Slobodan Šnajder, prikrivala činjenicu da su te četiri ovoljetne festivalske izvedbe potpuno posvađane s pojmom ambijentalnosti koja je »Igrama« priskrbljivala iznimnost u bjelosvjetskim razmjerima.

Gladni pred trpezom

Ni jezične prepreke ni razmaženost dubrovačke publike, koja predobro pamti gotovo desetak postava *Dunda Maroja*, nisu argumenti koji bi dostajali da utješno objasne potpuni fijasko što ga je na poljani, koja se u autorovu

rodnome gradu dići upravo njegovim imenom, doživjelo uprizorenje toga uporišnog djela hrvatske dramske baštine u izvedbi Talijanske drame riječkoga Kazališta pod režijskim vodstvom Nina Mangana. Većina dubrovačkih odanih poklonika festivalskoga teatra, naime, Držićev tekst zna naizust i kadra ga je pratiti i na stranom jeziku, a nema ni mjesta sumnji u njihovu (doduše nepotkupljivu) dobrohotnost da još jednom pristanu »Rim iz Dubrovnika gledat« ili bolje, da Držićev i svoj Dubrovnik pogledaju pogledom Drugoga. Ali i pristanak i razumijevanje udjeljuju se pod stanovitim uvjetom, da se dotični Drugi svoj pogled potrudi osloboditi mrene kolonijalne predrasude o djelu hrvatskoga komediografa kao o odumrloj egzotičnoj inačici talijanskih farsi i pučkih komedija, što je treba ekshumirati i reanimacijski napumpati hiperboličnom gestom, opscenim gegom i karikaturalnom stilizacijom. Potonja se pokušava legitimirati zlorabljenim znamenjem kazališne pretvorbenosti, okvirnim krabuljnim kolopletom u kojemu divlja vrlo doslovno raspojasana glumačka družina, što se kao na jamstvo sočnosti i živopisnosti oslanja na gologrude glumice, koje se prema potrebi iz iskreveljenih rimskih kurtizana promeću u ništa manje iskreveljene oštijere ili žbire. Svaka erotična aluzija tu grezne u vulgarnu lakrdiju, jednako kao i kostimografski tretman našijenaca — imućni gradski trgovac Maroje (Giulio Marini) odjeven je kao ovčar s kamenjara, a Pomet (Francesco Randazzo), družbenik njemačkog vlastelina, »kralj od ljudi«, unižen nezgrapnim reperskim hlačama u kombinaciji s gusarskom bandanom. Sve to nema, dakako, uvredljivih namjera, nego je plod nesporazuma između Manganova poimanja smiješnog i tekstu inherentne komike. Umjesto da poziva »Jeđ me, jeđ me«, pretrpana trpeza predstave riječkoga ansambla na apetit gledateljstva djelovala je prije kao »krinica juhe kojoj se dno uzvidi kako na Mrtvom moru na Lokrumu«, pa ju je dio zasićenih napuštao i usred prizora.

Histrionskoj pak predstavi Eliotova *Ubojstva u katedrali* u postavi Zorana Mužića, o kojoj nažalost nemamo zašto duljiti, najsvjetlija je, ako ne i jedina svijetla scenska točka prilagodba anakronističnog baroknoga pročelja Isusovačke crkve sakralnome ozračju tragedije.

Nasuprot tomu, prva ovoljetna premijera u scenografskom se smislu pridružila iskorijenjenosti prije spomenutih gostovanja: smišljena da bude hitro »deportirana« u zagrebačku »Komediju«, predstava *Nemoćnika u pameti* mogla se odigrati u bilo kojem kutku ljetnog Dubrovnika, pa tako i na Držićevoj poljani gdje se udomila i bez kojeg drugog razloga doli zato što se na njoj moglo izgraditi veliko gledalište. Sam pak prostrani pozornički prostor, poslovično neakustičan, na kojemu su već zube slomili i Juvančićev *Dundo Maroje* i Parov *Koriolan*, ukrotio se kolima putujuće pučke glumačke trupe, čije su uzane i ubave kulise spretno prepriječile glasovna naprezanja, no od čijeg ambulantnog šarma — koji se na tako zahvalnim ulicama kao što su dubrovačke mogao puno maštovitije iskoristiti, makar i u propagandne svrhe — dubrovački puk nije imao baš ništa. I Molièreu i frančezarijama je bez sumnje mjesto u festivalskom Dubrovniku, ali da li u

Općem osjećaju iznemoglosti i sluganstva sadašnjice, koja nesmiljeno napreduje prema primitivizaciji, pretvarajući muzeje gosparskih palača u tajkunski plijen, kao da odgovara i nesrazmjer glumačkih potencijala na štetu mladih

ruhu prijeratne češke provincijske trupe koja protu-građansku farsu pretače u slatku sitnograđansku vodicu, to više nismo tako sigurne. Pero Kvrgić iznio je svoje znano mimičko i gestičko umijeće da u tri poteza izgradi simpatičnu karikaturu, prekrivši sivkastu prpošnost ostalog dijela ansambla, među kojima se ipak uspješno izdvojiše epizode Damira Lončara i osobito Dražena Čučeka. I ostali su geg-razlozi za smijeh bili domišljato komponirani i precizno tempirani, kako to samo Menzel može, a ipak se gledalište nije ni previše smijalo niti pronašlo sebe, pa barem tako udovoljilo prvoj polovici uhodane festivalske premijerne politike koja ravnomjerno dozira kombinaciju »pučke« i »učene« kulture, ne bi li ugodila i Dubrovčanima i svijetloj Tradiciji.

Titovo bijelo odijelo

Prije negoli bude riječ o drugoj ovoljetnoj premijeri, dometnimo još koju o životu prošlogodišnjih premijera *Dum Marinovih Snova* i *Julija Cezara*, dok ćemo dugovjeku *Tužnu Jelu* i *Hamleta* ostaviti miru kazališne povijesti. Da bi preduhitrio kuknjavu (koja se svejedno čula) kako se od noćne more, koju mu redatelj apokrifno pripisuje, dum Marin okreće u grobu, Ozren ga je Prohić preokrenuo iz kontejnera za smeće i u park Gradac istresao, kao što ste vjerojatno već čuli, zajedno s rashodovanom ambalažom predstava novijega zagrebačkog repertoara, od *Hampera* do *Pira malograđana*. Učinio je to s jednostavnom računicom prema kojoj kolaži književno-kazališnih otpadaka, zakriveni nedokučivom semiotikom stvaralačkih neurona koji u redateljevoj snohvatici povezuju disparatno, nepogrešivo daju postmodernu. Osim pohvalne, možda i učitane samoironije, Prohić ispovijeda kobnu i prilično raširenu kronologijsku i vrijednosnu ispretumbanost u kontejneru poetičkih memorabilija, zbog koje se groteskne slike Magellijeva kova zatječu pri bliskome vrhu, a dum Marin na dnu grca pod teretom svakovrsnih smetlišnih eksponata. Kad među dronjcima zalutalih scenskih citata što se takme u arbitrarnosti zablista kakav sjajan predmet, ispostavi se da je posrijedi okrajak *Venere i Adona*, *Grižule*, *Tirene* ili *Stanca*, koji publiku, shrvanu dosadom hirovite pantomimske nadogradnje, povremeno prene otkrićem da bi Držićeva prikaza Prohiću mnogo više priopćila u nekom antikvarnom snu, kad ne bi smatrao da ga je sramota usniti.

Kao suprotnost raspuštenim Prohićevim mizanscenskim posudbama (a i nedavno odgledanom Brezovčevu *Cezaru*) djelovao je smjerno ogoljeli *Julije Cezar* (ovaj put skoro neokrnjeno Shakespeareov) u režiji Janusza Kice, koji je vidljivost svojih intervencija opravdano sveo na proigravanje Lovrjenca iz neiskorištenih izvedbenih i gledateljskih kutova. Premještanje gledateljstva manje bi samo po sebi razvuklo predstavu, da nije iziskivalo dugu dogradnju gledališta za drugi dio, a ako ste pri tome odlučili napustiti kritičarske povlastice pa sjesti na mjesta za koja se plaća, u posljednjih desetak redova, *Julije Cezar* vam se pretvorio u jedva čujnu radiodramu. No Kica je ionako u njemu vidio prije svega napetost neposustalog i neizvjesno uspješnog retoričkog nadmetanja, dijaboličnog umijeća nagovaranja — uzajamnog među urotnicima, unutrašnjeg u Brutovoj duševnoj borbi, Brutovog i Antonijevog pred rimskim pukom zgroženim ubojstvom, završnog pridobivanja dojučerašnjih protivnika, što svaki moralni izbor preobrazuje u podlost. Kamo sreće još da Shakespeareov zahtjevni ornatus — što ga pripitomiti nisu mogli ni zahvati Lade Kaštelan na Bogdanovićevu prijevodu, namijenjeni, kako kaže, izvođačkoj lakoći — nije tako okrutno nadmoćno gospodario glumcima, koji su se svi listom (Radko Polič zbog očitih glasovnih, ne i interpretacijskih problema) s tim zmijolikim tekstom borili kao s pravom nemani. Naravno, nepravedno bi bilo izjednačiti Mokrovićeva srčanog Bruta, Nadarevićeva smutljivca Kasku i pronicavog Matulina Kasija sa zadatku posve nedoraslim Tarikom Filipovićem kao Antonijem, koji je svoju ulogu stanjio do razmjera stripa, pa ipak — a u duhu prisilne potrage za suvremenim rezonancama — sve te urotničke glave glumački nadmašuje cijeli Hrvatski Tranzicijski Politički Ansambl, što se, prema Kici, posvađeno trga za Titovo bijelo odijelo.

Nadomjesci za snove

A sada, druga premijera! Dvadeset godina nakon svoje znamenite režije *Trilogije* u dvorcu Skočibuha, Joško Juvančić namjerio je Vojnovićeva »tri struka lovorike, pelina i vrijesa« položiti pred noge Gradu, koji je u međuvremenu mučenički odolio još jednoj soldateski. S trojedinstvenoga prizorišta parka Umjetničke škole, naime, na taj Grad puca monumentalan vidik što ga nisu uspjele uništiti čak ni dvije metalne konstrukcije, isprva optočene baršunastim zastorima, a u zadnjemu dijelu ogoljele, kojima ga iz neshvatljivih pobuda zaklanja scenografija Ivice Prlendera. Dok publika (kroz treću, identičnu i jednako dvojbenu konstrukciju) navire u gledalište, dvorkinje i ostarjele djevice iz svih triju jednočinki vrzmaju se po sceni zakrčenoj škrinjama i sanducima te pobožno prebiru relikvije slavnih vremena vladika, naznačujući da je i sama predstava, u ovo doba otpuštenih slugu i pogospođenih kmetova, poklonstvo Vojnovićevu gosparskom dostojanstvu.

Iako odgurnuti sa središnjeg prostora, sanduci obožavanih rekvizita prošlosti ostaju trajno nazočni u kutu scene, odakle se iznova uvlače u igru, vukući za sobom bolne tragove svoje degradacije: tako će vlasulja zadnjega kneza slobodne Republike iz *Allons enfants* poslužiti kao sredstvo za uveseljavanje razuzdanoga društvanca *Na taraci*, koje će zabavu trivijalnog igrokaza, sablažnjivog plesa i mondenog ljubakanja začiniti i frivolno se loptajući klupkom pređe Suđenica, simbolične dimenzije prediva kojim za nasušni život zarađuju Made, Ore i Pavle, osuđenice vlastitoga vlasteoskog »držanstva« u *Sutonu*.

Općem osjećaju iznemoglosti i sluganstva sadašnjice, koja nesmiljeno napreduje prema primitivizaciji, pretvarajući muzeje gosparskih palača u tajkunski plijen, kao da odgovara i nesrazmjer glumačkih potencijala na štetu mladih. Čar Juvančićeve predstave uglavnom počiva na stupovima veličanstvenih, suptilno razrađenih ostvarenja Milke Podrug Kokotović, Žuže Egrenyi, Marije Kohn, Miše Martinovića, Tonka Lonze, Mustafe Nadarevića i Pere Kvrgića, a urušava se gdje bi ga morale čvrsto poduprijeti mlade snage, koje prečesto nasjedaju što deklamatorskim zamasima Vojnovićeve patetike, što vlastitim divističkim pretenzijama. Dogodi se tako da prigušenu elegičnost Deše Palmotice (Alma Prica) uprska nespretno vehementni Orsat (Maro Martinović) podižući nesuđenu nevjestu u neprirodno ukočenu pozu. Ako je tko od mladih svojom pojavom nametnuo ton *Trilogiji*, onda je to Vuko Konavljanin Nikše Butijera, sa svojom dirljivom ruralnom sirovošću na putu za dijasporu, čovjek koji ne snosi krivnju za zaborav, kad su mu pravo na pamćenje uskratili, a da on to i ne zna. Žiriju nagrade Orlando (Nikola Vončina, Hrvoje Ivanković, Davor Mojaš) draža je bila blijeda ljepotica Bojana Gregorić, jer navodno uspješno dočarava tragičnu sudbinu Pavle Beneše. To dobro zvuči i pitko se igra, pogotovo ako se zanemari smisao zapisa što ga *Na taraci* diktira Gospar Lukša, a u kojemu se spomenuta povijesna samozataja tumači kao mnogo složeniji ishod klasnom tvrdoglavošću prigrljenog *izbora*.

Unatoč, dakle, znakovima otvaranja Festivala raznorodnijem kazališnom krajoliku, ostaje dojam da ga ispunjaju nasumični nadomjesci za financijski neostvarive snove, jer poetičku središnjicu, kako uostalom i priliči, i dalje nosi repertoar (Držić, Shakespeare, Vojnović) zacrtan još u Fotezova vremena. Na istraživanja ambijentalnih mogućnosti zasad su stala kod Kunčevićeve *Tužne Jele* i kao da već pet godina nikoga ne muče. Z

kazalište

Europska srednjovjekovna drama

Srednji vijek seli na kontinent

4. međunarodni festival i simpozij, Camerino (1-8. kolovoza 1999)

Zrinka Pulišelić

Pred tri godine se u Camerinu, gradiću u centralnoj Italiji, počeo održavati Festival srednjovjekovne evropske drame i simpozij na istu temu. Glavna je namjera organizatora bila prebaciti fokus istraživanja drame i kazališta srednjeg vijeka barem djelomično s Otoka na Kontinent. Iz godine u godinu bilo je sve više sudionika; festivalski je dio počeo obuhvaćati i glazbu i ples, a od prošle godine djeluju i radionice za izradu maski i kostima te za ples, glumu i režiju. Zbog dosad najvećeg broja izvođača trajanje Festivala produženo je sa četiri na osam dana i to tako da su prva četiri dana bila rezervirana za glazbene priredbe, a dramski je dio Festivala počeo zajedno sa simpozijem.

Spettacolo

Festival je otvorilo Udruženje mača i plašta, odnosno povorka građana odjevenih »na srednjovjekovnu i renesansnu« te natjecanje strijelaca istog Udruženja, a iste je večeri na glavnom gradskom trgu, pred katedralom, izvedena *Carmina Burana*. Svih osam dana Festivala mještane i goste je u ranim popodnevnim, a nekad i noćnim satima zabavljala ulična grupa Carnival sastavljena od polaznika radionica za izradu maski i kostima. Osim što su bili vizualna atrakcija, pozivali su prolaznike na predstave, a i uključivali ih u svoje plesne točke u kojima je, nažalost, bilo možda i previše brazilskih ritmova. Tko god je htio mogao se maskirati, a nastupu su se mogli pridružiti i nemaskirani. U gradskom je kazalištu njemački ansambl Super librum održao koncert marijanskih himni iz talijanskih, španjolskih, njemačkih i nizozemskih zbornika nastalih u periodu od 1050. do 1480. Sljedeći glazbeni doživljaj bio je Trecento — duet iz Heidelberga, pojačan članovima Wolgemut Schauspiela (prošlogodišnjih sudionika Festivala). U svoja tri izvanredna nastupa pokušali su publici kako glazbom izvođenoj na tadašnjim instrumentima tako i cjelokupnim scenskim nastupom dočarati ugođaj srednjovjekovlja i rane renesanse. Zbor katedrale Camerina održao je koncert glazbe 16. i 17. stoljeća, a Povijesna skupina strijelaca iz Mondavia odmah je poslije njih na glavnom trgu prikazala natjecanje u gađanju lukom i strijelom te samostrelom, igre sa zastavama i dvorske igre i plesove. Tijekom čitavog Festivala pratila nas je irska tradicionalna glazba u prekrasnim interpretacijama šest sestara iz Irske okupljenih u grupi Inish.

Petog je dana počeo simpozij, a s njim i dramski dio Festivala. Vidjeli smo tri talijanske te po jednu američku, britansku i nizozemsku predstavu. Talijanske su predstave uglavnom bile pravi *spettacoli*, ali u onom širem značenju riječi. Puno glazbe + puno plesa (posebno se cijeni onaj na štulama) + što više vatrometa i dimnih efekata, recept je za pridobivanje talijanske publike. Igrajući upravo na tu kartu publiku su oduševili Teatro Nucleo iz Ferare sa svojim *Quijoteom* i Compagnia La terra nuova iz Umbrije s predstavom *Chiara i Francesco.* Na osnovi viđenih spettacola većina je »strane publike« posljednju predstavu Festivala *Lady Hawke* očekivala s popriličnom skepsom. Alfieri i musici storici iz Tornea Castel Celementino iznenadili su sve prisutne na glavnom trgu. Bacanjem zastava, uz malu pomoć naratora i izvanredno sugestivno odabranu glazbu, maske i kostime te nevjerojatno mali vatromet na kraju odigrana je legendarna ljubavna priča. Učinak je bio doslovno hipnotizirajući. Istina, i to je bio *spettacolo,* ali daleko od jeftinih rješenja za privlačenje pažnje publike. Iskoristili su staru tradiciju bacanja zastava, razradili je i sve zajedno izvanredno precizno uvježbali. Upravo je sklad svega percipiranoga bio uzrokom zatravljenosti publike.

Što znači vjerovati tekstu?

Zanimljivo je da su sve tri netalijanske produkcije nastale na temelju drama iz Nizozemske. Zahvaljujući velikom zalaganju prof. E. Strietmana s Cambridgea kao i grupi Marot iz Groningena, svjetska medijevistička javnost upoznala je nizozemsku dramu i, štoviše, jako se zainteresirala za nju. Prvo je igrao *Lanseloet of Denmark* u izvedbi kazališne grupe s Loyola Marimount University iz Los Angelesa, ali u njihovoj teatar u teatru obradi. Originalan tekst je jedna od četiri sačuvane dvorske drame *abel spelen* iz prve polovice četrnaestog stoljeća, rijetkih srednjovjekovnih drama isključivo svjetovne tematike. U predstavi koju smo imali prilike gledati glavni junak je mladi oholi kolonijalist koji se mijenja igrajući Lanselota. Naglasak se u ovoj interpretaciji htio staviti na katarktičko terapeutsku ulogu pričanja priča, a pogotovo kazališta, odnosno na ispravljanje negativnog igranjem negativne uloge i učenje iz primjera gledanjem. Tekst predstave praktički je prezasićen poukama i moraliziranjem. Uprkos tom ogromnom didaktičkom teretu predstavu su na površini ipak uspjele održati izvanredne kreacije stare gospođe majke i obiteljskog sluge, a i sama ideja kolonijalnog okvira za predstavu kao i primjena tehnika javanskog kazališta sjena u centralnom dijelu predstave i nisu bile toliko loše. York Settlement Players na čelu s redateljicom Jane Oakshot potpuno su drugačiji primjer tretiranja teksta. Njihov *Esmoreit ili ukradeni princ*, također *abel spel*, nije doživio ni najmanje intervencije. Oni koji su pred dvije godine imali priliku vidjeti istu dramu u izvedbi kazališne grupe Marot iz Nizozemske nisu dvojili što je bolje. Gotovo je jednoglasno zaključeno da je nizozemski svjesno bajkoviti *Esmoreit* bio puno zanimljiviji i kvalitetniji od britanskog ozbiljno kazališnog. Fabula u tolikoj mjeri obiluje neuvjerljivim i nelogičnim prizorima da igrana »realno« podsjeća na slikovnicu te izaziva dosadu kod publike. Jedino moguće opravdanje za ovakav način uprizorenja jest činjenica da je režirano za jako malu dvoranu u Yorku i da su svijeće bile jedino osvjetljenje. U takvu su ambijentu velike geste i druge prenaglašenosti možda i bile potrebne, dok su u Camerinu bile smiješne. Sasvim je logično da ista predstava u dva potpuno različita prostora ne može biti ista, ali onda se treba prilagoditi novom prostoru. Ako se to svjesno ili nemarom propusti dobiva se ovakav efekt nakalemljenosti. Već treću godinu za redom u Camerinu prisutna nizozemska grupa Marot, ove je godine prikazala *Pek en veren*, farsu o pohotnoj mladoj supruzi i njenom starom mužu koji se podvrgava skupoj kuri pomlađivanja kod lažnog liječnika koji će kasnije pod maskom svećenika istjerivati đavla iz njihove kuće odnijevši im tako i preostali novac. Rekontekstualiziranje predloška minimalnim intervencijama (npr. aluzije na suvremenu *bolest* kupovanja čudesnih preparata i naprava preko TV prodaje), kao i odabir glazbe, a pogotovo nevjerojatno dobra gluma približili su farsu publici, tako da nerazumijevanje jezika nije predstavljalo nikakav problem.

Upravo su ove tri produkcije bile glavna tema rasprave posljednjeg četvrtog dana simpozija. Kao glavna tema okruglog stola nakon izlaganja redatelja triju predstava, a na temelju tvrdnje J. Oakshot da je postavila *Esmoreita* onako kako jest jer je vjerovala tekstu te da joj je takvo postavljanje bilo najveći izazov, nametnulo se pitanje »Što znači vjerovati tekstu?«. Za razliku od nje Ron Marasco i Theresia de Vroom redatelji *Lanselota* kao i Femke Kramer i Jacques Tersteeg redatelji *Pek en Verena* »vjeruju tekstu« na drugi način, oni drže da upravo reinterpretacija iskazuje povjerenje u tekst. Druga je stvar što su ti tipovi reinterpretacija potpuno različiti i rađeni s različitim ciljevima koji bi se mogli banalno razdvojiti na američko *poučiti* i nizozemsko *zabaviti* (i sebe i publiku).

Hrvatska glagoljska drama

U okviru simpozija sudionici su osim praćenja referata imali i druge aktivnosti. Organizirane su tri radionice koje su se bavile izvedbenim prostorima, nastavom te prevođenjem teksta za predstavu. Prostor se analizirao u šetnji Camerinom, sudionici su se prisjećali predstava na pojedinim lokacijama i isprobavali na licu mjesta neke mogućnosti, pogotovo tamo gdje se još nije igralo. Posebna je pažnja posvećena semantici prostora, pitanju što koji prostor nosi sam po sebi, odnosno što može »dati« predstavi, a što »oduzeti«, ovisno o tipu predstave. Tako se analizirala i osvijetljenost i ozvučenost prostora i došlo do zaključka da je definitivno najbolji prostor dvorišta nadbiskupske palače, ne samo zbog izvanredne akustičnosti i svjetla nego je i sam prostor polifunkcionalan te pruža razne mogućnosti organiziranja kako izvedbenog tako i gledališnog prostora. Šetnja gradom otkrila je i moguću trasu procesijske izvedbe. Radionica koja je trebala doći barem do skice nastavnog materijala o srednjovjekovnom kazalištu i drami svela se uglavnom na pojedinačne lamentacije na temu nedostatka vremena predviđenog za nastavu tog gradiva i nedostatka vizualnog materijala koji je ocijenjen najbitnijim. Kao dobra nastavna metoda sugerirano je poticanje studenata na uprizorenje neke drame kako bi se u procesu vlastitog rada bolje upoznali s problemima i pitanjima koja nameće drama tog razdoblja. Prevođenje teksta za predstavu izvedeno je tako da su sudionici prevodili odlomke tekstova na svoje jezike ili čak dijalekte tog jezika ovisno o tome kakav su fragment prevodili. Izvedba najuspješnijih primjera zaključila je službeni dio simpozija na vrlo simpatičan način.

Veliki broj referata onemogućio je kratku raspravu iza svakog pojedinog izlaganja što je bila uobičajena praksa prethodnih godina. Referati bi se mogli podijeliti u nekoliko grupa. Dio je razmatrao probleme izvedbe u srednjem vijeku i danas, dio je više bio zainteresiran nekim tekstualnim problemima te primjenom novijih teorija na dramu tog razdoblja, a dio suvremenim tradicijama koje vuku korijen iz srednjovjekovlja. Posebno je zapaženo bilo izlaganje L. Muir koja je napravila novi korak u žanrovskom određenju dijela drama koje su dosada uvrštavane pod mirakule, povezavši ih s nizozemskim *abel spelen* u jednu novu kategoriju koju je zbog uzvišenog karaktera junaka i sretnog kraja nazvala tragikomedijama. Za našu bi publiku trebao biti interesantan referat B. Lo Magistro koja je *pokušala* govoriti o hrvatskoj *glagoljskoj* drami. Njezin referat nešto je što nas treba zabrinuti, pogotovo što je najnovija hrvatska literatura kojom se Lo Magistro služi iz početka sedamdesetih, pa su terminologija kojom se koristi i spoznaje koje iznosi kod nas već odavno zastarjele, a upravo je taj referat dočekan s velikim interesom. Činjenica je da postoji popriličan interes za našu dramu i kazalište srednjeg vijeka i krajnje je vrijeme da već zainteresiranu medijevističku javnost upoznamo s tim, da o nama ne bi i dalje nastavili govoriti neupućeni. Od ostalih referata treba istaknuti novo čitanje *Everymana*, usporedbu izvođenja pasija u Francuskoj i u Engleskoj s posebnim osvrtom na mogućnost barem djelomičnog procesualnog oblika u Engleskoj, analizu prologa i epiloga u njemačkoj pokladnoj farsi, a posebno su bila zanimljiva brojna razmatranja prošlogodišnje cjelovite izvedbe ciklusa iz Yorka. Z

u spomen

Dunja Robić (13. 1. 1922. - 20. 8. 1999.)

'Adieu', i hvala!

Giga Gračan

Glupost, zabluda, grijeh i sitničavost
Gospodari su nam tijela i saznanja.
I hranimo svoja ljupka pokajanja
Kao što prosjaci hrane ušičavost.

Za ovaj Baudelaireov katren iz pjesme *Čitaocu* na hrvatskome, kao i teško izbrojivo drugo posredovano stihovlje i prozu, ova sredina ima nelijepu naviku posredovateljima javno zahvaliti rijetko — najčešće pošto oni to više ne mogu čuti. Tako ni Dunja Robić, prevoditeljica, libretistica itd. — najkraće, umjetnica riječi.

To ime-pseudonim (građanski se zvala Mira Dupelj rod. Košutić, u civilnom zvanju psihologa s postignutim naslovom doktora znanosti) — poratni čitalački naraštaji iznovice su percipirali otisnuto malim slovima ispod brojnih »stranih« pjesama na hrvatskome, ne samo Baudelaireovih, Rilkeovih, S-J. Perseovih, Hölderlinovih..., te dramâ Musseta, Ionesca... Biranijim ukusom obdarena operna i koncertna publika pamti to ime u funkciji prevodioca libretâ što su ih Auden, Cocteau, Ionesco i dr. a skladali Stravinski, Honegger, Kelemen, Britten... ali i Porterova mjuzikla *Poljubi me, Kato*. Rijetko vična libretističkom umijeću, pridonijela je i vlastita libreta za niz opera i baleta hrvatskih skladatelja, tako Natka Devčića, Ivana Brkanovića, Stanka Horvata...

Ispisala je Dunja Robić i impozantnu količinu izvornih proznih, dramskih i pjesničkih rečenica; apartnost triju kratkih romana prepoznao je u neposrednoj jučerašnjici Branimir Donat i objavio ih na svojoj uređivačko-nakladničkoj adresi *Dora Krupićeva* u dva sveska (*Bilo je i nije bilo, Diitref, ili epitaf za družinu*) god. 1996. i 1997. Drugi njezini izvorni tekstovi ostali su razasuti po periodici ili su — u slučaju dramskih djela i dječjih igrokaza — možda pohranjeni u kazališnim i školskim arhivima.

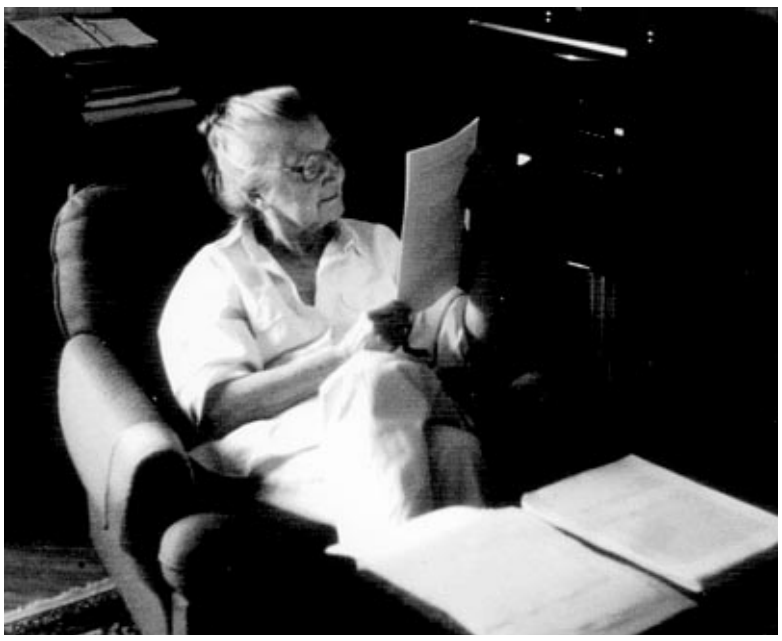

Osobno sam Dunju Robić upoznala u, za nju očito tipičnoj, prilici davanja: kad je umro Vlado Habunek, javila mi se, pretpostavila (točno!) da će ex-*Vijenac* toj tužnoj činjenici posvetiti doličnu pažnju i ponudila svoj *text-in-progress* čiji je *progress* bio, eto, zaustavljen. Žiro-račun (očito tipično) nije ponudila.

Od početka 1970-ih surađivala je Dunja Robić manje-više kontinuirano s Dramskim i Trećim programom Hrvatskog radija: vlastitim i prevedenim radio-dramama, vlastitom i prevedenom poezijom. Jedan od najdražih uredničkih *feedbacka* doživjela sam početkom 1999, kad mi je telefonirala, iskazala komplimente *Zoofonu* i rekla da bi i ona malo oko životinjica... a već je tada bila terminalno bolesna. No tu je činjenicu kakvoćom i snagom duha ignorirala: impozantno vitalističkom gestom oblikovala je osobnu osebujnu poetsku ornitologiju i prijevodno prenijela jedan Saint-John Perseov avijarij. A vedrina njezine interpretacije kanonskog biblijskog mizanscena — Daniel među lavovima — i kontrapunktiranja s (imaginarnom) Proustovom gastronomijom, sraz visokoga i niskoga modusa, takva je figa usuprot gospodarici Smrti te se autorici može reći samo *chapeau*.

Jučerašnja i današnja kultura bilježe, dakako, *prisutnost* Dunje Robić — no sve to *malim slovima*, suđenima prevodiocu, libretistu i *finoj autorici* koja je kompetitivnom grču kulturnjačke *nazočnosti* pretpostavila mudru distancu. U tom je smislu logično što su na tzv. javnom planu njezin doprinos prepoznali jedino kolege prevodioci, podijelivši joj nagradu za životno djelo posredovanja umjetnosti riječi.

Tako, eto, odhodu vlastela duha i uma: iz legendarne *Družine mladih* još se jedno ime priključilo onima što ih je jarkim pismenima u svoje knjige unio Anđeo zapisničar. A na nama je da ta imena i njihovu baštinu upamtimo čitati. Hvala, i *Adieu*! Z

kazalište

Animalno u teatru

U šinteraj!

Anatomija kazališnih i političkih svinja

Suzana Marjanić

U spomen Umbertu D i njegovu psu

Premda je svoje predstave i performanse *Kugla* godinama izvodila na *Eurokazu*, ove godine u danima otvaranja *Eurokaza* Damir Bartol Indoš u Multimedijalnoj dvorani SC-a premijerno je izveo predstavu *Lajka — prvi pas u svemiru* (zanimljivo) izvan eurokazovskog programa. Prisjetimo se ukratko *Kuglinih* eurokazovskih godina: *Zeinimuro* na prvoj godini *Eurokaza* (1987), a u ratnim godinama — performans o euharistiji rada *Laborem Excercens (Radom čovjek*, 1992) koji propituje *životinju* fizičkoga rada i burzovno tržište kao mjesto »životinjskih ralja«, *Konjski rep* (1993) gdje je tematizirana *pozvjerena politika* i *političke zvijeri*, što će reći ratni zločini koji su *kriminalna proteza* vladajuće svijesti, pri čemu konjski repovi korespondiraju s nadimkom *političke zvijeri* Arkana i tatarske riječi *arkan* (laso, uže od konjske strune), i predstava *Jedadde-Jedadde* (1994) koja u kazališnoj cedulji ispisuje nevinost djeteta-čovjeka koji kao poslanik prirode ne može prihvatiti ideologiziranu zbilju, a *oni koji* (ljudi-vladari) »slave odu CRVENOM FAŠIZMU« mlate »riblja tijela, njihova jajašca«.

Vratimo se Lajki i prisjetimo se *Sputnjika II* što je lansiran 3. 11. 1957. godine u orbitu Zemlje čime je izvršen prvi pokus o reakciji višeg organizma na duže trajanje bestežinskoga stanja i posljedice radijacije. Pas je ostao živ *oko* sedam dana pod kontroliranim atmosferskim tlakom, automatski hranjen, a na monitorskoj stanici bilježen je njegov puls, krvni tlak i disanje. Riječ je o enciklopedijsko-prosvjetiteljskim stranicama ravnodušnosti na kojima je eufemistički odstranjen zapis o Lajkinu umiranju. Kabina s uginulom Lajkom odvojila se prema planu od *Sputnjika*, njezinoga *suputnika* — kozmičkoga putnoga i mrtvačkoga kovčega, i spustila na Zemlju nedaleko od mjesta odakle se lansirao umjetni satelit. Predstava D. B. Indoša žrtvovani pasji život metonimijski predočuje zlatnim kosturom na metalno-labirintskoj konstrukciji. Kostur ne označuje konačno stanje statične smrti, već dinamizam smrti kao novoga oblika života. *Zlato-boja* Lajkina kostura Sunčev je simbol, ili kako navodi D. B. Indoš »boja karmičke materije«.

Scena je arhitektonski konstruirana kazališnim muzejom metalnih figura-otpadaka (kao odsutnosti zaborava i projekcije hipermašte). Na televizijskim ekranima emitirana je rotacija Lajkine slike, pri čemu vrtnja prelazi u vrzino kolo u kojemu Lajka postaje okrugla slika Ništavila ili Vječnosti, što priziva sliku smrti u rotirajućem kotaču inkvizicijskoga mučilišta. Lamentacija za Lajkinim žrtvovanim životom označena je žalobnim pozivom: »Lajka, daj mi svoj glas, glas,

glas! Vau — vau — vau!« S obzirom da »velika povijest« kaotično memorira civilizacijske epizode, predstava je oblikovana pod znakom sjećanja na život koji je dresiran za žrtvu, u kojoj i zbog koje, kako je navedeno u kazališnoj cedulji, »svemirski pas Lutalica pronalazi Anđeosku zvijedu, spaja se s anđeoskim Krilima, odvaja se od svemirske letjelice«. I psi imaju svoje anđele, kao što, vjerojatno, svoga astralnoga čuvara u psećem liku posjeduje pas Umberta D u De Sikinu filmu, jer želju za životom Umbertu D mogla je vratiti *samo* ljubav njegova psa Flaika. Izvedba je praćena *Kuglinom* industrijsko-metalurškom glazbom škripe, cviljenja, udaranja na konstrukcijama metalnih otpadaka što su ponovno oživjeli na Lajkinoj rotaciji u smrt na kojoj će zaboraviti (I neka zaboravi!) Zemlju i ljude. Preostaje joj samo da *laje na mjesec* (čitaj: daje odušak nemoćnoj srdžbi) bez mogućnosti da se što promijeni, jer nedugo nakon Lajke, 1960. godine zajedno s nekoliko miševa lansirane su Strelka i Belka.

Pas kristalne kičme

Performans *Bijeli čovjek i crni pas* Olega Kulika, koji poput Diogena odabire poziciju psa i, ako je potrebno, strategiju ujedanja, održan je u kružnom prostoru Doma hrvatskih likovnih umjetnika, a u sklopu otvaranja ovogodišnje izložbe *Budućnost je sada — Ukrajinska umjetnost devedesetih*, a na čiji se poziv, prema svom *kiničkom* poslanju (u Sloterdijkovu određenju radi se o strategiji kojom se mogu *potući* svi oblici cinizma), odazvao kao pas. Riječ je o tobožnjoj erotskoj igri s crnim labradorom, o sjedinjenju Čovjeka i Psa u jedno Biće čime se ljudsko tijelo vraća *životinjskom*, jer — Kulikovim određenjem — Životinja je Čovjekov *alter ego*. Flash-reflektori prikrivali su tjelesno sjedinjenje Čovjeka i Psa: ostajale su rascijepljene slike šoka na zoofiliju. Naime, neki (mnogi) su očekivali zoofiliju i došli radi zoofilije. Ali kakve (koje) zoofilije? Jer ne zaboravimo, kako u svojoj knjizi *Životinja i čovjek* napominje Nikola Visković, termin zoofilija pokriva dva različita značenja: označuje prijateljstvo prema životinjama i namjeru njihove zaštite (u ovom značenju srodan je terminu biofilija što upućuje na poštovanje svih oblika života) i drugo značenje, što je zabilježeno u Akademijinu *Rječniku* pod riječju životinjstvo, naravno u horizontu očekivanja, teologa Antona Kadčića (1729): »pristajanje puteno čovika s živinom oli živine s ženom oli napokon i đavlom«. Definicija je dvojako zanimljiva, jer pojam *čovjek*, naravno, u teološkom određenju ne pokriva i pojam *žena* (već su

kontrarni), a čin *puteno općenje sa životinjom* izjednačen je s *putenim* općenjem s đavolom.

I dok se Zlatko Canjuga, u potrazi za povjesničarima, odabire fotografirati s diogenskim *lampašem* (naravno, povjesničar ne može, ili ne smije, odabrati strategiju Diogena kao psa), Oleg Kulik uzima smisao psa, smisao *kiničke* geste. Riječ je o vraćanju *animalnom*, iskonskim snagama ljudskosti, jer ljudske duše *(anima)* pohabane su na svojim pregibima. Nakon sjedinjenja sa Psom, Čovjek postaje Pas: ulazi u publiku, publiku njuši — provjerava, i, naravno, ponovno se vraća Psu.

Poslužimo se i Kranjčevićevim stihovima o psu lutalici koji ima kristalnu kičmu oštru »ko britva« u usporedbi sa psom podrepaštva i sluganstva, puzavcima i sitnim dušama o kojima ispisuje sarkastičnu pjesmu na primjeru pseće biografije gospodskoga Kastora — jer »Najlakše k cilju podvita repa!« U Brezovčevoj verziji *Cezara* vrhovni politički mogul umire ovjenčan lentom sačinjenom od priljepaka servilnoga mentaliteta a kostimografski označenih ovješenim plišanim životinjama, većinom pandi (nikako ne dalmatinera), kao sinegdohe paradržavnih formacija u državnim strukturama moći i onih *zdjeloliza* koji su »tvrdih srdaca«, što Marulus dobacuje svjetini koja slavi Cezara, a kao što je prije slavila Pompeja. I dodajmo — kao što neće moći slaviti Bruta koji nije volio (političku) igru.

Ne budi (politička) svinja!

Prva emigrantsko-hrvatsko-politička zooakcija bila je, možemo je slobodno imenovati, »akcija politička svinja« *jednog* hrvatskog emigranta kada je proveo svinju ispred ondašnje jugoslavenske ambasade u Kanadi na kojoj je crvenom bojom ispisao *Tito*. Navedenu akciju Dubravka Ugrešić u *Kulturi laži* koristi kao primjer osvjetljavanja *verbalne medalje* »činiti nešto za Hrvatsku«, jer u popisu zaslužnih i velikih djela *kasnijega* ministra (kao velikoga *muža*, ali, ne i simboličkoga Puža) nalazi se i navedena *životinjska* akcija. Navedenu bilješku o jezičnoj frazi »činiti nešto za Hrvatsku« Dubravka Ugrešić završno ironijski uokviruje: »Događaj je zabilježen u kanadskom tisku jer je tamošnje društvo za zaštitu životinja uložilo protest.« »Akcija politička svinja« potvrdila je kako su životinje *dobre za misliti* (Claude Lévi-Strauss), u ovom slučaju, *dobre za misliti* o političkom neprijatelju, osim što su *dobre i za jesti*, žderati, a što prema Bronislawu Malinowskom čini osnovu totemizma. Riječ je o životinji koja se kolje za božićnu pečenicu, a koja se nekoć ritualno ubijala udarcem sjekire po lubanji. Otuda i pučki naziv za Dan sv. Tome — kada se (zvjerski) kolju svinje — *Tucin dan* (dan kada se kolju, tuku svinje). U tragove povijesti političkih zvijeri upisuju se i akcije borbe za opstanak svinja na hrvatskim ratištima koje su trgale meso i kosti ubijenih ljudskih tijela, jer na antropofagiju prisilila ih je Ljudska Životinja Rata vođena *političkim svinjogojstvom*.

Faust na pasjoj uzici

Kao ovogodišnje eurokazovsko »Crno Sunce« (Sol Niger) pojavio se Gerald Thomas, koji (autointerpretativno) zastupa radikalno mišljenje kako Umjetnost mora ubiti Umjetnika i ponovno se osloboditi. I pritom koristi zoometaforu: »Pustimo Psa da ugine na neko vrijeme. Pustimo Ga da malo leži i prestanimo Ga udarati.« Njegov Faust u predstavi *Čovjek niotkuda* jedino u trenutku povratka u maternicu (alkemičarski *regressus ad uterum)* i ponovnoga rođenja neće imati »lanac« oko vrata, neće biti pas na imaginarnom lancu stega (i autoriteta) svih vrsta. U početku Faust je biće koje radi u potpunoj usamljenosti: on je, poslužimo se odrednicom Hannah Arendt, *animal laborans* — dakle, nije čovjek. U svom scenskom ispisu *Fausta* Gerald Thomas konvertirao je (klasičan) odnos Mefista i

U Brezovčevoj verziji *Cezara* vrhovni politički mogul umire ovjenčan lentom sačinjenom od priljepaka servilnoga mentaliteta a kostimografski označenih ovješenim plišanim životinjama

Fausta, jer Faust *niotkuda* pojavljuje se kao pas na slobodno visećoj pasjoj uzici, a Mefisto dolazi kao klošar: ne slučajno, jer najbitnija karakteristika teofanije jest da se božanstvo ili demon pojavljuje kao putnik ili prosjak. Prosjak je *ubog*, što upućuje da je on predstavnik božanstva ili samo božanstvo, a Mefisto je ubogi đavao — skitnica bez (božje) kuće. U pantomimičarskoj igri samopredstavljanja, jer Mefistu je oduzet i govor, a što je još jedna oznaka da je pripadnik antisvijeta, predstavit će se igrom asocijacija u kojoj će razgraditi vlastito ime na dvije riječi, pri čemu će Faustova *šaka* (njem. *Faust*) pripasti »Me-fistu« (eng. *fist*). Riječima Petera Sloterdijka Mefisto u Goetheovu *Faustu* izranja iz psa — crnog kudrova i za svoj prvi nastup bira simbol *kiničke* sekte filozofa. Uostalom, kako napominje Edmund Leach, riječ *Dog* čitana unatrag daje *God. Pasji* Faust vara Mefista i dobiva vlast nad njegovim životom. Mefista će horizontalno prerezati pilom s leđa u trenutku kada ovaj promatra (čitaj: kritičkim okom secira) njegovu sliku. Na početku predstave prepilio je i svoju Muzu-Margaretu, ovoga puta s trbuha. Prepilio je *Vječno Žensko*, koje prema Goetheovim faustovskim stihovima označuje sudbinsku privlačnost k transcendentnom. Na kraju predstave u život vraćena Margareta, sada kao Faustova majka (majčica Muza), odvodi Fausta u Magritteovo plavetnilo ili u romantičarsku čežnju Novalisova *plavoga cvijeta*. Osim što je pila sredstvo mučenja kao na prikazu *Pila* Lucasa Cranacha, gdje je prisutno, nikad dovršeno, vertikalno piljenje mučenika obješenoga naopako, pila slovi i kao atribut saturnske Melankolije.

Tretman šarana

Pinklecova izvedba Shakespeareova *Macbetha* na međimurski način na *Eurokazu* 1995. godine uprizorila je »upadom realnog« egzekuciju živoga šarana drukčiju od one koja je kulinarski ponuđena u metateatarskoj programskoj knjižici ispisom recepta o šaranu iz *Međimurske kuharice* Antuna Tišlarića. I dok *Međimurska kuharica* nudi (iz životinjske perspektive gledano: inkvizicijske) upute kako je šarana potrebno izrezati na komade, preliti vrelom vodom i pržiti na vrućem ulju uz kulinarske dodatke (crvena paprika, kukuruzno brašno, papar, sol, češnjak, peršin), početak scenske egzekucije označen je ubilačkim bacanjem šaranova tijela na kazališne daske (što inače iluziju znače). U trenutku kada je šaran ubijen, *neki* su protestno, s gađenjem i sa zazorom prema scenski induciranoj životinjskoj smrti napustili dvoranu. Iako sam zagovornik životinjskoga prava na živote iz ljubavi prema kazališnoj iluziji, i istovremeno podržavajući revolt onih koji su svojim odlaskom ukazali na potrebu da životinjska smrt mora biti izjednačena s ljudskom smrću, kao »teatarsko-životinjski konvertit«, ostala sam gledati nastavak šaranove smrti.

A povijest o životinjstvu na sceni kazališta svakodnevice, pored onih kulinarsko-klaoničarskih, ispisuje se svakodnevnim listanjem novinskih stranica: obnova običaja odsjecanja volovske glave koji nije omamljen što ga izvodi pupnatska *kumpanija* na Korčuli na Gospu Snježnu gdje je vol (još uvijek) izjednačen s pluskvamperfektnim neprijateljem (gusarima); prosvjed radnika slavonskobrodske Veterinarske stanice 4. 8. 1999. zbog učinkovitosti pravosuđa u zaštiti tajkuna, kada je sto pedeset kokoši nesilica probilo policijski kordon u Radićevoj ulici, a koji je trebao zaustaviti prosvjednike koji su željeli doći pred zgradu Vlade... I listam dalje.

poezija

Zavoj nasipa i druge pjesme

Zoran Kravar

Tisućljetna kultura

Malo je prošlo osam, sjedim za radnim stolom i tipkam. Kako sam se već odavno navikao pisati i usporedno slušati glazbu s radija, palim aparat. Začuje se svirka gudačkoga orkestra. Tonovi se vezuju, zvuk se oblikuje i usmjerava, postaje smislen, zatim i karakterističan, okvirno prepoznatljiv. Prva pomisao: rana klasika. U dubokom pamćenju (onome manje-više samoregulativnom) bešumno se otvara odgovarajući »fajl«, i svijest je začas preplavljena ulomcima sjećanja, ponajviše putničkih dojmova iz starih gradića i perivoja. Kaldrme, portali, niske kuće obdjelanih fasada, šljunčane staze među ribnjacima i urednim gredicama, krošnje kestena, mnogo jutarnjega svjetla. Ali, svirači gude dalje, a ono što je prvim notama uznemirilo i podiglo mentalnu prašinu, žuri se u trivijalnu kadencu, gdje se neka kratka fraza — školski i predvidivo — premješta iz tonaliteta u tonalitet (tonika, subdominanta, dominanta...). Znatiželja prestaje, ljupke uspomene blijede i same se od sebe pospremaju u svoj »fajl«. Vraćam se započetom tekstu, tipkam dalje. Iz posla me, nakon nekoga vremena, trgne glas spikera. Slušali smo, kaže, simfoniju u G-duru Amanda Ivančića.

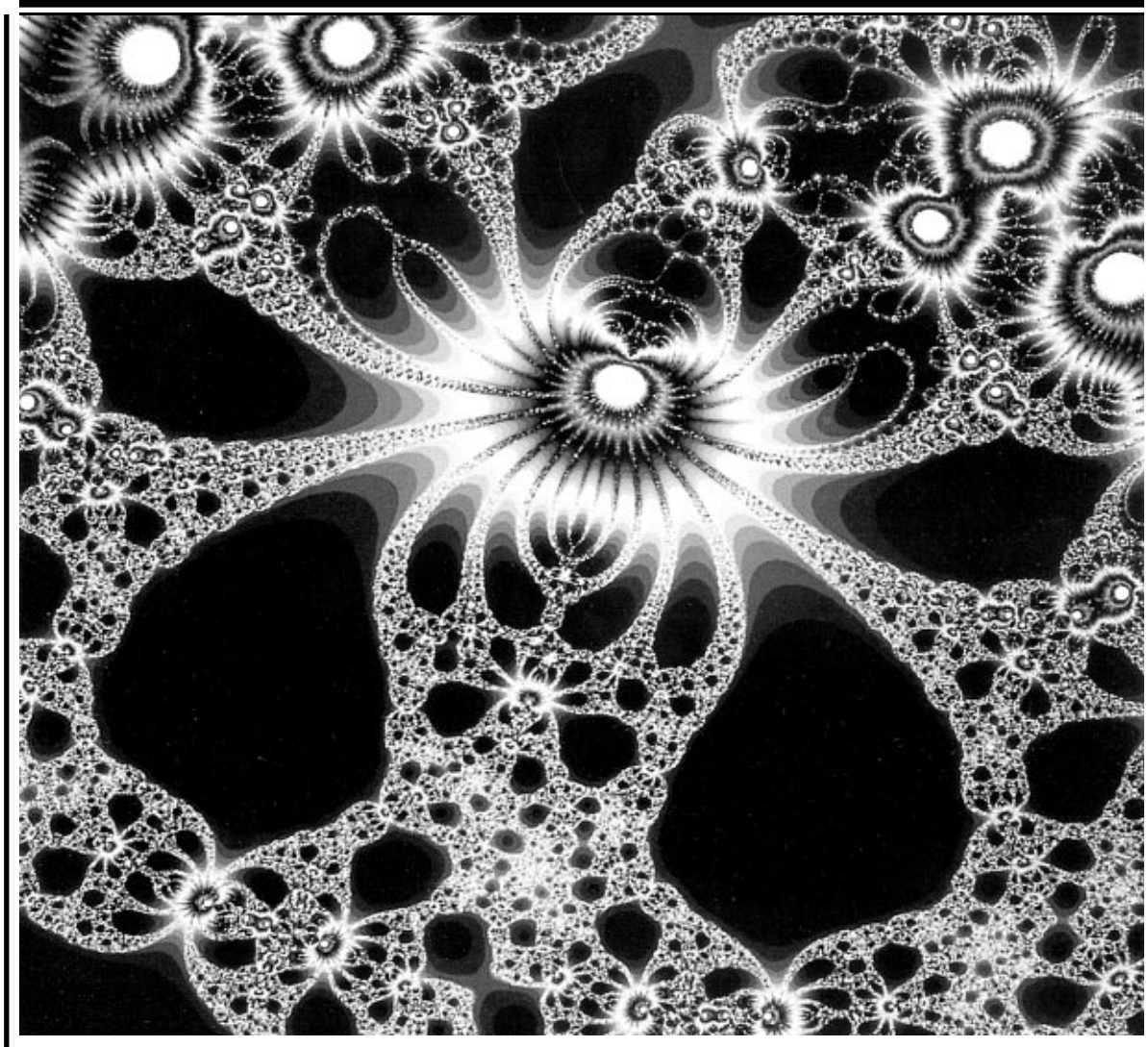

Iz književnoga života

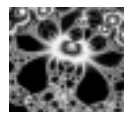

I

Bio je jedan pjesnik, poznat i cijenjen umjereno ili čak malo više. Svoju je treću zbirku objavio šezdesetih. U njoj je bila i pjesma u kojoj lirsko »ja« govori kako stoji na trgu te se s trgom poistovjetilo. Ljudi prolaze kroza nj kao glumci po pozornici: jedni druge pozdravljaju, obavljaju poslove (kupuju novine, zalaze u dućane), a sve to »kroza nj« ili »u njemu«. Kritika je spominjala nadrealizam i egzistencijalizam, a jedan je učeni komentator nagađao: Rilke — *Weltinnenraum*.

II

Sedamdesetprve, u svojoj novoj zbirci, pjesnik je objavio pjesmu o tome kako se poistovjećuje sa zavičajnim krajolikom (bio je rodom iz Dalmatinske zagore): »u njemu« oru seljaci, zvižduću drozdovi, povremeno se i »vuci« (baš tako, u kratkom pluralu) oglase prepoznatljivim zavijanjem. Onaj od Weltinnenrauma opet se sjetio Rilkea, ali je dodao i nešto o pjesniku kao »biću u kojem se pri-kuplja rasuta bašćina«.

III

U ožujku devedesete naš je pjesnik umro. Naglo, od srca. Prije smrti nije ostavljao dvojbe da simpatizira sa strankom koja je malo poslije dobila izbore. Njezina je predsjednika uvijek, čak i u nevezanim razgovorima, nazivao »doktorom«: »Jeste li čuli, doktor T. dao je britku izjavu na tom i tom radiju«; »Smatrate li i vi da je taktički mudro što doktor T. već sada stavlja na stol pitanje naših prirodnih i povijesnih granica?«

IV

Pjesnika sam osobno poznavao, davno su me njemu predstavili neki ovdašnji literati. Ne krijem da sam se s njim, premda je bio znatno stariji od mene, često sporio, osobito u zadnjim godinama staroga režima. Danas, međutim, znam da je prijepor ležao dublje. Jer, evo me, sjedim ispred kavane na glavnom gradskom trgu, možda onom istom što ga je pjesnik htio vidjeti kao dio sebe. I jasno osjećam da između mene i trga nema propusnosti, a ima granica. Zapravo, ni za što od onoga što zamjećujem uokolo, ne bih poželio da se preseli »u mene«. Za susjednim stolom dvije bolje građanke razgovaraju lokalnim govorom, koji nikada nisam uspio intimno zavoljeti, premda sam odavle i živim ovdje već desetljećima. (Zauzvrat, i lokalni govor tiho proklinje moju književnu dikciju, do u deveto — ilirsko — koljeno.) A onkraj kavanske ograde glasna skupina penzionera — sve samih dinarskih štokavaca — izgubila se, politizirajući, u glavobolnim zatvorenim krugovima.

Mandelbrotov skup

Kad sam ga instalirao i pokazala se prva povećanja, samo sam koju sekundu pomišljao na čarolije sajamski vedre i na stvarčice iz rubrike »hoćeš-nećeš«. A onda sam se — užasnut — zapitao: što li me to nenasmiješeno gleda, vidom neopisive snage, koji se iz nebrojenih dupalja usmjerava? Iz bilo čega, zapravo, jer ovdje, ovdje sve može biti oko, a povrh toga, svako se oko sastoji od samih očiju. »Mandelbrot« je — bojim se — bog.

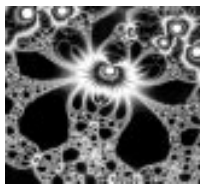

Drugdje

Pruga, uglavnom, pravocrtna. Putovanje — onako, uz razgovor — i ne predugo, kolodvor sličan. Sve u svemu, kao malo dulja vožnja tramvajem. Ne iz grada u grad. Prije — iz četvrti u četvrt. A ipak, velika zaliha malih razlika ovdje se iskazala. Punija je tišina u koju se penju jablani duž kolodvorske ulice. Meke zračne struje pamte, a disanje dešifrira, drukčiju — ravniju i zeleniju — okolicu. Ni zviježđima različitima od naučenih ne bih se ovdje začudio, ali i staru Kasiopeju promatram kao dječačić slovo u početnici. A poslije, sjedeći pred bistroom, pitam se u čemu je bit: u neravnoj kaldrmi uz ogradu i u neznanju smjera kamo se ona, zamračena, gubi? U krošnjama kestena, odozdo osvijetljenima štedljivim svjetlom vrtnih svjetiljaka? U toplini noći, u prijaznu govorenju domaćega sugovornika? Sam se sebi činim savršeno doslovan, ovostran i bez odjeka, poput riječi trideset puta ponovljene.

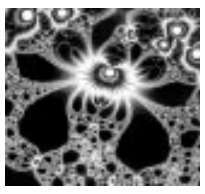

Razno

Požar ledine,
bokocrt žlijezde,
zamor galaksije.

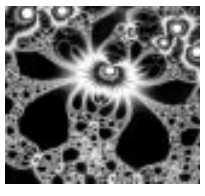

Zavoj nasipa

Gdje stoje johe i topole:
kraj vode il u prispodobi?
Praznina mjesta — tlo za role
iz osobnog suviška kobi.

Tu raste što kraj svake vode.
A beskonačna uska ploha
u dalek luk se svine, ode,
izgubivši se iza joha.

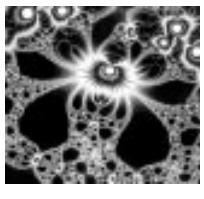

Militaristička

Oružajmo se: signal svira
nepostojećeg iz kvartira.

kritika

Starac i prašuma

Roman o arhetipskoj ljubavi, jungovskim snovima i borgesijanskim putevima

Jadranka Pintarić

Luis Sepúlveda, *Starac koji je čitao ljubavne romane*, preveo Milivoj Telećan, SysPrint, Zagreb 1998.

Svojedobno su se svi bili pomamili za *Galebom Jonathanom Livingstonom* pa za *Sidhartom*, *Malim princom*, a onda je posljednjih godina tu vrstu naklonosti stekao *Alkemičar*. Čitatelj se raznježi nad tim dubokim porukama, uvečer zaklopivši knjigu obeća si da je sutra prvi dan ostatka njegova života u kojem će promijeniti svoje stajalište prema životu, veliki rez, novi početak. Ali... recimo, već izjutra kava prekipi, tramvaji su u zastoju, šef je loše volje, salata je poskupjela, za neki neplaćeni račun došle su kamate... i projekt na podizanju razine svijesti ostavljen je ili odgođen za neko drugo vrijeme — kad se stvari srede... Istina u nama i o nama ostat će i dalje u tminama svijesti/podsvijesti i želje/nemogućnosti.

Dvije utopije

Riječ je, zapravo, o tome da je visokocivilizirani čovjek izgubio kontakt s prirodom, pa na taj način i s velikim dijelom sebe, golemim dijelom sebe zanemarenost kojega nam se vrlo često obija o glavu i košta, puno košta, ne samo materijalno, nego još više duhovno/duševno. U tome je dijelom, naglašavam dijelom, tajna uspjeha knjiga poput gore navedenih, kao i *Starca koji je čitao ljubavne romane*. Antonio José Bolívar Proaño živio je u skladu s indijanskom molitvom. A zašto je onda čitao ljubavne romane (koje tzv. civilizirani načitani i obrazovani stubokom preziru kao nevrijedno, šund i kič štivo)? Baš zato što je u njima svijet gotovo savršen, što ljubavi i ljudi nisu izopačeni — jer i priroda (Amazona) je savršena i njezini starosjedioci nisu izopačeni (to nipošto ne znači da nema dobrih i loših, kao što ima poplava i suša). Oni, kao i junaci ljubića, rukovode se svojim instinktima, vjeruju intuiciji, prepuštaju se događajima, uče na pogreškama. Tako je Sepúlveda spojio dvije utopije za kojima svjesno ili nesvjesno žudi suvremeni postindustrijski čovjek: utopiju Prirode i utopiju Erosa. Ta je dva El Dorada čovjek izgubio ili uništio tijekom ovoga stoljeća, ali arhetipsko je sjećanje ostalo, pa tako i žudnja za njima. I tako ih eto nadoknađuje u književnosti (ili za one koji ne vole čitati u pustolovnom turizmu, newage tečajevima, sufražetskom ekologizmu ili ležanju na kauču pomodnog *psihića*).

Antonio José Bolívar Proaño slučajno je otkrio, pri provjeri biračkog popisa, da umije čitati, ali ne i pisati: »Bilo mu je to najvažnije otkriće u životu. Zna čitati. Ima serum protiv pogubnog otrova starosti. Zna čitati. Ali nije bilo ničega za čitanje.« Od tada je taj stari udovac u zabitom ekvadorskom dijelu Amazone naručivao ljubavne romane od zubara, koji je dolazio dva puta godišnje. Sricao je slogove, zamuckivao, slagao rečenice, vraćao se odlomcima, znao ih napamet — i u svakom trenutku uživao jer su mu ti romani otvarali novi, nepoznati svijet (npr. kako zamisliti Veneciju ako je nikada nisi vidio). U mladosti se iz gorskoga područja sa ženom, nerotkinjom, preselio u selo El Idilio jer je vlada besplatno davala zemlju za obrađivanje. Antonio je brzo naučio da se prašumu ne može ukrotiti, pa kad mu je žena umrla, pridružio se plemenu starosjedilačkih Šuara — bio je poput njih, ali nije bio njihov. No od njih je naučio sve o prašumi, i kako živjeti od nje i kako biti njezinim dijelom: »...nikad nije razmišljao o slobodi, on joj se naprosto prepustio u prašumi. Koliko god je pokušavao oživjeti zapretane nakane svoje mržnje, u tom se svijetu nekako ugodno osjećao, pa je te nakane malo-pomalo potisnuo, privučen ljepotama tog prostranstva bez granica i bez gospodara.«

Trivijalnost i složenost

Naposljetku Antonio je morao napustiti Šuare jer je postupio nečasno u osveti svoga pobratima. Naime, zato što je neprijatelja — pobratimova ubojicu — ubio puškom, a ne časno (mi bismo staromodno, srednjovjekovno i romatičarski rekli — viteški) strelicom i gledajući ga u oči te mu tako davši mogućnost obrane, Nushiñova će duša lutati kao slijepi papagaj i bit će osuđen na vječne muke. Tada se Antonio skrasio na rubu sela El Idilio. Prašuma ga je hranila tjelesno, a uskoro ljubavni romani duševno. Međutim taj je red poremetila pantera koja je, iz osvete što joj je neki barbarski tragač za zlatom ubio mladunčad, počela ubijati ljude. Složena je skupina za potjeru, ali ubrzo Antonio, kao jedini koji poznaje tajne prašume, ostaje sam da se suoči s mudrom zvijeri. Sabravši sve što je naučio od Indijanaca i prašume, od toga da »lovac mora uvijek biti pomalo gladan, jer glad izoštri čula« do toga da se »od straha moraš sakriti«, dao se u nadmudrivanje i igru s panterom, koja nije snažna kao jaguar, ali je zato inteligentna. Zapravo zvijer je, časno, tražila priliku da pogine u izravnom dvoboju, a samo je Antonio to mogao razumjeti. S druge strane shvaćao je i njezinu ljubav za ranjena partnera — mužjaka kojeg je iz milosrđa trebalo ustrijeliti — isto kao i njezinu nepokolebljivu nakanu za osvetom.

Jesu li dakle Antoniju ljubavni romani bili bijeg u utočište od okrutnosti Prirode, je li njihova trivijalnost bila suprotnost složenosti prašume? Kako vam drago — moguća je i takva interpretacija. Trivijalnost naspram nedosežnoga smisla, kič naspram nedosegnute nasumičnosti umjetnosti Prirode. Zašto npr. Sepúlveda nije napisao da je starac čitao krimiće ili klasike? Ne, nije pisac podcijenio svoga junaka (kao što bismo možda mi učinili puni predrasuda i neosviještena omalovažavanja prema »divljacima« i djeci). Štoviše, za život u Amazoni, osim naslijeđena i stečena znanja i iskustva, ipak je potrebna velika inteligencija (vjerojatno ne od one vrste koja se mjeri na IQ testovima). U tom slučaju ne bi bilo ljubavne igre između starca i pantere, nego bi to bio kaubojski lov. A to, jednim dijelom, jest roman o arhetipskoj ljubavi, jungovskim snovima i borgesijanskim putevima.

Pile za drvo

Čileanac, *globetrotter*, Luis Sepúlveda (r. 1949) svojim je romanom pogodio u mnoga mrkla područja civilizirana čovjeka. No ipak potrajalo je da od prvoga pojavljivanja 1989. godine, pa do slave u francuskom i španjolskom izdanju 1992. taj roman stekne globalnu popularnost. Tečne naracije, sočna, ali jednostavna stila u izvrsnom prijevodu Milivoja Telećana, taj je roman osvojio i domaću publiku. To vjerojatno neće pomoći području Amazone od uništenja. Iako je eto neki dan pisalo u novinama kako seljacima u Ekvadoru ekološka udruga za svako zasađeno drvo daruje pile. Licemjerje 20. stoljeća — najprije uništi, a onda pokušaj popraviti što se popraviti dade. Najčešće neuspješno. Nema veze, netko će napisati novi roman o jednostavnoj mudrosti života, o destrukciji i pohlepi u borbi s Prirodom i Ljubavlju, poklonit ćemo ga prijateljima za rođendan i možda dva dana paziti da voda ne curi punim mlazom.

Ekologija za tinejdžere

Lako čitljiv i jednostavnim stilom pisan roman o avanturi preživljavanja u afričkim močvarama

Marinko Krmpotić

Ante Miljak, *Oči sove*, s engleskoga prevela Marina Grabar, Rijeka, *Adamić*, 1999.

Nesvakidašnja životna sudbina Ante Miljka i neobičan način na koji je njegov prvi roman došao do hrvatskih čitatelja svakako predstavljaju iznimno zanimljivu pozivnicu za čitanje njegova književnog prvijenca, romana *Oči sove*. Naime, djelo je nastalo najprije na engleskom jeziku i prvi je put objavljeno prošle godine za uglednog američkog izdavača Sterling House Publisher (Pittsburgh) da bi zahvaljujući sposobnosti i brzini riječkog izdavača *Adamića* već u prvom polugodištu ove godine knjiga bila dostupna i našoj publici. Razlog zbog kojeg je itekako nacionalno svjestan Hrvat zaboravio materinji i počeo koristiti engleski jezik naći ćemo u onom dijelu Miljkove biografije koji nam govori da je 1971. godine zbog »nacionalističkih grijeha« prognan od tadašnjih jugoslavenskih vlasti nakon čega se morao sam snalaziti u »bijelome svijetu«. A to mu je, izgleda, išlo od ruke jer je 1984. godine proglašen čak i biznismenom godine u Južnoafričkoj Republici! Znatno bogatstvo koje je do danas zaradio, Miljak posljednjih godina usmjerava borbi za ekološki oporavak Zemlje i širenju ideja pravednijeg odnosa prema prirodi, a na tragu tih nastojanja stvorene su i *Oči sove*, po mišljenju nekih književnih kritičara prvi hrvatski ekološki roman.

Na svom putu od izgnanika do bogataša Miljak je između ostalog uočio suludo i nekontrolirano iskorištavanje prirode koje, što mnogi i ne znaju, dovodi svijet na rub propasti. Takvo stanje vlada, smatra Miljak, zbog potpuno krivih postavki odgoja čovjeka kojega se od djetinjstva uvjerava kako ima sva prava na beskonačno uzimanje iz svijeta prirode. Promjena takva stava i takvog načina odgoja jedino je što može spasiti svijet od skore propasti, a upravo o tom novom odnosu prema svemu živom Miljak progovara na stranicama svog romana stvarajući tako, što u pogovoru ovom djelu i ističe poznati hrvatski književni kritičar Boris Maruna, klasični roman s tezom. Da bi svoje ideje izložio u što jednostavnijoj i prijemčivijoj formi, Miljak se odlučio za lako čitljiv i jednostavnim stilom pisan avanturistički tip romana pri čemu je radnju smjestio u močvare afričke Okavange gdje su dvojica predstavnika suvremene civilizacije (otac Rurik i sin Kit) nakon avionske nesreće prisiljeni učiti se suživotu s prirodom jer jedino tako mogu preživjeti. Njihova će avantura biti praćena različitim po život opasnim situacijama koje će zahvaljujući vlastitoj inteligenciji i upornosti, ali i pomoći domoroca Mandele, uspješno savladati istodobno se duhovno mijenjajući i shvaćajući ogromnu potrebu promjene odnosa čovjeka prema prirodi. Avantura preživljavanja tako postaje avantura duha jer i Kit i Rurik iz močvare izlaze duhovno drukčiji — bolji i svjesniji nužnosti novog odnosa prema prirodi.

Malo se što može zamjeriti Miljkovim ekološkim idejama i njegovim stavovima vezanim uz zaustavljanje pohlepnosti ljudskog roda, ali je velik problem ove knjige što je u njoj nanizan prevelik broj stranica odveć propovjedničkog tona, pa se stoga gubi dojam realnosti, a i same poruke, bez obzira na nedvojbenu istinost tvrdnji. No kako je ova knjiga namijenjena ponajprije mlađem čitateljstvu (avanturističko štivo ovakvog tipa najviše će privući tinejdžere u rasponu od desete do šesnaeste godine) ovo parolašenje, teoretiziranje ili, kako ga naziva Maruna, *tamjaniziranje*, ipak je u drugom planu i u sjeni osnovne ideje djela — promjene ljudskog načina razmišljanja i postojanja. Ako nakon što pročita ovu knjigu, bar jedan njezin čitatelj počne *ekološkije* razmišljati i djelovati, bit će ispunjen osnovni cilj Miljkova romana u kojem i sam autor na jednom mjestu tvrdi kako je korisna svaka, pa i najmanja, akcija koja pridonosi očuvanju prirode. Z

kritika

Analize za puk i tužbe

Hrvatski put u budućnost ne čini se sretnim a razloge za strah potvrđuju i Letičine analize

Grozdana Cvitan

Slaven Letica, *Političko pleme*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 1998.

Postkomunizam Europe i ovostoljetne transformacije hrvatskog društva tema su studije *Uvod u hrvatski post-postkomunizam* kojom počinje knjiga *Političko pleme* Slavena Letice. Na eutanaziranom domaćem tržištu knjiga se pojavila s neuobičajenom promidžbom i izazvala velik interes. Činjenica je da hrvatski čitatelji žele imati ukoričen zbir zapisa o ljudima i događajima koji su noviju hrvatsku povijest obilježili devijacijama i devalvacijama svih vrijednosti. Putovi postkomunizma u zemljama istočnog bloka, pametne misli teoretičara društva, teorijska razmišljanja o SFRJ kao prethodnici nastanka hrvatske države, opći procesi i posebne karakteristike u koji se hrvatska stvarnost uklapa ili iz njega iskače, sigurno su mnogo manje zanimali sve one što su u općem osiromašenju pokupovali prvu nakladu u rekordnom roku. Iako su teorijska promišljanja svega što nam se dogodilo u zadnjem desetljeću još rijetka, a i tamo gdje postoje nedostatna, teško se možemo pohvaliti nekim općim zanimanjem za teorijska promišljanja. Hrvatsko društvo ne pokazuje zasićenost svakodnevnim otkrivanjem sve većih i sve neprihvatljivijih afera koje zadiru (kako se to kaže) u sve pore društva i kompromitiraju takoreći svakog pojedinca iz redova vlasti. Pokazuju to i naklade listova koji ih otkrivaju, a pokazuju i perverznu reakciju čitateljstva: većina društva i dalje svakodnevno utvrđuje to kriminalno gradivo ne prosvjedujući znatnije niti ga mijenjajući. Psihijatri to smatraju stanjem stresa i straha građana da se još jednom ne zalete u mogućem i prevare u očekivanjima. Slijedeći poruke iz *Političkog plemena*, riječ je o bezobraznoj bahatosti s jedne i stupnju (ne)demokracije u društvu s druge strane. A nju je moguće zvati i strah, ali i šutnja — situacija koja se u Hrvatsku vratila netom što se učinilo da je iz nje konačno izašla. U takvoj hrvatskoj situaciji prolazi vrijeme za koje na općem i posebnom planu danas svi vole govoriti kao o putu za 21. stoljeće. Kakav je hrvatski put u toj budućnosti moguće je otčitati prvenstveno iz sadašnjosti, a kroz događaje i ličnosti koji bi Hrvatsku u tu budućnost trebali voditi, koji su plaćeni za to da taj put u budućnost osmisle ili barem pripreme zemlju na kraju stoljeća za one koji dolaze preuzeti te važne dužnosti. Taj put ne čini se sretnim i razloge za strah potvrđuju analize — kolumne koje je Letica godinama objavljivao u tjedniku *Globus*, a započinjući taj posao u ugasloj *Panorami*.

Statistika i poglavice

Kako i zašto se događalo ono što nam se događalo i tko su nositelji tih događanja Slaven Letica, uz spomenuti uvod, pokušao je objasniti i nekim statističkim pokazateljima (česti su pozivi u tekstovima na različita istraživanja autorova ili *Globusova* istraživačkog tima), biografskim činjenicama i njihovim tumačenjima. Otuda podaci o popularnosti ili nepopularnosti pojedinih osoba hrvatskog javnog života, a njihova djela ono su čime se Letica bavi i što analizira u kontekstu političke situacije u kojoj se ta djela pojavljuju. Naravno, najčešće je riječ o političarima u knjizi tematski razvrstanim u poglavlje *Poglavice* (u kojem su se uz brojne domaće političare našli i kardinal Kuharić, novinari Nenad Ivanković i Hloverka Novak-Srzić te pojave iz sporta s imenima i odnosima: Goran Ivanišević i Suad Rizvanbegović te Mirjana Lučić i njezin otac Marinko). Uz velik materijal prikupljenih izjava iz različitih vremena i situacija, a za razliku od pojava, analize osoba pune su podataka i sjećanja samog autora i njegovih svjedočenja o nečemu što bi trebala biti analiza »lika i djela« nekog od hrvatskih poglavica.

Pozivanje na sebe (a ponekad i na sina Bartola) Letica koristi i u drugim tekstovima u poglavljima *Politička plemena*, *Plemenske zgode i obredi* te *Lule nemira*, u kojima analizira pojave i teme u društvu, često se zaustavljajući na portretiranju najizrazitijih ličnosti kroz neki od njihovih poteza. *Politička plemena* razne su pojave s ponekim zajedničkim predznakom, gdje se uz ljevicu, oporbu, bezemljaše, bilježe i programi (i njihovi nositelji) ideologija kasta i stališa, plemića stvarnih i pokušaja novokomponiranih (izuzetno zanimljiv tekst s dokumentarnim prilogom Janka Dobrinovića Vranitzanyja), generali poslije bitaka, klanovi... Za razliku od te otužne anticivilizacijske galerije pojava suvremenog hrvatskog društva, poglavlje *Plemenske zgode i obredi* najčešće je inspirirano državnim vrhom, posebice vrhovnikom i njegovim odnosom s različitim skupinama u državi. Uostalom, pretvorivši sebe u sveprisutnu inkarnaciju sudbine »vrhovno biće« se proteže nad cijelom knjigom i određuje i one teme i pojave u kojima nije osobno prisutno, ali je svakako produkt tiranijske sveprisutnosti u jednom društvu. U završnim zapisima tog poglavlja sve su češće pojavljuje crkveni vrh u Hrvatskoj kao antipod ponašanja i ideja koje mijenjaju izvorište i govornicu. S obzirom da knjiga počinje portretom kardinala Kuharića svojevrsni okvir u ozračju vjere nije ostao bez posljedica i na sasvim nevjerskim temama i pojavama. U svim tim pričama, potretima i skicama čini se da su ponajbolje prošle one osobe i nositelji pojava koje autor poznaje iz privatnog života. U takvim slučajevima trudi se popraviti neke općeomražene ličnosti javnog života znanjima o obiteljskim okružjima njihovih starijih generacija, usmenim predajama morske provenijencije, osobnim zapažanjem, sve do poziva na istraživanja ženskih trač-izdanja.

Teško se oteti osjećaju da su tjedni tekstovi u novinama daleko kritičniji od izbora koji se našao u knjizi (što može biti i samo priča o vremenu u kojem se pomiču pragovi tolerancije, pa jučerašnji najcrnji vrag danas i nije više toliko crn, jer postoji i crnji). Ipak, zamjetljiva je gradacija koja od pomirljivijeg pristupa s početka knjige prelazi u kritičnije naglaske pri njezinu kraju.

Letica i Jurdana

Posljednje, polemičko poglavlje knjige, *Lule nemira* osobni je obračun s osobama iz javnog života s kojima je došao u sukob zbog svoga pisanja. Ovo poglavlje izrazito je dopunjeno dokumentarnim prilozima (pismima), ali u funkciji prethodnice autobiografske kolumne kojom knjiga završava. U tom dijelu našlo se i vrlo ljutito i uvredljivo pismo *Nacionalu* i njegovu novinaru Srećku Jurdani, autoru koji je nešto prije, a prema sličnom receptu stvaranja zbornika, objavio knjigu *Stupovi društva* (izdanje Media press, Zagreb, 1997).

Bez obzira na privatne odnose spomenutih kolumnista najtiražnijih hrvatskih tjednika pa i uvrede koje su preko tiska razmijenili, bez obzira na različite stilove kojima se obraćaju čitateljima u svojim političkim tjednicima, teško je ne vidjeti kako ih upravo knjige nastale iz kolumni čine vrlo bliskima. Uz nijanse u načinu rada (Letica se poziva na istraživanja javnog mnijenja i samog sebe, dok Jurdana na neimenovane, ali dobro obaviještene izvore), Letica više prati pojave — Jurdana osobe, dok o ličnostima njihovih analiza nema većih razmimoilaženja. Jurdanin svijet daleko je crnji, a njegova crno-bijela slika društva ubitačna i depresivna (ali ne i lažna). Primjerice, u portretu Franje Tuđmana Letica razmatra njegove psihološke karakteristike, a njegovu sklonost zgrtanju i narcisoidnost u nekim trenucima vidi kao korisne za Hrvatsku. Takav zaključak Srećko Jurdana ne bi donio ni u ludilu. Kako to malo koristi u stvarnosti govori Tuđmanova sudska tužba protiv Letice. Ipak, hrvatskim društvom i državom, slijedom obojice autora, vladaju korupcija, mito, lopovluk, laži, poneko naručeno ubojstvo i, s druge strane, podzemlje u kojem cvjetaju droga, kriminal i prostitucija, kako se uobičajeno kaže. S malom nijansom: sve je teže odrediti tanašnu granicu koja podzemlje dijeli od nadzemlja, barem u lažnim i transparentnim uvidima. U svakom slučaju što zaista cvjeta i na koji način, teško shvaćaju sve teže socijalno ugroženi građani koji su imali sreću živjeti u vremenu u kojem su Hrvati dobili državu, koji su za tu državu ginuli i stradali i koji danas razočarano razmišljaju gdje su pogriješili.

Naplata duševnih boli

O tome tko je griješio u svoje i njihovo ime pišu mnogi novinari i drugi člankopisci u svim hrvatskim izdanjima, ali je malo onih (ma kako se činili drukčijima) koji »idu u glavu« i govore o krivnji po određenoj glavi ili računu (a takve knjige još su i rjeđe). A to je uvijek opasnije od pojave i događanja, jer ako ni zbog čega drugoga, pojava i događanje teže i rjeđe može dignuti tužbu za duševne boli, koje su nekim Hrvatima tolike da bi traženim odštetama mogli ugasiti većinu dnevnih i tjednih izdanja. Osim igranja pištoljima i milijunima demokracija na ovim prostorima je i dalje pitanje vrlo fluidne igre podzemlja koje misli da to nije i hrabrosti onih koji priznaju da tu granicu ne vide. Uostalom, narod zasad nije tužio nikoga za svoje duševne boli, a sigurno je da pati. A što se hrabrosti tiče, rat traje. Zasad bivajući svrhom sam sebi, kao i mnogi tekstovi koji o njemu govore.

I na kraju, kao i u knjizi, Letičina skica za životopis pokazuje da se autor toliko uživio u posao oslikavanja ličnosti javnog života da se teško oteti dojmu kako je i osobnu biografiju napisao na isti način. Od viška informacija tako nalazimo i onu o obiteljskoj odanosti tenisu njega i njegovih sinova. Lošu igru tog za Hrvatske prilike prestižnog sporta, u oštroj polemici zamjera posebno Srećku Jurdani. Je li to informacija zbog općeg stanja i vrijednosti društva ili zaista ima neku važnost u autorovoj biografiji namijenjenu čitateljima teško je odgovoriti. Mjesto na kojem se podaci o tenisačima danas prikupljaju u Hrvatskoj nije sportsko nego političko, pa više sliči na preporuku nego na relevantan podatak. Tako opisivanje pojava i ličnosti ostavlja traga i na autorima. Z

Knjižara *Meandar*

Opatovina 11,
HR-10000 Zagreb
tel/fax: 01 4813323
e-mail: *meandar@zg.tel.hr*
http://*www.meandar.hr*

najprodavanije knjige od 1. rujna do 10. rujna 1999.

fiction

1. Agota Kristof: *Velika bilježnica*, Feral Tribune, Split, 97,60 kn (s popustom 80,00 kn)
2. Miljenko Jergović: *Sarajevski Marlboro*, Karivani, druge priče, Durieux, Zagreb, 146,40 kn
3. Marinko Koščec: *Otok pod morem*, Feral Tribune, Split, 122,00 kn (s popustom 100,00 kn)
4. Gustave Flaubert: *U mjesecu studenom*, Ceres, Zagreb, 85,00 kn
5. Ivan Meštrović: *Vatra i opekline*, Dora Krupićeva, Zagreb, 220,00 kn (s popustom 198,00 kn)

non fiction

1. Marinko Čulić: *Tuđman — Anatomija neprosvijećenog apsolutizma*, Feral Tribune, Split, 97,60 kn (s popustom 80,00 kn)
2. S. Courtiois-N. Werth-J-L Panne-A. Paczkowski-K. Bartosek-J-L Margolin: *Crna knjiga komunizma*, Bosančica, Sarajevo, 295,00 kn
3. *Na kraju stoljeća,* Razmišljanja velikih umova o svom vremenu, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 160,00 kn (s popustom 144,00 kn)
4. Peter Singer: *Oslobađanje životinja*, Ibis grafika, Zagreb, 183,00 kn
5. Niklas Luhmann: *Ljubav kao pasija: o kodiranju intimnosti*, Naklada Md, Zagreb, 97,60 kn (s popustom 80,00 kn)

Knjižara *Meandar* osim na vlastita izdanja čitateljima *Zareza* omogućuje popust 10-30% na knjige, umjetničke kataloge i časopise hrvatskih i bosanskih nakladnika: BOSANSKA KNJIGA, DEMETRA, DURIEUX, DRUŠTVO POVJESNIČARA UMJETNOSTI, FERAL TRIBUNE, FIDAS, FILOLOŠKO DRUŠTVO Filozofskog fakulteta Zagreb, GALERIJE GRADA Zagreba, HRVATSKA SVEUČILIŠNA NAKLADA, IRIDA, IZDANJA ANTIBARBARUS, IZDAVAČKI CENTAR RIJEKA, KLOVIĆEVI DVORI, KONZOR, KRUZAK, LUNAPARK, MARJAN EXPRESS, Međunarodni centar ITI, MH Dubrovnik, MH Osijek, MOZAIK KNJIGA, NAKLADA CID, NAKLADA MD, NAPRIJED, NOVA STVARNOST, POLITIČKA KULTURA, SARA 93, STARI GRAD, ŠKOLSKA KNJIGA, V. B. Z., ZAVOD ZA ZNANOST O KNJIŽEVNOSTI Filozofskog fakulteta u Zagrebu, ZID — Sarajevo, ZNANJE

KNJIŽARA MEANDAR — MJESTO VAŠE INTELEKTUALNE UTJEHE

kritika

Bez utopijskog iluzionizma

U razmatranju moderne povijesti, smatra Acton, radi se o priči koju pričamo o nama samima

Tomislav Bracanović

Lord Acton, *Povijest slobode. Izabrani spisi*, s engleskoga prevela Rajka Rusan, KruZak, Zagreb, 1999.

Izdavačka kuća *KruZak* iz Zagreba svoj je popis izdanja za 1999. godinu upotpunila još jednom zanimljivom knjigom. Riječ je o spisima Lorda Actona objavljenim pod naslovom *Povijest slobode*, čiji je izbor napravio Darko Polšek, a s engleskoga ih prevela Rajka Rusan. Uvodnu studiju, pod naslovom »Actonovo sagledavanje suvremenosti«, napisao je Krsto Cviić iz koje doznajemo i osnovne podatke o životu i djelu lorda Actona.

Engleski povjesničar i liberalni političar Lord Acton — punoga imena John Emerich Edward Dalberg Acton — rođen je 1834. u aristokratskoj obitelji. Nakon očeve smrti majka mu se udala za Lorda Granvillea, zahvaljujući kojemu Acton ulazi u visoku politiku. Živeći u raznim europskim gradovima naučio je govoriti i pisati engleski, francuski, njemački i talijanski. Kao katoliku nije mu bilo dopušteno pohađati protestantske škole i sveučilišta u Engleskoj, tako

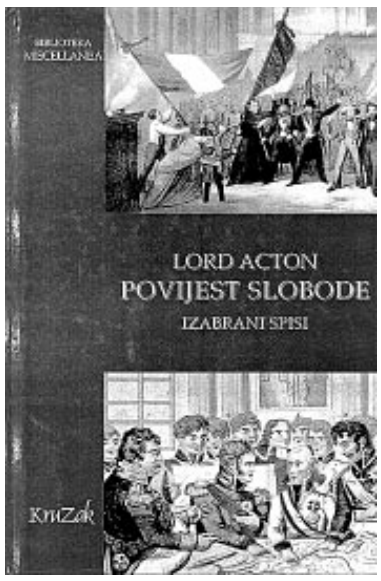

da se najprije školovao u Parizu, zatim u katoličkoj školi Oscott u Engleskoj te u Münchenu gdje se zanimao za povijest, književnost, filozofiju i teologiju, a mentor mu je bio njemački teolog i povjesničar Johann Ignaz von Döllinger. U to je vrijeme mnogo putovao po Europi i Americi, posjetivši ujedno i Rusiju. Nakon studija u Münchenu, 1859. godine postaje urednikom engleskoga katoličkog časopisa *The Rambler*, što i nije odgovaralo katoličkim biskupima jer je zagovarao slobodu znanosti od vjere.

Vatikanski koncil

U Actonovoj je biografiji osobito zanimljiva godina 1869. kada je papa Pio IX. sazvao Vatikanski koncil radi rješavanja sukoba između tzv. *ultramontanaca* i crkvenih *liberala* oko projekta nove dogme o nepogrešivosti pape. Acton se aktivno uključio u spor, bojeći se proglašenja ove dogme, tj. novoga vala nesnošljivosti koji bi se time izazvao u crkvi. Acton je zato bio u Rimu za čitavo vrijeme održavanja Prvoga vatikanskoga koncila (od prosinca 1869. do srpnja 1870), o čijem je razvoju obavještavao svojega nekadašnjeg mentora Döllingera, glavnoga oponenta proglašenju ove dogme.

Kao što je poznato Koncil je — usprkos kampanji Actona, Döllingera i drugih — završio usvajanjem dogme, ali je za nas zanimljiv već i stoga što je Acton za vrijeme njegova održavanja došao u kontakt s đakovačkim biskupom Strossmayerom. Naime, Acton se oduševio Strossmayerom i njegovim istupima na Koncilu, osobito onda kada su već svi oponenti bili pomireni s prihvaćenjem dogme, ali ne i Strossmayer, koji se probojavao proglašenja dogme o nepogrešivosti pape zbog sprječavanja mogućega sjedinjenja Katoličke i pravoslavnih crkava.

Prvi je vatikanski koncil završio prijevremeno zbog izbijanja francusko-pruskog rata. Tako je i dogma o nepogrešivosti pape, zbog rata koji se indirektno proširio i na Italiju, donesena ubrzano, iako s ograničenjem prema kojemu je papa nepogrešiv jedino kada naučava o temeljima vjere i morala. Sve je to utjecalo na formiranje Actonovih pesimističkih pogleda na vlast i njezine obnašatelje, odnosno uvida u važnost očuvanja slobode pred apsolutnom vlašću i apsolutnim vlastodršcima.

Premda je postojala ozbiljna opasnost da Acton bude ekskomuniciran — poput njegova mentora Döllingera — do toga ipak nije došlo. No on se zbog toga nije prestajao boriti protiv »crkvenih zločina« počinjenih na spomenutome Koncilu. Potom je počeo raditi na svojem glavnom djelu koje je naslovio *Povijest slobode*, ali koje nikada nije dovršio. Naime, tek prvi svezak ovog djela objavljen je 1902. godine, i to četiri mjeseca nakon Actonove smrti.

Izučavanje povijesti

Osim razmatranja Vatikanskog koncila, *KruZakov* izbor Actonovih spisa donosi još dvije studije o povijesti slobode u antici i kršćanstvu, zatim zanimljive i pronicljive analize pozadine i uzrokâ francuske i američke revolucije te konačno Actonovu ocjenu nastanka i povijesne uloge fenomena nacionalnosti (pogotovo njegovih manje svijetlih strana). Dakako, teško bi bilo već samo i pobrojati sve Actonove uvide i zaključke, a kamoli ih vrednovati i kritički ispitati, no možemo barem izložiti temeljna načela kojima se Acton, prema vlastitim riječima iz inauguralnoga predavanja u studij povijesti, nastojao ravnati u svojemu pristupu izučavanju povijesti.

Za Actona moderna povijest — koju on određuje razdobljem od posljednjih četiri stotine godina — predstavlja kontinuiranu strukturu i predmet koji nema ni početka ni kraja i koji je usko vezan uz politiku. No usprkos ovoj vezanosti, domena povjesničara mnogo je dalekosežnija od domene državnih poslova i kao takva ne potpada pod jurisdikciju nijedne vlasti — bilo državne bilo crkvene. U svakom razmatranju moderne povijesti, smatra Acton, radi se o priči koju pričamo o nama samima, o prikazu naših vlastitih života i vlastitih aktualnih napora i problema. Stoga svrha proučavanja najnovijeg segmenta povijesti nije i ne smije biti tek stjecanje puke erudicije, već jačanje, ispravljanje i proširivanje duha, što mora uslijediti kao posljedica kritičkoga rada.

Naravno, ovako se shvaćeno bavljenje poviješću treba zasnivati na dokumentima, a ne na različitim mnijenjima, no upravo se u mogućnosti izvršenja ovoga imperativa sastoji prednost koju današnji povjesničari imaju pred povjesničarima prošlih vremena. To znači da današnji povjesničari mogu biti mnogo impersonalniji, nepristraniji i pravedniji, odnosno da imaju priliku učiti iz neprikrivenih i stvarnih dokumenata kako bi na taj način mogli raditi na stvaranju većih izgleda za ozbiljenje bolje budućnosti.

Iako je ovo tek dio Actonovih shvaćanja povijesti i povijesnoga proučavanja, možda će on biti dovoljan da bude poticaj na čitanje Actonove *Povijesti slobode*, a potom i na kritičko pristupanje i promišljanje vlastita znanstvena i javna djelovanja. Pritom se u prvom redu može istaknuti povjesničare kojima nerijetko nedostaje sposobnosti i snage za nepristrano pisanje povijesti i za kritički odmak od vlastitoga rada, ali jednako tako i na političare i ostale manje istaknute krojitelje ljudskih sudbina, kojima se pak zna dogoditi da pomisle kako povijest započinje i završava upravo s njima. U tom duhu, kao završnu preporuku za čitanje, spomenimo Cviićev zaključak iz uvodne studije u Actonovu *Povijest slobode*, prema kojemu ovo djelo obiluje svježinom i suvremenošću mudrih sudova u kojima nema ni tračka utopijskoga iluzionizma, ali zato ima mnogo zdravoga morala. Z

Tko je Bridget Jones?

Kad bi netko namjerno smišljao najrječitije ime Fieldingove figurativne kćeri, teško da bi proizveo što prikladnije od Helen Fielding

Tatjana Jukić

Helen Fielding, *Dnevnik Bridget Jones*, prevela Duška Gerić Koren, Fidas, Zagreb, 1998.

Svaki komentar romana *Dnevnik Bridget Jones* koji prešućuje činjenicu da je u pitanju zabavan, duhovit i inteligentan tekst blasfemičan je ili bar nepravedan. Uostalom, čak i ako se kritičaru osobno ne sviđa prštavi i zajedljivi ton Bridgetinih dnevnika, rođenih na stranicama ženskih časopisa, on ili ona ne smiju zanemariti njihov zavidan bestselerski staž. Upravo kao kritičarima, naime, njoj ili njemu ne može biti svejedno što roman Helen Fielding čitatelji s obje strane Atlantika uporno vole. Da to vrijedi čak i u pedeveovski izmrcvarenim hrvatskim okvirima, potvrđuje žilavo visoko mjesto *Dnevnika Bridget Jones* na lokalnim listama najprodavanijih knjiga.

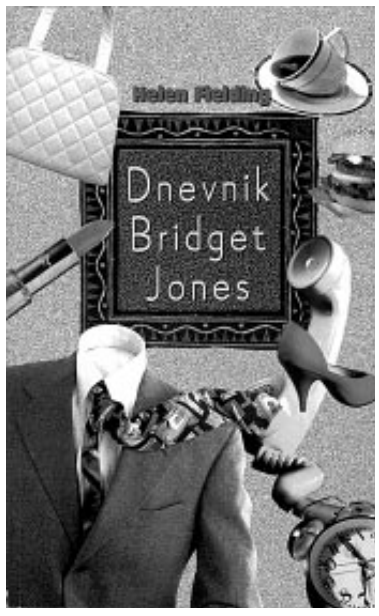

Ljubić kao dnevnik

Na argument o bestselerskom stažu, doduše, kritičar može odmahnuti rukom i reći da svaki bolji ljubić bilježi sličan uspjeh. Štoviše, on ili ona mogu napomenuti da se *Dnevnik Bridget Jones* ni po čemu ne razlikuje od boljeg ljubića, osim što je zabavniji, duhovitiji i inteligentniji. Jer, što je nego ljubić priča o tridesetogodišnjakinji iz srednje klase koja se nakon niza ljubavnih, obiteljskih i poslovnih neuspjeha i razočaranja zaljubi u bogatog, plemenitog i zgodnog odvjetnika, i za njega se uda? Ipak, razlika u odnosu na standardni uspješni ljubić golema je i mjeri se upravo stupnjem duhovitosti i inteligencije. Za razliku od standardnih ljubića, naime, tekst Helen Fielding kroz dnevničke bilješke frustrirane Bridget Jones priča priču o vlastitoj izvedbi, smjelo razotkriva vlastite retoričke strategije i pomalo nostalgično pastiširа teret vlastite velike povijesti — povijesti engleskog građanskog romana.

Izvrtanje Darcyja

Bar je jedan signal toga dijaloga s vlastitom izvedbom posve očit i ogoljen: Bridgetin se bogati udvarač zove Darcy, baš kao bogati gospodin Darcy iz *Ponosa i predrasude* Jane Austen. Pritom Fieldingova ne računa s akademskim obrazovanjem svoje publike, već svoga Darcyja izrijekom povezuje sa samozatajnim, ali karizmatičnim bogatašem iz Austeničina romana. Riječju, njezina Bridget zna tko je Darcy iz romana Jane Austen i opetovano zbija šale na vlastiti račun. Uostalom, Bridgetin je prvi veliki zadatak za tračerski televizijski program u kojemu surađuje reportaža o navodnoj ljubavnoj priči dvoje glumaca koji su u izuzetno uspješnoj BBC-jevoj produkciji *Ponosa i predrasude* glumili uloge Elizabeth Bennet i Darcyja. Pritom je Bridget za reportažu motivirana ljubomorom, jer bi televizijskog gospodina Darcyja rado uvukla u *vlastitu* ljubavnu priču. Ipak, uza sve to Bridget je nesvjesna da njezina ljubavna priča *uistinu* slijedi već zacrtani romaneskni obrazac: ovostoljetni je gospodin Darcy nalik gospodinu Darcyju od prije dvaju stoljeća, jer je plemenit, bogat, uglađen i samozatajan, te — paradoksalno — voli junakinju čija je osnovna draž njezin oštar jezik. Bridget tako paradoksira svoju veliku predšasnicu Elizabeth Bennet, koja — premda je središnja pripovjedna svijest *Ponosa i predrasuda* — opetovano griješi u interpretaciji svoje životne priče, te stoga ironizira i povlašteni položaj samoga čitatelja.

Fieldingova pritom burleskno izvrće socijalne pretpostavke Austeničina romana. Primjerice, dok u *Ponosu i predrasudi* Darcy osvaja Elizabeth spašavanjem njezine posrnule mlađe sestre, u *Dnevnicima Bridget Jones* on spašava Bridgetinu posrnulu klimakteričnu majku; Austeničin Darcy dokoni je aristokrat koji se humano odnosi prema podređenima, a Darcy iz romana Helen Fielding bogati odvjetnik čija je specijalnost zaštita ljudskih prava; Austeničin Darcy sumnjičav je prema slatkorječivcima jer mu je jedan zaveo maloljetnu sestru, dok je Darcy iz romana Helen Fielding sumnjičav prema istima jer mu je jedan takav zaveo prvu ženu, od koje se zato razveo. Stoga je i vjenčanje na kraju romana — Austeničin kulminativni pripovjedni događaj — u romanu Helen Fielding ironizirano i gotovo burleskno, kao da Fieldingova svojim čitateljima i čitateljicama želi poručiti da je smiraj Darcyja i njegove izabranice u suvremenom britanskom romanu — nemoguć. Ipak, ironija Helen Fielding dva stoljeća kasnije funkcionira istodobno i kao naklon velikoj predšasnici. U svojim pismima, naime, Austenova priznaje autorski užitak u nesputanoj ironičnoj prštavosti jezika *Ponosa i predrasude*, te napominje da će ga u sljedećim romanima morati zatomiti većom dozom moraliziranja.

Staroga Fieldinga kći

Ironija čiji je prštavi izvedbeni užitak kadar nadvladati moraliziranje vodi nas tada i do pripovjednoga oca Helen Fielding. Helen Fielding, naime, prikladno je neposlušna kći svoga pripovjednog oca, ujedno i jednoga od utemeljitelja velikog engleskog građanskog romana osamnaestog stoljeća: Henryja Fieldinga. Premda pretpostavljam da su isto prezime (Fielding) i isti inicijali (H. F.) puka slučajnost, nema sumnje da tvore moćnu retoričku figuru: kad bi netko namjerno smišljao najrječitije ime Fieldingove figurativne kćeri, teško da bi proizveo što prikladnije od Helen Fielding. Pritom je Henry Fielding poznat po ironiji i pripovjednom bravadu, pa se tako pretpostavlja da je upravo on autor nesmiljene parodije *Pamele*, moralizatorskog i sentimentalnog romana Samuela Richardsona, inače jednoga od ključnih tekstova engleskog osamnaestog stoljeća. Dražesne podudarnosti ne prestaju, međutim, na igri imenima autora i njihovim poetikama, već se zavodljivo približavaju samome tekstu. Tako je jedan od Fieldingovih najpoznatijih romana *Tom Jones, nahoče*, priča o nahočetu Tomu Jonesu čije će se ljubavne i ine avanture razriješiti njegovim vjenčanjem i razotkrivanjem identiteta njegove majke. Hoće li ikoga iznenaditi kažem li da se majka Toma *Jonesa* u romanu Henryja *Fieldinga* zove — Bridget? Z

INTER-UNIVERSITY CENTRE
DUBROVNIK
CROATIA
Tel: + 385 20 413-626 • Fax: + 385 20 413-628
E-mail: iuc@alf.tel.hr

ACADEMIC PROGRAMME 1999/2000

I U C

INTER-UNIVERSITY CENTRE DUBROVNIK

An Independent International Centre for Advanced Studies

DIRECTOR GENERAL
Helmut Moritz, Technical University Graz

DEPUTY DIRECTOR GENERAL
Ivo Šlaus, Croatian Academy of Sciences and Arts

EXECUTIVE SECRETARY
Berta Dragičević, Inter-University Centre Dubrovnik

CHAIRMAN OF THE COUNCIL
Istvan Teplan, Central European University, Budapest

VICE CHAIRMAN OF THE COUNCIL
Kare Rommetveit, University of Bergen

EXECUTIVE COMMITTEE

CHAIRMAN
Ivo Banac, Yale University

MEMBERS
Marianna Birnbaum, University of California Los Angeles
Lise Kjølsrod, University of Oslo
Zdenko Kovač, University of Zagreb
Hans Joachim Seitz, University of Hamburg

DEPUTY MEMBERS
Henning Salling Olesend, Roskilde University
Krunoslav Pisk, Institute Ruđer Bošković, Zagreb

AUDITOR
Mary Helle, University of Bergen

WORK SCHEDULE

Courses run five days a week with morning and afternoon sessions, but with some flexibility determined by the nature and requirements of the individual course.
The courses are offered on a postgraduate level, but the participation of any advanced or motivated student is welcomed.
On request, the IUC will issue a Certificate of Attendance. It will also provide a special Certificate for which, as a rule, the presentation of a paper will have been expected.
The working languages of the courses are usually either English or German, although other languages may be chosen. The major language to be used in any course will be indicated by the language in which the title of the course is announced.

GENERAL INFORMATION

Enquiries about courses and participation should be addressed to the Secretariat of the IUC or to one of the course directors.
Those interested in taking an IUC course are requested to register with the Secretariat or one of the course directors, supplying them with relevant information, i. e., name, address, academic standing, and — if the applicant is an undergraduate — a recommendation from one of the professors.
The IUC would like to receive such registration as soon as possible. Two weeks before the start of the course should be regarded as the latest date.
It should be noted, however, that on occasion courses cannot be given because of exceptional circumstances. In such circumstances, the IUC, or the course directors, will inform the persons registered for the course as soon as possible. In no circumstances, however, can the IUC assume any financial responsibility resulting from the cancellation or relocation of any course.
Upon arrival in Dubrovnik participants will pay to the IUC a course fee in Croatian kunas equivalent to USD 30 per week.
Participants in conferences will pay a conference fee in Croatian kunas equivalent to USD 10.
For further information please write to the Secretariat of the **Inter-University Centre, p.o. box 104, HR–20000 Dubrovnik; tel. + 385 20 413 626; fax + 385 20 413 628.**
E-mail: iuc@alf.tel.hr

COURSES

1/ 9 — 15 August 1999
EAST EUROPEAN SUMMER SCHOOL FOR CHILD AND ADOLESCENT PSYCHOANALYSIS
Directors:
Lilo Pfeschkes, *New York Psychoanalytic Institute*
Paola Fonda, *Italian Psychoanalytic Society, East European Committee of the EPF and of the IPA*
Vlasta Rudan, *University of Zagreb*

2/ 16 — 21 August 1999
WHAT DOES IT MEAN TO BE EUROPEAN?
Directors:
Adam Michnik, *Gazeta Wyborcza, Warsaw*
Slavica Singer, *J.J. Strossmayer University of Osijek*
Zdravko Tomac, *University of Zagreb*
Kathleen Wilkes, *University of Oxford*

3/ 30 August — 5 September 1999
REFORMS AND NEW PRIORITIES IN HEALTH CARE SYSTEM
Directors:
Stjepan Orešković, *University of Zagreb*
Elias Mossialos, *London School of Economic*
Karmela Krleža–Jerić, *G.R.I.S., University of Montreal*
Marc Renaud, *University of Montreal*

4/ 4 — 11 September 1999
POLITISCHE THEORIE:
Demokratie und multikulturelle Gesellschaft
Directors:
Henning Ottmann, *University of Munich*
Zvonko Posavec, *University of Zagreb*

5/ 5 — 12 September 1999
MENTAL PHENOMENA
Directors:
Snježana Prijić–Samaržija, *University of Rijeka*
Mike Martin, *University College, London*
Nenad Miščević, *University of Maribor*
Tim Crane, *University College, London*

6/ 6 — 12 September 1999
FAMILY PLANNING
Directors:
Baball Stray-Pedersen, *University of Oslo*
Peter Weiss, *University of Graz*
Gernot Desoye, *University of Graz*
Josip Djelmiš, *University of Zagreb*
Aleksandar Štulhofer, *University of Zagreb*
Joško Zekan, *University of Zagreb*

7/ 13 — 16 September 1999
EUROPEAN SCHOOL OF PERINATAL MEDICINE
Directors:
Asim Kurjak, *University of Zagreb*
G.C. Di Renzo, *University of Perugia*
J.M. Carrera, *University of Barcelona*

8/ 13 — 18 September 1999
HEIDEGGER UND DIE ANALYSE DER MODERNE III
Directors:
Goran Gretić, *University of Zagreb*
Claudius Strube, *University of Wuppertal*

9/ 20 — 25 September 1999
PROMOTING THE HEALTH OF CHILDREN AND YOUTH
Directors:
Bengt Lindstrom, *Nordic School of Public Health*
Gordana Pavleković, *University of Zagreb*
Alena Petrakova, *University of Prague*
Marina Kuzman, *Croatian Institute of Public Health*

10/ 20 — 26 September 1999
ECONOMY AND DEMOCRACY
Organizational Democracy
Directors:
Peter Abell, *London School of Economics*
Frank Heller, *The Tavistock Institute, London*
Josip Kregar, *University of Zagreb*
Eugen Pusić, *University of Zagreb*
Ivan Šimonović, *University of Zagreb*
Gunn Winther, *Aalborg University*

11/ 20 September — 1 October 1999
INTERPRETATION UND VERSTEHEN
–Workshop zur Qualitativ–Hermeneutischen Sozialforschung
Directors:
Wolfgang Althof, *University of Freiburg*
Detlef Garz, *University of Oldenburg*

12/ 24 — 30 September 1999
MEDIA, CULTURE AND TOURISM
Directors:
Gunter Bentelle, *University of Leipzig*
Cris Green, *Manchester Metropolitan University*
Alexander Künzle, *University of Bern*
Dona Kolar Panov, *University of Skopje*
Mario Plenković, *University of Zagreb*

13/ 27 September — 2 October 1999
PHILOSOPHIE DES IDEALISMUS VI:
Die Philosophie der Kunst
Directors:
Damir Barbarić, *University of Zagreb*
Jörg Jantzen, *University of Munich*

14/ 6 — 10 October 1999
MITTELEUROPA UM DIE JAHRTAUSENDWENDE: VERGANGENHEIT, GEGENWART UND ZUKUNFT
Directors:
Peter Kampits, *University of Vienna*
Jure Zovko, *University of Zagreb*

15/ 11 — 12 October 1999
MUSEUMS AND GALLERIES OF CONTEMPORARY ART AFTER THE WAR
Directors:
Jadranka Vinterhalter, *Institute for Contemporary Art, SCCA, Zagreb*
Dunja Blažević, *Soros Center for Contemporary Art, SCCA, Sarajevo*

16/ 26 March — 2 April 2000
PROBLEME GEISTESGESCHICHTLICHER IDENTITÄT UND PLURALITÄT EUROPAS
Directors:
Paul Richard Blum, *Peter Pazmany University, Budapest*
Franjo Zenko, *University of Zagreb*

17/ 10 - 14 April 2000
SOCIAL PHILOSOPHY: Moral and Politics, again
Directors:
Joseph Blen, *University of Missouri, Columbia*
Hauke Brunkhorst, *Educational College, Flensburg*
Gvozden Flego, *University of Zagreb*
Heinz Paetzold, *Jan van Eyck Akademie, Maastricht*
Gerard Raulet, *Ecole Normale Superieure, Paris*

18/ 10 — 14 April 2000
INCLUSION AND EXCLUSION IN CONTEMPORARY EUROPEAN SOCIETIES
Directors:
Wiegar Bakker, *University of Utrecht*
Renee van Rijsselt, *Free University of Amsterdam*
Bart van Steenbergen, *University of Utrecht*

19/ 10 — 15 April 2000
PHILOSOPHY OF SCIENCE
Philosophy of Biology
Causality, Laws and Explanation One Hundred Years of Quanta
Directors:
Lars Bergstrom, *University of Stockholm*
James R. Brown, *University of Toronto*
David Davies, *McGill University*
Michel Ghins, *Catholic University of Louvain*
Wladyslaw Krajewski, *University of Warsaw*
Srđan Lelas, *University of Zagreb*
Elena Mamchur, *University of Moscow*
James McAllister, *University of Leiden*

20/ 17 — 22 April 2000
DIVIDED SOCIETIES — Evaluation of the Last Decade, 1989–1999
Directors:
Heribert Adam, *Capetown University/Simon Fraser University, Canada*
Kogila Moodley, *University of British Columbia*
Otto Feinstein, *Wayne State University*
Rodolfo Stavenhagen, *Collegio de Mexico*
Vjeran Katunarić, *University of Zagreb*
Mitja Žagar, *Institute for Ethnic Studies, Ljubljana*
Silva Mežnarić, *Institute for Migration, Zagreb*

21/ 17 — 22 April 2000
HERMENEUTIK UND PHÄNOMENOLOGIE
Directors:
Erwin Hufnagel, *University of Mainz*
Željko Pavić, *University of Zagreb*

22/ 24 — 28 April 2000
FUTURE OF RELIGION: The New Century — The Inclusion of the Other?
Directors:
Rudolf J. Siebert, *Western Michigan University*
Mislav Kukoč, *University of Zagreb*
Gottfried Küenzlen, *Universität der Bundeswehr München*
Nikola Skledar, *Institute for Social Research, Zagreb*

School: HEALTH FOR ALL
(courses from 23 to 29)
Slobodan Lang, *University of Zagreb*
Alf Trojan, *University of Hamburg*
Gordana Pavleković, *University of Zagreb*
Zvonko Šošić, *University of Zagreb*

23/ 24 — 28 April 2000
TRAINING OF TEACHERS IN GENERAL PRACTICE
Alternative Medicine — What and How to Teach?
Directors:
Willem Betz, *University of Brussels*
Paul Heyerick, *University of Gent*
Patricia Owens, *University of Liverpool*
Igor Svab, *University of Ljubljana*
Mladenka Vrcić–Keglević, *University of Zagreb*

24/ 5 — 10 June 2000
LIVING AND GROWING IN MULTICULTURAL SOCIETY
Directors:
Arpad Baranh, *Janus Pannonius University of Pecs*
Steve J. Kuritz, *University of Rochester*
Gyorgy Csepeli, *ELTE, Budapest*
Gordana Pavleković, *University of Zagreb*

25/ 5 — 10 June 2000
HEALTHY LIFE STYLE AND PREVENTION OF STROKE
Directors:
Vida Demarin, *University of Zagreb*
Roman Haberl, *Ludwig Maximilian University, Munich*
Kurt Niederkorn, *University of Graz*
Tonja Rundek, *Columbia University, New York*

26/ 26 — 30 June 2000
HUMAN RIGHTS AND MEDICINE
Directors:
Bela Blasszauer, *University of Pecs*
Maurizio Salvi, *University of Leuven*
Nenad Hlača, *University of Rijeka*
Miroslav Mastilica, *University of Zagreb*

27/ 28 August — 6 September 2000
HEALTH INSURANCE IN TRANSITION
Directors:
Elias Mossialos, *London School of Economics*
Martin McKee, *London School of Hygiene and Tropical Medicine*
Stipe Orešković, *University of Zagreb*
Josep Figueras, *WHO — Europe*
Luka Kovačić, *University of Zagreb*

28/ 25 — 30 September 2000
PROMOTING THE HEALTH OF CHILDREN AND YOUTH
Directors:
Bengt Lindstrom, *Nordic School of Public Health*
Gordana Pavleković, *University of Zagreb*
Alena Petrakova, *University of Prague*
Marina Kuzman, *Croatian Institute of Public Health*

29/ 24 — 28 April 2000
SCIENCE AND TECHNOLOGY POLICIES FOR THE BEGINNING CENTURY
Directors:
Pal Tamas, *Social Conflict Research Institute/HAS Budapest*
Imre Hronszky, *Technical University Budapest*
Georg Turn, *Wissenschaftszentrum Berlin*

30/ 26 April — 1 May 2000
SOCIAL ASPECTS OF THE SCIENCES IV
Dialectics of Enlightenment in the Age of Globalisation; Shaping Scientific Culture for XXI Century
Directors:
Moritz Epple, *University of Mainz*
Espen Schaanning, *University of Oslo*
Darko Polšek, *University of Zagreb*
Jasmenka Lučnjak, *University of Zagreb*
Reinhard Brunner, *University of Tübingen*
Peter Stachel, *Karl–Franzens University Graz*

31/ 2 — 12 May 2000
VICTIMOLOGY, VICTIM ASSISTANCE AND CRIMINAL JUSTICE
Directors:
John Dussich, *Teikwa University, Mito–shi*
Gerd F. Kirchhoff, *University of Applied Sciences, Monchengladbach*
Zvonimir Paul Šeparović, *University of Zagreb*
Elmar Weitekamp, *University of Tübingen*
Frans Willem Winkel, *Vrije Universiteit Amsterdam*

32/ 8 — 12 May 2000
INTERCULTURALITY, IDENTITY AND SOCIAL PREJUDICE / INTERKULTURALITÄT, IDENTITÄT UND SOZIALES VORURTEIL
Directors:
Thomas Leithäuser, *University of Bremen*
Jesse Souza, *University of Brasilia/Bremen*
Henning Salling Olesen, *University of Roskilde*

33/ 9 — 13 May 2000
THE ROLE OF MUSEUMS IN DEVELOPING OF TOLERANCE
Directors:
Ivo Maroević, *University of Zagreb*
Martin Segger, *University of Victoria*

34/ 15 — 20 May 2000
SCHOOL OF PSYCHOTHERAPY OF PSYCHOSES
Directors:
Rainer Danzinger, *University of Graz*
Marcello Viola, *University of Bari*
Ivan Urlić, *University of Zagreb*
Stadana Ivanić, *University of Zagreb*
Joško Vuletin, *Psychiatric Hospital Popovača*

35/ 22 — 26 May 2000
JOURNALISM — THE NEXT STEP
Directors:
Nenad Prelog, *University of Zagreb*
Robert M. Hayes, *University of California Los Angeles*
Sherry Ricchiardi, *Indiana University Indianapolis*

36/ 22 — 28 May 2000
DOOMED TO FREE CHOICE? INTERPRETATIONS OF CHILDHOOD AND YOUTH IN LATE MODERNITY
Directors:
Berte Gullveig Alver, *University of Bergen*
Jonas Frykman, *University of Lund*
Marit Hauan, *University of Tromso*
Maja Povrzanović, *University of Lund/Zagreb*

37/ 29 May — 3 June 2000
HERMENEUTIK DER MODERNE III: Kulturkritik und konservative Revolution
Directors:
Damir Barbarić, *University of Zagreb*
Günter Figal, *University of Tübingen*

38/ 29 May — 4 June 2000
CHANGING SOCIAL DYNAMICS: GENDERED THEORIES OF POWER, CONTROL AND EXCLUSION
Directors:
Joanna Regulska, *Rutgers University*
Jasmina Lukić, *Central European University Budapest*
Biljana Kašić, *Centre for Women's Studies, Zagreb*

39/ 1 — 3 June 2000
LIBRARIES IN THE DIGITAL AGE
Directors:
Tatjana Aparac, *University of Zagreb*
Tefko Saračević, *Rutgers University*

School: "SOCIAL WORK THEORY AND PRACTICE"
(courses from 40 to 44)
Organising Directors:
Dada Maglajlić, *Bemidji State University*
Burt Galaway, *University of Manitoba*
Craig Pennebohm, *Jesuit University, Seattle*
Mari Ann Zahl, *Norwegian Univ. Trondheim*
Helmut Janssen, *Fachhochschule Erfurt*

40/ 4 — 9 June 2000
SPIRITUALITY AND SOCIAL WORK
Directors:
Edward Canda, *University of Kansas*
Dada Maglajlić, *Bemidji State University*
Craig Pennebohm, *Mental Health Chaplaincy, Seattle*
Paul G. Shene, *Rutgers University Newark*
Michael Striebel, *Academy of Social Work, Bregenz*

41/ 11 — 16 June 2000
SOCIAL WORK WITH CHILDREN AND YOUTH
Directors:
Helmut Janssen, *Fachhochschule Erfurt*
Uma Kashyap, *Tata Institute of Social Sciences, Bombai*
Dada Maglajlić, *Bemidji State University*
Vladimir Poliavetz, *University of Kiev — Mohyla Academy*

42/ 11 — 16 June 2000
DEVELOPING NEIGHBORHOOD AND COMMUNITY SUPPORT SYSTEMS
Directors:
Burt Galaway, *University of Manitoba*
Dada Maglajlić, *Bemidji State University*
Owusu Bempah, *University of Leicester*

43/ 18 — 23 June 2000
SOCIAL WORK WITH JUVENILE OFFENDERS
Directors:
Burt Galaway, *University of Manitoba*
Helmut Janssen, *Fachhochschule Erfurt*
Dada Maglajlić, *Bemidji State University*
Ira Schwartz, *University of Pennsylvania*
Brian Williams, *De Montfort University, Leicester*

44/ 18 — 23 June 2000
SOCIAL POLICIES AND SOCIAL WORK
Directors:
Juha Hamalainen, *University of Kuopio*
Dada Maglajlić, *Bemidji State University*
Haluk Soydan, *The National Board of Health and Welfare, Stockholm*
Toril Tjelflaat, *The Regional Child Protection Research Unit, Trondheim*
Mari-Anne Zahl, *Norwegian University of Science and Technology, Norway*

45/ 4 — 10 June 2000
OBSTACLES IN PSYCHOTHERAPEUTIC PROCESS OF PSYCHOTRAUMATIZED PEOPLE
Directors:
Eduard Klain, *Clinic for Psychological Medicine, Zagreb*
Vamik Volkan, *Blue Ridge Hospital, University of Virginia*
Ben Rippe, *Ben Gurion University of Negev, Israel*
Ferm Cramer Adima, *McGill University, Montreal*

46/ 4 — 11 June 2000
SUPERVISION AND CONSULTATION OF BALINT GROUP LEADERS AND EDUCATION OF STUDENTS
Directors:
Muradif Kulenović, *University of Zagreb*
Sanja Bleđković–Nikolović, *University of Zagreb*
Cornelia Bobay, *University of Budapest*
Branka Jovančević, *University of Zagreb*
John Salinsky, *University of London*
Marie-Anne Poil, *University of Paris*

47/ 5 — 9 June 2000
SOCIAL STRUCTURES AND INSTITUTIONS:
The Quest for Social Justice in the Post Cold–War World II
Directors:
Ognjen Čaldarović, *University of Zagreb*
Mojca Nowak, *University of Ljubljana*
Arthur J. Vidich, *New School for Social Research, New York*
Ivan Kuvačić, *University of Zagreb*
Stanford M. Lyman, *Florida Atlantic University*
Aleksandar Štulhofer, *University of Zagreb*

PETROLEUM ENGINEERING SUMMER SCHOOL
(courses 48 and 49)

48/ 5 — 9 June 2000
WORKSHOP 6: RATIONAL DEVELOPMENT OF MARGINAL OIL AND GAS RESOURCES
Directors:
Zaki K. Bassiouni, *Louisiana State University, Baton Rouge, USA*
Istvan Benczi, *MOL r.t., Budapest*
Josip Sečen, *University of Zagreb*
Ivo Steiner, *University of Zagreb*

49/ 12 — 16 June 2000
WORKSHOP 7: LIFECYCLE WELL MANAGEMENT
Directors:
Zaki K. Bassiouni, *Louisiana State University, Baton Rouge, USA*
Gerhardt Ruthammer, *Montanuniversität Leoben, Austria*
Mirko Zelić, *University of Zagreb*
Ivo Steiner, *University of Zagreb*

50/ 5 — 11 June 2000
LAW OF THE SEA
Directors:
Umberto Leanza, *II University of Rome*
Tullio Scovazzi, *University of Milan*
Didier Le Morsan, *University of Western Brittany, Brest*
Paolo Mengozzi, *University of Bologna*
Mirjam Škrk, *University of Ljubljana*
Davor Vidas, *Fridtjof Nansen Institute Oslo*
Maja Seršić, *University of Zagreb*
Budislav Vukas, *University of Zagreb*

51/ 13 — 18 June 2000
IL PLURILINGUISMO NELL'EUROPA CENTRALE III
Directors:
Fedora Ferluga–Petronio, *University of Udine*
Ivica Martinović, *University of Zagreb*

52/ 16 — 23 June 2000
SECURITY AND COOPERATION IN THE SOUTH EASTERN EUROPE
Directors:
Radovan Vukadinović, *University of Zagreb*
Anton Grizold, *University of Ljubljana*

ANTHROPOLOGY AND HEALTH
(courses 53 and 54)

53/ 18 — 24 June 2000
DISEASE PROFILES IN DEVELOPED AND DEVELOPING COUNTRIES
Directors:
Nicholas Mascie–Taylor, *University of Cambridge*
Ralph Garruto, *Binghamton University, SUNY, USA*
Pavao Rudan, *Institute for Anthropological Research, Croatia*
Nina Smolej Narančić, *Institute for Anthropological Research, Croatia*

54/ 25 June — 1 July 2000
ANTHROPOLOGY AND MOLECULAR GENETICS II
Directors:
Alberto Piazza, *University of Torino*
Richard Villems, *Estonian Biocentre*
Pavao Rudan, *Institute for Anthropological Research, Croatia*
Irena Martinović Klarić, *Institute for Anthropological Research, Croatia*

55/ 19 — 24 June 2000
MATH/CHEM/COMP 2000
The 15th International Course on the Interfaces between Mathematics, Chemistry and Computer Sciences & the 6th Croatian Meeting on Fullerenes
Directors:
Ante Graovac, *Ruđer Bošković Institute, Zagreb/University of Split*
Edward C. Kirby, *The Resource Use Institute, Pitlochry, Scotland*
Tomaž Pisanski, *Institute of Mathematics, Ljubljana*
Dražen Vikić Topić, *Ruđer Bošković Institute, Zagreb*
Nenad Raos, *Institute for International Research Zagreb*
Dejan Plavšić, *Ruđer Bošković Institute, Zagreb*

56/ 26 June — 1 July 2000
3rd INTERNATIONAL DUBROVNIK NMR COURSE/CONFERENCE
Directors:
Dražen Vikić–Topić, *Ruđer Bošković Institute, Zagreb*
Nenad Juranić, *Mayo Foundation, Rochester*
Janez Plavec, *National Institute of Chemistry, Ljubljana*

57/ 26 — 30 June 2000
"IAN DONALD" INTER-UNIVERSITY SCHOOL OF MEDICAL ULTRASOUND
26th Advanced Course on Ultrasound in Obstetrics and Gynecology
Directors:
Asim Kurjak, *University of Zagreb*
B. Breyer, *University of Zagreb*
G.P. Mandruzzato, *University of Trieste*

58/ 24 — 30 July 2000
EAST EUROPEAN SUMMER SCHOOL FOR CHILD AND ADOLESCENT PSYCHOANALYSIS
Directors:
Lilo Pfeschkes, *New York Psychoanalytic Institute*
Vlasta Rudan, *University of Zagreb*

59/ 30 July — 6 August 2000
EFFICACY OF PSYCHOANALYTICAL AND OTHER PSYCHOTHERAPY TECHNIQUES
Directors:
Wanja Oberman, *University of Zurich*
Muradif Kulenović, *University of Zagreb*
Vlasta Rudan, *University of Zagreb*
Bela Buda, *University of Budapest*
Smirgel Jeannine Sasgel, *University of Paris*
Dinko Podrug, *University New York*

60/ 14 — 19 August 2000
WHAT DOES IT MEAN TO BE EUROPEAN?
Directors:
Adam Michnik, *Gazeta Wyborcza, Warsaw*
Slavica Singer, *J.J. Strossmayer Univ. of Osijek*
Zdravko Tomac, *University of Zagreb*
Kathleen Wilkes, *University of Oxford*

61/ 26 August — 3 September 2000
PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN COMPARATIVE PERSPECTIVE
Directors:
Siniša Rodin, *University of Zagreb*
Andy Unger, *South Bank University, London*

62/ 27 August — 2 September 2000
GLOBAL COMMUNICATION AND TOURISM
Directors:
Bogomil Horvat, *University of Maribor*
Gunter Bentelle, *University of Leipzig*
Mario Plenković, *University of Zagreb*
Josip Vidaković, *University of Split*

63/ 3 — 9 September 2000
MULTISCALE PROBLEMS IN SCIENCE AND TECHNOLOGY TO MATHEMATICAL ANALYSIS AND PERSPECTIVES
Directors:
Nenad Antonić, *University of Zagreb*
Willi Jaeger, *University of Heidelberg*
Andro Mikelić, *University Claude Bernard Lyon 1*
Hans van Duijn, *CWI, Amsterdam*

64/ 11 — 16 September 2000
FAMILY PLANNING AND REPRODUCTIVE HEALTH
Directors:
Joško Zekan, *University of Zagreb*
Baball Stray Pedersen, *University of Oslo*
Peter Weiss, *University of Graz*
Gernot Desoye, *University of Graz*
Josip Djelmiš, *University of Zagreb*
Vesna Jureša, *University of Zagreb*

65/ 11 — 16 September 2000
EUROPEAN SCHOOL OF PERINATAL MEDICINE
Summer Course No. 4
Directors:
Asim Kurjak, *University of Zagreb*
Jose M. Carrera, *University of Barcelona*
Giancarlo Di Renzo, *University of Perugia*

66/ 11 — 16 September 2000
HEIDEGGER UND DIE ANALYSE DER MODERNE: HEIDEGGER UND POLITISCHE PHILOSOPHIE
Directors:
Marion Heinz, *University of Siegen*
Goran Gretić, *University of Zagreb*
Claudius Strube, *University of Wuppertal*

67/ 18 — 30 September 2000
INTERPRETATION UND VERSTEHEN II — Workshop
Directors:
Detlef Garz, *University of Oldenburg*
Wolfgang Althof, *University of Freiburg*

68/ 25 — 30 September 2000
INTERNATIONAL CONTRACTS AND TRANSPORT
Directors:
Peter Šerčević, *University of Rijeka/Bern*
Paul Volken, *University of Freiburg*

69/ 25 — 30 September 2000
ECONOMY AND DEMOCRACY:
Human Rights
Directors:
Peter Abell, *London School of Economics*
Josip Kregar, *University of Zagreb*
Eugen Pusić, *University of Zagreb*
Ivan Šimonović, *University of Zagreb*
Gunn Winther, *Aalborg University*

CONFERENCES

1/ 9 — 14 August 1999
DUBROVNIK INTERNATIONAL CONFERENCE ON THE SANSKRIT EPICS AND PURANAS
Organizers:
Greg Bailey, *La Trobe University, Victoria*
John Brockington, *University of Edinburgh*
Milka Jaok-Pinhak, *University of Zagreb*
Mislav Jažić, *University of Zagreb*
Peter Schreiner, *University of Zurich*

2/ 13 — 18 September 1999
CONFERENCE ON APPLIED MATHEMATICS AND COMPUTATION
Organizers:
Mladen Rogina, *University of Zagreb*
Zvonimir Tutek, *University of Zagreb*
Krešimir Veselić, *University of Hagen*

3/ 19 September — 3 October 1999
FUNCTIONAL ANALYSIS VI
Organizers:
Davor Butković, *University of Zagreb*
Hrvoje Kraljević, *University of Zagreb*

4/ 22 — 25 September 1999
THE AGEING MILLENNIUM — Mediterranean Problems and Perspectives
Organizers:
Georg J. Hyder, *International Institute of Ageing, Malta*
Marijan Pokrajčić, *Ministry of Labour and Social Welfare, Zagreb*
Ana Balaband, *Ministry of Labour and Social Welfare, Zagreb*
Mladen Havelka, *School of Health Studies, Zagreb*
Jasminka Despot Lučanin, *School of Health Studies, Zagreb*

5/ 23 — 25 September 1999
KOSOVO — THE ENDGAME? EVALUATION
Organizers:
Mitja Žagar, *University of Ljubljana*
Davor Žunec, *University of Zagreb*
Srđan Vrcan, *University of Split*
Silva Mežnarić, *Institute for Migration, Zagreb*

6/ 24 — 26 September 1999
MEDIA, CULTURE AND TOURISM
Organizers:
Gunter Bentelle, *University of Leipzig*
Chris Green, *Manchester Metropolitan University*
Alexander Künzle, *University of Bern*
Dona Kolar Panov, *University of Skopje*
Mario Plenković, *University of Zagreb*

7/ 26 — 28 September 1999
International League of Humanists Annual Conference: PROTECTION OF CHILDREN FROM ABUSE AND VIOLENCE
Organizers:
Helmut Moritz, *Technical University Graz*
Ivo Šlaus, *Croatian Academy of Sciences and Arts, Zagreb*
Zdravko Šunjar, *International League of Humanists, Sarajevo*

8/ 4 — 8 October 1999
PARAMETRIC OPTIMIZATION AND RELATED TOPICS VI
Organizers:
Luka Neralić, *University of Zagreb*
J. Guddat, *Humboldt University of Berlin*
H.Th. Jongen, *RWTH Aachen*
R. Hirabayashi, *Science University of Tokyo*
S. Zlobec, *McGill University, Montreal*

9/ 3 — 8 April 2000
MODERNE TRANSZENDENTALPHILOSOPHIE III
Organizers:
Wolgang Kuhlmann, *Technical University of Aachen*
Audun Øfsti, *Technical University of Norway*

10/ 17 — 22 April 2000
DISCIPLINE OF FASHION
Organizers:
Christopher Breward, *Royal College of Art, England*
Burda Milanović, *University of Zagreb*
Valerie Steele, *Fashion Institute of Technology, USA*
Ugo Volli, *University of Bologna*
Elizabeth Wilson, *University of North London*

11/ 2 — 6 May 2000
WORKSHOP OF PERSPECTIVES FOR GEODESY IN SOUTH–EAST EUROPE
Organizers:
Krešimir Čolić, *University of Zagreb*
Helmut Moritz, *Technical University Graz*

12/ 11 — 12 May 2000
INTERCULTURALITY, IDENTITY AND SOCIAL PREJUDICE, INTERKULTURALITÄT, IDENTITÄT UND SOZIALES VORURTEIL
Organizers:
Thomas Leithäuser, *University of Bremen*
Jesse Souza, *University of Brasilia/Bremen*
Henning Salling Olesen, *University of Roskilde*

13/ 22 — 26 May 2000
JOURNALISM — THE NEXT STEP
Organizers:
Nenad Prelog, *University of Zagreb*
Robert M. Hayes, *University of California Los Angeles*
Sherry Ricchiardi, *Indiana University Indianapolis*

14/ 19 — 24 June 2000
MATH/CHEM/COMP 2000
The 15th International Conference on the Interfaces between Mathematics, Chemistry and Computer Sciences & the 6th Croatian Meeting on Fullerenes
Organizers:
Ante Graovac, *Ruđer Bošković Institute, Zagreb/University of Split*
Edward C. Kirby, *The Resource Use Institute, Pitlochry, Scotland*
Tomaž Pisanski, *Institute of Mathematics, Ljubljana*
Dražen Vikić Topić, *Ruđer Bošković Institute, Zagreb*
Nenad Raos, *Institute for International Research, Zagreb*
Dejan Plavšić, *Ruđer Bošković Institute, Zagreb*

15/ 29 — 31 August 2000
GLOBAL COMMUNICATION AND TOURISM
Organizers:
Bogomil Horvat, *University of Maribor*
Gunter Bentelle, *University of Leipzig*
Mario Plenković, *University of Zagreb*
Josip Vidaković, *University of Split*

16/ 3 — 9 September 2000
MULTISCALE PROBLEMS IN SCIENCE AND TECHNOLOGY TO MATHEMATICAL ANALYSIS AND PERSPECTIVES
Organizers:
Nenad Antonić, *University of Zagreb*
Willi Jaeger, *University of Heidelberg*
Andro Mikelić, *University Claude Bernard Lyon 1*
Hans van Duijn, *CWI, Amsterdam*

reagiranja

Brižno dijete

Uz tekst *Kako se kalio čelik* Zdravka Jelenovića, *Zarez*, br. 11, 9. srpnja 1999.

Stjepan Matić

Budući da su sloboda i nezavisnost tiska neizostavne i nezaobilazne vrednote bez kojih nema ni demokracije ni civilizacije, nitko s tim vrednotama ne smije lakomisleno postupati, a još manje im bilo tko smije neodgovornim pisanjem i neargumentiranim tvrdnjama nanositi štetu. Članak Zdravka Jelenovića *Kako se kalio čelik* u najmanju ruku dovodi pod upitnik smisao i slobode i nezavisnosti tiska. Ponajprije — bolje upućenoj javnosti ime Zdravka Jelenovića poznato je i od ranije. Već godinama boravi u Njemačkoj, kamo je stigao vjerojatno kao prosvjetni radnik za *Jugoškole* u prethodnom režimu. Počesto se javljao u novinama koje su našle mjesta za njegove tekstove (ponajčešće se javljao u *Vjesniku* i *Večernjaku* koji su i tada bili *državotvorni*, pa se mogu hvaliti kontinuitetom). Ne može se ni od koga tražiti da se sjeća Jelenovićevih tekstova od prije deset i više godina, ali nam je teško i zamisliti da je i tada bio kritičan. Naprotiv! Ne može se onako paušalo odreći Jelenoviću formalne kvalifikacije, pa ni više-manje prihvatljivu pismenost. Njegov problem je karakterne, moralne naravi. Vjerojatno je bio toliko uvjeren u sjajnu budućnost koju su nam i oni ranije obećavali, pa se nije na vrijeme prestrojio. Kad su partijci i udbaši u nekoj neshvatljivoj sprezi s najrigidnijim nacionalistima (ispravnije: »nacionalistima«) već bili zaposjeli sva atraktivna mjesta, Jelenović se probudio. Bijaše već kasno. Kako se ne može pomiriti sa sudbinom, možda i predosjećajući kraj aktualne vlasti, sada hoće na vrijeme najaviti svoju kandidaturu za bilo kakvu sinekuru.

Vratimo se, nakratko, njegovu članku, koji ste, nažalost, objavili, što vam i ne smijemo uzeti za zlo, jer je jasno da ne možete baš sve na vrijeme provjeriti. (Vidite da HIS, SIS, UNS, VONS itd. i nisu posve nepotrebni. Da vi tako nešto imate, mogli biste brzo provjeravati!) Ima Jelenović pravo kad za dopunsku nastavu kaže da je to »izuzetno stručno suptilna djelatnost«. Uvijek je to bilo tako, i uvijek su djeca nerado išla na dopunsku nastavu. Mojoj djeci je ona ranija dopunska nastava (ona u kojoj je radio i Jelenović) bila bolja, jer nisu ni znali, da tako nešto postoji. Sada ih moram na sve moguće načine nagovarati, uvjeravati, podmićivati, praviti s njima kojekakve kompromise da ipak odu u »Hrvatsku školu«.

Djeci se i opet nameće plitka ideologija, a ona to osjećaju i instinktivno odbijaju. Bilo je tako i u Jelenovićevo doba, a nije puno drukčije ni danas. Naravno — onaj obvezatni predznak smo promijenili. I uveli vjeronauk! Od tri do četiri sata dopunske nastave tjedno, jedan do dva sata vjeronauk, a da nikad nitko nikoga ništa nije pitao. Naprijed u bolju prošlost!.

Istina je da bi se ne samo stručni, nego uz to i pametni, trijezni, realni ljudi, po mogućnosti i s nekim iskustvom u takvom radu, morali dobro zamisliti nad programima, metodama i ciljevima dopunske nastave. Metode — »Imamo Hrvatsku! Mi smo najstariji narod u Europi, pače s korijenima iz Irana, možda čak i Iraka ili Sjeverne Koreje« — ne pale više ni kod djece u Mrduši Donjoj, a još manje u Stuttgartu.

Da bi prosvjetnim radnicima, skupa s nama, roditeljima, uspjelo djecu motivirati za dopunsku nastavu, treba imati kvalitetne programe i za takav rad posebno pripremljene prosvjetne radnike, koji bi morali imati i osobne koristi i ovlaštenja da te programe fleksibilno shvate, a ponešto i izostave.

U spomenutom članku *Kako se kalio čelik* Jelenović vodi svoj privatni rat protiv bivše generalne konzulice u Stuttgartu. No, nije baš za sve kriva Zdenka Babić-Petričević koja se prometnula u Jelenovićevu opsesivnu moru. Ponajprije — ona nije nimalo kriva što je postala generalnom konzulicom u pokrajini koja je za Hrvatsku (da je u njoj pameti!) daleko važnija nego stotinjak suverenih, međunarodno priznatih država. Nije ona kriva ni za to što je ostala na tom položaju znatno duže od uobičajenih normi u diplomaciji. Nije ona kriva što može *»Hrvatima i hrvatskim udrugama izvan Domovine«* (ovo veliko »D« je valjda dokaz državotvornosti!) ponosno poručiti doslovce i ovo: *»izrijekom prijedloga o izboru predsjednika Odbora za useljeništvo Zastupničkog doma Hrvatskog državnog sabora od 29. siječnja, te izglasavanjem istoga od strane Zastupničkog doma Hrvatskog državnog sabora od 29. siječnja 1999. izabrana sam za predsjednicu Odbora.«*

Ovakvi su kalamburi na službenom papiru, s memorandumom Hrvatskog državnog sabora grozna diskvalifikacija Sabora, ali nije Zdenka Babić-Petričević kriva ni za to što je izabrana za predsjednicu saborskog Odbora za useljeništvo. Za nju je prekrupan zalogaj čuvanje digniteta Sabora (»Puno je mačku teleća glava«!). Sabor ima i svog predsjednika, nekoliko potpredsjednika, akademika, doktora kojekakvih znanosti — zašto svi oni sudjeluju u toj tragikomediji? Širok je krug onih koji su (su)krivi, što se Hrvatski sabor blamira birajući za predsjednika bilo kojeg saborskog odbora polupismenu osobu. (I ova riba smrdi od glave!). I napokon — najmanji grijeh koji se može spočitnuti bivšoj generalnoj konzulici jest što je *»prvim koordinatorom imenovanja upravo njezina sestra«*. Ono što slijedi u Jelenovićevu tekstu zapravo je stvarni povod ovom javljanju. Jelenović o toj »sestri« kaže da je ona *»osoba nepoznate kvalifikacije i anonimna stručna traga«*. Isto tako više od pet milijardi ljudi može reći da su im nepoznate Jelenovićeve stručne kvalifikacije i da nigdje nisu vidjeli njegovih stručnih tragova. Kao čovjek koji se nameće svim mogućim novinama (od već spomenutih *Vjesnika* i *Večernjeg* s Djevičanskih otoka, tu su još *Slobodna Dalmacija*, *Novi list*, pa sada, na moju osobnu žalost, i *ZaRez*), Jelenović bi morao znati da tu i tamo netko ima kvalifikaciju koja njemu, eto slučajno, nije poznata, kao što ni onim najupućenijim nije poznato da je Jelenović profesor na Sveučilištu u Tübingenu, iako je on sebe i nekoliko naivčina u to uvjerio, a i nadalje to uporno tvrdi.

Sestra Zdenke Babić-Petričević, gospođa Dragica Mršić, jest kvalificirana za posao koordinatora barem toliko koliko i Jelenović, a sigurno kvalificiranija od svoga nasljednika Canjuge. Završila je učiteljsku školu, prije odlaska u Njemačku radila je neko vrijeme kao učiteljica u tadašnjoj SR Hrvatskoj, a na uglednom Sveučilištu u Tübingenu diplomirala je na slavističkoj grupi predmeta. Nakon dolaska izvjesnog Canjuge (koji je tada bio duge kose, a kratke..., dok mu je sada, kažu tako, oboje kratko), dakle nakon Canjugina dolaska u Stuttgart, na jurišni položaj za oslobađanje »jedine nam domovine«, gospođa Mršić radila je u Hrvatskom konzulatu na poslovima za koje je bila »überqualifiziert« — i previše kvalificirana, za što i opet nije kriva, kao ni za to što joj ni osobni ponos ni materijalni položaj ne omogućuju da angažira Željka Olujića, kako bi on »sredio« Jelenovića.

U konkretnom slučaju pretjerano bi bilo govoriti i o nepotizmu. Što bismo rekli da je gospođi Mršić omogućeno osnivanje kakve banke kao nekom Dejanu, da je postavljena za ravnatelja KIC-a kao neki Goran Pavletić ili za predsjednicu Stambene komisije pri MORH-u kao neka Zdravka Pašalić?

Kao pretplatnik, pa i propagator *ZaReza* od njegova prvog broja, molim redakciju da brižno bdije nad dostojanstvom svake osobe, a isto tako da čuva dostojanstvo slobodnog i nezavisnog tiska i ne objavljuje priloge bez provjere, bar one provjere koja je moguća i bez kojekakvih brzovića, rebića, družaka i ostalih pašalića...

Durieux

VODEĆE HRVATSKE SPISATELJICE U PROGRAMU 1999. GODINE

Nakon tri mjeseca drugo izdanje

VESNA PUSIĆ
Demokracije i diktature

Politička tranzicija u Hrvatskoj i jugoistočnoj Europi
Drugo izdanje, 205 str., 85,40 Kn

"Analiza tranzicije kroz koju je prošla Hrvatska i kojom je, umjesto demokracije, učvrstila autoritarni režim." (Jutarnji list)

Memoari angažirane britansko–hrvatske intelektualke

SONIA WILD BIĆANIĆ
Dvije linije života

S dokumentarnim i obiteljskim fotografijama
252 str., 122,00 Kn

"Uvid u fascinantna vremena i fascinantne ljude." (Peter Palmer)
"Uspjelo izvršena zadaća te izuzetne žene." (Novi list)

Dnevnik Zagreb / Beograd 1991.–1995.

VESNA BIGA
Autobusni ljudi

365 str., 183,00 Kn

"Dnevnik na koji bi još prije nekoliko godina razni policajci duha galamili kao na jedan jugonostalgičarski hard core." (Glas Slavonije)

U knjižarama ili kod izdavača: Durieux, Smodekova 2, 10000 Zagreb, Tel/fax 01/23 00 337

ukratko

Teorija

***Cyberfeminizam [ver 1.0]*, uredio Igor Marković, preveli Rada Borić, Mario Dužević, Vesna Janković, Igor Marković, Natalija Rihtman, Oliver Sertić, Goran Vujasinović; Centar za ženske studije, Zagreb, 1999.**

Iva Pleše

Popularna je televizijska voditeljica u jednoj emisiji za mlade na Hrvatskoj televiziji nedavno izjavila kako se dan-danas divi tosteru i načinu na koji ta sprava radi. Glumica, također gošća u televizijskoj emisiji, samu je sebe pohvalila: *ja ni budilicu ne znam sama namjestiti*. Tako su dvije mlade žene u emisiji koja je govorila o Internetu i nekim segmentima *internetske kulture* pokazale da se vrlo dobro uklapaju u jedan od stereotipa o ženskoj ulozi: u onaj o nesposobnosti i bespomoćnosti žene kada su u pitanju *čuda tehnike*. Ima ipak žena koje strojeve i (novu) tehnologiju ne žele prepustiti drugima, dapače, vide u njima nove mogućnosti kojih se granice za sada teško mogu nazrijeti. Neke nam se od tih mogućnosti otvaraju na stranicama zbornika pod naslovom *Cyberfeminizam*. Antologija *ženskih on* i *offline* radova nudi različite pristupe suvremenih cyberfeminističkih istraživanja, teorijskih promišljanja i *cyber-djelovanja* uopće. Rosi Braidotti, Sadie Plant, Anne Balsamo, Nancy Paterson, Alla Mitrofanova, Olga Suslova, Faith Wilding, Jennifer Brayton samo su neke od autorica čije je tekstove odabrao Igor Marković nastojeći obuhvatiti što šire područje cyberfeminizma i što više njegovih tema među kojima su svakako i problemi spola, roda, tijela i bestjelesnosti, identiteta, cyberumjetnosti, virtualne stvarnosti, znanstvene fantastike i tehnokulture, *volim/mrzim odnosa* žena prema Internetu i tehnologiji uopće.

S obzirom da se bavi tako suvremenom temom i da pojedinim znakovima u opremi nastoji oponašati *svijet kompjutora*, *Cyberfeminizam* je, treba reći, začuđujuće staromodno opremljeno izdanje u kojem je interaktivnost čitatelj(ic)a — izuzmemo li nekoliko praznih *personal pages* na kraju knjige — svedena na minimum tiskanog papira (gdje je primjerice disketa ili CD, gdje su Web stranice i slično?). Ipak, naslov zbornika u sebi nosi znak koji možda upućuje na promjene: [ver 1.0] nagovješta nove verzije, a, kako kaže Igor Marković, *cyber pak označava ne samo tehnološki orijentirane pojmove, već sa sobom nosi i jedno (utopijsko) obećanje otvorenosti i nemogućnosti potpune kontrole i nadzora.* Žene i muškarci, uđite u *cyber*, uhvatite se u koštac sa cyberfeminizmom. EOF

Strip

Jean-Marc Reiser, *Život na friškom zraku*, Šareni dućan, Koprivnica, 1999.

Boris Beck

Jean-Marc Reiser počeo je crtati stripove i karikature šezdesetih godina u *Hara Kiriju* kojemu je u podnaslovu stajalo kako je riječ o *kretenskim i pokvarenim novinama* (»journal bete et mechant«). Budući da je časopis bio zabranjen zbog izrugivanja De Gaulleovoj smrti, Reiser je prešao u jednako anarhističan i slobodouman *Charlie Hebdo*, a do svoje smrti 1983, u četrdeset drugoj godini, surađivao je i s manje marginalnim novinama *Elle*, *Paris Match*, *Le Nouvel Observateur* i *Le Monde*. Ovdašnju slavu osiguralo mu je objavljivanje stripova u *Poletu* prije dvadeset godina, a njegov hrvatski zagrobni život najočitiji je u Felixovu crtežu i Matakovićevoj sklonosti najodvratnijim vidovima života. *Život na friškom zraku* (»La vie au grand air«) predstavlja stripove objavljene 1972. u *Charlieju* i zaista nije za svako oko — riječ je o katalogu svih mogućih oblika gluposti, okrutnosti i, nadasve, sakaćenja. Tako možete pročitati o dječačiću koji užasnut shvaća kako pleme od njega zahtijeva da poput ostalih probije nos s kosti, o ženi kojoj razne zvijeri odnose djecu dok obavlja kućanske poslove ili o djevojci koju selo žrtvuje divovskom gorili. Smiješno je u tome što dječak dobiva kao nagradu za pretrpljene patnje ručni sat, žena zaključi da joj je bolje i bez djece i bez kućanskih poslova, a gorila djevojku prepolovi i njome začepi uši da više ne čuje bubnjanje iz sela. Divljaci u tim stripovima nemaju ni mrvice plemenitosti, a jedini su tragovi civilizacije u toj džungli razvratni misionar i smeće u utrobi rasporenog nilskog konja. No autor stripova nije i sam *divljak* tako da nije slučajno to što su upadljivo mnogo njegovih junaka žene i djeca, najpotlačeniji među potlačenima, kako nas uči postkolonijalna teorija. Istina je da Reiserovi *kretenski i pokvareni stripovi* obiluju utučenim i izmrcvarenim ljudima i životinjama, ali je istina i da je njemu humor drugi oblik sućuti.

Bioetika

Andreas Flury, *Der Moralische Status der Tiere*, (Henry Salt, Peter Singer, Tom Regan), Verlag Karl Alber, Freiburg/München, 1999.

Hrvoje Jurić

Jedno od središnjih pitanja bioetike, odnosno tzv. *primijenjene/praktične etike* — koja danas više ne raspravlja samo o etičkim problemima u okviru *ljudske zajednice*, već i u okviru *zajednice Živoga* — jest pitanje o pravima životinja, odnosno o moralnom statusu životinja. Naročito u ovom području dolazi do izražaja potreba da zakonskoj regulaciji tih pravâ prethodi čvrsto etičko, odnosno filozofsko utemeljenje, jer se radi o proširenju predmetnog područja etičkog diskursa koje je moralnom osjećaju većine ljudi, u najmanju ruku, egzotično, a u svakom slučaju za tu većinu ne predstavlja ništa samorazumljivo.

U svojoj knjizi *Moralni status životinja*, njemački filozof Andreas Flury toj se temi posvećuje na zadivljujuće temeljit način. To se odnosi kako na prikaz i kritiku argumentacije trojice najvažnijih autora u diskusiji o pravima životinja (Henry Salt, Peter Singer, Tom Regan) tako i na autorovo razvijanje vlastitih originalnih teza na temelju teorija navedenih autora, odnosno u opreci prema njima. Objedinjujuća točka, a ujedno i ključni termin ove knjige jest — *aksiologija*, odnosno *etička ontologija* ili *ontologija etike*. Imajući u vidu Fluryjevo definiranje aksiologije kao »učenja koje pokazuje koje to osobine nekom biću daju moralnu vrijednost«, posve je jasno zašto je upravo taj pojam ključ ne samo za čitanje ove knjige, već i uopće za raspravu o moralnom statusu životinja. Tako Fluryjeva knjiga, prema njegovim uvodnim riječima, »istražuje, pomoću jednog tijeka argumentacije koji je moguće formulirati unutar različitih etičkih teorija, pitanje o tome koja bića na temelju kojih osobina zaslužuju određeni status u jednoj 'etičkoj ontologiji' ili aksiologiji«. Nakon razmatranja nedostatnosti tradicionalne aksiologije u

prvom poglavlju knjige, Flury u sljedeća tri poglavlja analizira teorije Henryja Salta, čija je knjiga *Animal's Rights* objavljena 1892, a *otkrivena* zapravo tek osamdesetak godina kasnije, potom Petera Singera, suvremenog australskog filozofa, bioetičara i borca za prava životinja, čije se djelo *Animal Liberation* smatra ključnom knjigom suvremene rasprave o životinjskim pravima i konačno Toma Regana, koji, po Fluryjevim riječima, ovu problematiku razmatra na »višoj pojmovnoj i argumentacijsko-strategijskoj razini.« U petom i posljednjem poglavlju knjige Flury, polazeći od uvida stečenih istraživanjem teorija navedenih autora, postavlja temelj vlastite nove aksiologije, koja se od tri navedene razlikuje ponajprije u tome što ne-ljudska bića s određenim osobinama priznaje kao moralno relevantne entitete, a da njihovu moralnu važnost ne određuje isključivo u odnosu na specifično ljudske osobine.

Temeljitost i originalnost ove knjige dopušta nam da njezinu vrijednost istaknemo konstatacijom kako će se, u nekoj budućoj raspravi o moralnom statusu životinja, nizu najznačajnijih imena iz ovog polja, *Salt — Singer — Regan*, zasigurno moći pridodati i ime Andreasa Fluryja.

Proza

Peter Høeg, *Tales of the Night*, Penguin Books, New York, 1999.

Filip Krenus

Inozemni su čitatelji, među njima i hrvatski, za danskog pisca Petera Høega doznali nakon objavljivanja njegova melvilleovskog romana *Smilla osjeća snijeg* — čudnog spoja lucidne mizantropije, gorkog komentara o kolonijalnom izrabljivanju Grenlanda te elemenata *trilera*, fantastike i mita. Nakon objavljivanja engleskog prijevoda *Smille* (1993) usporedo s novim počela su se prevoditi na engleski i njegova ranija djela (*Borderliners*, 1994, *Woman and the Ape*, 1996, *History of the Danish Dreams*, 1996).

Među ranijim ostvarenjima nalazi se i njegova, zasad jedina, zbirka priča *Tales of the Night*. Vremenski je okvir omnibusa od osam priča večer u ožujku 1929. godine, a njihov labirintski sklop gotovo anakronih *smoke and mirrors* efekata osim datuma povezuje, kako navodi pisac, osnovni motiv ljubav. Glavno je oruđe pisca precizno konstruirana atmosfera, a osnovna inspiracija san o golemom luminoznom krznu polarnog medvjeda koje je prekrivalo nekoliko snježnih planina. Dok je u *Smilli* Høegu pošlo za rukom atmosferu savršeno stopiti s glavnim likom, u pričama nije do kraja uspio dočarati obrise likova čiju sliku svijeta postupno, ali nemilosrdno uništava. Rezultat je visoko estetizirana proza gotovo esejističkog tipa. Međutim, kao i Conradovo *Srce tame*, priče (zbirku otvara *Journey into a Dark Heart* čiji je glavni lik upravo cinični stoik Conrad) propituju nešto temeljnije i neodređenije od pukog životopisa. Konstruirane poput pripovijesti potraga za Svetim Gralom one su putovanja u tminu podsvijesti — Erebus. Kao i kod Conrada, tmina, a ne zastrašujuća i prazna svjetlost, pravi je cilj potrage. Priče su paradoksalno konstruirane poput kutija u kutiji: mladi se matematičar u Africi suočava s rugobom vlastite civilizacije; baletan spoznaje ljubav koja se pretvara u *suočavanje sa stvarnošću*; ugledni sudac spoznaje svoje homoseksualne sklonosti.

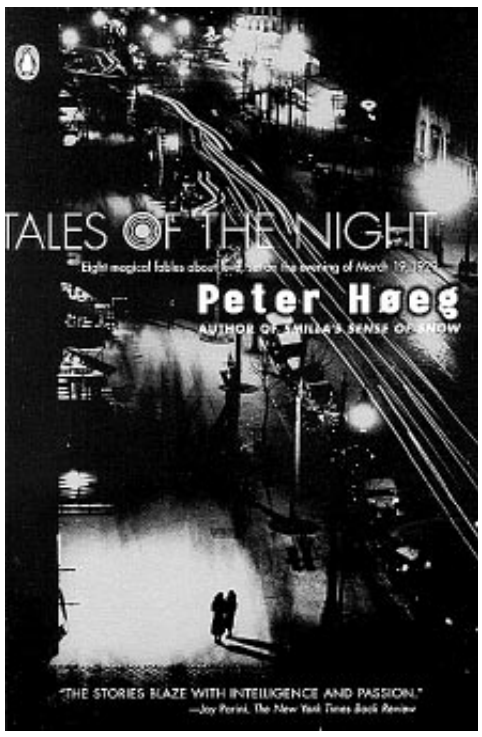

Kao i u *Srcu tame* značenje se ne otkriva u središtu, nego na periferiji: osobnost se otkriva ponajviše izborom maski koje nas skrivaju, no svaki od Høegovih likova otkriva da je upravo ta maska jamac njihova postojanja, budući da ona skriva ništavilo. Posljednja snovita borgesovska priča ostavlja dojam da Høegova (i naša) potraga (za nikad određenim ciljem) nije završena te da se najvjerojatnije i neće završiti.

Czesław Miłosz, *Rodbinska Europa*, preveo Pero Mioč, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1999.

Katarina Luketić

»Dovoljno je ipak tu, u Europi, potjecati iz njezinih manje proputovanih zemalja na istoku i na sjeveru, pa ćeš biti prihvaćen kao došljak s Velikog medvjeda, o čemu se zna samo toliko da je tamo hladno.« Tako će Czesław Miłosz u proslovu knjige *Rodbinska Europa* opisati položaj istočnog Europljanina, položaj svoj i svojega poljskog, odnosno litavskog naroda, ponavljajući

vjerojatno jednu od najčešće izrečenih misli kada se govori bilo o Istočnoj, bilo o Srednjoj Europi. Za razliku od poznatoga Kunderina eseja o tragediji Srednje Europe koja se sastoji u njezinu intelektualno-duhovnom uništenju pod utjecajem raznih ideoloških sustava, osobito onog sovjetskoga, Miłosz nastoji dati *univerzalniju* sliku prostora o kojemu je riječ kombinirajući autobiografski i esejistički diskurs. Kroz više-manje kronološko pripovijedanje vlastita života s naglascima na određenim razdobljima — tako da prva polovina knjige unatoč temeljnoj žanrovskoj razlici funkcionira gotovo kao roman o odrastanju — provlače se esejističko-filozofske dionice o povijesti, kulturi, nacionalnosti, političkim idejama, izbjeglištvu i slično. Miłosz nastoji »u prvi plan istaknuti okolinu i sebe promatrati kao sociološki objekt«, a sve u želji da »približi Europu Europljanima«. Ta težnja da se vlastita (privatna) povijest promatra kao tuđa po-

vijest koja onda dobro ocrtava ukupnu (javnu) povijest jednog prostora ponegdje u knjizi dokida prirodnost i lakoću pripovijedanja, odnosno esejističke dijelove čini *suhim* i, unatoč vještini prijelaza, *nategnutim*. Naime, iznoseći pojedinosti svojega školovanja, boravka u okupiranoj Varšavi, izbjeglištva u zapadnoj Europi itd. Miłosz se često utječe romantiziranju prošlosti, primjerice Velikog Litavskog Vojvodstva, zatim raznim uopćavanjima kao što je ono o precima ili važnosti katoličkog odgoja te doslovnostima nastojeći eksplicitno izraziti ono što tekst već sadrži u slojevima značenja, primjerice, u potrebi definiranja odnosa Poljaka i Rusa.

Bez sumnje ova knjiga eseja (od kojih je prvi napisan 1959. godine) spada u red najvažnijih djela-svjedočanstava o povijesti istočno/srednjoeuropskih naroda, o njihovu položaju i onomu što se uobičajeno naziva *zajedničkom sudbinom*. Međutim, unatoč tome, danas pri njezinoj ocjeni valja uzeti u obzir moguću promjenu interpretacijskoga ključa, konkretnije barem dvije činjenice, prvu, da Europa nakon pada Zida više nije ista, i drugu, da su za dio današnjih, osobito hrvatskih čitatelja već zamorne te *stare* teme europskog identiteta, povijesti, nacija itd. A za takve ova knjiga nije preporuka. Z

Časopisi

***Arhitektura*, znanstveni i stručni časopis UHA, broj 1(214), godina LI, glavni i odgovorni urednik Emil Špirić, Udruženje hrvatskih arhitekata, Zagreb, 1999.**

Sabina Sabolović

Shodno sumiranjima koja su u svim područjima i medijima uslijedila pri kraju tisućljeća i novi broj *Arhitekture* bavi se poviješću ovog časopisa, a kroz nju i bitnim događajima u arhitekturi u proteklih pedeset godina. *Arhitektura* izlazi

od 1947. godine, a ovaj obljetnički broj se pripremao još od početka 1997. godine. Njegovo kašnjenje je, po riječima urednika Emila Špirića, uz uobičajene poteškoće uzrokovano i činjenicom da je prošle godine prednost dana tada posebno aktualnoj temi obnovi kupole Šibenske katedrale.

Ova je broj podijeljen u tri dijela: prvi se pod jednostavnim naslovom *Pedeset godina arhitekture* bavi analizom arhitekture i urbanizma pojedinih desetljeća, a prilog Krunoslava Ivanišina zanima se i teoretskim postavkama koje su iznesene u tom razdoblju na stranicama *Arhitekture*. Slijede biografije i urednički stavovi glavnih urednika *Arhitekture* te njena bibliografija. Pod naslovom *Kronologija 1947-1997*. rekapituliran je slikovni materijal objavljivan u *Arhitekturi*, uspoređen s arhitektonskim novinama u svijetu u to vrijeme, predstavljajući tako mali podsjetnik na duh pojedinih razdoblja. U posljednjem su dijelu objavljeni tekstovi sa simpozija o teoriji arhitekture u Hrvatskoj u XX. stoljeću, koji je održan krajem 1997. godine.

Jednostavno dizajniran, okupivši kao suradnike istaknuta arhitektonska imena, časopis predstavlja ozbiljan uradak kojem ćete se zasigurno vraćati. Treba pohvaliti ideju ponovnog objavljivanja slikovnih materijala koji su teško dostupni, a i težnju zanimanja teorijom arhitekture čiji je nedostatak očit. Stručni i znanstveni časopis Udruženja hrvatskih arhitekata *Arhitektura* sadržajem i kvalitetom opravdava svoj puni naziv. Z

Teatrologija

***Krležini dani u Osijeku — 1997*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, Pedagoški fakultet, Osijek; Zagreb-Osijek, 1999, priredio Branko Hećimović**

Dušanka Profeta

Zašto Zbornik radova osječkih *Krležinih dana* održanih 1997. godine izlazi tek sad, dvije godine nakon održavanja skupa? Ne bismo morali dugo nagađati oko odgovora, koji je u našoj kulturi postao gotovo *jingle* — nema novaca. No, nije posrijedi samo novac. Branko Hećimović u *Kronologiji Krležinih dana* citira Dalibora Foretića, točnije njegov napis u *Novom listu* u kojem iznosi dojmove sa svečane proslave devedesete obljetnice osječkog HNK-a, i kaže: *nikoga nije bilo ni od državnih uglednika, čak ni iz Ministarstva kulture. Nitko nije došao ni od Osječkom kazalištu srodnih, tzv. nacionalnih kazališta, iako se intendanti marljivo sastaju i »koordinaraju«. Štoviše, nitko čak ni brzojava nije poslao, kao da to Osječko kazalište slavne prošlosti, tragično pogođeno tijekom Domovinskog rata, više nikoga ne zanima.* Okvirna tema skupa glasila je *Hrvatska dramska književnost i kazalište u europskom kontekstu*, a mi bismo dodali, slijedom gore navedenih činjenica — *u europskom kontekstu nekad.* Dobar dio radova može se svrstati u kategoriju koju jedna naša teatrologinja naziva *otaljavanje posla*, a to znači na brzinu sastaviti izlaganje s brdom faktografije preostalom iz nekog prethodnog rada/izvještaja. Raspon je tema relativno širok i pokriva gotovo sva teatrološka područja — od analize dramskih tekstova i teorijskih promišljanja do osvrta na repertoare kako davno zatvorenih tako i postojećih hrvatskih kazališta. Zbog velikog broja autora zastupljenih u

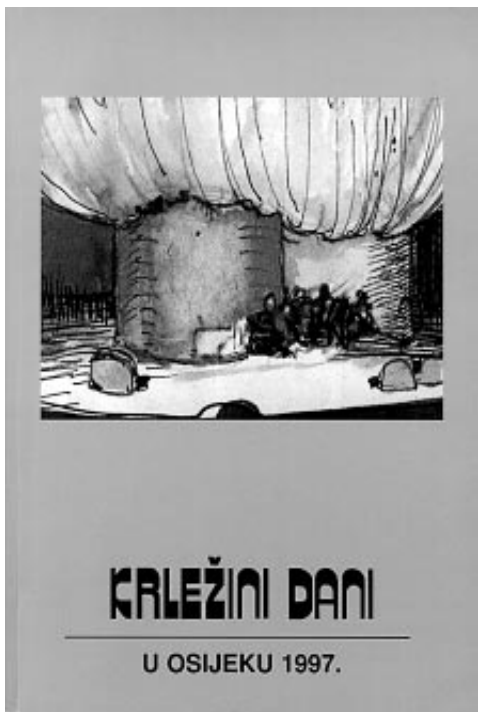

Zborniku (čak trideset četiri) nemoguće je nabrojati i kritički se osvrnuti na sve. Ukupan je dojam ipak prilično jadan — kao da se između hrvatske teatrologije, barem onoga dijela predstavljenog u Osijeku, i njezinog europskog konteksta još uvijek nalazi Panonsko more. Z

Psihologija

***Psihologija ženske i muške homoseksualnosti; teorija, znanstvena istraživanja i kliničke primjene*, urednici Beverly Greene, Gregory M. Herek, prevela Mirna Zelić, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1999.**

Iva Pleše

Američka psihologinja Mary E. Kite, autorica jednog od jedanaest tekstova okupljenih u knjizi *Psihologija ženske i muške homoseksualnosti*, piše o stavovima i reakcijama heteroseksualnih prema homoseksualnim osobama. Jedan od najčešćih stereotipa jest onaj povezan s vanjskim izgledom i ponašanjem osoba homoseksualne orijentacije: velik postotak ispitanika u raznim nacionalnim istraživanjima smatra, naime, da takve osobe imaju transseksualne karakteristike. Usklađenost sa stereotipiziranim spolnim ulogama muškaraca i žena smatra se, dakle, dokazom heteroseksualnosti, a neusklađenost pak dokazom homoseksualnosti. Upravo je takva predrasuda — ili možda ipak njezina parodija? — došla do izražaja u likovnoj opremi knjige o kojoj je riječ, a u izvedbi dizajnera *Božesačuvaj*: muškarac na naslovnici ima dugu plavu kosu, ruž na usnama, sjenilo na kapcima, korzet, visoke potpetice na cipelama i još poneki »ženski« atribut.

Bila riječ o predrasudi ili ne, tekstovi koje naslovnica pokušava likovno predstaviti u većini su pametni, vrijedni i informativni. Bave se homoseksualnošću iz perspektive socijalne psihologije, a osim »heteroseksualne« reakcije na homoseksualnost, analiziraju i razvoj homoseksualnih osoba, psihoterapeutski rad s njima, homoseksualne veze, seksualnu samosvijest, internaliziranu *homofobiju*, odnos feminističkog pokreta i seksualne orijentacije, razvoj djece u obiteljima lezbijskog para. Pojedini tekstovi pisani su na način koji je možda teže razumljiv laicima u psihologijskom području, ali je knjiga u cjelini — na engleskom objavljena 1994. godine u izdanju pod pokroviteljstvom Društva za psihologijsko proučavanje problema žena i muškaraca homoseksualne orijentacije Američkog udruženja psihologa — namijenjena, čini se, i stručnoj javnosti kojoj je seksualnost predmet znanstvenog istraživanja, ali i onima koji je samo žele (bolje) upoznati. Sličnih knjiga na hrvatskome jeziku uvelike nedostaje, a bile bi, sudeći po tabuiziranju ili stigmatiziranju seksualnosti, osobito one nestandardne, itekako potrebne. Z

Književna povijest

***Komparativna povijest hrvatske književnosti*, zbornik radova I. (XIX. stoljeće), urednici Dean Duda, Vinka Glunčić-Bužančić, Boris Senker, Mirko Tomasović; Književni krug Split 1999.**

Katarina Luketić

Zbornik radova *Komparativna povijest hrvatske književnosti* nastao je u okviru istoimenog projekta Odsjeka za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta i obuhvaća priloge sa znanstvenog skupa održanog 1998. godine u Splitu. Ovaj prvi u nizu zbornika posvećen je osobitostima te vezama, utjecajima i recepciji hrvatske književnosti 19. stoljeća u europskom kontekstu. Tako u zborniku možemo čitati tekstove o ideji slavizma u ukrajinskoj i hrvatskoj književnosti, zatim prijevodima i recepciji hrvatske književnosti u Italiji, osobito djela Kranjčevića i Kovačića, hrvatskom stihu i pjesništvu 19. stoljeća, prepjevima Dantea ili pak o djelima pojedinih pisaca kao što su Dragojla Jarnević, Antun Nemčić, Ivan Mažuranić, August Šenoa itd. U tom inventaru devetnaestostoljetne književnosti našli su se pak i autori kao Pavao Pavličić ili pak Branko Ivanda, prvi zbog svojega *rukoljuba* Olgi i Leni, a drugi zbog ekranizacije *Notturna* Gjalskoga. Uz gotovo sve predavače sa zagrebačkog Odsjeka zbornik sadrži i radove inozemnih kroatista i komparatista. Z

proza

Posjet vječnosti

Marko Plavić

Odluka je pala. Nakon dugog nadglasavanja u učionici i pokušaja naše razrednice da u žučljivoj raspravi, kao i uvijek u takvim situacijama, iznađe najbolje i najinteresantnije rješenje, morala je ne po prvi put priznati svoj odrasli i nemaštoviti poraz. Nas dvadeset petoro ponovno je likovalo. U igri kamo ćemo za Dan škole ravnopravno su se natjecali raznorazni prijedlozi i sugestije: odlazak u kino, kazalište, zoološki vrt, Samobor, Sljeme, Šmidhen... Ništa od toga, današnju mladež, a ništa manje starež mogu još pokrenuti samo egzotično, uvrnuto, otkačeno, pa i perverzno te nastrano. Dan škole i Mirogoj, točnije krematorij, *mislite li da nema dodirnih točaka, možda nema iako će prije biti da ima, čudni su putovi Gospodnji*.

Sahranjivanje u raku, grob, grobnicu, mauzolej, piramidu — *čudno ovo zadnje tek čeka nekog Hercegovca; grozim se i pomisli na breme odgovornosti svojih riječi, no riječ je pala* — naspram plamena, spaljivanja, nestajanja u pepelu, poput probave Mc'Donaldsa. Krematorij — konzumentski, potrošački način ništavila, primijenjena metafizika na jeftin, brz način. Odmah dobiješ urnu, bez iskušenja da prekapaš po grobovima za puna mjeseca. Sažeto, kratko, jasno; povrh toga, komprimirano, *zipani* podatak, operativniji, manji, praktičniji, prenosiv, ekskomuniciran iz rake, neovisan o prostoru — *premda čovjek nije niotkuda dok mu netko ne počiva pod zemljom*. Možeš svog najmilijeg ili najomraženijeg imati na radnom stolu, poput Yorickove lubanje tako drage Hamletu, ali mnogo, mnogo modernije iako ne otmjenije, dostojanstvenije. *Zip* i urna, analogija koja samo naizgled nije u vezi, informatizacija i kibernetizacija smrti nasuprot cijeni građanskog lijesa koji čim skuplji tim bolja hrana za crve, k tome još usidren u građanskoj komociji koja ne zna da je malo veliko, da je bukovina/sandalovina u svakom slučaju modernija/poetičnija od lopata dviju *kacenjamerovskih* ispičutura o kojima je On jednom zasvagda rekao sve.

Zagrebački krematorij, odredište našeg posjeta, uzdizao se u jami, kako i dolikuje, prije neposrednog uspona prema Remetama. Veličanstveno mjesto koje nas ispunja zebnjom i nekim onostranim strahopoštovanjem. Velebno zdanje iznad dolina suznih urni, odnosno portabl-grobova, kao vječiti gospodar nad svojim vjernim podanicima, bez mogućnosti priziva.

Na samom ulazu u krematorij nalazi se trgovina zagrobnim potrepštinama, svijeće, cvijeće, vijenci... kako to već obično biva na takvim mjestima; rekli bismo trguje se inventarom za stupanje u kontakt s umrlim, u prešutni dijalog s iskonom. Na jednoj od polica u kiosku, točnije na najvišoj polici, nalazilo se međutim nešto što je prilično odudaralo od, barem se njemu tako činilo, standardne ponude. Tri vrste urni, različite oblikom, veličinom i, dakako, cijenom reklamirale su se kao glavni hit suvenir koji možete ponijeti sa sobom kao uspomenu na posjet krematoriju. Dobar marketinško-turistički potez nema što, bolje urne nego rode ili čaplje. Ove druge doduše donose djecu na svijet.

Odjednom se začuo prodoran i vrišteći učiteljičin glas.

— Svi ovamo gospodin ukopnik nam želi pokazati još neke stvari.

— Vidite djeco naš se krematorij sastoji od dviju dvorana, male i velike. U maloj uz male počasti ili bez njih za malo novca spaljujemo 'male', a u velikoj uz raskošnu nadgrobnu pompu za pozamašne sume spaljujemo 'velike' ljude.

— Znači li to da u maloj dvorani spaljujete djecu, a u velikoj odrasle? — upita Željka uzbuđeno kao da je pročitala misli nas ostalih.

— Ma ne, ne. Pod malim ljudima mislimo na obične, normalne ljude koji proživješe svoj vijek samozatajno, skromno, nastojeći svojoj obitelji osigurati koliko-toliko pristojan život. Veliki su, pak, oni koji su se, na štetu malih, svojim djelom izdigli iz prosjeka te, recimo to tako, zadužili čovječanstvo i upisali se u povijest zaslužnih svog naroda. Dakako, i to je relativno, ali takav je život.

Učiteljica je klimala glavom odobravajući ukopnikovo objašnjenje i dodala kako u velike ljude obično spadaju: političari, vođe i šefovi država, narodni heroji i još mnogi drugi.

— No da ne bih duljio te povrh toga da biste najbolje u živo vidjeli sve pojedinosti, sad upravo za deset minuta počinje ceremonija u maloj dvorani, pa ćemo se sakupiti u lijevom kutu dvorane blizu izlaza i lijepo u miru Božjem promatrati što se zbiva. Dođite, tiho za mnom.

U polukružnoj dvorani od aralskog mramora, za koji do Napoleona Bonapartea gotovo da nitko nije ni čuo, osim kamenorezaca, bilo je poprilično naroda. U sredini, u žarištu zbivanja, izdizao se odar s pokojnikom, a s njegove lijeve i desne strane stajali su ožalošćeni članovi obitelji: supruga, dvije male djevojčice te njezini i muževi roditelji. Okamenjeni užas na licima odraslih bio je tek naizgled u kontrapunktu s izrazima lica dviju djevojčica, onoliko koliko se razlikuju i istovremeno sliče zatečenost, zaprepaštenost razumljivim, poznatim, odnosno nerazumljivim i nepoznatim. *Suvišak smisla nije ništa bolji od njegova pomanjkanja.* Mramorni odar na kojem se nalazio lijes bio je u stvari pokretna platforma koja se, nakon završena obreda ispraćaja, naočigled svih prisutnih, polako spuštala u donje tartarske prostorije ispod dvorane, odnoseći u plameni nepovrat tijelo koje se na Gospodovim gradelama prisjećalo koliko je gradela u životu konzumiralo, pogotovo ako je bila riječ o Dalmatincu.

Neposredno zatišje i muk svih prisutnih prije početka ceremonije podsjetili su me na lamentacije mog oca koje su uz zvonki odjek naših koraka jedine remetile svečani mir grobljanskih aleja i polja kojima smo često običavali šetati: — Sprovođenje pokojnika do rake peripatetički je čin koji žal prisutnih za odsutnim ne čini ništa manjim, ali podnošljivijim, lakšim, zemaljskijim. Žalost se, sine moj, tako nadaje nekako kraćom, postepenijom, možda humanijom. Jest, reći će neki, sve je to izmišljotina onih koji ostaju i jedino je dokaz njihove bezvremenske i bezprostorne sebičnosti, egotizma i to kada, onda kad bi trebali odista pokazati istinsko poštovanje, nastojanje za supatničkim nestankom u onostranom. Vidiš, kremirani ne pruža ožalošćenima mogućnost olakšanja. On one iznad postiđuje u njihovoj malenkosti, beznačajnosti, ništavnosti; baca ih u bezdan prepuštenosti sebi, u samoću koja nema svoje opravdanje, smisao u ostanku, već u nestanku, ona je upućena na gubitak drugog bez ostatka. Nema vremena za peristaltiku, i popuštanje spazma; želudac nam se trenutačno grči i ostaje zasvagda obilježen tim ožiljkom... treba da je tako...

Iz evociranih sjećanja trgnuli su me zvukovi bluesa, dvanaest sjetnih crnačkih taktova bili su jedina pratnja pokojniku; bez popa, bez govorancija, samo Kirkov *Black and crazy blues.* Obitelj i rodbina susprezali su plač i suze, a prijatelji i poznanici nisu niti jednom gestom ili grimasom pokazivali da su ih glazba i odsustvo uobičajenog sakramenta iznenadili. Međutim i onima koji pokojnika nisu poznavali blues je o čovjeku govorio daleko više nego što bi to ikad mogla učiniti neka propovijed ili nadahnuta nadgrobnica. Razumljivo, trebalo je povezati suzvučja i stvoriti, predočiti si sliku umrlog. Glazba se ubrzo nepovratno išuljala, a da toga jedino ljubitelji bluesa još nekoliko trenutaka nisu postali svjesni. Tišina koja je zavladala nagovijestila je nadolazeći sudbonosni trenutak. Oči svih prisutnih svrnuše se u hipu na mramornu pokretnu ploču... na oštricu dželatove sjekire... na zamah krvnikova mača... na ručicu giljotine... na sklopku strujnog kruga... na iglu injekcije... Kameni grubi zvuk i teško škripanje ploče označili su početak spuštanja u eone izvan naših nada i sumnji.

Mrtvo hladna, s duboko proživljenom spoznajom da zvono nikad ne zvoni samo zbog jednog/jedne, čista pred svijetom i Bogom, supruga je, držeći kćerkice za ruku, nijemo stupila na ploču pored lijesa, a njezin su primjer, jedan za drugim, slijedili i ostali članovi obitelji. MRTVI I ŽIVI KRENUŠE ZAJEDNO.

Ozračje nemiloga događaja na licima prisutnih zgrčilo je neizrečeni krik za pobjedom života... Ljudi su što je brže moguće napuštali dvoranu kao što u biti zdrav bježi od bolesnog, okuženog, 'normalan' od ludog, zatomljujući ili zaboravljajući relativnost stanja s obiju strana te tako protejske, krhke i uvijek nestalne granice.

Naš tumač ukopnik izgubio se bez traga i glasa, a učiteljica je upadljivo s velikim naporom pokušavala ostati prisebna te nastojala pokazati kako vlada novonastalom situacijom. Na izlasku iz dvorane većina nas je krenula prema izlazu, dok je meni pažnju privukla čudna sjena iza jednog od zidova krematorijskog kompleksa. Zaputih se prema njoj bez straha i okolišanja. Pomalo zabačen ili nekako naizgled skriven bio je to nekakav čudan aparat, svojevrsni bastard džuboksa i elektroničke vage. Glavni dijelovi, ekran i postolje ispred aparata posebno su se isticali. U središtu ekrana bile su prikazane tri vrste urni, a s njegove desne donje strane mogla se pročitati sljedeća uputa: *Stanite na postolje, lijevim crvenim gumbom izaberite urnu, ubacite kovanicu od pet kuna i pritisnite zeleni kvadratni gumb.*

Kakva je ovo pizdarija!?

Stao je na postolje te učinio sve kako je nalagala uputa. U bespomoćnom padu u tamno vatreno ždrijelo jedan se cijeli život u trenu odvrtio unazad. Z

Natječaj za tekst suvremene domaće komedije

U povodu 50. obljetnice djelovanja koje će se obilježiti u jubilarnoj sezoni 2000/2001,
Zagrebačko gradsko kazalište »Komedija« iz Zagreba, poziva autore na

NATJEČAJ

za tekst suvremene domaće komedije

Prema odabiru stručne komisije izabrani tekst bit će nagrađen s 20.000,00 kn i postavljen na sceni u jubilarnoj kazališnoj sezoni 2000/2001.
Rok predaje rukopisa je 1. srpnja 2000. godine.
Rukopis treba dostaviti osobno ili poštom na adresu:
Zagrebačko gradsko kazalište »Komedija«, Kaptol 9
ili Kaptol 27/I — uprava,
10000 Zagreb

euro zarezi

Eurozarezi
Srđan Rahelić/Sabina Sabolović/Gioia-Ana Ulrich/Boris Beck

Austrija

Steirischer Herbst 99, Graz, od 25. rujna do 24. listopada

Organizatori Festivala Steirischer Herbst (Štajerska jesen) vole ga nazivati *mrežom* budući da nastaje suradnjom velikog broja kustosa i umjetnika koji sami često tematiziraju principe razmjene ideja te položaj komunikacije i medija. Ove jeseni slijedi još jedno njegovo izdanje, a Festival je usko povezan s Internetom te *Net-artom* za koji jedan od kustosa Peter Weibel kaže da je postao forum povezan s političkim i socijalnim utopijama u kojem se ponovo artikuliraju mnoge emancipatorske nade avangarde. On je i kustos projekta *Art and Global Media* koji radi u suradnji s kolegama u Tokyju, Barceloni i Karlsruheu, a koji će se istovremeno održavati na različitim mjestima i biti umrežen s ostalima. Program okuplja veliki broj događanja raspršenih po cijelom gradu, a od njih se ističe projekt *Re-model/Re-make, Secret Histories of Art, Pop,*

Avantgarde na kojem rade tri grupe umjetnika i kustosa u Londonu, Chicagu i Berlinu. Zanimaju se značajem avangarde u umjetnosti i društvu, a svoje će pozicije te grupe tijekom Festivala pokazati kroz izložbe, performanse, simpozije, koncerte i rasprave. Kao jedna od većih izložbi priređena je i retrospektiva poznatog umjetnika Williama Kentridgea na kojoj će biti pokazani njegovi filmovi, instalacije i crteži. Informacije o bogatom programu tijekom mjesec dana trajanja Festivala mogu se naći na adresi *www.stherbst.at* (S. S.)

Francuska

Prva statua generala De Gaullea

Vjerovali ili ne, Pariz još uvijek nema statuu predsjednika Pete Francuske Republike, generala Charlesa de Gaullea, iako ih u čitavoj Francuskoj ima oko dvije

stotine. Prva će u francuskome glavnom gradu biti svečano inaugurirana 18. lipnja 2000. godine na središnjoj pariškoj Aveniji Champs-Elysées. Autor je statue kipar Jean Cardot, a gradonačelnik Pariza Jean Tiberi u najavi projekta najavio je da je to »važan trenutak za sve one koji ne zaboravljaju što je general učinio za Francusku«. Predviđena cijena izvedbe procijenjena je na oko tri milijuna francuskih franaka. Jean Cardot, koji je autor i statue Winstona Churchilla iz 1998, morat će u svom djelu izraziti dinamičnost, snagu i odlučnost. (S. R.)

Grčka

Natječaj za najbolji originalni dramski tekst

Fondacija Aleksandra S. Onassisa raspisala je natječaj za najbolji originalni dramski tekst. Bit će nagrađena prva tri rada s po 150, 100 i 75 tisuća američkih dolara. Tekstovi se primaju do 31. prosinca 1999, a mogu se poslati na sljedeću adresu:
Secretariat of the International Onassis Prizes, Eschinou street 7
GR-105 58 Athens, Greece
tel: 0030-1-3310900
fax: 0030-1-3236044
Drame moraju biti napisane u tri kopije te na grčkom, engleskom, francuskom, španjolskom, njemačkom ili talijanskom jeziku, a podrobnije se informacije mogu dobiti na navedenim brojevima telefona i telefaksa. (S. R.)

Italija

Renesansa Venecije i sjevera: isprepletanja u vrijeme Bellinija, Dürera i Tiziana, Palazzo Grassi, Venecija, od 5. rujna do 9. siječnja

Nakon velike izložbe o baroknoj arhitekturi organiziranoj u Torinu, novi projekt koji organizira Palazzo Grassi možete ponovno vidjeti u Veneciji. Posvećen je vezama u umjetnosti između sjevera, pogotovo Nizozemske i Njemačke, i Venecije u periodu od 1450-1600. godine.
Izložba je zamišljena kao vizualizacija mnogih studija koje su pisane na tu temu, ali koje do sada nisu bile potkrepljivane suočavanjem samih djela. Posebno su proučavani tadašnji trgovački putovi i uopće pozadina povezanosti Venecije sa sjeverom. Počevši od kasne gotike i istražujući čitav period renesanse, izložba tematski i stilski povezuje sva najveća slikarska imena tih razdoblja. S raznih strana sakupljene su mnoge oltarne pale i platna, a zaseban dio izložbe posvećen je crtežima i grafikama. Kao i uvijek kod ovakvih projekata, radi se o rijetkoj prilici da na jednom mjestu vidite djela posuđena iz nekoliko desetaka

crkava i muzeja. Nedostaju jedino djela Tintoretta kojem se sljedeće godine priprema velika izložba. (S. S)

Njemačka

Goetheov 250. rođendan

U Frankfurtu i Weimaru 28. je kolovoza sto tisuća posjetitelja proslavilo Goetheov dvjesto pedeseti rođendan. Ulice oba grada nalikovale su na veliko Goetheovo kazalište u kojem su ulični umjetnici, pjevači i glumci izvodili djela velikoga klasika. Na

svečanosti u frankfurtskoj crkvi *Pauluskirche*, uz nazočnost predsjednika Johannesa Raua, kancelara Gerharda Schrödera i španjolske kraljice Sofije, njemačkome književniku Siegfriedu Lenzu uručena je *Goetheova nagrada* uz iznos od pedeset tisuća njemačkih maraka. U *Njemačkom nacionalnom kazalištu* u Weimaru, u gradu u kojem je Goethe živio od 1775. godine do svoje smrti 22. ožujka 1832, okupili su se autori iz Francuske, Njemačke, Kine, Japana i Nigerije na simpoziju pod nazivom *Weltliteratur*. Dvanaest internacionalnih uličnih kazališnih družina u poslijepodnevnim je satima održalo spektakl pod motom *Vivat! Vivat!*
Svečanosti u Goetheovu rodnom gradu Frankfurtu započele su u Operi projekcijom nijemoga filma *Faust* Friedricha Wilhelma Murnaua. Na osamnaest mjesta u gradu svečani pogram pod motom *Goethe živi — inscenacija između pjesništva i stvarnosti* izvodilo je petsto pedeset umjetnika. Sva događanja bila su pod pokroviteljstvom UNESCO-a, a Njemačka je banka u cjelokupni projekt uložila milijun njemačkih maraka. (G.-A. U.)

Dvadeseto stoljeće — jedno stoljeće umjetnosti u Njemačkoj, Berlin, od 3. rujna 1999. do 9. siječnja 2000.

Izložba pod nazivom *Dvadeseto stoljeće — jedno stoljeće umjetnosti u Njemačkoj* smještena je u tri berlinska muzeja, a na otvorenju 3. rujna predstavljena je kao događaj stoljeća. Izložba obuhvaća sve umjetnosti: slikarstvo, kiparstvo, fotografiju, dizajn, arhitekturu te kazalište, film, muziku i ples. Ona ne predstavlja samo njemačku, nego i međunarodnu umjetnost, a podijeljena je u tri središnje teme koje su od velike važnosti za razvoj umjetnosti u Njemačkoj. U *Starom muzeju* može se pogledati izložba pod nazivom *Nasilje u umjetnosti*, *Nova nacionalna galerija* predstavlja *Duh i materiju*, a izložbeni prostor *Hamburškog kolodvora Kolaž — Montažu*. Sveukupno je izloženo šesto umjetničkih djela dvjesto umjetnika klasične moderne i suvremene umjetnosti, među kojima se mogu vidjeti radovi Pabla Picassa, Andyja Warhola, Pieta Mondriana, Arna Brekera, Emila Noldea, Wassilyja Kandinskog, Oskara Schlemmera i mnogih drugih. Nije izostavljena niti nacistička propagandna umjetnost te slike i skulpture umjetnika toga perioda. Među brojnim eksponatima nalazi se i jedan volkswagen iz 1943. godine koji je iznenadio i oduševio brojne obožavatelje *oldtimera*. Organizatori očekuju brojne posjetitelje iz cijeloga svijeta. (G.-A. U.)

Budistička umjetnost, Linden-Museum, Stuttgart, od svibnja 1999. do siječnja 2000.

Od svibnja do početka siječnja sljedeće godine stuttgartski Muzej *Linden* predstavlja četiristo predmeta budističke umjetnosti iz jugoistočne i centralne Azije. Izložene su slike i crteži te predmeti izrađeni od kamena, metala i gline koji prestavljaju tipične oblike ritualne umjetnosti. Izbor eksponata ilustrira širenje budizma i njegove faze razvoja, a izložba pokušava pružiti uvid u budističko shvaćanje života. Meditacijske tehnike i rituali služe samoizbavljenju, a u taj kontekst pripadaju i djela budističke umjetnosti. Izložba razjašnjava ciljeve i putove budizma koji, čini se, danas nailazi na širok interes ljudi. (G.-A. U.)

Lajpciška nagrada

Slobodna država Saska, grad Leipzig i Burzovna udruga njemačkih knjižara dodijelili su Priznanje za europsko razumijevanje i iznos od 10.000 DM Nenadu Popoviću, osnivaču izdavačke kuće *Durieux*. Priznanje je dobio za svoj »nakladnički angažman i posredovanje južnoslavenske književnosti u Europi te kao politički novinar i autor«. *Leipziger Buchpreis*, namijenjena promicanju razumijevanja između Srednje i Istočne Europe, utemeljena je 1994. godine. Glavna je nagrada, u iznosu od 20.000 DM, ove godine uručena Ericu J. Hobsbawnu, a protelih su je godina dobili Ryszard Kapuściński, Péter Nádas, Aleksandar Tišma, Imré Kertész i Svetlana Aleksijevič. Na dodjeli priznanja Popovića je pozdravio Freimut Duve, dugogodišnji urednik utjecajne političke serije džepnih knjiga *rororo aktuell* i SPD-ov poslanik u njemačkom saveznom parlamentu, te istaknuo kako Popović svojom izdavačkom djelatnošću »dojmljivo pokazuje pripovijesti koje ljudi pričaju preko starih i novih granica«. Tih se ljudi i laureat spomenuo u svojem govoru: »Ne primam ovu nagradu s osjećajem izdavačkog uspjeha, već imajući na umu stoljeće u kojem su autori i autorice, s kojima sam radio i koje sam volio, prečesto bili izopćeni — emigranti, prognanici, nepoželjne osobe«. (B. B.)

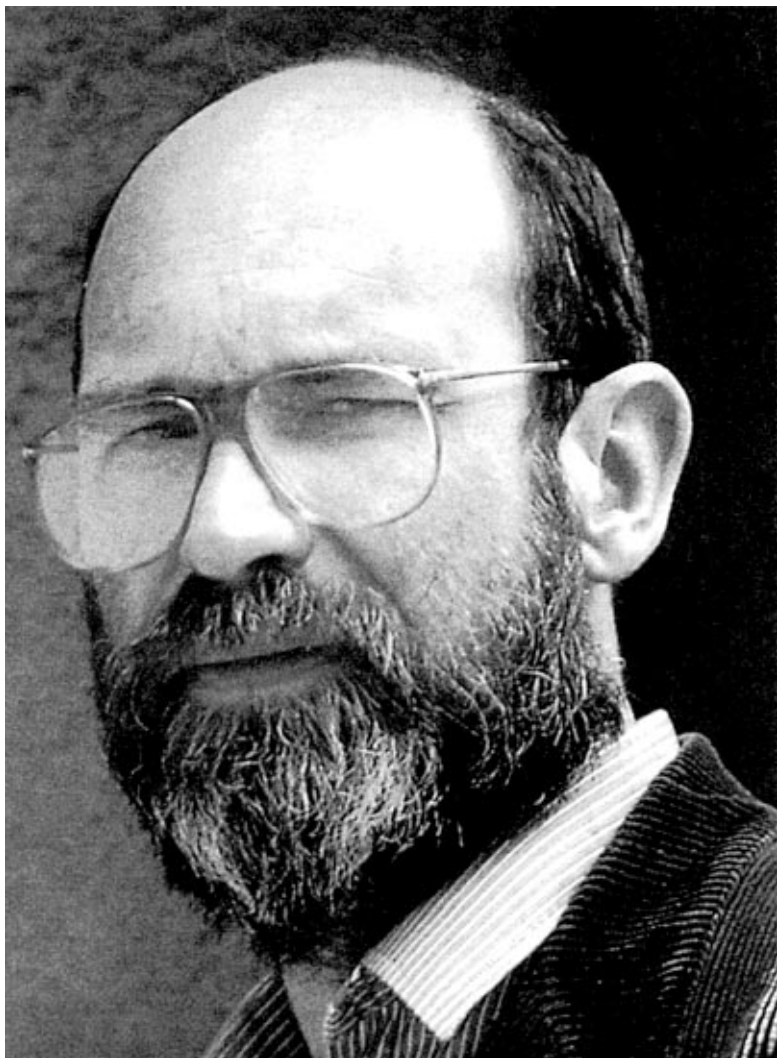

slike vremena

predstavljamo

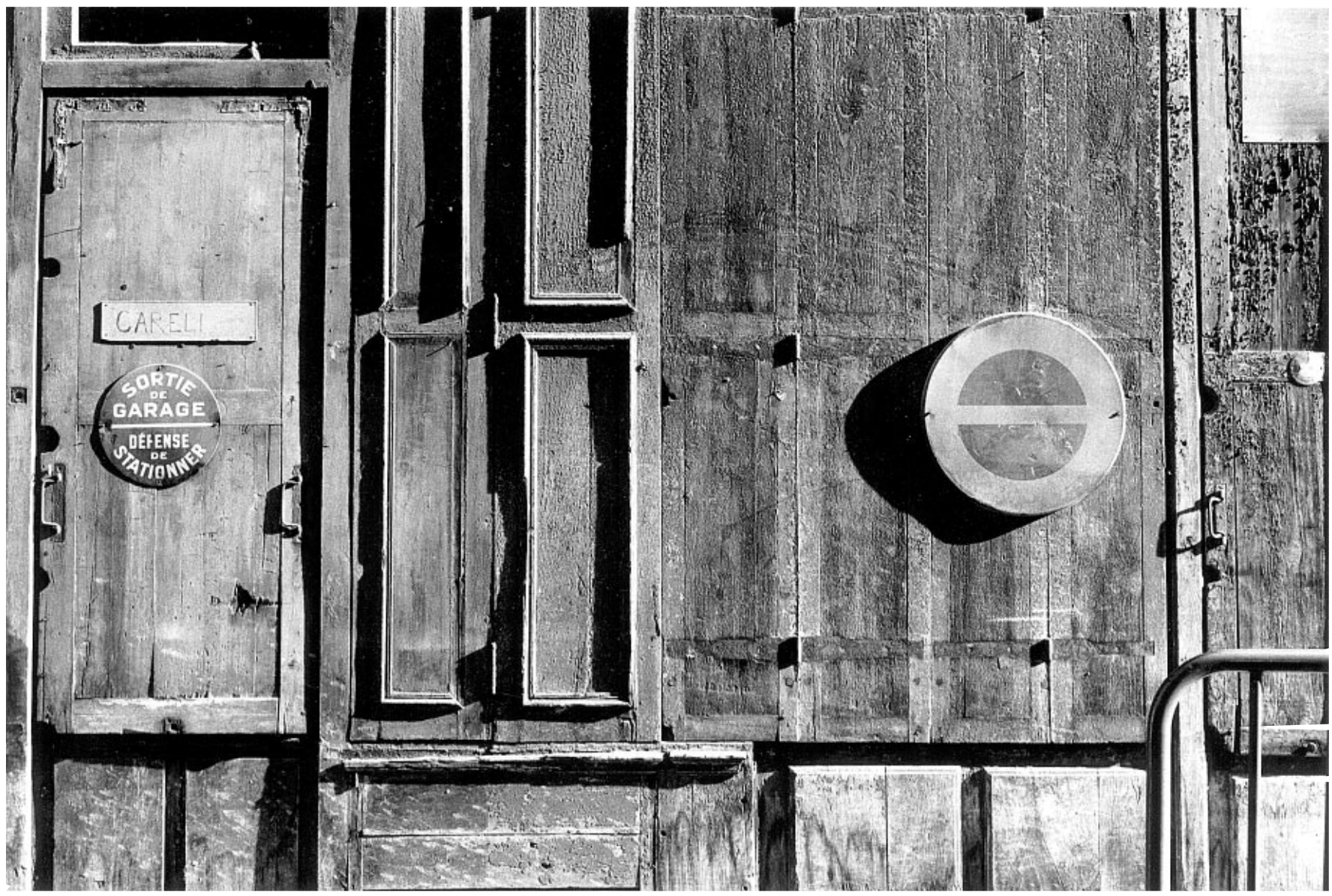

Neven Jagodić, koji se ovim fotografijama Pariza prvi put predstavlja ovdašnjim ljubiteljima toga medija, rođen je prije nešto više od tri desetljeća u Zagrebu. Odrastao je i živi u Francuskoj gdje je studirao fotografiju. Izlaže u Francuskoj i Njemačkoj; izdao tri knjige i katalog, a trenutno priprema izložbu fotografija snimljenih u Zagrebu.

Jagodić